

BRUCE HENDERSON

ÜLDÖZÖTTEK
ÉS
KATONÁK

GABO

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:

Bruce Henderson: *Sons and Soldiers*

William Morrow, New York, 2017

Published by arrangement with „HarperCollins Publishers”

Fordította: Miks-Rédai Viktória

Borító: Malum Stúdió | Szabó Vince

Tördelte: Gelányi Mariann

Nekik, mindannyiuknak

Copyright © 2017 by Bruce Henderson

All rights reserved.

Hungarian translation © Miks-Rédai Viktória, 2018

Hungarian edition © GABO Kiadó, 2018

A könyv bármely részletének közléséhez a kiadó
előzetes hozzájárulása szükséges.

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000642959

Kiadja a GABO Könyvkiadó

www.gabo.hu

Felelős kiadó: Földes Tamás

Felelős szerkesztő: Takács Gábor

ISBN 978-963-406-725-2

Készült a Borsodi Nyomda Ipari Kft.-ben

Felelős vezető: Pásztor Csaba igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS | 9

PROLÓGUS

NÉMETORSZÁG, 1938 | 15

ELSŐ RÉSZ

1. A GYERMEKEK MEGMENTÉSE | 31

2. MENEKÜLÉS A NÁCIK ELŐL | 77

3. EGY HELY, AMIT OTTHONNAK HÍVNAK | 119

MÁSODIK RÉSZ

4. CAMP RITCHIE | 153

5. VISSZATÉRÉS | 193

6. NORMANDIA | 217

7. A KITÖRÉS | 263

8. HOLLANDIA | 289

9. AZ ERDŐK | 319

10. VISSZATÉRÉS NÉMETORSZÁGBA | 365

HARMADIK RÉSZ

11. A TÁBOROK | 411

12. NÁCIMENTESÍTÉS | 435

13. HAZATÉRÉS | 453

ÉLETRAJZOK | 469

Köszönetnyilvánítás | 479

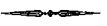
FORRÁSOK | 481

FÜGGELÉK: A RITCHIE-FIÚK | 491

BIBLIOGRÁFIA | 507

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ | 517

BEVEZETÉS

Hitler, miután 1933-ban hatalomra jutott Németországban, hadat üzent országá félmilliós zsidó lakosságának, megfosztva őket legalapvetőbb jogaiktól. A zsidóságot fajként határozták meg, nem vallásként, és a zsidókat a német polgárok köréből is kizárták. A szigorú német ediktumok minden életkorú és társadalmi helyzetű zsidót érintettek; még a zsidó gyerekeket is kicsapták az állami iskolákból. A német zsidóknak keserves volt ráébredni az új valóságra, amelyben sem számukra, sem gyermekeiknek nem maradt jövő az országban. A félelem 1938 novemberében, a *Kristályéjszakán* érte el tetőpontját, amikor a nácik zsidó otthonokat, üzleteket és zsinagógákat fosztottak ki. Csaknem száz zsidó halt meg ezen az éjszakán, és közel harminczet tartóztattak le, és küldtek koncentrációs táborokba, ahol több százan heteken belül szintén halálukat lelték. Bár a német zsidók eddigre már tízezrével emigráltak az Egyesült Államokba,

a Kristályéjszaka jelentette a végső bizonyosságot: Németország többé nem biztonságos a számukra.

A távozás azonban azt jelentette, hogy el kell hagyniuk az ősi otthont, a rokonokat, a barátokat, egy élet megtakarításait, ráadásul az sem volt biztos, hogy beférnek az Egyesült Államok vagy más országok szűk bevándorlási kvótáiba. Ez megnehezítette az emigrálni kívánó zsidók dolgát.

Gyakran lehetetlennek bizonyult, hogy egy teljes család kijusson Németországból, és a szülők sokszor rettenetes döntéssel néztek szembe, amikor megtudták, hogy az amerikai vagy brit menedékszervezeteken keresztül csak egyetlen tizenhat év alatti gyereket juttathatnak biztonságba. A döntés, hogy ki megy és ki marad, sokszor az élet és a halál közötti választást jelentette. Mire Németország 1941-ben hadba szállt az Egyesült Államok ellen, a nácik eltökéltsége, hogy árja Németországot hozzanak létre, már nem érte be a kierőszakolt emigrációval. Odáig fajult a helyzet, hogy az országban maradt (és a nácik által elfoglalt területeken csapdába esett további több milliós) zsidóság tömeges megsemmisítését tűzték ki célul, ezzel „oldva meg”, amit Hitler zsidókérdésnek nevezett.

Sok szülő úgy döntött, hogy a legidősebb fiukat küldik el, aki továbbviheti a család nevét. Németország szinte minden táján szívszakasztó jelenetekre került sor a vasúti pályaudvarokon és kikötőkben, ahol apák és anyák búcsúztak el a gyermekeiktől. Az 1930-as években szüleik és testvéreik nélkül Amerikába érkező zsidó fiúknak egy egészen új életformához kellett alkalmaz-

kodniuk az Újvilágban: távoli rokonok vagy befogadó családok otthonában laktak, állami iskolákba jártak, idegen volt a nyelv, a kultúra, az ország, amely körbevette őket. Ám hivatástudó tanáraik és új barátaik segítségével hamarosan amerikanizálódtak, bár otthonuk árulkodó akcentusa megmaradt.

A szüleik által beléjük öltött, régi világbeli értékek – a tanulás és a kemény munka – jó szolgálatot tettek nekik. Mire az Egyesült Államok belépett a háborúba, ezek a szeretett fiúk, akiket kétségbeesett szüleik küldtek az Újvilágba, már rendíthetetlen fiatalemberekké lettek, akik szívből szerették új hazájuk demokráciáját és szabadságát. Készséggel tértek vissza a sereggel Európába, hogy Hitler ellen harcoljanak – nemcsak új hazájuk iránti hűségből, hanem személyes bosszúvágyból is. A nácik sok más áldozatával ellentétben a német zsidó menekülteknek, akikből amerikai katonák váltak, megvolt a módjuk, hogy hozzájáruljanak az őket és családjukat üldöző rendszer lerombolásához.

Volt azonban egy bökkenő. 1941 decemberében, amikor Németország hadat üzent az Egyesült Államoknak, az Amerikában élő német állampolgárok automatikusan *ellenséges idegenekké* váltak. Még azután is, hogy a kongresszus jóváhagyta az ellenséges idegenek belépését a seregbe, néhányan közülük olyan bázison találták magukat, ahol katonatársaik nem bíztak bennük, és gúnyt űztek az akcentusukból.

A Pentagon háborús stratégái hamarosan ráébredtek, hogy az egyenruhát viselő német zsidók ismerik az ellenség nyelvét, kultúráját, lelkivilágát a legjobban – és az ő motivációjuk a leg-

erősebb, hogy legyőzzék Hitlert. 1942 közepére a seregen belül egy titkos, döntő ütközésszerű csapattá kezdték formálni őket, azzal a céllal, hogy segítsenek az európai hadszíntéren. Az ezt követő három évben harmincegy, egyenként nyolchetes képzés folyt le a Maryland állambeli Camp Ritchie-ben, amelynek egyaránt része volt a széles körű elméleti oktatás és a gyakorlati kiképzés is. A legnagyobb csoport, amely végzett, 1985 német születésű zsidó férfiból állt, akiket a német hadifoglyok kihallgatására képeztek ki. Gyorsított eljárásban kapták meg az amerikai állampolgárságot, és a német frontra küldött egységekkel együtt utaztak át a tengeren. A Ritchie-fiúknak, ahogy később ismertté váltak, sejtelmük sem volt, mit találnak majd Európába visszatérve. Sokan még mindig nem tudták, mi lett a családjuk sorsa, miután őket biztonságban elküldték Amerikába.

Az Üldözöttek és katonák egy csoport Ritchie-fiú életét követi végig a németországi gyerekkoruktól az Újvilágba menekülésükön át a visszatérésükig. Az Egyesült Államok katonáiként a háború számukra mélyen személyes ügy volt. A partraszállás napján ők is felcsatolták az ejtőernyőt, hogy az Omaha partszakaszon landoljanak, versenyt futottak Patton harckocsijai-val a megszállt Franciaországon át, és küzdöttek az ardenneki offenzívában, amely Hitler utolsó, kétségbeesett kísérlete volt a háború megnyerésére. Utóbb a szövetséges seregekkel beléptek Németországba, a koncentrációs táborokba is, ahol a saját szemükkel láthatták a holokauszt rémségeit. Amikor a fegyverek végre elhallgattak, elérkezett az idő, hogy a fiúk megkeressék hátrahagyott családjaikat.

A Ritchie-fiúk tetteiről és stratégiai jelentőségéről a mai napig kevesen és keveset tudnak. Az európai hadszíntér minden jelentősebb csatájában és hadjáratában részt vettek, és fontos taktikai információt gyűjtöttek az ellenség erejéről, csapatmozgásairól, védelmi vonalairól, valamint a moráljáról is. A háború alatt a Harmadik Birodalom több tízezer elfogott katonáját hallgatták ki ezek a zsidó harcosok. Az amerikai hadsereg egy titkosított, utólagos jelentésében az áll, hogy az Európában összegyűjtött hiteles információk közel 60%-a a Ritchie-fiúktól származott. Mégsem publikálták sem a tetteik leírását, sem a teljes névsort. A katonai hírszerzés tagjaként mind a kiképzés, mind a bevetések során tilos volt felfedniük, pontosan miben áll a szolgálatuk, és a háborút követően hasonló titoktartási kötelezettség vonatkozott a náluk maradt dokumentumokra, jelentésekre, jegyzetekre. Nem tartottak évfordulós találkozásokat, és többnyire a veteránok egyesületeibe sem léptek be, mert az amerikai veteránok nem hallgatták szívesen német akcentusukat. Az ő történetük a második világháború egyik utolsó nagy, elmondásra váró legendája.

Megtisztelő, hogy én lehetek az, aki bemutatja ezeket a kevéssé ismert hősokeket.

Bruce Henderson
Menlo Park, Kalifornia

PROLÓGUS

Németország, 1938

Martin Selling mély álmából hangos ajtócsapódásra riadt. A nap még nem kelt fel. 1938. november 10-e volt.

Martin Németország délkeleti részén lakott, Lehrbergben. Ő és a rokonai voltak az egyedüli zsidók a békés mezőgazdasági város ezernyi lakója között. Az előző nap során a nácik egész Németországban brutális, összehangolt támadássorozatot intéztek a zsidók ellen – Martin azonban ennek még nem volt tudatában.

Az őröszeknek ez a széles körű megnyilvánulása később Kristályéjszaka néven vonult be a történelembe. Azért nevezték így, mert az utcákat kristályszilánkokként borították a kitört ablaküvegek cserepei, miután több ezer zsinagógát és zsidó tulajdonban álló lakást, üzlethelyiséget és kórházat raboltak ki és vertek szét. Az őröszakhullámot az váltotta ki, hogy Párizsban egy tizenéves fiú lelőtt egy német követségi alkalmazottat – megtorlásként, mert a fiú egész családját kitoloncolták Németországból, több ezer más lengyel zsidó bevándorlóval együtt. A „párizsi lövöl-

dőzés” örvén a náci végrehajthatták a zsidók ellen már régóta tervezett akciót. November 9-e éjszakáján az utcákat megszállták a rohamosztagok.

A húszéves Martin nemrég tért vissza Lehrbergbe, gyermekkori otthonába, Münchenből, ahol szabóként dolgozott. München volt a város, ahol Hitler hatalomra emelkedett, és ahol a náci párt székelte. Martin nemegyszer látta Hitlert: amikor az autókaravánja átszáguldott az utcákon, mindenkinek vigyázzba kellett állnia, jobb karját mereven feltartva, a „Heil, Hitler!” üdvözlésben. Ha Martin meghallotta a közeledő kocsikat, vagy akár csak meglátta, hogy egy csapatnyi ember náci zászlókat lenggetve vonul valamerre, igyekezett minél ártatlanabbnak kinézni, és elsietett, vagy besurrant egy mellékutcába.

Hitler 1938 folyamán ráébredt, hogy a párt főhadiszállása felé vezető úton az autókaravánja rendszeresen elhalad egy nagy zsinagóga mellett. A gyülekezet, a Führer parancsára, alig egy napot kapott, hogy kimentse a könyveit és értéktárgyait; néhány nappal később az épület helyén frissen aszfaltozott parkoló terpeszkedett. Martin főnöke, egy idősebb zsidó, ekkor úgy döntött, hogy eleget látott. Olaszországba menekült, Martin pedig állás nélkül maradván kénytelen volt hazatérni Lehrbergbe.

A kopogtatás nem maradt abba, sőt, hangos és vészjósló dörömböléssé erősödött. Mire Martin az ajtóhoz ért, már félt volt, hogy berúgják. Amikor kinyitotta, az SA (Sturmabteilung) négy tagját találta a küszöbön, egyforma barna ingben, vörös-fekete horogkeresztes karszalaggal. Félretolták Martint, holott

csaknem százkilencven centis termetével fölējük tornyosult, és benyomultak a lakásba.

Anélkül, hogy okát adták volna a megjelenésüknek, átkutatták a lakást, és lefoglaltak egy drága fényképezőgépet. Ezt követően őrizetbe vették Martint és a nagybátyját, Julius Laubot, aki a család textilkereskedését vezette a szomszédban testvérének, Martin özvegy édesanyjának, Idának a két évvel korábbi halála óta. Ida tizenöt évig állt a bolt élén, miután Martin apja szívrohamban elhunyt.

A rohamosztagosok elvitték a házvezetőt is, aki rajtuk kívül egyedül volt a lakásban. A társaik ugyanebben az időben gyűjtöttek be közeli otthonukból Martin nagynénjét, Gittát és három gyermekét is.

A hét és fél kilométernyire fekvő Ansbach városába vitték őket, a nyitott sportcsarnokba, ahol már hatvan zsidó várakozott, férfiak, nők és gyerekek egyaránt. Rettegve kuporodtak össze a lelátókon a hideg éjszakában, amíg meg nem virradt. Reszkettek a félelemtől és a heves szélről. Martin szóba elegyedett a többiekkel, és megtudta, hogy az ansbacher zsinagógát felgyújtották, a helyi zsidók otthonát felforgatták, a férfiakat megverték. Rákérdeztek az SA-tagoknál, hogy mi történik, de úgy tűnt, nem tudják. Csak azt a parancsot kapták, hogy tartóztassák le az összes helybéli zsidót.

A rá következő délutánon, fél négy körül, a nőket és a gyerekeket, valamint az ötvenöt év feletti férfiakat magyarázat nélkül elengedték. Martin, a nagybátyja és még nagyjából tizenöt

másik férfi őrizetben maradt. Gyalog hajtották el őket a helyi börtönig – vén, primitív épület volt –, és egyetlen cellába zárták mindannyiukat. Nem volt sem folyóvíz, sem vécé, mindössze egyetlen fémkübli állt a rendelkezésükre, az étel pedig pocsék volt és kevés. Két napot töltöttek így összezsúfolva, aztán a negyvenöt kilométerre fekvő Nürnbergbe szállították őket.

A nürnbergi körzeti börtön csaknem teljesen tele volt. Több száz szudétanémetet, azaz Csehszlovákiából származó német nemzetiségűt tartóztattak le két hónappal korábban, amiért tiltakoztak a hárommillió német által lakott Szudéta-vidék Németországhoz csatolása ellen. A Kristályéjszaka után elvitt helyi zsidókat – Nürnbergben nagyjából százan lehetnek – a börtön tornatermébe zárták, ahol mindössze matracokat vetettek a földre. Martin csoportja mellékük került.

A legtöbb ór idősebb férfi volt; kemény bűnözőkhöz szoktak, nem politikai foglyokhoz, és a zsúfoltság őket is túlterhelte. Elvégezték a kötelességüket, de semmi többet, vagyis a foglyokat nagyrészt békén hagyták. A bentlakókból összeállított személyzet hordta az ételt a konyháról, és egy alkalommal mindenki lezuhanyozhatott a közös fürdőben, ahol egy sornyi zuhanyrózsa várta őket a falon. Kis csoportokban engedték ki őket a tornateremből naponta egy órára; csak akkor róhatták a köröket a börtönudvaron, ha onnan előbb bevitték az árja rabokat, nehogy azok kapcsolatba kerüljenek a zsidókkal.

A következő hét során néhány rabot – köztük Martin nagybátyját is – elengedtek. A döntés, hogy ki mehetett és ki maradt, Martin és mindenki más számára tökéletesen érthetetlen volt.

Az örök elárulták, hogy a parancsot a helyi Gestapo adta ki, de a rettegett titkosrendőrségtől senki sem jelent meg a börtönben, és egy rabot sem kérdeztek ki. December 22-ére, hat héttel azután, hogy Martint letartóztatták, az eredeti csoportból csak kilencen maradtak. Aznap az örök a folyosón végigdübörögve jelentették be, hogy a dachau koncentrációs táborba viszik őket.

Martin, aki eddigre külön zárkába került, úgy érezte, mintha hasba rúgták volna. Tudott Dachau létezéséről, ahogy a legtöbb német is, de a hírek csak baljós suttogásként terjedtek. A tábor München közelében, egy első világháborús lőszergyár területén nyitották meg 1933 márciusában; ez volt az első koncentrációs tábor, amelyet a náci hatalomra kerülésük után létrehoztak. Heinrich Himmler, az SS (Schutzstaffel) vezetője jelentette be az újságok hasábjain, hogy Dachauban azokat zárják majd, akik „az állam biztonságát veszélyeztetik”. Az első év során közel ötezer rab került oda, főleg német kommunisták, szociáldemokraták, szakszervezetisek, és a náci egyéb politikai ellenfelei vegyesen.

Martinnak azonban személyes emlékei is fűződtek Dachauhoz: 1933 áprilisában az egyik unokatestvérét, egy müncheni ügyvédet, letartóztatták, és Dachauban küldték. Három hónappal később ott is halt meg. A hallott komor történetek alapján Martin úgy ítélte meg, hogy Dachauban kerülni felér egy halálos ítélettel.

Az örök hamarosan szélesre nyitották a táborba indítandó foglyok celláinak ajtajait. Martin nagyon szeretett volna elbúcsúzni ikertestvérétől, Leopoldtól, aki az egyik nagynénjével

máshol élt, és Julius nagybátyjától. Egy darab papírra próbálta lekörmölni a szavakat. A folyosón megállt egy másik rab cellájánál, akit időközben megismert, és a rácsok között becsúsztatta a levelet.

A nürnbergi vasútállomáson őt és az Ansbachból elhurcolt másik nyolc férfit egy modern vasúti kocsiba terelték. Őrizet alatt tették meg a százhatvan kilométeres utat a dachaui váltóig, ahol a kocsit lekapcsolták, és egy mellékvágányra tolták. Martin kinézve mindenhol SS-katonákat látott, fekete egyenruhában, vörös horogkeresztes karszalaggal. Bajonettel felszerelt fegyvereket viseltek, és mindenfelől körbevették a kocsit.

Letaszígták a rabokat, végiglökdösték őket a vágányok mentén, el valamiféle irodaépületek, az őrbarakok és egy fedetlen lőtér mellett, ahol az SS-katonák gyakorolták a célba lövést. Martin hamarosan rájött, hogy a lőtér egyben vesztőhely is. Nehéz vaskapu nyílt a rabok bekerített területére. Fémbetűkkel állt felette a felirat: ARBEIT MACHT FREI, azaz „A munka felszabadít”.

A négyszögletes alapú, mintegy háromszázszor hatszáz méteres alapterületű létesítményt szögesdrót vette körül, amelybe áramot vezettek. A legfontosabb pontokon lövésztornyok magasodtak. Bent helyet kapott egy gyengélkedő, egy mosoda, műhelyek, ahol a rabok a kenyértől a bútorokig mindenfélét előállítottak, és egy udvar, ahol névsorolvasásokat és egyéb gyűléseket tartottak.

A rabok tíz földszintes beton- és téglabarakokban laktak, amelyek egyenként 270 fő befogadására voltak alkalmasak, és öt-nyegyenöt fős helyiségre voltak osztva. A hadsereg szóhasználatá-

val élve az egy helyiségbe került rabokat egy szakasznak nevezték. Keskeny faficccsekre vetett szalmán aludtak, a fürdőhelyiségekbe néhány mosdó és vízöblítési vécé került.

Amikor Martin és a társai megérkeztek, az örök egy nagy terembe taszigálták őket, ahol meztelenre kellett vetkőzniük. Kopaszra nyírták, majd hideg zuhany alá parancsolták őket, végül meztelenül mindüket átterelték egy másik helyiségbe, egy rövid, tábori orvosi vizsgálatra. Vékony, kék-fehér csíkos rabruhát kaptak. Néhányan még mindig szorongatták a kis csomagjukat, amelyet otthonról hozhattak magukkal, amikor letartóztatták őket. Ezeket ott kellett hagyniuk, és személyes holmi gyanánt mindössze annyi tisztálkodószert vihettek magukkal, amit kézben elbírtak.

A nürnbergi börtönben Martin összebarátkozott egy Ernst Dingfelder nevű, mélyen vallásos férfival, aki most odasúgta neki, hogy meg akarja tartani a táltját, az imasálját. Martin alig hitt a fülének: örülségnek tűnt, hogy valaki zsidó imakendőt akarjon becsempészni egy náci koncentrációs táborba. Vitatkozni kezdett Ernsttel, megmondta neki, hogy ha az örök megtalálják nála a sálát, először rátekerik, és csak azután lövik majd le. Végül meggyőzte a barátját, hogy hagyja hátra a kendőt.

A dachaui rabruhák jobb oldali mellrészén volt az azonosítószám. Martin a 31889-est kapta, ami, mint hamarosan rájött, a tábor számozási rendszere értelmében annyit tett, hogy ő a 31 889. fogoly a tábor megnyitása óta. Nem tudta azonban, hogy egy volt a tízezernél is több zsidó közül, akik a Kristályéjszaka óta kerültek táborokba.

Éjfél volt, mire elérték a nyolcas blokk negyedik helyiségét. A fűtetlen teremben kétszáz rabot zsúfoltak össze, négyszer annyit, amennyire a helyet eredetileg tervezték. Hogy elférjenek, a priccseket két méter széles polcokkal helyettesítették, egyet lent, egyet másfél méter magasságban szereltek a falra. Vékony réteg szalma fedte őket, amelyben nyüzsögtek a tervek és a bolhák. Annyi hely sem volt, hogy a fekvők megforduljanak. Fejjel a fal felé, szorosan összepréselődve aludtak, és a fagyponthoz alatti hőmérséklet ellenére sokuknak semmiféle takaró sem jutott: túl kevés pokrócon kellett osztozniuk.

Martin alig aludt; másnap reggel ötkor kimerülten várta az első névsorolvasást. Ennek végeztével visszaterelték őket a barakkba, ahol vizes pótkávékaptak, és zabkását, amelyben bogarak úsztak. Dachau munkatábor volt, azonban mivel ilyen mennyiségben érkeztek az új rabok, a tisztek még nem tudtak mindenkit beosztani a kényszerszolgálatra – árokásásra, úttjavításra, mocsarak lecsapolására az örök figyelő tekintete mellett. Martin és a csapata egész nap az udvarban téblábolt, topogva és tapsolva, hogy így védekezzenek a hideg ellen.

Este valami gulyásféléket kaptak, de jobban emlékeztetett a disznók elé öntött moslákra. Martin úgy látta, azonosítatlan belsőségdarabok úszkálnak benne. Harmadnaponta osztottak kenyeret, két embernek egy kis cipót, sajnos azonban ez nem aznapra esett. Ernst, Martin barátja elundorodott a nem kóser ételtől, és megtagadta, hogy egy kanállal is megegyen belőle. Martin később igyekezett segíteni neki, hogy kóser módra étkezessen: inkább elcserélte a kenyerét Ernst gulyására. Elszánta

magát, hogy a náci koncentrációs tábor méltatlanságai és nélkülözései ellenére is kitart, még hozzá úgy, hogy közben hű marad az elveihez és fogadalmaihoz. A bajba jutott barát kíségetése ilyen volt.

A táborba érkezése után azonnal látta, hogy a régebb óta bent lakók – akik hónapokkal, esetleg évekkel azelőtt kerültek Dachaubá – elméje eltompult, teste legyengült a napi munka és az örök kegyetlen bánásmódja miatt. A verés mindennapos volt, sok rab szenvedett lassan gyógyuló sérülésektől és véraláfutásoktól. Mások lázas betegek voltak. A legtöbben nem mertek a gyengélkedőbe menni: az orvosi ellátás nemcsak kritikán aluli volt, de ha valaki beteget jelentett, automatikusan lógósnak bélyegezték, és megbüntették. A büntetés leggyakrabban hosszas magánzárka volt, vagy huszonöt korbácsütés, amely felszakította a hátukon a bőrt. A lista azonban, amiért a dachau rabokra kegyetlen büntetést szabtak ki, hosszú volt. A szökési kísérlet halált jelentett – erre az udvarban kitáblázott hirdetemény figyelmeztetett a bentlakókat –, ahogy a szabotázs, a lázadás és lázítás is. Aki megtámadott egy őrt, „megtagadta az engedelmességet”, vagy nem volt hajlandó elvégezni a rá kiosztott munkát, azt helyben lelőtték mint lázadót, vagy utóbb akasztották fel.

A rabok különösen féltek a szombat délutáni vizsgálatoktól. Ilyenkor a fejükön kinőtt borostát tövig nyírták; a 4. teremben kétszáz emberre jutott két tompa hajnyíró, amelyek csomókban tépték az emberek haját. Az alumíniumcsajkákat is megvizsgálták ilyenkor: makulátlannak kellett lenniük, hiába nem állt rendelkezésre szappan, és dörzsölni sem dörzsölhették

őket semmivel. Ha az örök ételmaradékot vagy karcolásokat találtak a tálakon, veréssel büntették a tulajdonost.

Amikor Martinnál is hibát találtak az egyik vizsgálat során, mozdulatlanul kellett vigyázzban állnia, miközben egy bőrkesztyűs őr többször arcon csapta. Korábban már látta, ahogy másokat hasonlóképpen büntetnek. Minél többször rezzentek össze, annál tovább tartott a verés. Martin teljes erővel elszánta magát, hogy ne mutasson félelmet, visszafogta a reflexeit, és nem rándult össze az ütésektől. Az őr feladta, és továbbment. A keménységnek és elszánásnak olyan próbája volt ez, amelyet Martin nem felejtett el.

Korábban elképzelni sem tudta, hogy emberek egymásnak olyan szenvedést tudnak okozni, mint a kegyetlen SS-katonák. Gyanította, hogy dachaui őrnek lenni nem a legnépszerűbb beosztás, és sokukat azért rendelték oda, hogy kitanulják a kegyetlenséget, amelyet majd más táborokban és a meghódított területeken vethetnek be. Dachau hierarchiája erőszakra épült. A fiatal tiszteknek kemény bánásmódot kellett elviselniük a feljebbvalóiktól, amelyet aztán gátlások nélkül vezettek le a rabokon. Martint a folyamat a harci kutyák kiképzésére emlékeztette.

Egy este, névsorolvasáskor, a táborparancsnok bejelentette, hogy egy rab megszökött. Büntetésként az összes többi rabtársának az udvarra kellett vonulnia, és ott vigyázzba állnia, amíg a szökött rabot meg nem találták, és vissza nem hurcolták. Az éjszaka órái lassan fogytak: a reflektorok ragyogó fényében nagyon hideg lett. Őrségváltás idején a rabok hallották, ahogy a tornyokban kattannak a géppuskák: ellenőrizték a töltött fegyvereket.

Martin az egyik sor végén állt. Éjfél után, kimerülten és csaknem halálra fagyva, állva elbóbiskolt. Bizonyára megingott álltában, mert arra riadt, hogy egy fegyver agyával keményen hátba ütik. Erőlködni kellett, hogy ne veszítse el az egyensúlyát.

Reggelre az udvaron többen is heverték – mindannyian az éj-jel során estek össze. Amennyire Martin meg tudta állapítani, halottak voltak. A többi rabot rövid időre odébb terelték, hogy enni és inni adjanak nekik, majd újra kiküldték őket az udvarra. Közben a testeket elvitték.

Délután négy óráig álltak ott: akkor hozták vissza a szökevényt. Gyorsan elhurcolták, és többé senki sem látta.

Martin tudta, hogy nem várt rá könnyű halál. Az egyik kínzási technika, amelyet Dachauban előszeretettel alkalmaztak, a középkori inkvizícióból eredt. Az elítéltet egy akasztófaszerű ácsolat alá állították, a kezeit összekötözték a háta mögött, és a csuklóira erősített kötélnél fogva felemelték. Hogy tovább fokozzák a karja és a válla fájdalmát, súlyokat akasztottak rá, ahogy lengett a kötélen. Martin néha látta, hogy egy óráig is úgy hagytak egy-egy rabot valami vélt vagy valós kihágásért. A legtöbben törött vagy kificamodott végtagokkal kerültek le a kötélről, néhányan végleg megnyomorodtak.

A rettenetes következmények ellenére mindig akadt egy-egy kétségbeesett rab, aki megkísérelte a menekülést. Csak nagyon kevesen jártak sikerrel. Volt, aki a szökés másik módját választotta: nekirohant a kerítésnek, tudva, hogy az őrtornyokból golyózáporral várják majd. Ha mégis elérte a kerítést, a drótból vezetett áram megölte. Az SS-őrök általában gyilkos lövéseket adtak le, de

nem mindig. Egy alkalommal az egyik rabot mozgásképtelenné tettek, mielőtt elérte volna a kerítést, de otthagyták a földön vonaglani. Egész éjjel kiáltozott.

Az ilyen éjszekken, miközben mindenfelől nyögések és sikolyok hallatszottak, és az állandó fagy marta a bőrét, Martin többet gondolkozott, mint aludt.

A nagy kérdés mindig ugyanaz volt. *Miért?* Korábban sokat olvasott, és érdeklődött a történelem iránt. Remélte, hogy egyetemre mehet, de amikor 1934-ben betöltötte a tizenhatodik évét, közölték vele, hogy elérte a legmagasabb oktatási fokozatot, amelyet egy zsidó Németországban elérhet. Sokat tudott a középkori Európáról és az inkvizícióról. Mi volt a különbség a négyszáz évvel korábbi emberek szenvedése között, *ad maiorem Dei gloriam*, Isten nagyobb dicsőségére, és aközött, amit a náciak tettek jelenleg? A szenvedés az szenvedés. És ha csak egy isten van, kié az?

Néhány rab, mint Ernst Dingfelder, Dachauba érkezésekor mélyen vallásos volt. Mások úgy lettek egyre mélyebben hívők, ahogy a napok teltek. És voltak, akik úgy érezték, többé nem képesek hinni az Istenben, akármilyen istenben, amiatt, ami körülöttük folyt. Martin velük érzett együtt. Úgy döntött, megőrzi zsidó örökségét, és a továbbiakban is megtartja a hagyományokat, részt vesz majd a szertartásokon, amelyekkel felnőtt, azonban tudta, hogy ez már élete végéig csak színjáték lesz. Dachau rettenetei megölték benne az Istenbe vetett hitet.

A rabok hetente egyszer írhattak levelet, bár a náci cenzorok mindent elolvastak, úgyhogy jóformán semmit sem mondhattak.

Martin nem írhatta le az éhezéssel felérő koszt hatásait, hogy mennyit fogyott, vagy hogy a talpán éktelenkedő, begyógyulni nem bíró fagyási seb miatt minden lépés kínszenvedés volt a számára. Ha bármi mást írtak, mint hogy minden rendben van, a levelet nem küldték el. Minthogy a családja számára ez volt az egyetlen mód, hogy tudják, még életben van, Martin szorgalmasan, hetente írt. A feladó helyére *Dachaui Koncentrációs Tábor* került, a válaszcímbe szerepelt a *Schutzhaft-Jude* szó, azaz *védőőrizetbe vett zsidó*.

1939. január elsején Martin betöltötte a huszonegyet. Nagykorú lett, tehát többé nem Julius nagybátyja volt a kezelője a háznak, amelyet az anyjától örökölt. Hogy a tábor vezetősége honnan tudta meg mindezt, fogalma sem volt, de röviddel a születésnapja után behívták az egyik irodába, és elértettek egy okiratot, amelyet itatóssal takartak le. Közölték vele, hogy nem kell elolvasnia: elég, ha aláírja.

– *Was ist das?* – kockáztatta meg a kérdést.

– *Sie haben drei Sekunden. Sonst...* – Azaz három másodperce volt aláírni, különben...

Martin aláírta; a papírt elvették előle. Csak akkor mondták meg, hogy meghatalmazást adott, engedélyt az anyja házának eladására.

Martin Selling akkor értette meg, hogy nem tér haza többé.

ELSŐ RÉSZ

„Jöjjön fáradt, nincstelen,
A tömeg, mely szabadságért zihál:
Nyomorgó söpredéktek kell nekem.
A viharvert hontalanokra vár
Arany kapum, hol fáklyám emelem.”

EMMA LAZARUS XIX. SZÁZADI ZSIDÓ KÖLTŐ
Az új Kolosszus (véset a Szabadság-szobor talapzatán)
N. Kiss Zsuzsa fordítása

A GYERMEKEK MEGMENTÉSE

Günther Stern gyermekkorá közel tizenkét évig csodálatos volt.

Hildesheimben töltötte ezt az idilli időt, Észak-Németország egyik legrégebb és legszebb városában, amely az Innerste folyó szélsőpartján épült, lankás dombok között, ahol a tejgazdaságok tehenei legelésztek. A város kockaköves útjai mellett évszázados, csúcsos tetejű házak és templomok sorakoztak.

A hildesheimi katedrális apszisának falain egy tízméteres vadrózsabokor nyújtózott az ég felé – ezt tartották a világ legöregebb élő rózsabokrának. Majdnem egyidős volt a várossal, innen is kapta a nevét: *Tausendjähriger Rosenstock*, Ezeréves Rózsa. A helyi legendák szerint a város akkor virágzott, amikor a bokor is kibontotta rózsaszín szirmait.

Hildesheim az alapítása óta római katolikus püspöki székhely volt, a lakói nagy többsége katolikus. A reformációt követően – amely Németországból indult – sok katolikus protestáns,

főként lutheránus hitre tért, így az 1930-as évekre Hildesheim hatvanötezres lakossága a két nagy keresztény vallás között oszlott meg. Ezernél is kevesebb zsidó élt a városban – ez megfelelt az országos eloszlásnak. Egy 1933 júniusában lefolytatott népszámlálás adatai szerint Németország lakóinak kevesebb mint egy százaléka volt zsidó, azaz 67 millióból mintegy félmillió.

Amikor a zsidók a tizenhetedik század elején letelepedtek Hildesheimben, favázás házakat húztak fel, szép mívű, fából faragott homlokzatokkal. A város mór stílusú zsinagógája 1849-ben épült meg a Lappenberg utcában, amely később Hildesheim legszebb részeinek egyikévé vált.

Günther éles eszű, kíváncsi fiúcska volt. Az anyja életvidámságát örökölte, valamint apja figyelmes tekintetét és elálló füleit, amelyek nem engedelmeskedtek semmiféle kényszernek. 1922-ben született, és hatévesen lépett be először a zsinagógába a szülei társaságában, egy nagy ünnepen. Most az egyszer nem panaszkodott, amiért a legjobb ruháit kellett felvennie. Az anyja elmondta neki, milyen fontos, hogy jó első benyomást tegyen az Úrra. Más családokkal együtt sétáltak a zsinagóga felé, és mindenki a legszebb ruháit viselte. A mosolygó járókelők félreálltak, biccentéssel üdvözölték a zsidók menetét; a férfiak újra és újra megemelték cilindereiket.

Günther, Julius és Hedwig Stern legnagyobb gyermeke, négy évvel volt idősebb Werner öccsénél, tizenkettővel Eleonore húgánál. A család, mint a hildesheimi zsidók legtöbbször, a középosztályba tartozott. Günther apjának apró méteráruboltja mellett béreltek lakást, a város közepén nyüzsgő piachoz közel, egy jól

karbantartott épület harmadik emeletén. Magas mennyezetű szobái mindig világosak voltak, az ablakokat szép függöny fedte, fatüzelésű kályha ontotta a meleget, a konyhában pedig modern tűzhely állt.

A két fiú az egyik oldalsó szobán osztozott; a szülők hálószobája, ahol a kishúguk is aludt, a másik oldalon nyílt. A hálószobákban keményfa parketta volt, a szőnyegezett nappaliban egy kanapé állt, két kárpitozott karosszék, és Julius sötét fa íróasztala. Az elegáns étkezőt az osztrák művész, Ferdinand Georg Waldmüller idilli tájképe díszítette, de ezt a helyiséget csak különleges alkalmakkor használták. Günther és az öccse leginkább a kövezett előteret kedvelte, amely afféle benti játszótérként funkcionált – még pingpongasztal is állt itt, amit rendszeresen használtak is.

Günther apja vékony ember volt, ám határtalan energiáiról híres. Heti hat és fél napot dolgozott, csak szombat délelőttönként nem, amikor a zsinagógába járt, hogy meghallgassa a német nyelvű prédikációt és a héber szertartást. A boltjában mindenkinek anyagmintákat mutogatott, és a környékbeli falvakba járt rendeléseket felvenni, hogy megkeresse a vevőket, akik maguk varrták a ruháikat. Az egyetlen készruha, amit árult, a férfi gabardinkabát volt. A felesége, Hedwig (született Silberberg) intézte a gépirást és a számlázást. Fekete hajú asszony volt, sötét, életteli szemmel; szívesen írt szellemes limerickeket a rokonaikról és a barátaikról.

Günther egy egy tantermes zsidó iskolában kezdte meg a tanulmányait. A tanítójára várt a feladat, hogy a különböző korú és felkészültségű diákok érdeklődését egész nap lekösse. Günther mindig figyelt, és hamarosan nagyon megszerette az olvasást, min-

tadiák lett belőle. Szintén élvezte a szombat délutánonkénti ifjúsági összejövetelt, amelyet a zsinagóga karizmatikus fiatal kántora, Josef Cysner tartott – ilyenkor élénk vitákat folytattak a zsidó könyvekről és kultúráról.

Ahogy az szokásos volt, Günther tízéves korában, 1932-ben beiratkozott az Andreas Felső-Reáliskolába. A húsztagú első évfolyamon vele együtt három zsidó volt. Günthernek már az iskola előtt sok nem zsidó barátja is volt: Hildesheimben annak idején könnyen keveredtek a fiatalok. Látogatóba jártak egymáshoz, ugyanazokra az ünnepségekre voltak hivatalosak, együtt kerékpároztak és úsztak, ugyanazokban a klubokban fociztak.

1933-ban azonban, amikor a nácik hatalomra kerültek, azonnal megszülettek a zsidók életét korlátozó törvények. Hitler felesküdött rá, hogy megváltoztatja a nemzetet. „Adjatok tíz évet”, ígérte akkor profetikusan, „és többé nem ismertek rá Németországra.”

1933. április 1-én, két hónappal azután, hogy Hitler kancellár lett, a kormány felszólítást adott ki, hogy országszerte mindenki 24 óráig bojkottálja a zsidók boltjait. Rohamosztagosok álltak meg az üzlethelyiségek előtt, szidalmazták a tulajdonosokat, elállták az utat. A kirakatokra *ZSIDÓ* feliratot mázoltak, az ajtókra Dávid-csillagot. A helyi bojkottok országossá nőttek. Az utcákon masírozó nácik zsidóellenes szidalmakat harsogtak: a meneteléseket egyre gyakrabban kísérték mindenféle letartóztatások, verések, és nagy vagyoni kár.

Sok zsidó üzletemberhez hasonlóan lassan Julius is elvesztette a legtöbb nem zsidó kuncaftját. Félték, hogy meglátják őket,

amint betérnek az üzletébe. Amikor pedig házhoz ment, a kapukon a *JUDEN IST DER EINTRITT VERBOTEN* („Zsidóknak belépni tilos”) felirat fogadta.

Günther, bár rendíthetetlenül olvasta az újságokat, abban az időben még nem értette meg egészen, mi folyik Németországban. Azt azonban észrevette, hogy a barátai egyre jobban vonakodnak üdvözölni, végül már egyáltalán nem is állnak szóba vele. Egyre kevesebb születésnap partira hívták meg, és nemsokára Hildesheim többi zsidójával együtt kitiltották a helyi uszodából, sőt, a saját focicsapatából is. Végül még az atlétikai egyesülete is kirúgta: bár elég részvételi pontot szerzett az éremhez, nem adták meg neki. Günther számára ezek személyiségformáló évek voltak; nagyon fájtnak neki, amikor ráébredt, hogy kitaszítottá vált a társai között. Ifjú élete váratlanul, hevesen tört meg.

Az iskolában sok tanárt új oktatókkal váltottak fel, akik egyeseken Berlinből érkeztek, vagy ha máshonnan, akkor is mind horogkeresztes kitűzőt viseltek, és ömlött belőlük a náci propaganda. Néhány régi tanár együttértett a zsidó diákokkal, de vigyázniuk kellett: ha feljelentették volna őket, az a munkájukba kerül.

Günthernek egy ideig védelmezője is akadt: egy okos, Günthernél egy évvel idősebb és egy fejjel magasabb fiú, Heinrich Hennis. Nemegyszer avatkozott közbe, hogy elválassza egymástól Günthert és a kínzóit. Azonban a nem zsidó fiúknak kötelező volt beiratkozni egy náci ifjúsági szervezetbe, ez alól pedig Heinrich sem volt kivétel. A szervezet vezetője Heinrichet egyéni elvi átnevelésnek vetette alá, talán mert híre ment, hogy zsidókat védelmez.

Végül már ő sem állt szóba Güntherrel, és elkezdte ismételtetni a náci jelszavakat.

Günther kedvence mindig is az énekkar volt. Néhány évvel korábban a szülei elvitték a világhírű hannoveri operaházba, hogy megnézzék Wagner *Lohengrin*-jét. Azóta imádta a zenét és az éneklést. Egy délután azonban, miután a náci hatalomra kerültek, a kórusvezető felállította a diákokat, és elénekeltette velük a *Deutsche Jugend, heraus!*-t. A dalt néhány évvel azután írták, hogy Németország vereséget szenvedett az első világháborúban, a szövege pedig erőszakos volt és provokatív. „Német ifjak, fel! Verjüek meg a lopózó ellent, törjüek meg egy hős rohammal!” A hitlerista ifjúsági szervezetek szerették a dal lázító nacionalizmusát: még egy 1933-as daloskönyvbe is belekerült egy nácibarát kiadónál.

Günther régi barátja, Heinrich Hennis volt az, aki haragosan odakiáltott a tanárnak.

– Hogy hagyhatja, hogy zsidók énekeljenek a német ifjúságról?

A kórusvezető leintette az éneklést, és bocsánatkérőn válaszolt.

– A zsidó diákok ebben most akkor nem vesznek részt.

Günther és a másik két zsidó diák leült, és némán hallgatta a többiek éneklését. Günther egyszerre érzett szégyent és dühöt. Ekkor jött rá, hogy a náci megtalálták a módját, hogyan vegyék el tőle még a zenét is.

Az 1933-as év során Günther tanúja lett, miként íródik át Németország és Európa történelme – szó szerint. Egy nap a történelemtanáruk borotvapengéket osztott ki az osztályban.

– Vegyétek elő a tankönyveiteket – rendelkezett, aztán oldalszámokat kezdett a táblára írni. A diákoknak ki kellett vágni a meg-

jelölt lapokat, és újakkal helyettesíteni. – Figyeljete, hogy elég hely maradjon a margón – tanácsolta –, hogy majd be tudjátok ragasztani az újakat.

A furcsa feladatot hallva az osztály izgatott mormolásba kezdett. Amikor Günther is kapott egy pengét, úgy tett, ahogy meghagyták neki. Néhány lappal később aztán beleolvasott a kivágandó bekezdésekbe, és döbbenet jött rá, hogy a zsidók nagy eredményeiről szólnak.

A nem zsidó diákoknak egyre több és több antiszemita propaganda mosta át az agyát az iskolában és odahaza is, ezért egyre agresszívvá, gyűlölködőbbé váltak zsidó osztálytársaikkal. Egy nap tanítás után Günthert öt fiú iskolatársa vette körbe, és felváltva ütötték, amíg a többiek lefogták. Sántikálva ment haza; teste-lelke egyaránt fájt.

A családját sem kímélte az erőszak. Egy este az apja későig dolgozott, és aztán még elvitt néhány levelet a sarkon álló postaládába. Amikor hazafelé tartott a sötétben, egy csoportnyi, antiszemita káromkodásokat köpködő férfi támadta meg. Ütötték és rúgták, végül otthagyták a földön heverni. Egy együttérző rendőr találta meg, és vitte be a kórházba, hogy ellássák. Másnap, amikor Günther megpillantotta az apját, az arca csupa seb és vérálfutás volt.

Az erőszak és a gyűlölet egyre erősödött. Julius és Hedwig Stern úgy döntött, ideje, hogy a család kivándoroljon Németországból. Írtak több zsidó szervezetnek is, hogy megtudják, miként juthatnának Amerikába.

A Stern család és az összes többi zsidó számára is nagyon megnehezítette az emigrációt az új náci törvény, amely megtiltotta

a pénz, kötvények vagy egyéb vagyon kivitelét az országból. Korábban a németek tízezer dollárnak megfelelő értéket vihettek ki, de a nácik ezt a határt levítették először négyezer dollárra, később, ahogy a zsidók tulajdona és vagyona elrablására irányuló kampány tovább dühöngött, tíz birodalmi márkára, amely nagyjából négy amerikai dollárnak felelt meg. Az összeg meghaladásáért járó büntetés komoly volt: börtön és vagyonvesztés.

Ugyanebben az időben az Egyesült Államok kormánya a Herbert Hoover elnök által 1930-ban életbe léptetett jogszabályt követte, mely szerint a vízumkérelmezőknek igazolniuk kellett, hogy nem szorulnak majd segélyre, még jóval az érkezésük után sem. Ha nem állt rendelkezésükre vagyon vagy bevétel, amelyből élhettek volna, egy amerikai állampolgárnak kezkeskednie kellett róla, hogy nem terhelik majd a közvagyonot. Ez a segélytörvény, és a rengeteg bürokráciai tekervény, amelyen át kellett jutni, ha valaki bizonyítani akarta, hogy anyagilag független – amit az Amerika partjaihoz érkező korábbi bevándorlóktól nem követeltek meg –, az 1930-as 241 700-ról 1932-re 35 576-ra csökkentette az idegen bevándorlók számát, és nagyon megnehezítette mindenki dolgát, aki az USA-ba akart bevándorolni.

A Stern család kétségbeesve igyekezett elmenekülni a nácik elől. Írtak Hedwig bátyjának, Benno Silberbergnek, aki az 1920-as években költözött Amerikába, és pék lett St. Louisban – aláírja a kezességi okmányt a család számára? Nem tudták, hogy Benno valóban képes lesz-e segíteni nekik, de ő volt az egyetlen rokonuk Amerikában.

1937 tavaszára az iskola annyira félelmetessé, szorongást keltővé és ténylegesen is veszélyessé vált Günther számára, hogy a szülei kiírták onnan. Inkább magántanárt fogadtak, hogy fejlessze angolból a tervezett költözés előtt. Günther könnyű, ragyogó iskolaéveinek – kezdve az egy tantermes zsidó iskolától, amely felébresztette a tudásszomját, folytatva a kórossal és a sportokkal, amelyeket annyira élvezett az állami iskolában – vége lett. Mi lett helyettük? A hatvanéves magántanár, egy őszülő, hajlott hátú, vészesen sovány, nemzsidó férfi, Herr Tittel váltotta őket, aki az 1920-as évek közepén egy brooklyni árvaházban tanított, de tizenegy év után a honvágy hazahozta Hildesheimbe, a szülővárosába. Itt angoltanításból szedett össze valamicske bevételt; főleg emigrálni vágyó zsidók bízták meg.

Günther fokozatosan megkedvelte Herr Tittel, mert az órák során színes történeteket mesélt neki Amerikáról. Az ott töltött évei alatt baseballrajongó lett, és szélesen folyó leírásokkal szórakoztatta az ifjú Günthert, magasztalva Grover Cleveland Alexander mesteri dobásait és Babe Ruth megismételhetetlen hazafutásait. Herr Tittel könnyedén vette az életet, kissé különc volt, és az órák közepén gyakran csak úgy nekiállt népszerű amerikai dalokat dudorászni. Günther néhány hónap alatt több társalgási angoltudást szedett össze – igaz, ez egy különös, német ízű brooklyni angol volt –, mint három év alatt az iskolában.

Azon a nyáron a szülei megengedték, hogy csatlakozzon három barátjához a zsidó ifjúsági klubból, és elmenjen egy egy hónapos, csaknem ezer kilométeres biciklitúrára a Rajna mentén. Biztosra

vették, hogy a család hamarosan elhagyja Németországot, ezért úgy gondolták, ez lehet legidősebb fiuk utolsó esélye, hogy megismerje szülőföldje földrajzát. Hedwig és Julius egyetértett, hogy ha egyszer kijutnak a náci Németországból, soha nem akarnak visszatérni.

A fiúk megkérték az ifjúsági vezetőt, hogy írjon számukra egy ajánlólevelet, és levélben kérték az újukba eső városok zsidó közösségi vezetőit is, hadd szálljanak meg náluk. Az út legnagyobb részén családoknál kaptak szállást, de egyszer nem akadt jobb, és a helyi zsidó focicsapat öltözőjében, a padokon kellett kuporogniuk. Mindannyian jó erőben voltak, egy nap 40-55 kilométert is letekertek.

Egy álmos folyóparti városban a víz mellett karikáztak, néztek a kenuzó, csónakázó embereket, akik szintén élvezték a vízben töltött napot. Nem sokkal távolabb egészen más látvány tárult a szemük elé: egy sor katonai hajó állt a kikötőben, a fedélzetükön fegyverekkel. Csillogtak az acél hajótestek: újnak néztek ki, és fenyegetőnek. Mindegyiken náci horogkeresztes zászló lengett. A fiúk még sosem láttak ilyet korábban. Immár világossá vált a számukra: Hitler uralma alatt Németország háborúra készül.

Hazaérve Günther alig néhány órát töltött otthon, amikor a szülei behívták az ebédlőbe, hogy beszéljenek vele. A család sosem használta ezt a helyiséget, hacsak nem hívtak vendéget, úgyhogy a fiú tudta, hogy a helyzet komoly.

Julius elmondta a fiának, hogy időközben megkapták Benno nagybátyja válaszát, aki elmagyarázta Juliusnak, hogy Amerikában tombol a válság, milliók vannak munka nélkül. A kormányzat

valóban elvárta, hogy valaki pénzügyi kezességet vállaljon a hozzájuk hasonló bevándorlókért, akik egy fillér nélkül voltak kénytelenek elhagyni a hazájukat. Benno azonban maga is elvesztette az állását, és alkalmi munkákból élt, vagyis nem írhatott alá egy ötfős menekült család részére.

Günther apja kiteregetett az asztalon egy komoly kinézetű, több oldalas dokumentumot. Az anyja, aki eddig hallgatott, most halkán és komolyan szólalt meg.

– Benno nagybátyád egyedül érted tud kezességet vállalni.

Elmagyarázta, hogy Günther Benno nagybátyjával és Ethel nagynénjével fog élni St. Louisban, amíg a család többi tagja nem csatlakozik hozzájuk.

– Néhány hét múlva be kell majd menned a hamburgi amerikai követségre – tette hozzá.

– *Mutti*, egyedül megyek Amerikába? – kérdezte a döbbszent Günther. Nem akarta elhinni, amit hallott.

– *Ja*, Günther.

Az anyja elmagyarázta, hogy mivel Benno csak egy személyre tudott kezességet vállalni, az a személy Günther kellett, hogy legyen. Sem Hedwig, sem Julius nem hagyta volna el a másikat: a gyerekek közül pedig a majdnem tizenhat éves Günther volt a legidősebb. Igyekezni fognak, hogy a család többi tagja számára is találjanak egy támogatót, és remélik, hogy hamarosan újra együtt lesznek Amerikában.

Günthernek egyértelmű volt, hogy az anyja számára ugyanolyan gyötrelmes ez a döntés, mint neki. Sosem képzelte még el ezt

a napot, és az anyja aligha hihette, hogy egyedül lesz kénytelen elküldeni a tizenéves fiát egy idegen országba.

Talán miután beilleszkedett odaát, Günther találhatna valakit, aki segít nekik is, javasolta Hedwig. Azt mondta, ez komoly, felnőtteknek való feladat, de az apjával együtt hisz benne, hogy Günther eléggé érett, hogy képes legyen erre. De a legfontosabb mindkettőjük számára az, hogy Günther biztonságban legyen Amerikában.

Az apja, az örök gyakorlatias üzletember, elmondta a hamburgi út tervét – Hildesheim százhatvan kilométerre délre feküdt onnan. Már megbeszélte egy zsidó családdal, akiknek a Güntherét megelőző napon volt időpontjuk a konzulátuson, hogy elviszik magukkal a fiút. Élete leghosszabb automobilútja után Günther egy diákszállón tölti az éjszakát, majd a helyi családdal visszatér Hildesheimbe.

Apja felvette a kapcsolatot egy hannoveri zsidó szervezettel is, akik segítettek az emigráció megszervezésében. A New York-i Német Zsidó Gyermekek Megsegítéséért nevű társszervezete kis csoportokban fogadta be a náci Németországból menekülő zsidó gyerekeket. Günther is az egyik ilyen csoport tagja lesz. A szervezet fizeti az útját az óceánon át, kísért biztosít a számára, és gondoskodik róla, hogy biztonságban eljusson St. Louisba a nagynénjéhez és a nagybátyjához. Már ki is küldtek egy szociális munkást, hogy beszéljenek Benno és Ethel Silberberggel; a jelentés szerint a házaspár „kedves és jólelkű” volt, és örömmel várták unokaöccsüket.

Günther nagyon elkeseredett a gondolatra, hogy a szülei, az öccse és a húga nélkül induljon el. A nagyszüleinél tett látoga-

tásokat és a biciklitúrát leszámítva még sosem volt távol a családjától. A lehetőség, hogy Amerikába menjen, annyit jelentett, hogy maga mögött hagyhatja a Németországot elborító zavargásokat, elnyomást és erőszakot, és persze Herr Tittel színes leírásai is élénken éltek benne a szabadság földjéről, a baseballról, a hollywoodi filmekről és a pizzáról. Hiába álmodozott azonban ezekről, mégis aggódott, hogy a családját is hátra kell hagynia. Hogyan, és mikor találhatnak újra egymásra?

1937 októberének elején Günther megállt az Egyesült Államok tisztviselője előtt. Bár nem tudta, de a medveszerű férfi a jövőjét tartotta a kezében. Malcolm C. Burke tábornok, alkonzul, egy lenyűgöző, ötvenéves, hordómellkasú férfi 1924 óta felelt Hamburgban a bevándorlási jogszabályok betartásáért. Günther szerencsés volt, amiért a vízumkérelme Burke kezébe került. Sok más tisztviselő sietett elégtelennek nyilvánítani a pecsétes kezességi leveleket, és sorra tagadta meg a vízumkérelmeket. Rotterdamban például az 1933-as évben hetvennégy vízumkérelmet adtak be a konzulátuson, azonban ebből csak tizenhatot hagytak jóvá. A többi ötvennyolc esetben – egy kivételével – elsősorban arra alapozták a döntést, hogy az emigránsok vélhetően segélyezésre szorulnának.

Burke már régebben és többször is felszólalt azzal kapcsolatban, hogy az Egyesült Államok bevándorlási jogszabályainak különféle értelmezései egymásnak ellentmondanak. Emellett mélyen hitt abban, hogy a kezesleveleket aláíró rokonokat és barátokat az Államokban kell megvizsgálni, ahol a vagyonuk van, és ahonnan a jövedelmük származik, nem pedig a tengerentúlon, teljesen ön-

kényesen. Günther ezenkívül más okból is jól járt, amiért Burke elé került: ellentétben más, kevésbé együttérző, néha kifejezetten antiszemita kollégáival mind a konzulátuson, mind az Államokban, Burke felismerte, hogy Németországban üldözik a zsidókat, és kész volt kihasználni a törvény kiskapuit, hogy bejuttassa őket Amerikába.

Most ott volt előtte Günther minden papírja, beleértve a Benno Silberberg által aláírt jóátállóléval is. A bankszámlaegyenlegét a kollégák és barátok rövid távú kölcsönei duzzasztották fel; ezeket Benno visszafizette az egyenleg kiadását követő héten. Burke már elég kezeslevelet és banki igazolást látott, hogy rájöjjön, hol a csalás, de ha gyanakodott is a St. Louis-i pék megtakarításait nézve, nem emelt hivatalos kifogást, és Günthernek sem mondott semmit. Németül kérdezte meg tőle a teljes nevét, a születési dátumát, és hogy hány évig járt iskolába. Végül, megmagyarázhatatlanul, feltette a következő kérdést:

– Mennyi negyvennyolc plusz ötvenkettő?

– *Einhundert* – vágta rá Günther.

Ezen az egyszerű matematikai teszten túlesve a konzul lepecsételte és aláírta Günther *Jugendausweisét*, azaz ifjúsági igazolványát. Az Egyesült Államok kormánya elfogadta Günther Stern kérelmét, hogy belépjen az országba.

Most, hogy megkapta a vízumot, a dolgok felgyorsultak. Csak néhány hét kellett, és a Stern család megkapta a zsidó szervezet értesítését, hogy novemberben kihajózik egy újabb német gyerekcsoport az Egyesült Államokba, és Günther is csatlakozhat. Október végén a fiú barátai összegyűltek a lakásukban egy nagyszabású bú-

csúpartira, ami csak növelte Günther izgalmát – de a félelmeit mégsem oszlatta el teljesen. Egyetlen nemzsidó sem jött el, még a régi osztálytársa és kevés megmaradt barátai egyike, Gerhard Ebeling sem, és ez nem kerülte el Günther figyelmét.

Gerhard, aki maga nem volt zsidó, nem kritizálhatta nyíltan a nácibarat tanárok és diákok bánásmódját zsidó osztálytársaival szemben. Mindazonáltal néha odasúgta Günthernek, hogy legyen erős ezekben a nehéz időkben. A dolgokat tovább bonyolította, hogy Gerhard apja vámtisztként dolgozott, márpedig ezeket az állásokat akkoriban a náci párt tagjainak tartották fenn.

Ebeling vámtiszt azonban valami szokatlant tett a Günther indulása előtti héten. Akkoriban mindenkinek, aki kiutazott az országból, előre be kellett jelentkeznie a vámhivatalban, ahol a csomagját átvizsgálták és lezárták. Ebeling felhívta Juliust, és felajánlotta, hogy személyesen megy el hozzájuk, megkímélve a Stern családot attól, hogy be kelljen cipelni a ruhákkal és a Hedwig által kimenekíteni kívánt családi emlékekkel megtömött, nagy hajóbőröndöt. A vámtiszt úgy pecsételte le a bőröndöt, hogy bele sem nézett, majd biztonságos utat kívánt Günthernek. Rendes körülmények között ez nem lett volna több, mint egy barátságos tisztviselő kis gesztusa, ám ezek nem voltak rendes körülmények.

1937. október 27-én Günther és a szülei – akik megkértek valakit, hogy vigyázzon a bátyjuk távozását szívszaggatva sirató kicsikre – kimentek a hildesheimi vasútállomásra, ahonnan észak felé, Bremerhaven kikötőjébe indult a vonat. A város, Németország egyik legfontosabb kikötőjeként, európai emigrációs központtá vált.

Az egész napos zötykölődést követően késő délután érkeztek meg, és kivettek egy szobát. Másnap kora reggel kimentek a kikötőbe, a meghatározott helyhez, ahol a többi gyerek várt a szüleikkel és a szervezet által biztosított zsidó kísérővel, előttük pedig ott tornyosult az *SS Hamburg*, a kétszáz méternél is hosszabb gőzös, amely húszcsomós sebességgel tudott átvágni az óceánon, hogy Amerikába vigye a gyerekeket. Mind tisztán látták a hídján lengő német zászlót.

Ideje volt búcsút venni. Günther anyja sírt, a szemét törölgette. Összeölelkeztek, megcsókolták egymást. Günther elszánta magát, hogy nem esik kétségbe, és remélve, hogy kicsit enyhíthet az anyja szomorúságán, megígérte, mindent megtesz, hogy találjon a számkra egy segítőt Amerikában. Megfogadta, kerül, amibe kerül, *mindenképpen* találkozni fognak odaát.

Hedwig a könnyeivel küszködve bólintott.

Günther az apjához fordult, aki megölelte, és keményen meg rázta a kezét. A náci uralom alatt megélt évek során Julius alaposan Günther fejébe verte, hogy sose vonja magára a gyanút vagy a nem kívánt figyelmet. „Legyél olyan, mint a láthatatlan tinta”, intette sokszor. „Hagyj olyan nyomot, amely később, egy jobb korszakban, majd újra látható lesz.”

Az elmúlt hetekben, ahogy a távozás időpontja egyre közeledett, az aggódó Julius folyamatosan töltötte távozni készülő fia fejébe a bölcsességet és az utasításokat. Most, amikor még utoljára átkarolta és magához húzta, egy utolsó tanácsot adhatott neki. Halkan, hogy más ne hallja, emlékeztette a fiát, hogy német hajón

fognak utazni. Amíg a lába amerikai földre nem lép, birodalmi területen lesz.

Az elválást megelőző utolsó szavak ismerősek voltak Günther számára.

– Emlékezz, Günther: légy olyan, mint a láthatatlan tinta.

Manfred Steinfeld 1924-ben született, két világháború között, Németország szívében, Josbachban. Két élénk emléket őrzött az apjáról, Abrahamról, mindkettőt még öt éves kora előttről.

Emlékezett, hogy az apja mellett ült, aki fehér köpenyt viselt a ruhája felett, és figyelte, amint Manfred a zsinagógában imádkozik jom kippur alkalmával.

És arra is emlékezett, hogy meghallotta, amikor az apja és Solomon nagybátyja a *Kriegtől*, azaz a háborúról beszélnek. Abban az időben, kisfiúként, nagyon keveset értett abból, amit beszéltek. Évekkel később jött rá, hogy az első világháborúról volt szó, és hogy a Steinfeld fivérek egy távoli országban, Macedóniában harcoltak, ahol Solomon kiérdekelte a Vaskeresztet a harctéren tanúsított bátorságáért. És hogy az öccsük, Isador, 1916-ban Franciaországban, Verdunnél esett el. Felnőve Manfred sokszor gondolkodott a nagybácsin, akit sosem ismert, és akinek a neve fel volt vésve a város háborús köemlékművére.*

* Minden hatodik német zsidó – összesen több mint százezer – harcolt a házájáért az első világháborúban, tizenkétezen meg is haltak a nyugati és keleti frontok hadszínterein.

Manfred nem sokkal később elveszítette az apját. Abraham negyvennégy évesen, tüdőgyulladásban halt meg, hátrahagyva feleségét, Paulát három gyermekükkel, a hatéves Irmával, az ötéves Manfreddel és a hároméves Herberttel. Paula átvette férje vegyesboltját, amely a család megélhetésének egyetlen forrását jelentette. Már így is Paula anyósának, Johanna Hanschen Steinfeldnek a házában éltek, aki segített az özvegynek ellátni a gyerekeket is.

A 419 lakosú Josbach mindössze kilencven kilométerre feküdt Frankfurtól, de egy világ választotta el tőle. Josbach lakosainak többsége a saját megélhetésére termelő földműves volt, aki kézi erővel, vagy tehenek, esetleg ökrök húzta ekével szántott; csak kevesen engedhettek meg maguknak erre a célra lovakat. Senkinek sem volt traktora vagy mezőgazdasági gépe, és az egész városban egyetlen automobil akadt. A német farmer vagyonát a trágyadombja nagysága mutatta, amely nemcsak azt jelezte, mekkora az állatállománya, hanem azt is, mennyit tud a földjén szétteríteni.

A faluban csak hat zsidó család élt: három Steinfeld, két Katten (Paula rokonsága) és egy Fain. Abraham és Paula ősai az 1800-as évek elején telepedtek le itt, és az 1920-as évekre az üzletek közül egyedül a kocsmá nem volt a tulajdonukban. A Steinfeld-bolt mellett – amely cipőket, valamint ruhaanyagot és szalagokat is árult a házivarrónőknek – volt még egy vasárubolt is, egy állatkereskedő és egy édességbolt is. A mesteremberek – az ács, a festő, a cipész és a szabó – egyike sem volt zsidó. Az üzletek és a szakértelem illetén megoszlása segített, hogy a falusiak minden alapvető szükségletüket ki tudják elégíteni.

Manfred gyerekkori otthona a falu közkútja mellett állt. Abraham zsenialitásának köszönhetően, egyedülként a faluban, a ház rendelkezett folyó vízzel: az 1920-as években egy cső segítségével áthidalta a rövid távolságot a szivattyú és az épület között.

A földszinten kapott helyet a nappali, a konyha és két hálószoba; az egyikben aludt Manfred a nagyjával. Emellett volt még egy harmadik háló is az emeleten. A pincében tárolták telente a gyökérzöldeket, a krumplit, a tarlórépát és a többi kerti terményt. Nyaranta, a szüret után, Paula gyümölcsöket és zöldeket is tett el, feltöltve az éléskamrát. Péntek reggelente eljárt a közösségi sütőházba – hagyományosan ez az időpont volt fenntartva a zsidó asszonyok számára, hogy elkészítsék a szombati barheszt és süteményeket.

Manfred számára az apja hiányát a távolabbi családja töltötte ki: a nagynénjei, a nagybátyjai, az unokatestvérei, és főleg a nagymama, akivel különösen közel álltak egymáshoz. Az asszony szeretett segíteni a fiúnak a házi feladattal, és mindennél jobban örült, amikor Manfred egy napon azzal ment haza, hogy ő lett a legjobb tanuló az osztályban, ő jegyezte meg legelőször a szorzótáblát.

– A tanár azt mondta, ha felnövök, pénzügyminiszter is lehetek! – jelentette be Manfred.

Komolyan gondolkodott és szorgalmasan tanult már akkor is, amikor a kortársai még nem; Manfred idősebbnek tűnt a koránál. Klasszikusan arányos arca volt, kétszer olyan hosszú, mint amilyen széles, és ez, valamint szimmetrikus vonásai érettnak mutatták. Szívesen segített az anyjának almát és szilvát szedni a befőzéshez:

az első keresetét is úgy szerezte, hogy kosárszámra szedte, majd eladta az áfonyát. Biciklire pattanva pedig el is vitte az árukat az anyja üzletfeleinek a környező falvakba.

A josbachi gyerekek egy két tantermes iskolában tanultak: elsőől negyedikig az egyik teremben, ötödiktől nyolcadikig a másikban. A hetven diákból tíz volt zsidó. Csak egy tanáruk volt, aki egyik teremből a másikba járt. Habár Josbachnak megvolt a saját zsinagógája, egy férfi hiányzott a minjához, a közös szertartásokhoz előírt létszámhoz, ezért a hívők hetente legyalogolták a három-négy kilométert a halsdorfi zsinagógához. Alkalmanként úgy szervezték, hogy egy tizedik férfi átjöjjön Josbachba, így a nagy ünnepek és bár micvók alkalmával helyben tarthattak istentiszteletet.

Manfred kilencéves volt, amikor a nagyanyja megbetegedett. Napokkal később hívták ki az orvost. Manfred, a család többi tagjával együtt, reszketve várta dr. Heinrich Hesse érkezését Rauschenbergből, tizenhárom kilométerről. Aznap folyamatosan havazott; a doktor késő délután érkezett. Megvizsgálta Johannát, és gyógyszert adott neki a mellkasi beszűrődésére. Amit Manfred sosem felejtett el, az volt, amit az orvos mondott neki, amikor felvette a kabátját, hogy távozzon.

1933. január 30. volt. Dr. Hesse vidáman, kissé selypesen jelentette be:

– Valami nagyszerű történt ma! Adolf Hitler lett az új kancellár!

A hírek okozta változások általában csak lassan jutottak el a Josbachhoz hasonló, világtól elzárt falvakba. Németországban

akkoriban néhány kilométerenként álltak a hasonló települések. Mégis, csak idő kérdése volt, és a csendes kis közösség is megérezte a náciizmus igazi súlyát. Manfred és a családja számára az első ízelítő a zsidóellenes lázból az országon két hónappal később, április 1-én végigsöprő bojkott volt. Még a barátságos Josbachban is többen elfogadták a bojkottot, és távol maradtak a zsidók tulajdonában álló boltoktól, bár szó sem volt olyan demonstrációkról vagy erőszakkitörésekről, mint a nagyvárosokban, Frankfurtban és Berlinben.

1933 novemberében Németországban első alkalommal írták ki a választásokat azóta, hogy Hitler kormányra jutott. Az ellenzéki pártokat betiltották, a szavazóknak egy náci jelöltekből álló listát adtak. A szavazás nem is titkosan zajlott, a legtöbb körzetben a szavazólapot közvetlenül a párt képviselőjének kellett átadni. Elterjedt volt a szavazók megfélemlítése, megelőlegezve a náci uralom alatti, későbbi választások jellegzetességét. Megtorlással fenyegették azt, aki Hitler ellen, vagy egyáltalán nem szavaz. Ennek következtében a választási részvétel 95% lett, a náci párt pedig közel 40 millió szavazatot kapott, az összes voks 92%-át.

Manfred nagybátyja, Solomon, úgy ment a szavazóhelyiségbe, hogy büszkén viselte a Vaskeresztet, amelyet Németországért harcolva érdemelt ki az előző háborúban. Mint sok más zsidó háborús veterán, Solomon – a josbachi vasbolt tulajdonosa – is hitt benne, hogy védelmet fog élvezni a nácik üldözése ellen, hiszen a *Vaterland*ért harcolt. A legtöbb német zsidóhoz hasonlóan ő is elsősorban németnek tartotta magát, és csak másodsorban zsidónak. Ez a biztonságérzet, és a vágy, hogy ne közösiítsék ki,

vette rá, hogy a náci listára szavazzon. Nem volt ezzel egyedül: Josbachban más zsidók is így tettek, például Johanna nagymama is, ha csak azért is, hogy ne bélyegezzék meg mint nem szavazót.

A faluban szokás volt, hogy a zsidó családok hetente egyszer összejönnek – általában pénteken, vacsora után, vagy szombaton, ebéd után –, és megbeszélik az őket és a közösséget érintő dolgokat. A gyerekek közben körülöttük rohangáltak, játszottak, nem figyeltek a felnőttekre, de Manfredet lenyűgözte a társalgás. Az egyik vita, amelyet kihallgatott, Hitlerről és a náciokról szólt. A felnőttek nagy része úgy vélte, a náciok előtt nem áll nagy jövő, és Hitler meg a pártja, akik sok éve kisebbségbe szorultak, nem tartják meg sokáig a hatalmat. Előttük elég hamar megbukott sok kancellár és kormány. Josbachban csak egyvalakiről tudták, hogy náci: egy Heinrich Haupt nevű férfiről, aki az 1920-as években lépett be a pártba.

Néhány felnőttnek azonban meggyőződése volt, hogy a náciok egyre növekvő fenyegetést jelentenek. Az érveik alátámasztására a környező falvakat hozták fel, ahol több náci élt, és ahonnan több zsidóüldözési esetről is lehetett hallani.

Beletelt némi időbe, míg Manfred megérezte, hogy az iskolában elválnak egymástól a zsidó és nem zsidó diákok. Egy nap azonban azt mondták neki, hogy a korábbi tanáruk nyugdíjba vonult: helyette egy fiatal, nem a környékről való férfi érkezett, aki náci elveket prédikált. Az ő megjelenése jelentett változást Manfred és a többi zsidó gyerek számára. Attól kezdve az osztályban és a szünetben is egyre többször tette őket nevetségessé a tanár, és egyre többet bántották őket a saját osztálytársaik.

Manfred a következő nyári vakációja egy részét az anyja bátyjánál, Arthur Kattennél, és a feleségénél, Linánál töltötte a közeli Rauschenbergben. Összebarátkozott néhány fiúval a környékről, majd meghívták, hogy vegyen részt egy nemzeti szervezet, a *Deutsches Jungvolk* helyi rendezvényén, amelyet tíz és tizennégy év közötti fiúknak szerveztek. Manfred izgatottan hallotta, hogy sportolni, táborozni fognak, és hegyet másznak. A szervezet azonban a Hitlerjugendhez kapcsolódott, és amikor megtudták, hogy Manfred zsidó, azonnal kizárták mint alkalmatlant.

Nem sokkal azután, hogy Manfred hazatért, a náciok elvitték a családja első tagját. Manfred legnagyobb megdöbbenésére anyai nagybátyját, Arthurt. Az otthonában tartóztatták le az egyenruhás rohamosztigosok, majd hat hétig tartották „védőőrizetben”, mielőtt elengedték anélkül, hogy bármiféle vádat emeltek volna ellene. Arthur becsülettel szolgált a hazáját a világháborúban, de most ráébredt, hogy a náci rendszerben ez semmit sem jelent. Azonnal tervezni kezdte, hogyan menekítse ki magát és a családját Németországból, amilyen gyorsan csak lehet.

Josbach mindennapi életébe is egyre jobban beszivárgott az antiszemitizmus. A helyi zsidók meggyőződtek róla, hogy a rezsim megszilárdította a hatalmát, Hitler pedig teljes uralmat szerzett mint Németország első számú vezetője. 1935-ben meghozták a nürnbergi törvényeket, amelyek a zsidókat másodrendű állampolgárokká tették, és megfosztották őket a legtöbb politikai joguktól. Csak azokat a németeket tekintették „fajilag elfogadhatónak”, akiknek mind a négy nagyszülője árja volt; a zsidóságot immár vallás helyett fajként kezelték. Az sem számított, hogy a zsidó val-

lást gyakorolták vagy a katolikust; a törvény értelmében, ha zsidó vér folyt az ereikben, zsidónak számítottak.

A Harmadik Birodalom dogmája alapján, mely szerint a tiszta fajú nőknek annyi árja gyermeket kellett szülniük, amennyit csak lehet, a vegyes házasságokat a zsidók és a „német vagy rokon” vérűek között bűncselekménynek nyilvánították. Hitler és a náci párt azt az elvet hirdette, hogy a felduzzasztott, felsőbbrendű fajból álló német népesség sorsa, hogy katonai erővel terjeszkedjen és uralkodjon. Egy korai lépés volt ezen cél felé – amelyet nem sokkal később követett a globális konfliktus –, amikor 1936-ban Hitler birodalmi csapatai elfoglalták a Rajna-vidéket, azt a nyugat-németországi területet, amely a versailles-i béke alapján demilitarizált övezetnek minősült.

Még ugyanabban az évben Manfred tanára, aki egy horogkeresztes kitűzőt hordott a hajtókéjén, kiterelte a diákjait Josbach főutcájára. Felsorakoztatta őket, mint a sereg újoncait, és azt mondta, hogy egy „különleges” autókaraván fog áthaladni a városban. Néhány diák kíváncsian előretolakodott, Manfred azonban hátramaradt. Ő már sejtette, hogy ez is valami nácizmus inspirálta bemutató lesz, és semmi kedve sem volt, hogy az első sorból nézze végig.

Nem kellett sokáig várniuk. Egy fekete, nyitott tetejű kocsi érkezett, közepes sebességgel. Ahogy az iskolában gyakorolták, a tanár vezényszavára szinte minden gyerek előrecsapta a jobb karját.

– *Sieg heil!* – kiáltotta a vékony gyerekhangok kórusa.

Manfred sem a karját, sem a hangját nem emelte fel, csak nézte a hátsó ülésen a bajuszos férfit. Már nagyon sokszor látta képeken.

Ahogy a kocsi elhaladt, Hitler mintha a halántékához emelte volna a kezét, hogy elfogadja az üdvözlést, aztán újra leeresztette.

– *Sieg heil! Sieg heil!*

Csak akkor hagyták abba, amikor a kocsi befordult a sarkon, és eltűnt.

Az ifjú Manfred megérezte, hogy a fekete kocsiban utazó bajuszos férfi veszélyt jelent rá is, a családjára is, és minden német zsidóra egyaránt.

Aznap, amikor két náci egyenruhás jelent meg, és letartóztatással fenyegették Manfred nagymamáját, csak ők ketten voltak odahaza. Miféle bünt követhetett el egy beteges öregasszony? Úgy tűnt, hogy Johanna Steinfeld zálogjogot bírt egy ingatlanon, egy másik faluban, amely ennek a két férfinak a tulajdonában állt – csakhogy sosem fizettek, ezért komoly elmaradásuk gyűlt fel. Most koholt vádak alapján börtönnel fenyegették az idős asszonyt, arra az esetre, ha nem szünteti meg a zálogjogát. Johanna arca hamuszürke lett. Manfredhez fordult, és azt mondta neki, fusson, amilyen gyorsan csak bír, és hozza el a polgármestert.

Az 1930-as évek Németországában egy falu *Bürgermeister*e nagy hatalommal bírt, még a nem alárendelt hivatalos személyek szemében is. Addigra a férfi, aki Josbach első és korábban egyetlen náci párttagja volt, Heinrich Haupt szerezte meg ezt a pozíciót. Mindenki kedvelte, szombatoként még néhány zsidó barátjával is összejárt, hogy szkattal, a legnépszerűbb kártyajátékkal töltsék el az időt.

Haupt sietve kísérte vissza Manfredet, és azonnal a két férfi igazolványait kérte. Ezeket megmutatták neki, de amikor a bíróság

által kiállított letartóztatási parancsot követelte, amazok beismerték, hogy efféle sosem állt a rendelkezésükre.

– Nincs itt joghatóságuk – jelentette ki Haupt szigorúan.
– Frau Steinfeld itteni lakos, és maguk teljesen megalapozatlanul próbálják letartóztatni.

Ezzel Haupt polgármester kidobta az egyenruhásokat a faluból.

A Josbachi zsidók számára már a szokásos szombat reggeli sétájuk a szomszédos Halsdorf zsinagógájába is veszedelmessé vált. Valahányszor az ottani molnár meglátta őket, rájuk uszította az örkutyáit, ezt kiabálva: „*Los, fass die Juden!*” azaz „Gyerünk, kapjátok el a zsidókat!” Több ilyen eset követte egymást, míg végül a jól öltözött férfiak, nők és gyerekek menete inkább a hosszabb utat választotta, amely elkerülte a malmot.

A falun csaknem mindennap katonai konvojok száguldottak keresztül. Egyszer egy csoportra való barna inges SA-tag megállt, és kántálni kezdett: „Úgy lesz szép az életünk, ha zsidókat ölhetünk!” Máskor egy csapat Hitlerjugend biciklizett át a főúton, és kövel bedobták a zsidó neveket viselő üzletek kirakatait. Már a régi vevők is tartottak tőle, hogy nyilvánosan barátkozzanak Josbach zsidó kereskedőivel.

1937-ben Paula Steinfeld úgy döntött, itt az ideje, hogy kijuttassa a családját Németországból. A Katten család több tagja elment már, Arthurt és a feleségét is beleértve: Arthur letartóztatása után csatlakoztak férjezett lányukhoz, aki az 1920-as években New Yorkban telepedett le. Miután ráébredtek, hogy Németországban nem maradt jövő semmilyen korú zsidó számára, akármilyen

a hátterük, több más Katten és Steinfeld is készülődni kezdett, köztük Solomon bácsi is.

Addigra az Egyesült Államokba emigrálni vágyó németek – a nagy részük zsidó – sora hosszúra nyúlt. Az 1924-es bevándorlási törvény értelmében az amerikai kormány évente 150 000 vízumot oszthatott ki a bevándorlóknak; a kvóta alapja a származási állam lakosainak aránya volt az Egyesült Államok 1890-es lakosságához viszonyítva. Így a befogadottak 85%-a Európából érkezett. A kvótákat a születés helye szerint határozták meg, nem állampolgárság vagy lakhely alapján. 1937-ben, amikor Paula meghozta döntését, a náci Németország még kiengedte az emigrálni vágyó zsidókat, ám a németekre és osztrákokra megszabott 27 270 fős amerikai kvóta sebesen telt be.

A kivándorlók számára tekintettel Paula azt a választ kapta, hogy várólistára kerül, de meglehet, 1940-ig vagy 1941-ig nem jutnak ki Amerikába. Amellett még ott volt a kezeslevelet aláíró személy megtalálásának gondja is. Egyetlen, az Államokba kijutott rokon sem volt olyan helyzetben, hogy támogatni tudjon egy özvegyasszonyt három gyerekkel, és pénzügyi felelősséget vállaljon értük.

Paula kétségbeesetten elszánta magát, hogy a gyerekeit biztonságba juttatja, akkor is, ha ezért valami eddig elképzelhetetlen dolgot kell tennie: mindhármukat egy másik idegen országba küldeni, egyedül. A zsidó hagyomány értelmében a legidősebb fiúnak kellett továbbvinnie a család nevét, vagyis Manfrednek kellett először távoznia. A zsidó közösségekben könnyű volt tájékozódni a ki-

vándorlásról; Paula is hallott a HIAS-ról (Hebrew Immigrant Aid Society; Zsidó Bevándorlókat Segélyező Társaság), amely az Államokban tevékenykedett, és egyedül utazó, tizenhat éven aluli gyerekeknek segített kijutni Németországból. A növekvő igény miatt, és a tisztességeség okán, családonként csak egyetlen gyereket fogadtak. Amikor Paula felírta Manfredet a listára, a fiú alig volt még tizennégy.

Rettentő mennyiségű papírmunka következett: ötpéldányos vízumkérelem, két másolat a születési anyakönyvi kivonatából, a német hatóságok által kiállított jó magaviseleti igazolás (amelyet a zsidók számára egyre nehezebb lett megszerezni a náci tisztektől, és amelyet az USA bevándorlási hivatala végül már nem is követelt meg), orvosi igazolás az egészségről, és a HIAS, valamint Paula testvére, Minna, és az ő férje, Morris Rosenbusch aláírásával ellátott papírok – ők 1936-ban hagyták el Németországot, és a chicagói South Side-on laktak. Beleegyeztek, hogy az otthonukba fogadják Manfredet, aki alig beszélt angolul.

Manfred 1938 júniusában kapta meg az amerikai vízumot; kora júliusi indulást tűztek ki a számára. Vonattal kellett Hamburgba jutnia, Észak-Németország nagy kikötővárosába, ahol az Elba az Északi-tengerbe ömlik. Ott találkozik majd egy HIAS-kísérővel, és több más német zsidó gyerekkel együtt szállnak fel a tengerjáró hajóra, amely elviszi őket Amerikába az Atlanti-óceánon át.

A szívet tépő búcsúzkodások során Manfred elbiciklizett több mint húsz kilométerre, hogy meglátogassa a nagyanja testvérét. Úgy érezte, ez lehet az utolsó alkalom, hogy találkoznak, és úgy tűnt, idős nagy-nagybátyja hasonlóan vélekedik. Amikor elbú-

csúztak, a férfi a zsebébe nyúlt, és kivett egy gyűrött amerikai tízdollárost, amelyet gondosan kisimítva adott át Manfrednek.

– Hogy segítsen új életet kezdeni Amerikában – mondta.

Paulát figyelmeztették, hogy Manfred csak nagyon kevés készpénzt vihet magával, ezért bevarrta a bankjegyet a nádrágja hajtókájába. A többi zsidó családtól, akik szintén külföldre küldték a szeretteiket, más ötletet is kapott. Vett két hetvenöt dolláros Leica fényképezőgép-lencsét, amelyet beletuszkolt egy-egy hintőporos doboz aljába, majd visszaöntötte rá a hintőport. A dobozokat a ruhák alá csúsztatta Manfred hajóbőröndjében, amelyet már előre feladtak Hamburgba, aztán megmondta a fiának, hogy ha pénzre lesz szüksége, adja el a lencsét.

Manfred kora reggeli távozásakor elbúcsúzott a húgától, az öccsétől és a rokonaitól, akik eljöttek, hogy kikísérjék. Különösen nehezebb esett elhagyni a kisöccsét, Herbertet, aki bálványozta Manfredet, mint a kistestvérek általában. Még hasonlítottak is egymásra: Herbert ugyan egy fejjel alacsonyabb volt, de ugyanolyan nyílt, kedves arccal nézett a világba, mint Manfred. Állandóan a bátyja nyomában járt, akár az árnyék, és amit Manfred akart vagy csinált, azt ő is akarta vagy csinálta. Nagyon sokszor hangzott el, hogy *ich auch*, én is. Herbert, a kicsi, ha munkára és játékra került a sor, mindig boldogan segített bármiben, amivel magára vonhatta a bátyja figyelmét, és örömet szerezhetett neki.

Manfred szorosan, hosszan ölelte meg a nagyanját: tudta, ez az utolsó ölelésük. Aztán elsietett, de még érezte az idős asszony könnyektől nedves csókjait az arcán, és amikor visszanézett, a nagyanja szomorúan, két kézzel integetett utána.

Az anyjával bicikliztek ki a halsdorfi vasútállomásra, ahonnan először a tizenhat kilométerre lévő Kirchhainba mentek. Ott Paula megvette a legidősebb fiának a Hamburgba, egy útra szóló jegyet az expresszvonatra, átadott neki egy összehajtogatott fehér zsebkendőt, és elismételte az utasításokat: ki ne vegye a kendőt a zsebéből, amíg meg nem érkeznek Hamburgba, ott viszont vegye a bal kezébe. Látni fog majd a peronon egy hölgyet, aki szintén a baljában fogja a fehér zsebkendőjét. Ő lesz a kísérője, ő viszi majd magával oda, ahol a többi gyerek készül felszállni a hajóra.

Amikor már nem tudott több tanáccsal szolgálni, Paula sírni kezdett. Megcsókolta, megölelte Manfredet. Azt mondta neki, hogy boldog és megkönnyebbült, amiért látja, hogy kijut Németországból, és hamarosan biztonságban Amerikába jut. Azonban még a tizennégy éves Manfred is megértette, hogy amit az anyja tesz, kegyetlen érzés, mélyen az ösztönei ellen való, és szembe-szegül minden zsidó anya vágyaival: hogy szeresse, védelmezze és vigyázza a gyermekeit.

– *Auf Wiedersehen, Mutti* – mondta végül, vidámabban, mint ahogy érezte magát. Olyan sok szívszaggató búcsú után ettől félt a legjobban. Nem akarta elárulni az anyjának a legrosszabb félelmét, amely azóta rágta belülről, amióta megtudta, hogy hamarosan indul.

– Légy csendes, és ne hívd fel magadra a figyelmet – intette még Paula; Manfred az egész úton ehhez tartotta magát. Belépett a kocsiba, és talált is magának egy ablak melletti ülést. Integettek egymásnak Paulával, amikor a vonat elindult; látta, hogy az anyja

zokog a peronon, egyedül, de a vonat már gyorsított, és az anyja alakja egyre kisebb és kisebb lett, amíg végül el is tűnt.

Manfred Steinfeld halálosan félt, hogy nem látja többé.

Paula Steinfeld számára kínzó döntés volt, hogy útnak indítja legidősebb fiát, át az óceánon, hogy másokkal éljen egy idegen országban. Most azért fohászkodott, hogy ezzel megmentse a fia életét és jövőjét, még ha nem is láthatja többé az édes arcát. Nehéz szívvel tért vissza Josbachba, és nekilátott, hogy kitervelje, miként mentse meg a másik két gyermekét.

Stephan Lewy hétéves volt, amikor 1932-ben az apja, az előző évben megözvegyült Arthur a zsidó gyerekek számára létesített berlini Baruch Auerbach Árvaházban hagyta. Stephan anyja, Gert-rude, már régóta magatehetetlen volt, és a halála után Arthur csak egy ideig tudta gondját viselni a fiának egy felbérelt házvezetőnő segítségével.

A fiúnak nagyon hiányzott az édesanyja, aki kedvességet és gyengédséget hozott az életébe. Ha valamit jól csinált, az édesanyja mindig megölelte, megcsókolta és megdicsérte, az apja viszont felpofozta vagy elfenekelte a kihágásaiért. Stephan legkorábbi emlékeinek egyike volt, hogy az anyja elmondja a sábeszgyertyák feletti áldást péntek este, mielőtt feltárlja az általa készített különleges fogásokat. Sokszor látta azonban a gyenge szíve miatt ágyhoz kötve is. Mindketten élvezték, amikor Stephan odakucorodott az ágyra, és az anyja olvasott neki; máskor a fiú szívesen elvégezte, amit az anyja nem tudott.

Gertrude halála után három hónappal az asszony öccse, Ewald nem bírt tovább fizetni egy jelentős kölcsönt, amelyért a dohánykereskedő Arthur a felesége tanácsa ellenére a saját boltjával kezkeskedett. Ki kellett elégítenie a hitelezőket, de így elvesztette az összes megtakarításukat, még a bútorait is elvitték – Stephan az ablakpárkányon kuporogva nézte végig, amint kicipelik őket.

Arthur többé nem engedhette meg magának, hogy fizesse a házvezetőnőt, aki Stephanra vigyázott, amíg ő dolgozott, Gertrude rokonai közül pedig senki sem tudott vagy akart segíteni. Arthur még 1902-ben elveszítette szüleit és hét testvérét; egy fertőzésbe haltak bele, egyedül ő maradt életben, kilencévesen. A rémült Arthurt egy zsidó szervezet juttatta el az Auerbach Árvaházba, ahol tizenhat éves koráig maradt – ekkor hagyhatta el az intézetet. 1914-ben behívták a német seregbe. A nyugati fronton harcolt, Ypres második csatájában is részt vett, Belgiumban, amikor a németek a történelem során először alkalmaztak nagy mennyiségű harci gázt, ezeket ölte meg ezzel.

Amikor a fegyverszünetet követően leszerelt, egy katonatársra meghívta a születésnapjára. Az asztalnál egy halványszürke, vékony selyemruhát viselő, elbűvölő fiatal nő mellé került; Arthur később úgy mesélte a barátainak, hogy a leves és az almás rétes között esett szerelembe. Néhány hónappal később össze is házasodtak.

Gertrude még a húszas éveiben elszenvedett egy reumás lázrohamot, amelybe csaknem belehalt, és amely szövődményként a szívét is károsította. Egy orvos figyelmeztette, hogy a szülés

nehézségei az életét veszélyeztethetik, ezért úgy állapodtak meg Arthurral, hogy nem vállalnak gyereket. Azonban egy év sem telt el, és Gertrude teherbe esett. Az orvos megismételte a komor jóslatot, és felajánlotta, hogy megszakítja a terhességet.

– Megszülöm ezt a gyereket – felelte neki és aggodalmas férjének Gertrude. – És mindketten túléljük.

Stephan látta, hogyan gyengül el az anyja élete vége felé, ám amikor Gertrude utoljára kórházba került, még túl fiatal volt, hogy felfogja: most valóban meghal, és örökre elhagyja őt.

Az apjával volt, a dohánybolt hátsó részében rakodták a dobozokat, amikor a kórházból telefonáltak. Az apja letette a telefont, és sötéten csak annyit mondott:

– Elment, fiam. Meghalt az édesanyád.

Leültek egymás mellé egy faládára, és sírtak. Stephan ekkor látta először, hogy szigorú apja kimutatja valamiféle érzelmét.

– Most már egészen egyedül vagyunk – zokogta Arthur; aztán azt mondta a fiának, hogy minden rendben lesz, hiszen itt vannak egymásnak ők ketten.

Ekkor azonban a nyakukba szakadt a zálogkölcsön, a behajtók és a bútorcipelők hada: Arthur elveszítette a két hálósobás lakást Berlin belvárosában, és csak egy alig bútorozott szobát tudott kibérelni, konyhahasználattal és közös fürdővel.

Akkor leült, hogy ismét beszéljen a fiával. Nagyon komolyan kérdezte meg tőle:

– Emlékszel, mit meséltem neked, hogy hol nőttem fel?

Stephan biccentett.

– Te jó fiú vagy, és nem büntetésből teszem, amit teszek – folytatta az apja. – De a saját érdekedben úgy döntöttem, felvetetlek az árvaházba.

– De papa, azt mondtad, minden rendben lesz, hiszen itt vagyunk egymásnak!

– Ez nem vita tárgya – közölte Arthur; nem hagyhatta, hogy az érzelmek és érzések eltántorítsák. – Ismerem a helyet. Úgy érzem, ott rendesen gondoskodnak majd rólad, és vigyáznak rád.

Néhány nappal később elvitte Stephant az Auerbach Árvaházba. A díszes, háromemeletes épület a Schönhauser Allee 162. szám alatt állt, és egy magas, spirális toronyba futott: az 1800-as évek végén építették, sörfőzdének, és a belseje még mindig sötét és nyirkos volt. Stephan a hosszú folyosón várakozott, amíg az apja bement egy irodába.

Amikor végül kijött, Stephan látta rajta, hogy nem akar hosszadalmasan búcsúzkodni. Annyit mondott, hogy a vasárnapok vannak fenntartva látogatásra, gyorsan megölelte a fiát, aztán hátralépett, és megrázta a kezét.

A zakatoló szívű Stephan egyedül maradt a folyosón.

Nemsokára megjelent egy idősebb fiú, és elvezette a fiúk hálótérmebe, ahol Stephan kipakolhatta kis táskáját. Aznap éjjel a párnájába temette az arcát, hogy a többiek ne hallják a sírását. Reggel, amikor egy kis harang kongására felébredt, a párnája még mindig nyirkos volt a könnyeitől.

Az árvaházban száz gyerek élt, mindannyian zsidók. A legtöbbnek nem voltak szülei, habár akadtak köztük olyanok is, mint

Stephan, akiknek egyedülálló szülője ilyen vagy olyan okból nem tudta nevelni őket.

Hétköznapiakon állami iskolába jártak, de egyébként az árvaházban maradtak. Sok szabály volt az életükben, de ha jól viselkedtek, vasárnaponként meglátogathatták helyi rokonaikat – igaz, délután hatra vissza kellett érniük. Stephan, akit eddig szigorú apja nevelt, könnyen alkalmazkodott az autoriter életstílushoz.

Elérkezett 1933 tavasza. Hitler hatalomra került, és az árvaházban is, mint az ország többi részén, mindenki a politikai történetekről és az új, antiszemita törvényekről beszélt. A nácik megtiltották, hogy a zsidók köztisztviselői állást töltsenek be, de sok más szakmától is eltiltották őket, nemcsak a közszolgálatban, de a rádióban, az újságokban, a tanításban, a színművészetben is.

– Stephan – jegyezte meg az egyik barátja –, mire mi felnővünk, semmi sem marad nekünk.

A zsidó tulajdonban álló üzletek bojkottját meghallva Stephan aggódni kezdett az apja miatt. Vajon megtarthatja majd a boltját? Tudta, hogy az apja szocialistának nevezi magát. Bár Stephan nem tudta, hogy ez mit jelent, hiszen még mindig csak nyolcéves volt, de az idősebb fiúk, akik már újságot olvastak, megmondták neki, hogy a szocialisták is azok között vannak, akiket a nácik begyűjtenek.

Nem sokkal ezután Stephant behívták az árvaház vezetőjének irodájába. Az íróasztal mögött komor arcú férfi fogadta.

– Sajnálattal kell közölnöm, hogy további értesítésig nem mehetsz haza vasárnaponként.

– De... mit csináltam?

– Az apád kérése volt.

Stephan sírva, összezavarodva lépett ki az irodából. Mit követett el, ami miatt az apja látni sem akarja? Először az anyja halt meg, aztán ez... egyedül maradt a világban, senki sem szereti. Fájdalmas érzései hamarosan haragba fordultak Arthur ellen, mert azt hitte, teljesen elhagyta őt.

Hónapok teltek el. Stephan nem hallott semmi hírt az apjáról, nem is látta. Akkor az egyik barátjának az anyja, aki vásárnaponként elvitte magával őt is, elárulta neki az igazat. A nácik letartóztatták az apját, és egy koncentrációs táborban tartották fogva. Az árvaházi felügyelők megpróbálták eltitkolni Stephan elől a szörnyű hírt, de az asszony úgy hitte, a fiúnak joga van tudni, miért nem láthatja az apját.

Arthur Lewyt az oranienburgi táborba vitték, ez volt az egyik első gyűjtőhely, amelyet a nácik a hatalomra jutás után létesítettek egy Berlinhez közeli városban. Eredeti célja az volt, hogy Hitler politikai ellenfeleit zárják ide, és 1933-ra tele volt szociáldemokratákkal, szocialistákkal, kommunistákkal, és más, nemkívánatosnak minősített elemekkel. 1934 közepén az SS vette át a tábor vezetését, és gyakran vezényelték ki a rabruhás táborlakókat napi kényszermunkára.

Arthurt 1935-ben engedték ki Oranienburgból, miután szívrohamot kapott. Egy berlini zsidó kórházba került. Nem sokkal azt követően, hogy hazamehetett, ellátogatott az árvaházba. Ezúttal szorosan megölelte és kétoldról arcon csókolta a fiát – ugyanazon a folyosón, ahol két évvel korábban elváltak.

Stephan túlcserélő örömmel üdvözölte újra az apját, de a kinézete megijesztette. Arthur csaknem az összes fogát elvesztette, és a valaha masszív alkatú férfi szinte elsovadt.

Arthur azt mondta Stephannak, hogy a távollétében egy barátja üzemeltette tovább a dohányboltot, de az új törvények nagyon megnehezítették a zsidók számára, hogy üzletük legyen, ezért rákényszerült, hogy nyomott áron eladja egy nem zsidónak.

– Az emberek kihasználják a helyzetet – panaszkolt. Most újra bérelt szobában lakott.

Stephan szinte el sem tudta hinni, mennyire megváltozott az apja. Nem csak testileg – most már kedvesebben, kevésbé szigorúan viszonyult őhozzá is. Maga Stephan is megváltozott. Az Auerbach intézeti életében a korábban mindig megfélemlésre törekvő fiú nagy csínytevővé vált. Azonban ritkán kapták rajta bármin, még akkor sem, amikor a szellőzőn át vezette el a fiúkat oda, ahol megleshették a fürdőző lányokat. Az idő legnagyobb részében viszont betartotta a szabályokat, és a tanórákon is jól teljesített. Jutalmul 1938 elején, a bár micvéja után, *samesz* lett belőle. Ez annyit jelentett, hogy az ő dolga lett a zsinagóga nyitása, amely az árvaház legfelső szintjén szolgálta a helyi zsidó közösséget. Stephan minden reggel elrendezte a Tóra-tekerceket az aznap felolvasandó részhez, és bekapcsolta az elektromos orgonát, hogy az bemelegedhessen. Az idősebb árvák naponta háromszor vettek részt a szertartásokon. Azt is megtanulták, hogyan vezethetik le őket, és héberül is tanultak, hogy olvasni tudják a szövegeket. Az Auerbach Árvaházban körülvette őket a vallás, valóban zsidó módra éltek, Stephan esetében jóval inkább, mint odahaza.

A közeli iskolába vegyesen jártak zsidók és nem zsidók, külön lány- és fiúosztályokban. Egy nap egy csoport felnőtt lépett be Stephan osztályába: egy nővér, egy orvos, egy rendőr és egy náci tisztviselő, mind egyenruhában. A tisztviselő bejelentette, hogy „árja méréseket” fognak végezni, és utasították a zsidókat (ebben az osztályban tízen-tizenketten voltak, nagyrészt az árvaházból), hogy álljanak egy sarokba. A többi negyven fiút nagy körbe állították maguk körül, majd egyenként előreléptették mindegyiket, hogy az orvos egy mechanikus eszközzel megmérhesse a koponyájuk méreteit, formáját. Ezenkívül más dolgokat is megmért, például a füleik közötti távolságot, a homlokereszük és az orruk hosszát. Hangosan diktálta a számokat a nővérnek, aki bejegyezte őket egy könyvbe. Egy színmintákat tartalmazó tábláról azonosították be a fiúk bőr-, haj- és szemszínét.

A sarokban álló Stephannal és a többi zsidóval nem foglalkoztak.

1938 őszén apja újra megházasodott. Új feleségét Johanna Arztnak hívták, és Stephannak is szerepe volt benne, hogy találkoztak egymással. Johanna testvére volt az az asszony, aki vasárnaponként saját fiával együtt hazavitte magával Stepfant, amíg az apja a táborban volt. Miután Arthurt kiengedték Oranienburgból, apa és fia sokszor ebédelt vasárnaponként az Arzt családnál – egy ilyen alkalommal történt, hogy Arthur és Johanna megismerkedett.

Stephan nagyon vágyott egy anya szeretetére, és hamar közel került Johannához, aki kedves, gondoskodó zsidó nő volt, mint a saját anyja. Nemsokára magától is *anyának* kezdte szólítani.

Arthur addigra elvesztette az üzletét. Most éjjelente eljárt és bekopogott a régi vevőihöz, hogy felvegye a dohányrendeléseket; ezeket egy árja kereskedővel rendeltette meg, és az egészből csak egy kis részt kapott meg. Johanna könyvelőként dolgozott. Még mindig csak egy parányi szobát tudtak kibérelni, úgyhogy Stepfant nem vették ki az árvaházból.

Amikor 1938. november 1-én visszafelé tartott az iskolából, a sarki újságosnál meglátott egy nagybetűs szalagcímet:

ZSIDÓ ÖLTE MEG A PÁRIZSI NÉMET ATTASÉT

Azonnal tudta, hogy ez fontos hír; összeszedte a zsebében lévő aprópénzt, és megvette az újságot.

Egy héttel korábban csaknem húszezer lengyel születésű zsidót utasítottak ki, holott évek óta jogszerűen tartózkodtak Németországban. Egyetlen napot kaptak, hogy elhagyják az otthonaikat, kiterelték őket a legközelebbi vasútállomásra, és elvonatoztatták őket a lengyel határra. Négyezer főt be is engedtek, de a többi-től megtagadták a belépést, és ők a semmiben találták magukat, a két ország közötti kihalt senki földjén. Egy hetet töltöttek ott az esőben és a hidegben, elegendő étel és megfelelő szállás nélkül. Ekkor, november 7-én, Herschel Grynszpan, egy tizenhét éves párizsi fiú – két kilakoltatott lengyel zsidó fia – odament a Harmadik Birodalom követségéhez, és lelőtte a német attasét. Megakarta bosszulni azt, ahogy a németek a zsidókkal, különösen pedig a szüleivel bántak.

Hitler és a propagandaminisztere, Goebbels éppen Münchenben voltak, és a sörpuccs, azaz Hitler első hatalomra jutási kísérletének évfordulóját ünnepelték. Amint meghallották a hírt, órákon belül kitervelték a választ. Kihasználták a gyilkosságot (ők a „zsidó háború” első lövésének nevezték), hogy megvalósítsanak egy régóta tervezgetett, erőszakos, tömeges akciót a zsidók ellen. Később, még aznap éjjel, Goebbels kifejtette a hevesen éljenző tömegnek az országos pogromot, amely Kristályéjszaka néven vált ismertté.

Éjfélkor kezdődött. Titkos telexüzenetek mentek ki a Gestapo berlini főhadiszállásáról az ország összes katonai és rendőri egységének, amelyekben elrendelték, hogy egész Németországban hajtsanak végre szervezett zsidóellenes megmozdulásokat a nagy- és kisvárosokban, és a falvakban is. Zsinagógák és zsidó magánlakások elleni rombolásra buzdítottak, és elrendelték, hogy tömegével tartóztassák le és zárják el a zsidókat.

Berlin utcáit másnap a zsidók vesztét kívánó, dühösen kántáló tömegek lepték el. Náci csoportosulások – SA barna ingesek, de civilek is – pisztolyokkal, késekkel, feszítővasakkal és téglákkal felfegyverkezve találomra támadták meg a zsidókat, sokakat letartóztattak, kifosztották és felgyújtották az otthonaikat és a zsinagógákat. A tűzoltók pedig csak álltak, és nézték, ahogy az épületek lángolnak.

Másnap kora reggel egy csoport egyenruhás náci rúgta be az Auerbach Árvaház kapuját, hogy letartóztassák az ott dolgozókat – mindannyian zsidók voltak. Bementek a gyerekek hálószobáiba a lányok és a fiúk szárnyán is, és a zsinagógába terelték őket. A bimáról, a magasított emelvényről, ahonnan a Tórát olvassák,

letépték a terítőket, a falról leszakították a frigyszekrényt, ahol a tekerceket tartották, és más jelképeket is tönkretettek.

A megrettent fiúk és lányok megtöltötték a padokat, felsorakoztak a fal mellett, várták, milyen borzasztó dolgokat tesznek majd velük a nácik. De azok egyetlen szó nélkül távoztak, és ott hagyták a rémült gyerekeket, akik értetlenül néztek egymásra.

Stephan néhány másodperccel később meghallotta, hogy kulcs zördül a zárban – kívülről. Aztán megérezte a gázszagot is. A nér támidot, az örökmécsest, amely a frigyszekrény előtt jelezte Isten állandó jelenlétét, összetörték, a gázcsövet, amely a lángot táplálta, elvágták. Most gáz áradt a gyerekekkel teli zsinagógába. Ha nem jutnak ki a bezárt térből, méghozzá gyorsan, mind meghalnak.

Az idősebb fiúk kétségbeesve igyekeztek kitörni a nehéz ajtót, ám az nem mozdult. Amikor a gyerekek rájöttek, hogy nem bírnak kijutni, a félelmükből pánik lett. Néhányan sírtak, sikoltoztak, és hamarosan köhögve fulladoztak a gáztól.

Az egyik idősebb fiú felkapott egy széket, és beverte vele a szép ablakokat. Stephan és még néhányan csatlakoztak hozzá, és együtt ki tudtak törni jó néhány magas ablaktáblát. Ez már elég volt, hogy a tiszta levegő bejusson, és a gáz elviselhetővé híguljon. A gyerekek a nap hátralévő részét bezárva töltötték, amíg végül egy aggódó, környékbeli rendőr oda nem ment, és ki nem eresztette őket.

Két nappal később az árvaház dolgozói arra utasították a gyerekeket, hogy térjenek vissza az iskolába. Akiiket közülük elengedtek a fogdáról, nagyon szerettek volna visszahozni némi hétköznapi-ságot az életükbe.

– Fogjátok az ebédet, és eredjete iskolába – mondták az árváknak. – Az élet megy tovább.

Stephan tudta, élete végéig emlékezni fog mindarra, amit a három kilométeres gyalogút alatt látott. Néhány épület fekete vázzá égett, a boltokat kifosztották, az utcákon Tóra-tekercek és imasalak hevertek gyűrötten. Az utcasarkokon és a háztetőkön fegyveres náci járőrök figyeltek; a zsidókat, miközben arra kényszerítették, hogy feltakarítsanak a saját tönkretett boltjuk és otthonuk előtt, még meg is verték, és kigúnyolták.

Nem sokkal azután, hogy Stephan és a többiek elértek az iskolába, és elfoglalták a helyüket, egy egyenruhás náci érkezett, hogy leckét adjon nekik „a tiszta árja fajunk keveredéséről”. Bejelentette, hogy zsidó gyerekek többé nem látogathatják az „árja állam” közoktatási intézményeit.

– Most azonnal távoznok kell – közölte. Stephan és a többiek összezavarodtak, de nem mertek kérdezősködni. Csendben összeszedték a holmijaikat, és elmentek.

Időközben az árvaház dolgozóit is tájékoztatták a fejleményről. Hamarosan kijelöltek egy Kaiserstrassén álló épületet zsidó iskolának, az árvaháztól nagyjából negyvenpercnyi sétára Berlin belvárosán keresztül.

A gyerekek addigra nagyon is tisztában voltak vele, hogy akármerre mennek, antiszemitizmus veszi körül őket. Németország fővárosában ezt nem lehetett elkerülni, ahogy elkerülhetetlen volt az is, hogy az érzés az új iskolába is kövesse őket. A legtöbb délután egyenruhás Hitlerjugend-tagok várták őket, mintegy harmincméteres sorban a járda mindkét oldalán; bőréveket suhogtat-

ták, a csatos végével verték a zsidó diákokat, úgy kergették át őket a vesszőfutáson, mint a marhákat. A rendőrök csak álltak és nézték, mi történik, de mást nem tettek, mindössze azt akadályozták meg, hogy a zsidók megvédjék magukat.

A tizenhárom éves Stephan megértette, hogy az élete megváltozott. Ezt csak megerősítette a beszélgetés az apjával, amikor a következő vasárnap hazament, és elmondta neki, mi történt a rettenetes reggelen, és mi minden szörnyűséget látott azóta is. Erre apja halkan, szinte suttogva azt felelte, hogy nemcsak Berlinben ilyen a helyzet, hanem egész Németországban. Bár a zsidó újságokat és magazinokat betiltották, Arthur hallotta, hogy százával rongálták meg a zsinagógákat, ezrével gyűjtötték be és küldték táborokba a zsidókat.

Elmondta, hogy érte is megjelent két Gestapo-ügynök egyik éjjel, amikor éppen a dohányrendeléseket vette fel a városban. A zsidó férfiakat a saját házukban tartóztatták le, minden ok nélkül, magyarázta. A náci, arra számítva, hogy már mindenki ágyban van, késő éjjel érkeznek a lakásokhoz. Amikor érte jöttek, Johanna azt felelte nekik, nem tudja, mikor ér vissza. Egy órát vártak rá, aztán elmentek. Vajon mikor térnek vissza? Arthur félt otthon maradni, már kora este nekiindult, és az éjszaka nagy részében az utcákat járta. Johannával kidolgoztak egy jelrendszert: ha a Gestapo ott várt Arthurra, Johanna az ablakba tette a papagáj kalitkáját. Ilyenkor Arthur továbbgyalogolt; ha nem látta a kalitkát, hazamehetett.

Arthur azt is elmondta, hogy elhatározták, ideje elhagyni Németországot. Johannának élt Bostonban egy távoli unokatestvére,

és bár sosem találkoztak, Johanna írt neki, hogy kezeskedne-e értük az amerikai kivándorláshoz. A kérelmet az amerikai kormánynak kellett benyújtani – a zsidók még mindig távozhattak, feltéve, ha nem vittek magukkal sem pénzt, sem értékeket, azonban a kapu bármikor bezárulhatott, ráadásul Amerika is meggon-
dolhatta magát. Mindezen bizonytalanságok tetejébe a német kormányzat elrendelte, hogy civilek csak fejadagonként kaphassanak húst, kávé és vaját. Arthur szerint ez azt jelezte, hogy a háború a küszöbön áll. Félt, hogy ha nem jutnak ki hamarosan, talán már sosem lesznek erre képesek.

A vízumkérelmi eljárás része volt az is, hogy megjelenjenek a konzulátuson egészségügyi vizsgálatra; biztosítani akarták, hogy a bevándorlók nem hordoznak ragályos betegségeket, és jó egészségi állapotban vannak. Johanna és Stephan megfelelt, de Arthur nem ment át a rostán a magas vérnyomása miatt. Szerezhetett gyógyszert, változtathatott az életmódján, és próbálkozhatott ismét a vizsgálaton, ám ez mind időbe telt.

Arthur és Johanna a következő vasárnapi látogatás alkalmával árulták el a hírt Stephannak. A fiú csalódott volt, hogy belátható időn belül nem jutnak ki az országból, de a gondolat, hogy nem maradnak együtt, még rosszabbul érintette. Sokat gondolkodott rajta, milyen lehet ismét családba tartozni, a szüleivel élni az árvaház helyett. A kivándorlás nem csupán biztonságot ígért a számára, hanem esélyt is, hogy olyan hosszú idő után újra egy fedél alatt éljen a szüleivel.

– Tudod, mennyire aggódunk a biztonságodért? – kérdezte Johanna. Stephan tudta.

Arthur vette át a szót. Elmondta, hogy mivel egyre veszedelmesebb a zsidók számára Németországban maradni, ő és Johanna elhatározták, hogy előreküldik Stephan.

– Kihasználjuk a lehetőséget, amelyről az árvaház révén szerez-
tünk tudomást – mondta.

– Milyen lehetőséget? – tudakolta Stephan.

Arthur elmagyarázta, hogy egyes európai államok – Anglia, Dánia, Hollandia és Franciaország – befogadja a kísérő nélkül utazó zsidó gyerekeket mint menekülteket. Ahogy az Auerbach adminisztrátorától megtudták, már tettek is lépéseket, hogy néhány gyereket Párizsba küldjenek, ahol egy zsidó menekültügyi szervezet gondoskodik majd róluk. Stephan fel is íratta a listára, mondta az apja. Ott biztonságosabb lesz neki.

– Hagyjam itt Németországot nélkülötelek? – Stephan csak ekkor jött rá, hogy az álma, miszerint újra együtt élhet a szüleivel, kútba esett.

Az apja azonban megígérte, hogy amint tudnak, csatlakoznak hozzá Franciaországban, esetleg már Amerikában.

– Meglátjuk. Írunk majd egymásnak.

1939. július 4-én Arthur és Johanna elvitte Stephan Berlin hatalmas, kupolás főpályaudvarára. Ott megtalálták a negyven fiúból álló csoportot és kísérőiket; vagy egy tucatot közülük már ismert az árvaházból. Amikor a rokonok elbúcsúztak a gyerekektől, a kisebbek nevetgéltek, tréfálkoztak, hogy miféle hatalmas kaland vár rájuk. Stephan azonban tudta, mit jelent az út valójában, és hallgatott.

Egyetlen felnőtt sem árulta el a gyerekeknek, hogy talán nem látják egymást soha többé. Arthur és Johanna sem. Ők persze tudták, hogy ez lehetséges, hiszen a helyzet Németországban napról napra rosszabbodott. Arthur kénytelen volt aláírni egy gyámsági nyilatkozatot, amelyben a Stephan jóllétéért viselt jogi felelősséget átadja a segítségnyújtó szervezetnek, amíg a fiú be nem tölti a tizenennyolcat. Így a szervezet szülői beleegyezés nélkül is oda vihette a fiát, ahol biztonságosnak vélte.

A csoport kivonult a vágányhoz. Stephan még hallotta, hogy az apja utána szól:

– Viselkedj rendesen!

Visszasietett az utolsó kocsiba, amikor a vonat kihúzott az állomásról, úgy nézte a mögöttük elmaradó Berlint, amíg bele nem vészett a távolba. Akkor három X-et rajzolt az ablakra lecsapódó lehelete párájába. Ez egy jól ismert, német módja volt az elégedetlenség kifejezésének, például egy étterem vendége ezzel jelezte a számlán, hogy pocskék volt a kiszolgálás, és nem fog visszatérni oda.

Stephan német volt, ám zsidó is. És azok után, amit eddigi rövid élete során már átélt, egyáltalán nem akart visszatérni Németországba.

2

MENEKÜLÉS A NÁCIK ELŐL

1939 januárjára, két hónappal a Kristályéjszaka után, a dachau koncentrációs táborba internált zsidók közül már több százan meghaltak, az SS brutalitásának és az elviselhetetlen körülményeknek köszönhetően. Miután rákényszerítették, hogy adja át az anyja házához való jogát, Martin Selling nem hitte, hogy élve kijuthat innen. Minden oka megvolt, hogy elhiggye a pletykákat, amelyek szerint a müncheni krematóriumok éjjel-nappal dolgoznak, hogy elégessék a Dachauból származó holttesteket, hiszen 1938 novemberének elején hirtelen sok zsidó érkezett a táborba.*

Néhány zsidó rab azonban szerencsésebb volt: az egyszerre begyűjtötteknek nagyjából a felét elengedték a túlszűfolttság miatt, elsősorban azokat, akik igazolni tudták, hogy van módjuk Németország elhagyására. A rabok számának csökkenése azt jelentette,

* 1940-ben Dachauban is épült egy krematórium; 1942-ben felhúztak egy újabbat, nagyobbat, gázkamrával egybeépítve.

hogy most már volt elegendő vékony takaró, minden táborlakó kaphatott egyet a fagyos éjszakákon. Martin talált egy kis varró-készletet, és kihasználva szabótudását, megfoltozta a szalmazsákokat és a rabruhákat. Szerzett néhányat a barakkok takarítására szolgáló rongyokból is, és hevenyészett hosszú ujjú alsóinget készített magának. A vékony rabruha alatt ez sokat segített, hogy melegen tartsa magát. Amikor a többiek meglátták, mit varrt, megkérték, hogy nekik is varrjon. Azonban a rongyok eltűnése az öröknek is feltűnt. Mondogatni kezdték, hogy a következő vizsgálatkor az örök keresni fogják a hiányzó anyagot, és ha valakinél megtalálják, azt megbüntetik. Martin összeszedte az alsóingeket, amelyeket készített, felvágta a varrást, és úgy hajtogatta őket, hogy ne látszanak az átalakítások. Amikor az örök átkutatták a barakkot, semmit sem találtak, csak a varázslatos módon előkerült kupacnyi rongyot.

A napok fénypontja az esti étkezés volt; az örök ilyenkor hirdették ki a rabok listáját, akiket másnap elengednek. Martin mindennap remélte, hogy az ő neve is felkerül a listára, de mindig csalódnia kellett. Mire valóban sorra került – 1939. január 27-én –, a kilenc férfiből, aki a nürnbergi transzportban vele együtt jött, már csak ő maradt Dachauban. A barátja, Ernst Dingfelder, aki olyan nagyon igyekezett kósernek maradni, néhány nappal korábban szabadult.

Martin egész éjjel nem aludt. Napjait eddig azzal töltötte, hogy igyekezett túlélni. Most mi vár rá? – töprengett. Ébren hevert, és a rabtársaira gondolt, akiknek a neve talán sosem kerül fel a listára.

Alois Stangl, akivel már a táborban barátkozott össze, egy dunai teheruszályon dolgozott matrózként. Harmincöt éves volt, de őt, a táborban eltöltött év után ötvennek nézett ki. Árja német volt, ám nyíltan tagja a szocialista pártnak, vagyis a náci a rendszer ellenségének bélyegezték. A lánytestvére egy hithű náci tisztviselő felesége lett, aki feljelentette Stanglt a pártnál, így tartóztatták le végül. Ha kieresztik, az kínos helyzetbe hozta volna a tisztviselőt, aki bejuttatta – ezt maga mondta Martinnak. Alois Stangl nem látott rá esélyt, hogy élve kikerüljön Dachauból.

Másnap reggel Martint és az ötven aznap szabaduló férfit bevezették a közös zuhanyzóba, ahol levetköztek és megtisztálkodtak. Ezt egy orvosi vizsgálat követte, aminek egyetlen célja volt: akin meglátszott a rossz bánásmód nyoma, annak várnia kellett, amíg a sebei begyógyultak, nehogy bizonyítékként használja fel őket a bántalmazás vádjában. Martint is kiállították a sorból, mert a jobb térdén egy hosszú heg éktelenkedett: hiába magyarázta, hogy az egy régi sérülés, az SS-orvos kételkedett. Martinnak be kellett mutatnia, hogy az ízület tökéletesen mozog, csak akkor engedték tovább.

Saját és a rabtársai legnagyobb meglepetésére átadtak nekik egy-egy zacskót, rajta a nevükkel. A beérkezésükkor viselt ruháikat találták benne. Miután felöltöztek, egy SS-tiszt kioktatta őket, hogy ha nyilvánosan beszélnek Dachauról, visszakerülhetnek ide. Arra is emlékeztette őket, hogy nem németek, hanem zsidók – ezt nap mint nap sulykolták beléjük, néha szó szerint úgy, hogy közben verték őket.

Martin úgy nőtt fel, hogy a nemzetisége német, a vallása zsidó. A családja egyaránt megünnepelte a zsidó és a német nemzeti ünnepeket is. A családfája gyökerei századokra nyúltak vissza az országban, és olyan rokonai voltak, mint az anyja testvérei, Hugo és Julius Laub, akik a Német Birodalomért harcoltak az első világháború lövészárkaiban, és büszke, hazaszerető németek voltak. Ahogy Manfred Steinfeld nagybátyjai, Solomon és Arthur egykor, úgy Martin Selling nagybátyjai is a reménybe kapaszkodtak, hogy az országuk nem fordul a veteránjai ellen, még azután sem, hogy Hitler hatalomra került. Azonban a zsidó veteránok számára nem volt ilyen remény. Martinnal és a nagybátyjaival, ahogy Manfreddel és az ő nagybátyjaival is, és rajtuk kívül még több ezer hozzájuk hasonlóval, számtalan alattomos és erőszakos módszerrel értették meg, hogy ők már nem számítanak németnek.

Az SS-tiszt *verdammt* *Saujudennek*, rohadt, mocskos zsidóknak nevezte a szabadulásra váró rabokat, és figyelmeztette őket, hogy ha elhagyják Németországot, minél hangosabban panaszkodnak, annál kevésbé fog nekik hinni bárki is.

Ugyanazon a peronon szálltak fel a vonatra, mint ahova érkeztek. Velük együtt jó néhány fegyveres SS-őr is felszállt. Bár azt mondták nekik, hogy már nincsenek őrizetben, csak elkísérik őket Münchenbe, Martin és a többiek nem merték kimutatni a megkönnyebbülésüket vagy bármiféle érzésüket. Hallgattak. A vonat ritmikus zakatolása elszongította Martint, aki már negyvennyolc órája nem aludt. Küszködnie kellett, hogy nyitva tartsa a szemét. Már majdnem elbóbiskolt, amikor a szemben ülő rab élesen fel-

kiáltott. Martin vérekes szeme felpattant. A férfi vérző orrát fogta: az SS még egy utolsó ütést bevihetett neki.

– Senki sem alhat el, amíg én itt vagyok! – üvöltötte az őr, aki a puskája tusával ütötte orrba az alvó férfit. – Azt gondoltátok, hogy már megszabadultatok tőlünk?

Ezek után senki sem merészelt lehunyni a szemét. Még azután is, hogy a szabaduló rabokat a müncheni pályaudvaron fogadta a zsidó közösségi tanács bizottsága, még azután is, hogy az örök régen visszafordultak, Martin egyre-másra hátranézett a vállá felett, nem követik-e az SS vagy a Gestapo bérgyilkosai.

Másnap felszállt a nürnbergi vonatra. Ott az anyja testvére, Isa Laub fogadta. Mint Martin megtudta, ő volt az, aki elérte, hogy kieresszék Dachauból: beküldte a hivatalos dokumentumokat, amelyek bizonyították, hogy befogadták egy új, nagy, angliai zsidó menekülttáborba, és azonnal elhagyhatja az országot. Elmondta Martinnak, hogy addig maradhat Angliában, amíg meg nem tudja szerezni az amerikai vízumot.

Nem sokkal az anyja 1936-ban bekövetkezett halála után Martin már kérelmezte egyszer az amerikai vízumot, és egy magán-nyelviskolában elkezdett angolul is tanulni. A többi diák is zsidó volt, akik hasonlóképpen abban bíztak, hogy eljutnak az Egyesült Államokba. Azonban annyian szerettek volna elmenekülni; a neve egy hosszú várólista végére került.

Isa nagynénje hívta Martint, hogy lakjon nála, amíg el nem tudja hagyni az országot. A családról tragikus hírekkel tudott csak szolgálni: Martin apjának bátyját, Siegfried Sellinget, az ötvenes

éveiben járó agglegényt a Kristályéjszakán letartóztatták Nürnbergben, és két napig tartották fogva a Gestapo főhadiszállásán. Ott kifaggatták nem zsidó házvezetőnőjéről – ez a nürnbergi törvények megszegése volt, hiszen azok tiltották, hogy egy zsidó árját dolgoztasson –, és nagyon megverték. Amikor kieresztették, Siegfried bácsi hazament, és felakasztotta magát. Isa néni azt is hallotta, hogy elhunyt testvérének lehrbergi házát eladták. Martin ekkor elmondta neki, hogy milyen papírokat írtak vele alá Dachauban.

Martinról ekkor készült egy fénykép is, amelyen jól látszik a táborban lenyírt haja: ezt vitte magával a nürnbergi vízumirodába. A kérvényezőlapra felírta a teljes nevét: Martin Ignatz Selling, és beikszelte a kockát: *zsidó*. A tisztviselő azzal dobta vissza a papírt, hogy a nürnbergi törvények értelmében a középső nevének egyértelműen zsidó névnek kellett lennie, márpedig szerinte az Ignatz nem az. Azt mondta, akinek nincs, vagy nem ilyen a középső neve, az férfiként az „Israel”, nőként a „Sarah” nevet kell, hogy használja.

Martin 1935-ben, amikor a nürnbergi törvények hatályba léptek, nem rémült meg különösebben. Akkoriban jelentéktelen, egyszerű élete volt, egy müncheni szabónál dolgozott, és nem érdekelt a politika. Most már tudta, mekkorát tévedett. Ezek a veszedelmes jogszabályok a zsidókat és minden „nem árja fajút” alsóbbrendűvé tették, és megfosztották német állampolgárságtól. Nem csupán a zsidókat diszkriminálták így: a zsidók és németek házasságának megtiltásának célja az árja faj tisztaságának megtartása volt. Martin Dachauban és azon kívül is látta, milyen szörnyű dolgokat eredményez az előítélet és a gyűlölet. Középről

tapasztalta meg a náci brutalitását, tanúja volt, hogy ártatlankat ölnek meg csak azért, mert zsidók, vagy másféle „ellenségek”, akiket Hitler és a bandája alsóbbrendűnek és nemkívánatosnak tekintett. Dachauban maga is úgy hitte, hogy végül az áldozatok egyike lesz. Bár szerencsés volt, és élve kijutott, tudta, még mindig nincs biztonságban.

Az útlevelére való várakozás egyre idegtépőbbé vált, ahogy a tervezett indulás időpontja közeledett. Végül, kevesebb mint két héttel az időpont előtt, átvehette az okmányt. A neve „Martin Israel Selling”-ként szerepelt benne, és komor fényképe mellé egy nagy, vörös J betűt pecsételtek. Szintén belepecsételték a következőt is: „*Gut nur für Auswanderung!*” azaz „Kizárólag kivándorlásra!”

Martin sietve felkereste a konzulátusokat, hogy megkapja a belga átutazó- és az angol belépővízumot.

1939 júniusának végén Martin Kölnben csatlakozott egy nyolcvanfős német zsidó csoporthoz egy nemzetközi segélyszervezet védelme alatt. Köln, Németország negyedik legnagyobb városa, a Rajna két partján terül el, kevesebb mint nyolcvan kilométerre a belga határtól. Úgy tervezték, hogy együtt utaznak egy expresszvonat külön kocsiján, átlépik a belga határt, onnan egyenesen a parti Ostendbe mennek, majd komppal átjutnak a csatornán Doverbe. A kikötőből busz viszi őket tovább a kenti menekülttáborba.

Azonban amikor a vonat megállt a belga határnál, a német hatóságok elrendelték, hogy a kocsijukat kapcsolják le, és állítsák mellékvágányra. Hamarosan mindenhol hemzsegték a fekete bőrkabátos Gestapo-ügynökök és sisakos SS-katonák, akik min-

denkit leparancsoltak. Martint és a többiek egy közeli raktárba vitték, és alaposan megmotozták, majd a bőrdörmöket is átkutatták, mialatt egy másik csoport a vasúti kocsik belsejét vizsgálta át, csempészett holmik után kutatva. Az egész csaknem hat óráig tartott. Végül megengedték nekik, hogy visszaszálljanak, és a kocsit egy másik vonat végére csatolták. Néhány perccel később átértek a határon, Belgium zöldellő, lankás vidékére. A céljuk, Ostend kikötője, négyszázötven kilométerre nyugatra várta őket.

Martin csak most merte elhinni, hogy kikerült a veszélyből. A határnál teljesen biztosra vette, hogy mindannyian ismét biztonságban vannak. 1938. november 10-e, a letartóztatása óta véget nem érő rémálomban élt. Hiába szabadult Dachauból, a feszültség és a szorongás vele maradt, amíg az egykor hazájának tartott országban tartózkodott. Most azonban, hogy végre kijutott a náci Németországból, egyszerre érzett megkönnyebbülést és kimerültséget.

A kerekek kattogása hipnotizálta. Elernyedtek az izmai, és mélyszélesség álomba zuhant, hónapok óta a legmélyebbe. Elterült az ülésen, és úgy is maradt, amíg a kalauz gyengéden fel nem rázta. Furcsa módon arra volt kíváncsi, jól érzi-e magát.

– Most már igen – motyogta kábán Martin, és visszaaludt.

A Berlinben felnövekvő Werner Angress sokszor gondolkodott rajta, hogy ő miért szőke és kék szemű, amikor a többi zsidó fiú nem. És miért jó tornából, de gyengébb a természettudományokból, épp fordítva, mint ők?

Werner 1920-ban született. Két öccse volt, Fritz három évvel volt fiatalabb nála, Hans nyolccal. A szüleik, Ernst és Henny Angress harmadik generációs berliniek voltak, a porosz burzsoázia leszármazottai. Viszonylag későn házasodtak össze, harminchat és huszonhét éves korukban; nem jártak sokat iskolába, de stabil középosztálybeli életük volt. Más szavakkal, az életük csupa ellentét volt. Henny társasági személyiség volt, kiváló partner az időtöltésre. Szeretett partikat rendezni, polkát táncolni, és a lakásukban álló koncertzongora kíséretével Schubert-dalokat énekelni. Barna volt a haja, sötétbarna a szeme; mindig jól öltözött, és szép frizurát viselt. Ezzel szemben Ernst kerekded volt, kopaszodott, és egy bank vezérigazgatójaként dolgozott. Mindig konzervatív, háromrészes öltönyöket viselt. Lelkiismeretes üzletember volt, aki a régi világ erkölceit tartotta szem előtt, és még a háztartási költségek terén is pontos könyvelést követelt meg. Bár néha felbosszantotta egy olyan apróság is, mint a vacsora összetevőinek ára, csinos feleségétől sosem tudott megtagadni egy új ruhát vagy kardigánt.

A fiainak ugyanakkor megtanította a pénz értékét. Werner tízéves korában megkérdezte tőle, mit jelent porosznak lenni. Az apja tévovázás nélkül válaszolt. Felelősség, becsület, takarékoság, mondta neki.

A gyerek Werner nagyon szerette volna elnyerni apja elismerését azzal, hogy ezekre a kiváló tulajdonságokra törekszik, de az iskolában nem könnyen boldogult velük. Jó jegyeket szerzett írásból, olvasásból és tornából – egyszer még ki is juttatta az iskolai csapatot a régiós bajnokságra –, de geometriából, algebrából, fizi-

kából és kémiából szinte bukdácsolt. Felsőben egyszer majdnem évet is kellett ismételnie: a szüleit hivatalosan is figyelmeztették, hogy ha nem javul, újra kell járnia a nyolcadikat.

1933. január 30. után Werner számára még kellemetlenebb lett az iskola. Azon a hideg, esős hétfőn biciklivel tekert haza, amikor elhagyta a botanikuskerti vasútállomás melletti újságost, és meglátta a főcímet, miszerint Hitlert kancellárrá választották. Ugyanazon a napon, majdnem ötszáz kilométerre, Josbach falucskájában Manfred Steinfeld is meghallotta a „csodálatos” hírt a beteg nagyanyját kezelő orvostól.

Amikor Werner hazaért, meglepve látta, hogy az apja korán eljött a munkájából. Az egyik barátjának apja volt náluk látogatóban, és a két férfi, Werner anyjával együtt, a nappaliban ült, és Hitleren viccelődött.

– Ott rohangált fel-alá az államtitkárságon, és nyitogatta a fiókokat meg a szekrényeket – mondta Werner apja. – Amikor megkérdezték, mit keres, azt mondta: a kormányprogramomat!

– Két hétig sem bírja – tette hozzá Ernst mély meggyőződéssel. Akkoriban sok német osztotta ezt a nézetet.

Az anyjuk azzal vágott közbe, hogy a halboltban hallott egy jobbat.

– Tudjátok, milyen az a Hitler-hering? Fogjatok egy heringet, szedjétek ki az agyát, tépjétek fel a száját szélesre, és kész is.

Ez volt az utolsó alkalom, hogy Werner viccelődni hallotta a szüleit Hitlerrel kapcsolatban.

Amikor belépett a szobába, az apja megkérdezte tőle, hogyan reagált a többi fiú az iskolában a hírre. Werner azt felelte, nem

tudták meg kicsengetés előtt. Mivel nem érdekelte a politikai vita, ezzel ki is ment.

Másnap az iskolában azonban már érzekelte a feszültséget, amint belépett a tanterembe. A tanár még nem érkezett meg, és a helyét a katedrán egy Hitlerjugend-egyenruhás diák foglalta el. Amikor meglátta Wernert, intett az osztálynak, hogy egyszerre kiáltsák: „Ébresztő, Németország! Halál a zsidókra!” Utána megtapsolták.

Werner érezte, hogy a többiek tekintete követi, ahogy a helyére megy és leül. A térde remegett, az arca égett. Szőke hajával és kék szemével megszokta, hogy nem nézik zsidónak, és most nagyon rossz érzés volt, hogy kiszemelték. Mint mindenki más, ő is fel-emelte a karját, hogy elkiáltsa a kötelező *Heil Hitler* minden óra előtt. Még egy osztálytársa sem tett erre megjegyzést; ami azt illeti, Werner tudta, ha nem tenné, akkor válna feltűnővé.

Két hónappal később, amikor a zsidó boltosok elleni huszon-négy órás bojkottot megrendezték, Werner anyja látványosan bement egy zsidó rövidáruboltba olyasmikért, amikre valójában nem volt szüksége. Wernert is magával vitte. A bejárat előtt egy SA barna inges készített képeket mindenkiről, aki bement az ajtón. Henny egy tűkészletet vásárolt, Werner egy spulni cérnát. Amikor távoztak, Henny büszkén felszegte a fejét, Werner viszont azt remélte, hogy egyetlen barátja sem látta meg egy női üzletben.

Később, pusztán kíváncsiságból, Werner egyszer elment a belvárosba, hogy megnézzen egy nagy náci felvonulást. Először semmit sem látott, hiszen csak tizenhárom éves volt, és felnőttek vették körül, de aztán egy segítőkész nézelődő feltette egy létrára. On-

nan már jól látta, ahogy az érkező egyenruhás náci zászlókat és fáldyákat lengetnek. Hallotta felerősített hangjukat: gyűlölködő jelmondatokat kiabáltak, és a lelkes tömeg mindet hangosan megéljenezte.

– A mocskok zsidók!

– Hajítsuk ki őket a *Vaterland*-ból!

– Küldjük mindet Jeruzsálembe, de előbb vágjuk le a lábukat, hogy vissza se tudjanak jönni!

Werner lemászott a létráról, és hazasietett.

A náci hatalomátvétel utáni első jom kippur alkalmával Werner a szüleivel ment a zsinagógába, ahová tízéves kora óta járt. Miközben a zsidók a magas, tekintélyes templom felé igyekeztek, a járdákon egyenruhás rohamosztagosok sorakoztak fel, és kurjongatva sértegették az ünneplőket. Werner az anyja és az apja között gyalogolt, de nemcsak a náci rémítették meg, hanem a félelem is, amit szüleinek és a csoport többi tagjának arcán látott.

A zsinagógába érve követte szüleit a padjukhoz. Hamarosan sor kerül majd a bár micvójára ugyanitt, bár addig még meg kell tanulnia a rövid imát, amit el kell majd mondania – a Tórából héberül felolvasandó szövegrészről nem is beszélve.

Akkor este a gyülekezet mögé két náci is beült, hogy figyelje a prédikációt. A fiatal rabbi, dr. Manfred Swarsensky, takargatás nélkül beszélt a németországi politikai felfordulásról. Elítélte a náci által nap mint nap elkövetett szörnyűségeket, és az Új-testamentum szavaival zárta a beszédét, a kereszten haldokló Jézust idézve: „Uram, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.”

Majdnem a teljes gyülekezet zokogott. Werner a rabbira szegezte a tekintetét, erre a szent emberre, aki nyilvánosan fel mert szólalni a náci füle hallatára, amikor olyan sokan hallgattak. Tudta, most valami különlegeset hallott egy nagyon bátor embertől. Várta, hogy a két náci letartóztatja-e a rabbit a szertartás végén, de megkönnyebbülésére nem tették.

Az 1933–34. tanév kezdetén, biológiaórán, Werner helyettesítő tanára félbehagyta a leckét, hogy az árja faj felsőbbrendűségéről prédikáljon. Hogy a gyakorlatban is bemutassa, miről beszél, megpróbálta megmutatni, miként határozzák meg a koponyaformák a különféle jellemvonásokat. Hirtelen rábökött Wernerre, aki mindig legelöl ült, mert rövidlátó létére nem akart szemüveget viselni.

– Ennek a fiúnak tipikus árja koponyája van. Csak nézzétek meg a formáját. Éppen olyan fej, mint dr. Goebbels birodalmi miniszter úrnak.

Harsogó nevetés felelt: a fiúk tudták, hogy a helyettesítő tanár az osztály egyetlen zsidóját választotta ki. Óra után jó páran odamentek Wernerhez, nem azért, hogy őt bántsák, hanem hogy a tanárt gúnyolják, meg azt az értelmetlenséget, amit a náci tanárok igyekeztek a fejükbe tölteni.

Hitler hatalomra jutása után lassan minden zsidó diákot, aki addig állami iskolába járt, átírtak magániskolákba. Wernert nem. Az ő iskoláztatása tizenhat éves korában véget ért. Senki sem gondolta, hogy ostoba volna továbbjutni, főleg nem a szülei, de egyszerűen nem érdekelt a dolog. Csak ritkán talált benne kihívást: a fantáziátlan tanároknak fontosabb volt, hogy leadják az előre kiadott anyagot, mint hogy felkeltsék a diákok érdeklődését.

Werner megmondta az apjának, hogy ki akar maradni, hogy szakmát tanulhasson. Ernst tudta, hogy a jegyei alapján Werner ügysem jutna be az egyetemre, és egyetértett, hogy így valóban nincs sok oka, hogy az iskolában maradjon. Arra buzdította, hogy a zsidók elől el nem zárt területen keresgéljen, ahová majd átmehet, ha 1936 tavaszán befejeződik az iskolaév.

Wernert a kiskereskedelem nem érdekelte, de szerette az állatokat, és vonzotta a gondolat, hogy az állatkertben dolgozzon. Az ifjúság optimizmusával azt gondolta, talán egyszer alkalma lesz, hogy expedíciót vezessen Afrika legsötétebb zugaiba, és egzotikus lényeket fedezzen fel.

Az apja nem utasította el a gondolatot. Ehelyett segített neki egy érdeklődő levelet írni a berlini állatkert igazgatójának, hogy van-e szabad kisegítő álláshely. Az igazgató udvarias válaszelevelében megköszönte Werner érdeklődését, de elmagyarázta, hogy a nürnbergi törvények értelmében csak árjakat vehet fel az állatkertbe.

– Látod – jegyezte meg Ernst –, most már a csimpánzok is antiszemiták.

Egy vasárnap délután az apja sétára hívta magával. Werner tudta, hogy az apja ilyenkor szereti intézni a komoly beszélgetéseket, a két fiatalabb fiú, a tizenhárom éves Fritz és a nyolcéves Hans, na meg a felesége hallótávolságán kívül. Így szabadabban beszélhetett.

Végigmentek a Willdenowstrassén, a botanikus kert mellett, a vén fák alatt, el Walther Darré birodalmi miniszter, a Hitler-kormány egyik tagjának hatalmas villája előtt. A kapuban fekete egyenruhás SS-katonák álltak őrt. A környéken szintén ismert

lakó volt dr. Joseph Goebbels (korábban egy élelmiszerbolt felett volt lakása a Reichkanzlersplatzon) és Hermann Göring is (azelőtt egy jelentéktelen épület egyik lakásában élt a Kaiserdammön), de az errefelé élő gyerekeket egyikük sem érdekelte annyira, mint a bokszó Max Schmeling anyja, akit Werner egyszer rábeszélte, hogy adjon neki egy aláírt képet híres fiáról.

A séta alatt Ernst érzelmeiktől remegő hangon elmondta a fiának, hogy nem maradhat Németországban. A nácik – így fogalmazott – elvették a jogaikat és a becsületüket. Meg volt róla győződve, hogy a zsidók fiatalabb generációinak, amelybe Werner és az öccsei is tartoztak, nem lesz már jövőjük itt, tehát máshol kell elkezdeniük az életüket. A saját korosztálya, mondta, alighanem kénytelen lesz Németországban maradni; az ő korukban és helyzetükben az áttelepülés már nagyon nehéz. Kérte Wernert, hogy találja meg, mit tanulna szívesen, és megígérte, hogy kerít neki gyakorlati képzési helyet, lehetőleg külföldön. Wernernek nagyon tetszett a *külföld* gondolata, és előre örült a kalandnak.

Két hét múlva az apja megmutatott neki egy cikket az egyik zsidó újságban; gyakorlófarmot indítottak a kivándorlást tervező zsidók számára. A lengyel–német határ menti farm tizenhat éven felüli fiúkat és lányokat is fogadott, mezőgazdasági, állattenyésztési ismereteket ígért, és egyéb tudásanyagot, amely a kivándorlás után hasznos lehet. Wernernek tetszett a gondolat, hogy a szabad ég alatt, állatokkal dolgozzon, úgyhogy jelentkezett. 1936. április 1-én, az iskolaév lezárulása után néhány nappal behívták egy elbeszélgetésre Curt Bondyval, a negyvenkét éves pszichológussal és népnevelővel, aki a programot vezette.

Werner csak egyetlen kérdésre emlékezett a teljes tizenöt perces elbeszélgetésből: Bondy megkérdezte, milyen érzésekkel van a saját zsidósága iránt. Mivel Werner nem tudhatta, hogy Bondy milyen állásponton van a kérdésben, óvatos választ adott, és nem mondott többet, mint hogy ünnepnapokon a szüleivel jár templomba. Valójában nem kellett volna aggódnia: Bondy is zsidó volt, és 1933-ig egyetemi oktatóként dolgozott, amikor a nácik kirúgták.

Néhány nap múlva Werner telefonon tudta meg a hírt, hogy felvették. A következő hónapban az anyja kivitte a vasútállomásra. Gyorsan és fájdalommentesen búcsúztak; a fiú biztosította Hennyt, hogy rendszeresen hazalátogat majd. Henny örült, hogy a fia olyan szakmát tanul, ami majd a segítségére lehet a kivándorlásban, Wernert pedig eltöltötte az utazás és a kaland öröme.

Groß Breesen egy egykori lovagi birtok volt, egy lengyel zsidó tulajdona. A nagy háború után vette meg, és kiadta Bondy csoportjának. Werner lankás dombok közé érkezett, gyümölcsfa-ültetvények és művelt földterületek közé. Az istállóktól távolabb egy hatalmas udvarház állt. A hely ideálisnak tűnt Werner számára: itt kitanulhatja a mezőgazdaságot, és állatokkal foglalkozhat. Több mint ötven lányhoz és fiúhoz csatlakozott; majdnem mind német zsidó volt, akik a semmi közepén álló tekintélyes udvarházban laktak, ami kényelmi szolgáltatásokkal volt felszerelve, mint villanyvilágítás, központi fűtés, és hideg-meleg folyóvizes fürdőszobák.

Werner, az iskolától eltérően, értelmet látott abban, amit Groß Breesenben tanult. Az első hathetes gyakorlati beosztásától a tehénistállóban – hajnali négykor kelni, megetetni az állatokat, kézzel fejni, leválasztani a tejszínt, megköpülni a vaját – az ácsmunkákig,

a krumpli- és karórépaföldek kapálásáig, az aratásig, a lovascsoporthoz vezetéseig minden jólesett neki. A leckék, a munka, az oktatók és a hozzá hasonló tanulók barátsága nem kevésbé. A hosszú munkanapok általában este hatig tartottak, habár aratáskor jóval tovább maradtak a földeken, még a holdfénynél is markot szedtek.

A következő másfél év hamar elszállt. Kitanulta a földművelést és az állattenyésztést, megnyúlt, megerősödött, új önbizalomra tett szert. 1937 októberében, néhány hónappal a tizenhetedik születésnapja után azonban baljós levelezőlapot kapott az apjától.

Drága fiam, azért írok ilyen szokatlan időben, mert nyomós okom van rá. Beszélnem kell veled, kérlek, gyere Berlinbe. Ne kérdezz semmit. Mindent elmondok, ha itt leszel.

Csókol: Papa.

A dolog komolynak tűnt, bár Wernernek fogalma sem volt, mi állhat mögötte. A következő szombaton elvonatozott Berlinbe, és egyenesen a családja Holsteinische Strassén álló otthonába ment. Ott csak az anyját találta: két öccse a barátaiknál volt. Henny boldog volt, hogy a fiát látta, de idegesnek és nyüzögőnek tűnt. Werner hamarosan megtudta, miért.

Papa úgy döntött, mondta Henny a fiának, hogy az egész családnak ki kell jutnia Németországból. Többé nem biztonságos a maradás. Henny szinte lélegzet-visszafojtva írta le a menekülési tervüket, Werner pedig szédülő fejjel igyekezett felfogni az egészet. Bankár apja, aki mindig tisztességesen kezelte a pénzeket, azt tervezte, hogy kicsempészi a család vagyonát Amszterdamba,

vagyis megsérti a szigorú készpénzkiviteli szabályokat, amelyeket a Harmadik Birodalom kifejezetten azért léptetett életbe, hogy a kivándorló zsidók értékeit a határon belül tartsa. Ha elkapják őket, annak komoly következményei lehetnek.

Werner anyja elmondta, hogy Ernst éppen Amszterdamban van, hogy a végső előkészületeket megtegye, és vasárnap jön vissza Berlinbe. Neki és a két fiatalabb fiúnak a következő pénteken kell majd átlépni a határt, legálisan, mintha csak amszterdami városnézésre indulnának. Mindhárman csak az engedélyezett tíz márkát viszik majd magukkal. Werner másnap az apjával együtt a Tempelhof reptérről, kézipoggyásszal megy utánuk, hogy ne keltessenek gyanút. Néhány nappal később egy zsidó költöztetővállalat kiüríti majd a lakást, és utánuk küldi a bútorokat.

Werner először arra gondolt, hogy nem akar ebben a kétségbeesett vállalkozásban a családjához csatlakozni. Már beszélt Bondyval arról, hogy máshol telepedjen le a Groß Breesen-i barátaival együtt, talán Amerikában, ahol Bondy egy másik hasonló gyakorlófarm létesítését tervezte. Azt mondta az anyjának, hogy nem várja meg az apját, mert vissza kell mennie Groß Breesenbe. Nem sokkal később el is indult, és felült a következő vonatra.

Visszatérve beszélt Bondynak az apja merész szökési tervéről, és a saját vágyáról, hogy inkább maradna. Bondy némán hallgatta végig, aztán csak annyit mondott, hogy másnap elmegy Berlinbe, és ha visszajön, majd beszélnek.

Két nappal később behívatta Wernert az irodájába. Beszélt a berlini kollégáival, és mind azt mondták, hogy Werner nem maradhatna a farmon, ha a családja elszökik Németországból.

A hatóságok nagyon hamar rájönnének, hogy Ernst kicsempészte a vagyonát. Alighanem letartóztatnák Wernert, és addig tartanák fogva, amíg az apja vissza nem tér, hogy vállalja a bűnvádi eljárást. Ez pedig az egész Groß Breesen-projektet veszélybe sodorhatná.

Amit Bondy ezután mondott, azzal komolyan meglepte Wernert. Találkozott Ernsttel Berlinben; most azt javasolta az összevarodott fiatalembernek, hogy tegyen úgy, ahogy az apja várja tőle. Ernst megértette Werner érzéseit a farm iránt, és megígérte, hogy figyelembe fogja venni a jövőben kialakítandó telepek terveit. Bondy szerint mindent összevetve Werner aligha várhatott ennél nagylelkűbb hozzáállást az apja részéről. Ő annyit ígérhetett, hogy számol majd Wernerrel az új telep megszervezésénél, akár az Egyesült Államokban lesz ez, akár máshol.

Werner rájött, hogy Bondynak igaza van. Türelmetlen gyerekként reagált. Ha az apja ennyire határozottan úgy véli, hogy a családnak ki kell jutnia Németországból, akkor a veszély valóban komoly lehet. Ilyen veszterhes időkben a családja mellett a helye.

1937. október 29-én, pénteken, Werner az éjszakai vonattal ment vissza Berlinbe, és a pályaudvari kávézóban találkozott az apjával. Melegen megölelték egymást, aztán gyorsan megreggeliztek, és közben Ernst elmondta, hogy *Mutti*, Fritz és Hans már az előző nap elindultak, mostanra biztonságban kijutottak az országból.

Amit nem mondott el – Werner saját érdekében, ha esetleg kikerdeznék –, az volt, hogy egy fiatal német hölgy érkezett aznap reggel a lakásukra egy üres táskával, azért, hogy magához vegye az Ernst által az előző este hazavitt és a matrac alá rejtett pénzt. Együtt százezer becsomagolt birodalmi márkát (akkori értéken

nagyjából negyvenezer amerikai dollárt) tettek a táskába. Ernst felajánlotta, hogy kifizeti a taxit, de a nő visszautasította. A taxik néha balesetet szenvednek, mondta. Jobb lesz, ha villamossal megy a pályaudvarra. Azzal eltűnt.

Miután átadta a családjá minden megtakarítását egy vadidegnek, Ernst azt sem tudta, sírjon-e vagy ne vessen. De megtette, és innen már nem volt visszaút. Az amszterdami bázisú pénzcsempész szervezet a megérkezett összeg tíz százalékáért dolgozott. Ernst elég becsületes volt hozzá, hogy csak a saját számláját ürtse ki, és a bank többi betétjéhez ne nyúljon.

Werner és Ernst a pályaudvarról taxival mentek a Tempelhof reptérre, Dél-Berlinbe. Werner minden ruháját és vagy egy tucat könyvét betömte két bőröndbe, az apja viszont csak egy rövid útra elegendő, kis táskát vitt. A reptéren négy-öt indulási kapu volt. Werner követte az apját. A kapujukhoz érve Ernst megmutatta a jegyüket a két hosszú kabátos, puhakalapos férfinak. Mindenki tudta, hogy ez a Gestapo ügynökeinek kedvenc ruházata, akik mostanra minden, Németországból kifelé irányuló forgalmat figyelték.

Mindkettejüknek érvényes útlevele volt, benne a nagy, vörös J betűvel. Amikor az ügynökök rákérdeztek, miért mennek Hollandiába, Ernst azt mondta, elviszi a fiát Amszterdamba, ahol speciális mezőgazdász képzésen fog részt venni. Átkutatták a táskáját, aztán átengedték, majd Werner holmijait is átnézték, és csatlakozhatott az apjához a váróban.

Mielőtt azonban leülhettek volna, megszólalt a hangosbeszélő. Az amszterdami gép nem tudott felszállni Drezdából a sűrű köd

miatt. Az utasok megvárhatták a másnapi járatot, vagy felszállhattak az éjszakai vonatra.

A többi kaputól Koppenhágába és Párizsba indultak a gépek. Ernst tudta, gyanús lenne, ha hirtelen megváltoztatnák az útirányukat Dánia vagy Franciaország felé. A Gestapo ügynökeinek határozott célt adtak meg, amiért Hollandiába mennek.

– Az éjjeli vonattal megyünk – mondta Wernernek.

A vonat azonban éjfélkor indult, és mivel még csak dél volt, hosszas várakozás állt előttük. Az együtt töltött idő alatt Werner sok dologra rájött, ami arra készítette az apját, hogy kimenekítse a családot Németországból. Egyre újabb és újabb megszorításokat vezettek be a zsidók ellen, már az ingatlanjaikat és a vagyonukat is elkobozták. Németországban fokozatosan fojtották meg a zsidó üzleteket. Ernst attól félt, hogy hamarosan nem marad a számára munkalehetőség, így megélhetés sem. A nácik uralma alatt előbb-utóbb koldusbotra jutnak, hajléktalanná válnak.

Egy darabig elücsörögtek a közeli kávéházban, aztán Ernst azt javasolta, hogy üljenek be egy moziba. A csomagjaik miatt taxival mentek. A nagyfilmet egy rövidfilm előzte meg, amelynek „Papi negyvenedik születésnapja” volt a címe. Mint kiderült, „Papi” nem volt más, mint Joseph Goebbels, aki akkor töltötte be a negyvenet. Ünneplő feleségével, Magdával mutatták, és a kisgyerekeikkel, akik virágcsokrokat adtak a sugárzó náci propagandaminiszternek. Ernst nem bírta idegekkel: odasúgta Wernernek, hogy ő maradjon csak, majd a film után találkozni egy közeli barátjuknál, Leo Gersonnál, akitől amúgy is el akart búcsúzni.

Werner úgy gondolta, az apja jobban is járt, hogy nem várta meg a filmet – az amszterdami bankrablóról szól, meg az őket üldöző rendőrségről.

Wernert meglepetés várta, amikor megérkezett Leo Gersonhoz. Még a kabátját sem tehetette le, az apja azzal fogadta, hogy változott a terv, Werner most azonnal menjen a pályaudvarra, és szálljon be a hálókocsiba, ahol az apja már kibérelt egy privát fülkét. A kalauznak csúsztatson oda két birodalmi márkát, és mondja azt, hogy az apját üzleti ügyei feltartották Berlinben, nem tart vele.

– Egyedül menjek Amszterdamba, *Papa?* És te mit fogsz tenni?

– Még nem tudom – felelte Ernst.

Annyit tett még hozzá, hogy majd Amszterdamban találkoznak, aztán némi pénzt nyomott a kezébe a költségekre. Nem sokkal Werner távozása után Ernst is elindult ugyanarra a pályaudvarra, de egy másik peronra, és egy ellenkező irányba tartó vonatra szállt fel. Természetesen volt terve, de úgy vélte, mindkettejük számára jobb, ha erről Werner nem tud. Amellett talán biztonságosabb is lesz, ha külön utaznak. Minthogy arra számított, hogy már a reggeli géppel kijutnak az országból, javasolta régi titkárnőjének, Else Radinowskynak, és a bank tulajdonosának, Leo Königsbergernek, hogy délután jelentsék be a hiányzó pénzösszegeket, nehogy cinkosnak higgyék őket. Amikor a járat kimaradt, Ernst úgy döntött, nem veszi fel a kapcsolatot egyikükkel sem, mert félt, hogy még jobban belekeverednek az ő büntettedébe. Mostanra valószínűleg tényleg értesítették is a rendőrséget, hogy a Königsberger és Lichtenhein Bank zsidó igazgatója eltűnt, kivette minden vagyonát, és a jelek szerint éppen menekülni akar.

Ha így áll a helyzet, a hatóságok mindent meg fognak tenni, hogy megállítsák.

A félelmei megalapozottnak bizonyultak. Délutánra a kollégái valóban megtették a bejelentést, a rendőrség pedig értesítette a vámhivatalnokokat, akik táviratoztak minden határátkelőhöz. „Angress nevű öttagú családot feltartóztatni!”

Werner úgy szállt fel az éjféli vonatra, hogy mindebből semmit sem tudott. Követte az apja részletes útmutatását: odacsúsztatta a két márkát a kalauznak, és megmondta neki, hogy az apja, a tervekkel ellentétben, nem jön vele. A kalauz elkérte az útlevelet; Werner átadta neki. A hálókocsiban levetkőzött, és lehevert a priccsre. Kimerültségében már azelőtt elaludt, hogy a vonat elindult volna.

Néhány órával később a vonat megállt a Bentheim-Grenze megállónál, az utolsó német állomáson a holland határ előtt. Werner még mindig aludt, amikor felkapcsolták a villanyt a fülkéjében: arra riadt, hogy három férfi áll a priccsre előtt. Az egyik a megkent kalauz volt, a másik kettő hosszú kabátot és puhakalapot viselt, és az egyikükönél ott volt Werner útlevele, amit éppen erősen tanulmányozott.

– Angress a neve? – kérdezte németül.

– Igen – felelte a kába Werner.

– Hol van az apja?

Erre Werner tétovázás nélkül a szemébe hazudott, ahogy Ernst meghagyta neki.

– Berlinben.

Az ügynökök tovább faggatták, de végül békén hagyták, és kimentek a folyosóra, hogy beszéljenek. Egy öttagú családot kellett keresniük, nem egy egymagában utazó tizenéves fiút. Végül vis szaadták Werner útlevelét a kalauznak, és elmentek.

A vonat hamarosan újra nekiindult. Werner gyorsan felöltözött, és visszakapta az útlevelét a kalauztól, akinek lejárt a munkaideje.

Néhány perccel később megálltak Oldenzaalban, az első holland állomáson. A fiú csak akkor fogta fel, hogy kijutott Németországból, és egy szabad ország felé utazik, amikor a másik kalauz, aki holland akcentussal beszélt a németet, köszöntötte. Az anyja és a testvérei is biztonságban voltak. Werner már csak az apja miatt aggódott, de bízott benne, hogy a terv, amit előző nap kitalált, őt is épségben eljuttatja Hollandiába. Együtt majd megtalálják a rájuk váró Hennt és a fiukat, és újra együtt lesz a család.

Amszterdamba érve Werner egyenesen a Beethovenstraaton álló Rosengarten panzióba ment; az útvonalat még az apja tanította be neki. Amikor megtalálta, látta, hogy egy öreg, sötét apartmanház, tele újonnan érkezett német zsidókkal, akik szintén csak átutazóban voltak ott. A tulaj – mellesleg a pénzcsempész kör tulajdonosa – éppen azelőtt kapott telegramot Ernsttől, aki aziránt érdeklődött, hogy „Werner és Minna” megérkezett-e Amszterdamba. „Minna” a pénzzel tömött táska kódneve volt. A tulajdonos most már visszaírhatta, hogy mindketten biztonságosan megérkeztek.

Ernstnek még egy hetébe került, hogy eljusson Amszterdamba. Hogy a letartóztatást elkerülje, rémesen nagy kerülőt tett. Berlin-

ből Prágába vonatozott, de a cseh határon a vonat másik oldalán szállt le, átvágott a síneken, kikerülve a német határőröket. Csehszlovákiába lépve német zsidó menekültként azonosította magát, és biztosította a cseh határőrt, hogy Hollandiába tart – Ausztrián, Svájcra és Franciaországra át. Ezt az útvonalat a német menekültek a „déli zsidó kanyarnak” nevezték. Ernst így elkerülte, hogy visszairányítsák Németországba.

A család végre egymásra talált Amszterdamban, de Ernst még hetekig nem bírta feldolgozni a megpróbáltatásokat, azután sem, hogy új lakást béreltek. Olyasmiket tett annak érdekében, hogy a családját kimenekítse Németországból, amire sosem tartotta képesnek magát. Nemcsak hogy életében először törvényt szegett, de közben a feleségét és a fiait is veszélynek tette ki. Az önértékelését ért csapások mellett még azzal is meg kellett küzdenie, hogy mi mindent hagytak hátra a szülővárosukban és hazájukban. Mint megtudta, a lakásukra és minden holmijukra rátette a kezét a Gestapo; a tisztességes szakmai megítélése odalett. Elhagyták a távolabbi családtagokat, az ősök sírhelyeit – mindent. Akármilyen biztonságban is voltak Németországban kívül, nagyon sok pótolhatatlan dolgot veszítettek el.

Werner szinte vigasztalhatatlan volt. Sietősen hagyta el a barátait, nem is tudott elbúcsúzni, és az apja pénzügyi bűncselekményét követően már sosem térhetett vissza Groß Breesebe vagy Németországba. Akár tetszett neki, akár nem, ő is számkivetetté vált. Ernst megértette az érzéseit, amikor erről beszéltek, és azt felelte, hogy ő mindig német hazafi volt. Amikor az utolsó háború idején a seregben szolgált, önként jelentkezett frontszolgálatra,

hogy harcolhasson, és csalódott volt, amikor hallássérülése miatt csak a laktanyában fogták szolgálatra. Most azonban...

– Hitler és a nácik nem hagyják többé, hogy németek legyünk – mondta keserűen. – Megalázták és lealacsonyították a zsidókat, másodrangú polgárokat csináltak belőlük. Ezért Németország többé már nem a hazánk, Werner! Bármikor fegyvert fognék azok ellen a gazfickók ellen.

Werner szíve csak még nehezebb lett az apja bánata és mély elárvultsága miatt. Fogalma sem volt, hogy milyen hamar eljön a nap, amikor az apja helyett ő maga fogja majd meg azt a fegyvert.

Stephan Lewy vonata a többi zsidó árvával együtt Quincysous-Sénart, egy ezeröttszáz lakosú francia falu mellett tette le őt, nagyjából harmincöt kilométerre Párizstól. A fiúk lenyűgözötten közelítették meg az új otthonukat, a fantasztikus, régi *chateau*-t. A tulajdonosa, Hubert Conquéré de Monbrison gróf és a felesége, Irina Paley hercegnő, az utolsó orosz cár unokatestvére, már évekkel korábban megnyitotta az ingatlant az orosz és spanyol polgárháborúból menekülő lányok előtt, nemrég pedig egy párizsi zsidó gyermekmentő szervezet, az *Oeuvre de Secours aux Enfants* (OSE) vezetője kérte fel őket a Kristályéjszaka után megmentett német zsidó menekült gyerekek befogadására is.

Amikor a negyven fiú 1939 júliusában megérkezett Berlinből, a kastélyban nem voltak szabad szobák. A legtöbbet már elfoglalták a spanyol lányok. A fiúknak az első hónapokban, amíg arra vártak, hogy a lányokat a helyi családok befogadják, egy mellék-

épületben kellett lakniuk, az oktatóikkal és a személyzet más tagjaival, akik nagyrészt szintén zsidó menekültek voltak.

Az utca túloldalán álló falusi iskolába jártak. Mivel Stephan és a többiek nem beszéltek franciául, az első osztályba osztották be őket. Stephan, aki már tizennégy éves volt, nagyon hamar megtanulta a nyelvet. Ennek köszönhetően, valamint, hogy mennyire jól ment neki a matematika és a földrajz, hamarosan a korának megfelelő osztályba léptették.

Az egyik dolog, amit a francia történelemből megtanult, az volt, hogy a negyvenmilliós Franciaország kétmilliós veszteséget szenvedett az előző háborúban Németországgal szemben. Szörnyű veszteség volt, az emléke még mindig élt a franciákban. És mégis, annak ellenére, hogy Hitler és a nácik csillaga egyre emelkedett, Németország pedig fegyverkezett, a franciák vidám optimizmussal néztek a jövőbe, és teljesen biztonságban érezték magukat. Az újonnan felépített, sok kilométeres Maginot-vonalat, amely a német–francia határon húzódó betonfalakból, akadályokból és erődítményekből állt, áthatolhatatlannak tartották. Azért épült, hogy a következő háború első, statikus védelmi vonala legyen, és a francia katonai szakértők úgy vélték, megvédi majd az országukat a jövőbeli német invázióktól.

A nácikkal való saját tapasztalataikból kiindulva, és látva a németországi háborús készülődést, Stephan és a többi berlini fiú nem osztozott az optimizmusban. Stephan apja, Arthur megígolta, hogy Hitler ősszel megindítja a háborút, „miután betakarította a terményt”, hogy etetni is tudja a seregét. Az előző háborúban

ugyanígy időzítettek – legalábbis Arthur így magyarázta Stephan-nak, mielőtt elhagyta volna az országot. A fiú most nagyon aggodott, hogy mi lesz a még mindig Németországban tartózkodó szüleivel, és vele itt, Franciaországban, ha kitör a háború.

1939. szeptember elsején mindenki a kastély szekrényméretű rádiója köré gyűlt, hogy meghallgassa a BBC híreit Lengyelország német lerohanásáról. A jelentések szerint a tankok lövegeivel a lengyel lovasság szállt szembe. Két nappal később Franciaország és Anglia, Lengyelország szövetségesei, hadat üzentek Németországnak.

A németek egy újfajta, gyors támadó taktikát vetettek be, amely *blitzkrieg*, azaz villámháború néven vált ismertté. A lengyel fronton mindössze hetek alatt véget értek a harcok. Varsó szeptember 27-én megadta magát, egy újabb héttel később pedig a lengyel nemzet gyakorlatilag megszűnt létezni. Harmincötmillió lengyel – köztük hárommillió zsidó – került náci uralom alá.

Lengyelország eleste után már arról szóltak a jelentések, hogy az ellenséges nemzetek védekező patthelyzetben találták magukat; a franciák és a szövetségeseik a Maginot-vonal mögött sorakoztak fel, a németek pedig a Siegfried-vonalat erősítették. Az angol sajtóból hamarosan elterjedt a „furcsa háború” kifejezés, hiszen nem zajlottak nagyobb harci cselekmények, csak kisebb összetűzések történtek. Stephan azonban nem tudott levelet küldeni Berlinbe, és onnan nem is érkeztek meg a küldemények – 1939 ősze után teljesen elvesztette a kapcsolatot a szüleivel.

1940 májusában a német csapatok betörték Belgiumba és Hollandiába. Északról kerültek meg a Maginot-vonalat, áttörték

a francia–brit–belga védelmi vonalat, és a szövetséges haderőket Dunkerque-nél a partig szorították vissza. Onnan aztán kis hajók százai menekítettek át több mint háromezrezer embert a csatornán. A német seregek délen áttörték a jelentőségét veszített Maginot-vonalat, és a *blitzkrieg* végigsöpört Franciaországon is, egyenesen Párizs és a normandiai part felé tartva.

Egyik reggel Stephan és a többi fiú korán arra ébredt, hogy nagy gépjárművek állnak meg a kastély előtt. Kiugrottak az ágyukból, és az ablakokhoz szaladtak. A hatalmas udvarra egymás után érkeztek a katonai teherautók és ágyúelemek. Egy órán belül a francia katonák felállították a főváros felé fordított fegyvereket, aztán csak vártak, készen rá, hogy megállítsák a várt német előrenyomulást, ha az már átjutott Párizson. Egyikük harmonikázott, mások tétlenül cigarettáztak.

Dél előtt tízkor a láthatóan ideges Monbrison gróf összehívta a fiúkat és az oktatókat. Megmondta nekik, hogy a németek Párizshoz közelednek, és ő már nem tudja garantálni a menekültek biztonságát. Tovább kell menniük; már megszervezte, hogy két teherautó elvigye őket Limoges-ba, 400 kilométerre délre.

A fiúk visszamentek a szobákba, felcsavarták a takarókat, egy váltás ruhát tettek a hátizsákjaikba, aztán kivonultak a várakozó teherautókhoz. Jó néhány oktató is elkísérte őket, felszólódtak a nagyobbik teherautó vászontetős platójára; a másokra a holmijaik kerültek, és több bicikli.

Nem sokkal azután, hogy elhagyták a kastélyt, a teherautók elakadtak a bedugult forgalomban. A német invázió hatására a civilek tömegével menekültek – autókkal, buszokkal, furgonokkal,

biciklikkel és lovas kocsikkal –, amitől az összes délre tartó fő- és mellékút beállt. Négy óra alatt alig haladtak tíz kilométert, Corbeil városáig, ahol különféle méretű és teljesítményű hajók és motorcsónakok haladtak nyugatra a Szajnán. Az egyik oktató leszállt, hogy megnézzé, hátha talál egy vízi járművet, amivel eljuthatnak a partra, abban bízva, hogy a folyó könnyebben járható lesz az útnál. Egy óra múlva tért vissza, és elvezette a fiúkat egy közeli *péniche*-hez, egy acélköpenyes, folyami teherszállításra tervezett uszályhoz, amely harmincöt méter hosszú volt, de csak öt méter széles; szűkös hely állt rendelkezésre a fiúk és az oktatók számára a fedélzeten, a raktér pedig félig volt szénnel. A fiúk bekuporodtak a megvilágítatlan rakodótérbe, a szén tetejére, és rájuk csukták az ajtót. A szénportól sűrű levegőt alig bírták belélegezni.

Hajnalban kinyitották az ajtót. A fiúk mind tetőtől talpig feketén bújtak elő. Stephan meglepetten látta, hogy a hajójuk csak egy rövid távot tett meg; most egy gát előtt kialakult torlódásban várakoztak. Beletelt még néhány órába, amíg átjutottak. Amikor végre elértek egy faluhoz, ott kikötöttek, hogy élelmet és vizet szerezzenek.

Délben visszaszálltak a hajóra, és felkészültek az indulásra. Hirtelen azonban lövések dördültek körülöttük; az emberek a parton sikoltozni kezdtek. Stephan még sosem hallott korábban lövéseket, és nem gondolta, hogy ennyire hangos lesz. Úgy tűnt, nagyon közelről jön. Nem volt más választásuk, visszamenekültek a sötét raktérbe, és bevágták maguk után az ajtót.

A hajó lassan visszaállt a folyó közepére. Röviddel ezután – talán fél óra telhetett el – németül elkiáltott parancsokat hallottak, aztán a hajó motorja leállt.

Nehéz csizmák szaggatott kopogása hallatszott a fedélzeten, aztán felpattant a raktér ajtaja. A zsidó fiúk német katonák fegyvereinek csövével néztek szembe.

– *Juden!*

– *Ein Haufen smutziger Juden!* – tette hozzá utálkozva egy másik katona. Egy halom mocskos zsidó!

Azzal röhögve rájuk csapták az ajtót.

Miután a katonák elvonultak, az oktatók kieresztették a rémült fiúkat, és összegyűltek egy feszült megbeszélésre. Úgy döntöttek, leszállnak a hajóról. A vízen amúgy is túl lassan haladtak, a német sereg pedig már különben is megelőzte őket. Azt mindenképpen el akarták kerülni, hogy a német és a francia sereg közé kerüljenek, ha harcra kerülne sor. Az oktatók azt mondták a fiúknak, hogy a legjobb lenne visszatérni Quincybe, amely most már mintegy harminc kilométerrel a hátuk mögött volt.

Találtak egy nagy fataligát, amelyet két rúddal lehetett húzni, és felpakolták rá a holmijaikat. Az utat most a gépjármű- és gyalogosforgalommal szemben kellett megtenniük, amely még mindig áradt Párizsból, hiszen a civilek továbbra is dél felé menekültek.

Napnyugta után a horizontot távoli tüzek és robbanások festették vörösre. A fiúk a messze robbanó bombák fojtott durranásait is hallották. A sötétben beleszaladtak egy francia ejtőernyősök által fenntartott ellenőrző pontba. A katonák bizalmatlanok voltak a fiatal németekkel szemben, és alaposan kikérdezték őket. Hon-

nan jöttek? Merre mennek? Láttak német katonákat? Végül megengedték nekik, hogy átmenjenek. Egy pajtában töltötték az éjszakát, de éjfél tájban nagyon is közeli lövéseket hallottak. Csak kevesen aludtak, és hajnalban újra nekiindultak.

A harmat fedte talajon gyalogolva kísérteties, mély csend vette körül őket. Különös gondolat volt, hogy éppen egy háború közepén járnak. Amikor megálltak ebédelni, az oktatók kis darab csokoládékat, kekszet és fejenként három olajos halat osztottak ki. Miközben ettek, nézték, amint egy nagyra nyíló, fehér ejtőernyő lassan leereszkedik egy közeli mezőre. Amint a német ejtőernyős földet ért, egy mesterlövész lelőtte. A legtöbb fiú – köztük Stephan – számára ez volt az első haláleset, amit láttak, de nem volt idő kibeszélni, feldolgozni. Sietve visszatértek az útra, és továbbmentek.

Nem sokkal később egy német katona hagyta el őket motorke-rékpáron száguldván. A közelből gépfegyver ropogása hangzott fel: a fiúk és az oktatók sietve fedezékbe ugrottak. A fejük fölött repülőek szálltak el, és bombákat szórtak, de olyan közel, hogy a fiúk az egymást követő lökéshullámokat is érezték. A gépek a francia légierő vörös-fehér-kék, kör alakú felségjelzését viselték. Távolabb megdördültek a légvédelmi ütegek; az égre fekete füstcsík íródott, majd az egyik gép szinte azonnal tűzlabdává is robbant.

A második napot is végig gyaloglással töltötték, és estére el is érték a kastélyt. Az udvarban őrszem tartóztatta fel őket, de riadalmukra, nem francia volt. A németek megszállták a területet. Két idősebb fiú kísérte be az oktatójukat, hogy beszéljenek a rangidős tiszttel. Amikor visszatértek, azt mondták, hogy a német ezredes

két választást adott nekik: visszaküldik őket Németországba, vagy Quincyben fognak dolgozni. Úgy döntöttek, hogy maradnak. Mosták a katonák ruháit és kocsijait, pucolták a felszerelésüket és a csizmáikat, felszolgálták nekik az ételt, megtették mindent, amit parancsoltak nekik. Figyelmeztették őket, hogy ha csak egy- valaki is megtagadja a munkát vagy bajt kever, az egész csoportot deportálják.

A kastélyba és a melléképületbe több mint száz katona kvártélyozott be. A fiúk és az oktatók a pincében alakítottak ki maguknak vackokat. A megszálló németek nagyon keveset osztottak meg velük a kastélyba szállított húsból és tejtermékekből, ezért a fiúk állandóan éhesek voltak. Éjjelente ki-kilopóztak, hogy a közeli mezőkről gyümölcsöket és krumplit szedjenek.

Két héttel a visszatérésük után hallották meg a rádióban, amely most teli torokból a náci propagandát harsogta, hogy Németország és Franciaország aláírta a fegyverszünetet, amely Franciaország felosztásával járt. A németek veszik birtokba az északi és a parti területeket, beleértve Párizst és Normandiát is, az újonnan kinevezett francia kormány pedig az új fővárosból, Vichyből vezeti majd a meg nem szállt, déli területeket.

Stephan feladatai közé tartozott a ruhák mosása is. Egy nagy katlan vízben tette fel a piszkos holmikat a tűzhelyre, szappant oldott fel benne, és egy órán át főni hagyta. Amikor lehűlt, áthurcolta a mosogatóhoz, leöntötte róla a szappanos vizet, és tisztával öblítette át a ruhákat, mielőtt kiakasztotta volna azokat száradni. Egy alkalommal azt vette észre, hogy a lobogó víz felszínén sötét darabkák bukkannak fel. Ételmaradékoknak tűntek. Úgy

gondolta, talán az abroszon maradhattak étkezés után, úgyhogy kimeregette, leöblítette és megette őket. Az árvaházban megtanult osztozkodni, úgyhogy a kincset megosztotta néhány másik fiúval is; mind egyetértettek abban, hogy az ázott morzsák csodálatosan ízletesek voltak. A falatozás akkor ért véget, amikor az egyik oktató rajtakapta, és felvilágosította őket, hogy a forró vízben szétmállott katonai pólóingek cafatjait eszik.

1940 októberének elején az oktatók az éjszaka közepén ébresztették fel a fiúkat azzal, hogy csendben szedjék össze a legfontosabb holmijaikat. Egyesével lopóztak ki a pincéből az udvarba, ahol két ponyvás teherautó várta őket üresben járó motorral. Kihajtottak a sötét udvarról, és délig meg sem álltak. A megszállt országrész határán a teherautók megálltak, és mindenki kiszállt.

Amikor rájöttek, hogy a meg nem szállt részre fognak belépni, ahová a náci sereg karja nem ér el, a zsidó fiúk nagyon izgatottak lettek. A lépteiket egyre jobban szaporították, amikor látták, hogy a határt őrző német katona nem akarja megállítani őket. Mire elérték a másik oldalon állomásozó francia *gendarme**-okat, már futottak és kiabáltak. Egy ócska, vén busz várta őket, ahol nem volt elég ülés mindenkinek, ezért felváltva álltak.

Három órával később értek be Chabannes falujába, Közép-Franciaország ritkán lakott, elcsúfítatlan részén, csaknem kétszáz kilométerre Vichytől nyugatra. A lakóinak függetlensége és igazságérzete a Francia Köztársasággal egy időben született.

* csendőr (fr.)

A fiúk új otthona is egy hatalmas kastély volt, amely már sok kézen ment át. Az arisztokrata d'Anrémont család szerezte meg az 1870-es években, de mire 1939-ben az OSE átvette, hogy a szabad területeken létesített tizennégy gyermekotthona egyikeként működtesse, már lepusztult. (Az OSE nem működhetett a megszállt területeken.)*

A chabannes-i igazgató egy egykori újságíró, Félix Chevrier volt; ötvenhat éves, tekintélyes ember, aki első ránézésre mogorvának tűnt, de megértette, hogy sok gyerek nappal nevet, éjjel sír. Emlékeztette a személyzetet – voltak köztük szakácsok, ápolónők, takarítók és tanárok is –, hogy az ő dolguk a gyerekeknek, akik mind megtapasztalták már a számkivetettséget és a családjuktól való elszakadást, nem csupán menedékhelyet és enni-valót adni, hanem biztosítani a hétköznapi élet érzetét is a viharos időkben.

Chabannes-ben Stephan és a többi berlini fiú több mint száz zsidó gyerekhez csatlakozott. A legtöbbjük német volt, néhányan Ausztriából vagy Franciaországból menekültek, és nyolctól tizen-nyolc évesig minden korosztályba tartozó előfordult közöttük. Mivel Stephan már tizenöt volt, a falusi iskolába pedig nem fértek be mind, a bőrmívességet kezdte kitanulni egy jól felszerelt műhelyben, amelyet a Tanulás a Rehabilitációért (Organization for Rehabilitation through Training; ORT) nevű szervezet támogatott. Az ORT segített, hogy a menekültek a befogadó társa-

* 1944 végéig az OSE több mint ötezer zsidó gyereket menekített ki a náci által megszállt Európából, és juttatott biztonságban az Egyesült Államokba, Angliába, Svájcba és Spanyolországba.

dalmakba gyakorlott munkásként illeszkedhessenek be. Stephan megtanulta minden gép és vágóasztal használatát, és nemsokára már szép zsebkönyveket, tárcákat és fésűtartókat készített, amelyeket a városban adtak el, a bevétel pedig az ORT-t gazdagította.

Szintén fontos részét képezte a mindennapoknak a sport és a testnevelés. Rendszeres, lelkes foci- és kosárlabdameccseket is játszottak. Georges Loinger, egy egykori mérnök, aki most a tornát és háromtusát tanította, sokszor teljesen kimerítette őket. Ahogy mondta, azt akarta, hogy jó erőben legyenek, ha egyszer futniuk kell az életükért. A gyors és erős Stephan kiemelkedően jó sportoló volt.

Chabannes tartogatott élvezetes időtöltési lehetőségeket is. Minden szombat este, shabat után zenéltek, és a kicsik és nagyok együtt táncoltak. Az élénk dalokat a tizenévesek adták elő, Jean-Pierre Marcuse gitározott, Armand Chochenbaum dobolt, Walter Herzig zongorázott, Marjan Sztrum bendzsózott. Sztrum, egy tizennyolc éves lengyel zsidó tehetséges művész is volt; az ebédlő falára traktoron ülő farmert ábrázoló freskót festett.

A gyerekek és az oktatók új keletű biztonságérzete azonban elpárolgott, amikor meghallották, hogy a *gendarmes* megjelentek az OSE más otthonainál, letartóztatták az idősebb zsidó fiúkat, és koncentrációs táborokba vitték őket. A segélyszervezettel szimpatizáló helyiek szóltak Stephannak, amikor közeledtek, így a fiú néhány társával együtt az erdőbe menekülhetett, és ott rejtőzködtek egész éjjel.

A szabad Franciaország egész területén világossá vált, hogy a fasiszta egypártrendszer Philippe Pétain marsall által vezetett kor-

mánya nem más, mint Hitler bábja. A Vichy-rendszer egyre nyíltabban hajtott végre nácik által elrendelt pogromokat, 1940-ben pedig maga is antiszemita törvényeket hozott, amelyek eltiltották a francia zsidókat bizonyos munkáktól, az idegen születésű zsidókat pedig kiutasították. A francia kormány listát készített a zsidókról a nácik számára, és segédkezett a tehetős zsidó családok vagyonának azonosításában és megszerzésében. Egyre többször söpörtek végig Franciaországon efféle akciók, és a *gendarmes*-től nemsokára már ugyanannyira féltek, mint a náci rohamosztagosoktól.*

A Chabannes-ba érkezését követő évben Stephan behívták az igazgató irodájába. Hónapokkal korábban kérte Monsieur Chevier segítségét, hogy kapcsolatba léphessen a szüleivel, akikről sosem feledkezett meg, még akkor sem, amikor maga is menekült, keresztül a háború sújtotta Franciaországon. Veszélyben vannak? Vagy már történt is velük valami szörnyűség? Annyi minden megváltozott, amióta elváltak Berlinben. A nácik most már az egész világgal hadban álltak, nem csak a német zsidókkal. Bár rettegett, hogy rossz híreket kap, Stephan eldöntötte, hogy így vagy úgy, de tudnia kell. Élnek még a szülei?

Szerencsére Chevier aznap jó híreket hozott. Elmondta, hogy éppen azelőtt kapott egy táviratot a svájci Vöröskeresztől, amely szerint Stephan szülei kijutottak Amerikába.

Stephan azt hitte, nem jól hallott.

– Amerikába?

* 1939 és 1944 között több mint 75 000 zsidót tartóztattak le és deportáltak Franciaországból lengyel náci haláltáborokba, ahol körülbelül 72 500 meg is halt közülük.

– Igen – felelte Chevrier mosolyogva. – Írhatsz is nekik levelet.

Stephan izgatottan és nagy megkönnyebbüléssel gondolt rá, hogy a szülei találtak rá módot, és Amerikába jutottak. Vajon csatlakozhat majd hozzájuk? Sietve, még aznap megírta a levelét, de jó néhány hét eltelt, míg választ kapott. A válaszlevél Svájcban át jött, és a nevelőanyja kecses, dőlt betűs írásával címezték.

Legdrágább Stephan!

Anyira örültünk, amikor a leveled megérkezett, hogy először csak néztük a borítékot, mielőtt ki mertük volna nyitni...

Arthur még Németországban lefogyott, helyrehozta a vérnyomását, és a következő vizsgálaton könnyedén átment. Johanna unokatestvére, a massachusettsi Bert Klapper gyorsan megküldte számukra a kezeslevelet, és megkapták a vízumokat is. Kihhasználva azt, amiről úgy gondolták, ez lesz az utolsó alkalmuk, hogy megszökjenek a nácik elől, 1940 májusában elhagyták Németországot. Kínzó döntés volt ez számukra, hiszen nem tudták, hol van Stephan, vagy hogy él-e még egyáltalán.

A harmadik tengeren töltött napjukon – Rotterdamból hajóztak ki – meghallották a hírt, hogy Németország lerohanta Hollandiát és Belgiumot. Mire megérkeztek az Államokba, Franciaország is belépett a háborúba, és a szervezetek, akikkel felvették a kapcsolatot, nem tudtak semmit kideríteni Stephanról.

Még sokkal több minden volt a levélben; az örömük, hogy rátaláltak, a szeretetük iránta, és az elszántságuk, hogy őt is ki-

utaztassák Amerikába. Stephan újra és újra elolvasta, és – hosszú idő után most először – elsírta magát.

A következő hónapok során – néhány bürokratikus megakadást leküzdve – sikerült elintézni Stephan beutazását az Egyesült Államokba. Johanna unokatestvére az ő számára is aláírta a kezeslevéllel, és mellette aláírta a szülei munkáltatója is, egy orosz zsidó, aki az 1920-as években emigrált, és azóta sikeres lett az üzleti életben. Arthur és Johanna Lewy a Massachusetts állam-beli Bostonban lévő udvarházában dolgoztak mint inas és szobalány. A munkaadójuk még külön ötszáz dollárt is adott nekik, hogy fedezze a fiuk hajójegyét.

1942 áprilisában Stephan elbúcsúzott a többiektől Chabannesban, és Lyonba vonatozott, ahol átvette a vízumát az Egyesült Államok konzulátusán. Utána újra vonatra szállt, úgy tette meg az ország legdélibb, mediterrán kikötőjéig, Marseille-ig a háromszázhusz kilométeres utat. Egy francia személyszállító hajóra szállt; amikor minden utas a fedélzetre lépett, a kapitány összehívta őket, hogy elmagyarázza, milyen kanyargós utat tervez választani.

– Ha most itt elindulunk, és egyenesen kihajózunk Észak-Afrika felé – kezdte –, valószínűleg megtorpedóz minket egy német tengeralattjáró, és soha senki sem jön rá, mi történt velünk. – Inkább úgy tervezte, hogy a part mentén halad, minden öbölbe bekanyarodva. – Így ha meg is torpedóznak, legalább a part felé dőcöghetünk, és talán megmenekülünk.

Barcelonába érve ötven spanyol menekültet vettek a hajóra, Spanyolország keleti és déli partvonala mentén haladva átkeltek

a tizenegy kilométeres Gibraltári-szoroson, majd továbbhajóztak Észak-Afrika felé. Az utasok nem felejtették el, amit a kapitány mondott a tengeralattjárókról: mindenki megkönnyebbült, amikor elérték a marokkói Rabat kikötőjét.

Stephan busszal ment át Casablancába, ott pedig heteket várakozott a hajóra, amely átviszi az óceánon: a hatezer tonnás portugál *Serpa Pinto* gőzösre, amelyet az amerikai székhelyű Zsidó Bevándorlókat Segélyező Társaság (HIAS) bérelt ki, hogy elszállítson vele hétszáz zsidó menekültet Amerikába. Egy semleges ország zászlaja alatt hajózva a *Serpa Pinto* volt a kevés utasszállító egyike, amely a tengeralattjáró-veszedelem ellenére is vállalta a transzatlanti utat. 1942. június 7-én vonta fel a horgonyát Casablancában.

A százhetven méteres gőzös csaknem teljes sebességgel száguldott át az óceánon. Stephan idegesítették a hajó fényei, amelyek egész éjjel ragyogtak. Olyanok voltak, mint egy világítótorony a tintasötét éjszakában. Egy reggel meg is kérdezte az első tisztet: miért van ez így? Ha annyi a tengeralattjáró, nem veszélyes így kivilágítani magukat éjszakánként?

– Semlegesek vagyunk – felelte a tiszt. – Ezért húztunk fel egy hatalmas portugál zászlót, és ezért világítunk ennyire. Bárki láthatja, hogy semlegesek vagyunk.

A zászló valóban messzire látszott a taton, külön reflektor világította meg. Zöld-vörös fatábla volt, amely nem lógott, nem gyűrődött meg a szélben. Stephan elhitte a tiszt magyarázatát, legalábbis néhány óráig, amikor azonban a gépek mormolása elhall-

gatott. A többi utassal együtt a korláthoz sietett, és megpillantotta az alacsonyan úszó tengeralattjárót, a tornyán horogkeresztrel.

Az *U-Boot*ból több német tengerész mászott ki egy kis motorcsónakba, és odakormányoztak a gőzöshöz. A *Serpa Pintó*ról kötélletrát dobtak le nekik. A fedélzeten a menekültek halálos csendben álltak. Stephan gyomra felfordult. Tudta, innen nincs hova menekülni.

A fegyveresek három órán keresztül kutattak a hajón; a jelek szerint csempészárut kerestek. Amikor semmit sem találtak, a legénységgel összeszedették az utasok útleveleit, és egyenként átnézték. Csaknem mindegyikükében ott volt a nagy vörös J betű.

Végül a német katonák visszatértek a tengeralattjáróra. Az utasok a fedélzeten maradtak, várták, mi fog ezután történni.

– *Habt keine Angst* – nyugtatgatta körbejárva a fedélzeten a nagyrészt német anyanyelvű utasokat egy több nyelven beszélő tiszt. Mégis minden utas halálra rémült. A tengeralattjáró most megfordul, kilő egy torpedót és elsüllyeszti őket? Remélve, hogy nem azért jutott el eddig, hogy most az Atlanti-óceánba fulladjon, Stephan csatlakozott a többiekhez, akik németül és héberül imádkoztak. Addig folytatták, amíg már nem látták többé a tengeralattjárót a távolban.

A *Serpa Pinto* 1942. június 25-én érkezett meg New York kikötőjébe. Lassított, amikor elhaladt a Szabadság-szobor előtt, hogy az utasok alaposan megnézhessék a százméteres alakot, Libertas római istennő szobrát. Magasra emelte rézfáklyáját, hogy megvilágítsa az önkényuralomból és szenvedésből a szabadság felé

vezető utat a távoli partok elnyomott emigránsainak. A fedélzeten néhányan mosolyogtak, nevettek; mások szóhoz sem jutottak.

Stephan Lewy, aki élete nagyobb részében árva volt, tudta, hogy az apja és szerető nevelőanyja vár rá a kikötőben. Mélyet lélegzett, a szeme könnyekkel telt meg. *Sikerült.*

EGY HELY, AMIT OTTHONNAK HÍVNAK

Günther Sternt apja figyelmeztette, hogy legyen olyan, mint a láthatatlan tinta, ne hívja fel a figyelmet magára. Günther azonban nem sokkal azután, hogy a hajó, az *SS Hamburg* elhagyta Bréma kikötőjét 1937 novemberében, csatlakozott a többi emigráns gyerekhöz. Összevissza szaladgáltak a fedélzeten, bújócskáztak, ugratták egymást. A zsidó gyerekek boldogok voltak, hogy kiszabadultak a náci Németországban érvényes szigorú szabályok alól; ott a jónál is jobban kellett viselkedniük a nyilvánosság előtt, nehogy felfigyeljenek rájuk. Ami azt illeti, Günthert annyira lefoglalta az új, óceánjáró kaland, hogy nem is volt ideje honvágyra.

A napsütötte fedélzeten a gyerekek egy nap összebarátkoztak egy idősebb amerikaival, aki egyedül utazott. Amikor megkínálta őket egy egzotikus itallal, amit addig még sosem kóstoltak – Coca-Cola volt a neve –, mindenki meggyőződött, hogy ő a híres amerikai milliomosok egyike. Az út vége felé azonban az öreg elárulta,

hogy valójában csak egy postás, de összegyűjtötte a pénzt élete első európai utazására. A menekült gyerekek nem hittek neki. Hogy engedhet meg magának egy átlagos amerikai egy ilyen utat? Úgy döntöttek, hogy a bőkezű milliomos egyszerűen névtelen kívánt maradni.

Miután megérkeztek New Yorkba, egy bizottsági képviselő megállapította, hogy Günther Herr Tittel magánórái után elég jól beszél angolul, hogy egymaga tegye meg a hátralévő utat St. Louisba. Chicagóban azonban át kellett szállnia egy másik vonatra, ezért valaki majd várni fogja ott, aki segít neki.

A rövid idő alatt, amit New York szívében töltött, Günthert leginkább a felhőkarcolók dzsungele nyűgözte le, a zsúfolt metró, és a fura *Automatenrestaurants*, az automataék, amelyekbe az elfoglalt emberek pénzt dobáltak, mire a gép azonnal kiadta a szendvicseket vagy a másféle ételeket.

Vasárnap érkezett Chicagóba, ahol három órája volt az átszállásra. Az asszony, aki várta, úgy döntött, az idejükbe belefér egy gyors körút a szelek városában. Átsétáltak a több tömb hosszan elnyúló, nyitott Maxwell Street-i piacon – 1912-ben alapították az újonnan érkezett kelet-európai zsidó menekültek, és a bódékban mindenféle csökkentett árú holmit lehetett kapni, terményektől a ruháig és cipőig. Günther számára az egész hely kultúrák és etnikumok vad keveréke volt. Mindenféle korú és bőrszínű embert látott, köztük számos zsidót is, akik mind zavartalanul elvegyülve beszélgettek, tréfálkoztak egymással.

Németországban effélet nem látott. Ha ezt jelenti Amerikában lenni, a szabadság földjén, szó sincs többé arról, hogy igyekezzen eltűnni a többiek között, mint a láthatatlan tinta.

Egy újabb hosszú vonatutat követően megérkezett St. Louisba. Ethel nagynénje és Melvin nagybátyja várták a pályaudvaron. Benno nagybátyja, az anyja testvére éjszakázott a pékségben, és Günther nem is látta, amíg aznap, később, haza nem ért. A története ismerős volt Günther számára: Bennót, a lázadó tizenégy-tizenöt évest szigorú apja kitagadta, és Amerikába küldte. Akkoriban az emigránsok még jóval könnyebben bejutottak. Benno alacsony, zömök férfi volt, a válság megviselte, de nem nyomorította meg. A Silberberg család élete nem volt könnyű, de nem fenyegette őket a kilakoltatás, sem az, hogy sorba kelljen állniuk egy kenyérosztáson a következő étkezésért. Benno nem szabadkozott a zsúfolt lakhatás miatt – egy felosztott ház egyik lakrészében éltek, a túlnyomórészt zsidók lakta nyugati részen –, bár a hely markánsan különbözött Günther családjának tágas, jól elrendezett hildesheimi otthonától. Arra sem adtak magyarázatot, miért kellett Günthernek osztózni a kis szobán és az egyetlen ágyon egy másik menekült fiúval, Rudy Solomonnal, akit a JAS kérésére fogadott be a nagynénje.

Bár nemsokára már nagyon hiányzott neki a saját családja és az otthona, Günther ifjonti álmai a kalandokról, amelyek az új országban várják, nem hervadtak le. Még akkor sem, amikor öt nappal később beiratkozott a Soldan Középiskolába, amelyet St. Louis legjobbjának tartottak. Ott egymás mellett ültek a gazdag családok csemetéi a kopott ruhásokkal, és mindannyiukat ugyanazok a hi-

vatásszerető tanárok és adminisztrátorok oktatták, akik elszánták magukat, hogy az iskolájuk az ország legjobb egyetemi előkészítői közé fog kerülni. Ez volt Amerika legjobb oldala.

Günthert az első napon maga az igazgató fogadta, aki elmondta neki, hogy Mrs. Muller, a német nyelvtanár osztályába került. Amikor megkérdezte, hogy érdeklí-e Günthert órarenden kívüli foglalkozás, ő azonnal rávágta: úszás és az iskolaújság.

A legelső órája geometria volt. A tanár melegen üdvözölte – „az új diáktársunk Németországból!” –, és Günther akkor tudta meg, hogy éppen dolgozatot írnak. Mrs. Carmody, a geometriatanár, megmondta neki, hogy ő is nyugodtan kitöltheti, „hadd lássuk, mennyit tudsz”. Günther leült, és elolvasta a kérdéseket, aztán kiment a katedrához.

– Kérem, mi az az *isosceles* háromszög?

A tanárnő a táblához lépett, és felrajzolta.

– Ó, igen – bólintott Günther. – *Ein gleichschenkliges Dreieck*. Megírta a dolgozatot, „jó” osztályzatot kapott rá.

Nem sokkal később a természetes kíváncsisága arra vezette, hogy az iskolaújság riportere legyen. A lap neve *Scrippage* volt, Shakespeare *Ahogy tetszikje* után. Günther emellett állást szerzett az ebédlőben is, ingyen meleg ebédért dolgozott, és tavaszra az utánpótlás úszócsapat harmadik számú versenyzője lett mellúszásban. Addigra már volt egy barátnője is, Idamae Swartzberg, egy energikus, csinos barna hajú lány. Együtt jártak az ingyenes nyári musicalekre, mint az *Of Thee I Sing* George és Ira Gershwin-től, vagy a Jerome Kern–Oscar Hammerstein páros *Show Boatja*, amelyet szabadtéren, a Forest Parkban adtak elő.

Annak ellenére, hogy Idamae maga is egy igen szokatlan nevet viselt, nem tudott megbirkózni Güntherevel. Elnevezte „német nyelvtörőnek”, és úgy döntött, csak az első két betűt tartja meg, hozzácsapva egy „y”-t. Günther, aki boldogan igyekezett beolvadni, így lett Guy. Az új név rajta is maradt: mindenki egyetértett, hogy illik vidám természetéhez.

Nem csak a neve változott meg. Az elmúlt jó néhány Németországban töltött év alatt teljesen feltűnésmentesen kellett viselkednie, és ez elkerülhetetlenül az önbizalma csökkenéséhez vezetett. Értéktelennek kezdte érezni magát. Most azonban a befogadó országban visszatért a magabiztossága, az önértékelése, még hozzá gyorsabban, mint bárki, akár csak ő maga gondolta volna. Jó szíve, megnyerő mosolya és játékos humora rengeteg új barátot szerzett neki.

A két legnagyobb sztorija az iskolaújság számára (amellyel elnyerte a „Scoop”, azaz „Szenzáció” becenevet) két interjú volt. Az egyiket az együttesvezető Benny Goodmannel készítette a St. Louis belvárosában álló Fox Theater színpalai mögött, miközben fél óráig beszélgettek jazzről és swingről. A másikat a német regényíróval, Thomas Mann-nal, az 1929-as irodalmi Nobel-díj nyertesével, aki a Fiatal Férfiak Zsidó Szervezete meghívására tartott egy előadást a városban.

Mann németül írt; a lánya, Erika kísérté el. Erika színésznő volt és író, ő fordította az apja könyveit és beszédeit angolra. Mann erős német akcentussal olvasta fel „A demokrácia közeledő győzelme” című beszédét; az angolja pontos volt, ám bizonytalan, és háromezren hallgatták. Az 1938-as müncheni egyezményről

kijelentette, hogy Anglia és Franciaország részéről „árulás” volt, amikor megengedték, hogy Németország elfoglalja Csehszlovákia Szudéta-vidékét, amelyet Hitler német földnek nevezett. Kritizálta a brit miniszterelnök, Neville Chamberlain próbálkozásait, hogy elnyerje Hitler tetszését, és figyelmeztette a hallgatóságot, hogy Hitler étvágya, amellyel Németország határait más országok kárára tolja kifelé, nem csillapítható.

Később nagyjából húsz széket állítottak fel egy másik teremben a sajtókonferenciára. Mann a lánya előtt érkezett, aki korábban már lefordította a számára a közönség néhány kérdését. Mann németül felelt, Erika pedig úgy ismételte meg, hogy „Apám véleménye szerint...” Most azonban a *Time* magazin újságírója nem akart a tolmácsra várni, inkább feltett egy összetett angol kérdést, amely összezavarta az író. Guy szólalt meg, lefordította neki a kérdést németre, majd Mann válaszát angolra.

Most, hogy Mann egyenesen ránézett, Guy összeszedte a bátorságát, és feltette a maga kérdését, szintén németül. Az intellektusa és a pillanatnyi eseményeket átlátó megértése még egy ilyen kiváló személyiség mellett is megmutatkozott. Guy azt kérdezte: úgy gondolja-e Mann, aki Hitler hatalomra jutása és Németországból való kényszerű emigrációja óta jól ismert náciellenes felszólaló, hogy a német diktátor és Sztálin közös nevezőre juthatnak?

Mann hevesen tagadta ennek lehetőségét.

– A diktátorokat sosem lehet kielégíteni – mondta Guy-nak –, mert nem érik be a területi gyarapodásokkal.

Ezután voltaképpen exkluzív interjút adott Guynak; anyanyelvén elemezte, miért tartja fontosnak, hogy az Egyesült Államok is

bevezesse az általános egészségbiztosítást. Guy gyorsírással jegyzetelt – ezt még a német iskolában tanulta –, miközben Mann elmagyarázta, hogy a demokrácia csak akkor lehet erős, ha minden polgárnak garantálja a személyes társadalmi jóllétét, amelybe a megfizethető orvosi kezelésnek, az oktatás esélyének és a nyugdíjnak is bele kell tartoznia.

Erika Mann megérkezése vetett véget Guy különleges interjújának. Mielőtt azonban Mann elkezdett volna válaszolni a többiek kérdéseire, egyenesen Guyra nézett, és németül mondta: „Azt kívánom, hogy az önhöz hasonló fiatalembereknek ingyenes legyen az egyetemi oktatás.”

Az iskolaújság következő kiadása így harsogott: „Hiszitek vagy sem, a *Scrippage* egyik riportere megelőzte a *Time* munkatársát!”

Guy máshol is letette a névjegyt. A latintanárra, Rose Kaufman, akinek nagyon jó kapcsolatai voltak a helyi zsidó közösségben, a szárnyai alá vette, és Guy utolsó évében beajánlotta rész munkaidősnek a belvárosi, muzeális Chase Hotelbe. Éttermi kifutó lett, nagy büszkeségére el tudta tartani magát, sőt, még valami bérleti díjat is fizethetett a nagynénjének és nagybátyjának.

Az új világban sem felejtette el azonban az ígéretet, amelyet a szüleinek tett: hogy megpróbál majd találni valakit, aki aláírhatja a teljes család kiutaztatásához szükséges kezességet. Sajnos azonban eddig nem talált senkit, aki segíthetett volna. Amerikát még mindig sújtotta a válság, és nagyon sokan voltak munka nélkül, vagy alig bírtak megélni. Guy sosem gondolta volna, hogy ilyen sokáig fog tartani az ígérete teljesítése. Már egy év telt el azóta, hogy elvált a szüleitől a német kikötőben, és akkor még azt hitte,

eddigre együtt lesznek az Egyesült Államokban. Kéthetente érkező leveleket váltottak, de hiába, hogy Guy szabadon írt a szabad életéről Amerikában, a szüleit a Németországban uralkodó körülmények szorították. A visszafogott levelek alig csillapították Guy súlyos aggodalmát – hogyan és mikor jut ki a családja Amerikába?

Folyamatosan próbálkozott, hogy megszerezze a elengedhetetlen kezességet, amely nélkül az állam nem eresztette volna be a szüleit az országba. Hogy spóroljon a buszjegyen, rendszeresen stoppal ment a munkahelyére. 1938 egy őszi délutánján egy luxuskocsit vezető, jól öltözött zsidó úr vette fel. Guy elmondta neki az eddigre jól begyakorolt történetet arról, hogyan emigrált Amerikába az előző évben, és hogy a szülei és két kisebb testvére Németországban ragadt. A férfi meghallgatta, és együttérzőn bólogatott. Végül, mintha csak végszóra tenné, megkérdezte:

– Mi kell hozzá, hogy ők is átkerüljenek?

Guy azt felelte, találnia kell valakit, akinek elég vagyona van, és aláírhatja a kormányzati papírt, amely garantálja, hogy a családja nem szorul majd segélyre.

– Azt én is megtehetem – vágta rá a férfi könnyedén.

Guy kevés híján odanyúlt, hogy hevesen megrázza a jötevője kezét, pedig éppen a Delmar Boulevard-on hajtottak végig.

– De nem biztos, hogy a kormányzat elfogadja – folytatta a férfi. – Szerencsejátékos vagyok. Onnan van a pénzem is.

Guy nem látott ebben semmi kivetnivalót. A pénz az pénz.

– Azért kész megpróbálni?

– Persze – felelte a férfi mosolyogva. – Végül is az élet is játék.

Egy teljes hétbe telt, hogy Guy össze tudjon hozni egy találkozót egy ügyvéddel, akit a JAS bérelt fel, hogy ingyen segédkezzen a menekülteknek. Végre mindhárman ott voltak az ügyvéd irodájában, aki végigment a köteg papíron Guyjal és jötevőjével, egymás után téve fel a rutinkérdéseket. A folyamat hirtelen elakadt, amikor megkérdezte a kezes foglalkozását.

– Szerencsejátékos? – nyögte ki. – Profi szerencsejátékos? – Félretolta a félig kitöltött papírokat. – Ne is folytassuk. Aki kezességet ír alá az Egyesült Államok kormánya számára, annak stabil és állandó bevétellel kell rendelkeznie!

– De uram – vetette közbe Guy –, nem írhatna egyszerűen üzletembert oda?

Az ügyvéd sötét pillantással felelt.

– És szegjem meg a törvényt, tévesszem meg a kormányt? Nem teszek ilyet!

Guy megdermedt. Még levegőt sem kapott, mintha gyomron öklözték volna. Nem hitte el, ami éppen történt. Egy jogászt, akinek az a dolga, hogy menekülteknek nyújtson jogi segítséget, jobban zavar egy apróság az úrlapon, mint az, amit egy Németországból kimenekülni akaró zsidó családnak ki kell állnia? Guy akkor látta utoljára a szerencsejátékost, és soha többé nem került ilyen közel hozzá, hogy megszerezze a családja számára a kezességet.

Néhány héttel később gyalog sétált az iskolába, amikor meglátott egy sarkon egy rikkancsot, aki a *St. Louis Star Timest* lóbálta.

– Németországban égnék a zsinagógák! Olvassanak el mindent erről!

1938. november eleje volt. A hírek a Kristályéjszakáról szóltak.

Olvasva az egész országra kiterjedő antiszemita kampány hírért, amelyben több száz zsinagógát és más zsidó tulajdont romboltak le, Guy megdöbben és felháborodott. Az évszázados hildesheimi zsinagóga jelent meg az emlékezetében, ahová hatéves kora óta járt; nemcsak imahely volt a számára, hanem a falu zsidó közösségi életének központja is. Most romokban látta maga előtt. Emlékezett, milyen volt szombat reggelenként a Lappenberg utca – a szépen öltözött családok mind arra vonultak a templom felé. Guy még iskolába is a zsinagóga melletti egyszobás épületbe járt először. Azt is lerombolták? Eltűnt? Mindenestől?

És mi a helyzet a családjával? A legrosszabb az volt, hogy nem tudhatta, jól vannak-e. Várnia kellett, amíg be nem futott a következő levelük, hogy megvannak. Azonban a félelme megerősítést nyert: a város zsinagógája elpusztult.

A szülei, a cenzoroktól félve, a soraik között kialakítottak egyfajta kódot, amelyet Guy mostanra könnyedén olvasott. Amikor azt írták: „Ha valami nem válik be, mindig lesz egy másik mód a továbblépésre”, vagy „Reméljük, minden terved valóra válik”, az annyit jelentett: „Ne add fel a próbálkozást a kezeslevél iránt.”

Guy 1939 júniusában érettségizett le. Egy évig teljes munkaidőben dolgozott, hogy összeszedje a pénzt az egyetemre. 1940 őszén beiratkozott a jezsuita Saint Louis Egyetemre, amelyet magas színvonaláról ismertek, és alig egy háztömbre tőle rész munkaidős állást is talált egy étteremben. Olyan közel esett, hogy gyakran pincér-egyenruhában ugrott be egy-két órára.

1942 nyarán rövid, baljós levelet kapott az anyjától, varsói bélyeggel. Ez állt benne:

Van egy szobánk itt a gettóban, megvagyunk. Jobb napokban reménykedünk. Ahogy mondtuk, mielőtt elmentél: tégy meg mindent, amit tudsz.

Guy tudta, hogy az anyja ismét a cenzorokat észben tartva válogatta meg a szavait. A borítékot nyilvánvalóan felnyitották, és egy horogkeresztes, hivatalos náci pecséttel zárták vissza. Egyértelműen nem írhatták meg a teljes helyzetet. Erőszakkal költöztették el őket az otthonukból? Maguktól sosem hagyták volna el Hildesheimet, és az anyja nem is említett ilyesmit a korábbi leveleikben. És miért Varsó? Guy jó volt Európa földrajzából: Varsó nyolcszáz kilométerre volt Hildesheimtől keletre.

A szavak jelentése mindazonáltal világos volt. „Tégy meg mindent, amit tudsz.” Az anyja tudta, hogy még mindig nem adta fel, hogy találjon valakit, akárkit, aki segíthet, de most felmentette, arra az esetre, ha nem találna. Guy keze remegett a levelet tartva. A fejében rettenetes gondolatok követték egymást az anyjáról és a családjá keserves sorsáról. És az a furcsa bélyeg is...

Miért küldik a nácik a zsidó családokat Lengyelországba?

Manfred Steinfeld 1938 júliusában búcsúzott el zokogó anyjától egy vasúti peronon. Amikor a vonata megérkezett a 400 kilométerrel távolabbi Hamburgba, a HIAS megbízottja várt rá, és éjszakára hazavitte magával. Másnap reggel tucatnyi másik zsidó menekült gyerekkel együtt Manfred felszállt az SS *New Yorkra*,

amely a Hamburg-America Line, Németország legrégebbi és legnagyobb gőzhajótársasága tulajdonában állt.

Harmadosztályon utazott, a fedélközben; az apró kabinban egy hasonló korú gyerekkel osztottak az emeletes ágyon. A közös fürdő a folyosó végén volt, az étkezéseket a harmadosztályú étteremben szolgálták fel. Manfred megszívlelte az anyja figyelmeztetését, hogy legyen csendes, ne hívja fel magára a figyelmet, ezért nem szólt a többi utashoz, sem a legénység tagjaihoz, akik szinte mind németek voltak. Az ideje nagy részét az ágyán töltötte, csak étkezésekhez ment ki. Mindvégig szorongva rettegett, hogy talán sosem látja újra a családját, és mert még sosem utazott ilyen messzire, amiatt is aggódott, hogy milyen lesz az élete Amerikában.

Tizenegy hosszú és fárasztó tengeren töltött nap után (nemegyszer kerültek viharba is) a hajó hajnali ötkor befutott New York kikötőjébe, és elsiklott a ködbe burkolózó Szabadság-szobor mellett. Manfred felment a fedélzetre, és most a korlátnál állt. A látvány egyszerre volt megnyugtató és gondolatébresztő. Egy órán át, amíg a hajó be nem sorolt a dokkba, meg sem mozdult. Most már úgy gondolta, minden rendben lesz. Ami azt illeti, nagyobb biztonságban érezte magát, mint amióta elhagyta az otthonát.

A HIAS egy másik képviselője várta őket a kikötőben. Azonosító táblácskát akasztott a nyakukba. Csak Manfred és egy másik fiú tartott Chicago felé, a többiek mind más irányba mentek tovább. Őket a Grand Central pályaudvarra vitték, ebédcsomagokat nyomtak a kezükbe, és felrakták őket az éjszakai vonatra.

Másnap délután, a chicagói Union pályaudvaron anyja testvére, Minna néni várta Manfredet. A fiú boldog volt, hogy egy ismerős

arcot láthat, de amikor kiléptek a pályaudvarról, a megkönnyebbulése odalett a gyalogosokkal és automobillal zsúfolt városban. A négyszáz lakosú Josbach faluja után a nagyváros látványa és zaja lehengerlő volt.

A nagynénje melegen fogadta, de Manfred érezte, hogy a nagybátyja nem örül a jelenlétének. Mint sok chicagói német zsidó, Morris Rosenbusch is a tehenészetben dolgozott, és hetente nagyjából tizenöt dollárt keresett. A nyolctagú (most már kilenc) család egy zsúfolt, három hálószobás lakásban élt egyetlen fürdővel, a South University Avenue 5409 szám alatt. A havi huszonöt dollár, amelyet a Chicagói Zsidó Jótékonyági Egylet fizetett nekik, amiért befogadták az unokaöccsüket, nagyon is kellett. Mindazonáltal annyi hely már nem volt, hogy ágyat állítsanak be Manfred számára, így ő az elkövetkező négy évben a nappali kanapéján aludt.

Manfred lemaradt a tanulmányaiban, hiszen csak néhány szót beszélt angolul, ezért hónapokig alsóba kellett járnia, mielőtt 1939 januárjában beiratkozhatott volna a Hyde Park Középiskolába. Gyorsan tanult, ugrásszerűen fejlődött a nyelvtudása, amiben komoly szerepük volt az új barátainak is a nagyrészt zsidó környéken. Ezek a barátok a nevét is hamar amerikaiasították. A josbach-i német Manfred Steinfeldből chicagói, amerikai Manny Steinfeld lett.

Mivel zsebpénzt nem kapott, dolgoznia kellett, ha költeni akart. Nemsokára már újságot hordott ki, és heti másfél dollárt keresett. Hajnali ötkor kellett kelnie, hogy kihordja a *Chicago Tribune*-t még iskola előtt; délután a *Herald-American* és a *Daily Newst* kézbesítette. Mellékállást is talált a helyi gyógyszerárban:

kiszállította az elkészült gyógyszereket, kezelte a szódagépet. Idővel vett magának egy használt kerékpárt, és néha elköltött tíz centet egy cowboyos mozifilmre, amit imádott. A megtakarításaiból kakaót és kávé is vett – ez Josbachban luxusnak számított –, és hazaküldte az anyjának.

Gyakran váltottak levelet egymással, és Manny így tudta meg, hogy nem sokkal az ő távozása után az anyja az öccsét, Herbertet egy frankfurti kibucba küldte. 1938 novemberében a tizenkét éves Herbert egyike volt a harmincöt diáknak, akiket kiválasztottak, hogy Palesztinába mehessenek, a Pardes Hanna mellett alapított gyerekvárosba, Tel Avivhoz közel. Nem sokkal megérkezése után Herbert rendszeresen írni kezdett Chicagóban élő bátyjának, és fényképeket is küldött. Héber nevét, a Naftalit kezdte használni, és hosszú leveleiben – sokkal többször és többet írt, mint Manny – színes történeteket osztott meg a palesztinai életről. Manny boldogan fogadott minden levelet, amely tanúsította, hogy az öccse kikerült a nácik karmai közül.

Most, hogy két gyereke is biztonságban kikerült az országból, Paula minden erejét a lányára összpontosította. 1939 nyarán egy zsidómentő szervezet segítségével sikerült az ő részére is vízumot szerezni, amellyel kijuthatott volna Angliába – azonban két nappal a tervezett indulása előtt Németország lerohanta Lengyelországot. Anglia azonnal hadat üzent Németországnak, és minden kereskedelmi hajóforgalmat felfüggesztettek a két állam között. Irmának nem volt más választása, vissza kellett térnie Josbachba.

Manny mindezt az édesanyja leveleiből tudta meg. Paula azt is megírta, hogy a zsidók tulajdonát elkobozzák, ő is rákényszerült,

hogy egy nem zsidó családnak adja el a házat. Az új tulajdonosok egyelőre megengedték, hogy Irmával a bolt feletti hálószobában maradjanak, de Paula továbbra is igyekezett felmérni a menekülési lehetőségeiket. Egy ideig a legígéretesebb útvonalnak a Szovjetunió tűnt, 1941 júniusában azonban Németország azt is megtámadta, így a lehetőség elveszett.

Néhány hónappal később az anyja újonnan keringő pletykákról írt Mannynak. Úgy tűnt, a josbachi zsidó családokat kiköltöztetik Németországból, bár arról senkinek fogalma sem volt, hová és miért.

Manny, ijedten, azonnal visszaírt. Többé nem kapott választ.

Victor Brombert, aki 1923-ban orosz zsidó bevándorlók gyermekeként született, az élete első tíz napját Berlinben töltötte – az anyja egy ottani híres nőgyógyász páciense volt, aki segítette a fogantatás és a szülés során is. Utóbb a szülők visszatértek az újszülött Victorral kelet-németországi otthonukba, Lipcsébe.

Jacob és Vera Brombert joghallgatóként találkozott Oroszországban. Mindkettejük családja olyan társadalmi és vagyoni helyzetben volt, hogy Moszkvában és Szentpéterváron éljen – ezt kevés zsidó engedhette meg magának. Az sem volt jellemző egy nő esetében, különösen egy zsidó nő esetében nem, hogy felvegyék az orosz jogi egyetemre, ám a tehetős családokban ez sem volt annyira szokatlan.

Jacob halk szavú volt, tudós alkat; veleszületett érzéke volt a rend és a tisztesség iránt. Tehetős kereskedőcsaládból származott, akik generációk óta szállították a bőröket a luxusszőrmék piacára.

Az apja két jogi diplomát finanszírozott Jacob számára; először Párizsban, aztán Oroszországban, abban a meggyőződésben, hogy egy nap ő fogja örökölni és továbbvinni az üzletet.

Ez pedig hamarabb bekövetkezett, mint Jacob hitte volna. A harmincas éveiben járt, amikor az apja meghalt, és azonnal be kellett állnia a helyére. Gyorsan kitanulta a szőrmekereskedelem csínját-bínját: nagykereskedelmi vásárokra járt Európa-szerte, aztán értékelte, szállíttatta és eladta a szőrméket, főleg olasz, francia, angol és amerikai szűcsöknek, akik aztán kabátokat és stólákat készítettek belőlük.

1917-ben éppen a nászútjukat töltötték Verával Dániában, amikor eljutott hozzájuk az orosz forradalom híre. Úgy döntöttek, nem térnek vissza a hazájukba, ahol a magántulajdont korlátozták és a gyárakat a munkások kezébe adták. Néhány Londonban töltött hónap után, mivel Vera nem szerette a hűvös, ködös időjárást, Lipcsében telepedtek le, az európai szőrmekereskedelem fővárosában. Hontalanok lettek; végül Nansen-útlevelet kaptak, amelyet 1922 után a Népszövetség állított ki az orosz menekülteknek, akik nem tudtak a kormányzattól úti okmányokat beszerezni.

Victor legkorábbi emlékei között szerepelt néhány utazás Marienbadba, a népszerű csehszlovák fürdővárosba. A szülei erősen hittek a marienbadi természetes szénsavas források gyógyerejében, ahogy a hírességek, mint Thomas Edison és Mark Twain, valamint európai uralkodók, mint VII. Edward angol király és II. Miklós orosz cár is, akik rendszeresen látogatták Marienbadot, hogy megfiatalodjanak. Vera, aki sokszor járt Franciaországban, és fo-

lyékonyan beszélt a nyelvet, a fürdőhelyi bridszbajnokság francia csapatában is játszott.

Az egyik ilyen út során, az 1930-as évek elején a vonatuk megállt a határnál, mielőtt elhagyta volna Németországot. Jacob és Vera, lévén hontalan menekültek, mindig idegesek voltak a határátlépésekkor. A horogkeresztes karszalagot viselő férfiak ezúttal egy közelükben ülő idősebb párt rángattak le a vonatról.

A többi utas suttnogni kezdett. Victor csak egy szót hallott: *Devisenschieber*.

– Mi az a *Devisenschieber*? – kérdezte, de a szülei lepiszegették. Miután a vonat újra elindult, az apja megmondta neki, hogy aki *Devisenschieber*, az készpénzt akar kicsempészni Németországból, ami törvényellenes.

Victor eddigre már egyedüli gyerek volt. A húga, Nora, egy szép, sötét hajú, szeretetteli kislány, ötévesen meghalt a műtőasztalon, 1930-ban, az agydaganatát operáló német orvosok kése alatt. A hétéves Victor akkor találkozott először a halandósággal. Együtt zokogott az anyjával, aki elmondta neki, mi történt. Ahogy időseddött, megértette, milyen mélyen érintette a húga halála a szüleit, akiket egyszerre kínozott az önsajnálát és a büntudat, amelyet sosem tudtak egészen levetkőzni.

Miután megtapasztaltak már egy forradalmat, nagy riadalommal figyelték, ahogy Hitler hatalomra került 1933-ban. Számukra a lelegejétől világos volt, látva az utcai demonstrációkat, az erőszakot, a tömeges letartóztatásokat és a pogromokat, hogy a náci eszme vészterhes jövőt hoz. Eltérően a német születésű zsidóktól, akik reménykedtek és ragaszkodtak az otthonukhoz, így túl so-

káig vártak a meneküléssel – vagy akik mentek volna, de a körülményeik csapdába ejtették őket –, az orosz emigráns házaspár azonnal csomagolt, és indult. A szőrmekereskedelem nemzetközi voltának hála Jacobnak az országhatáron kívül is értékes készletei, bankbetétei és kintlévőségei voltak, amelyek lehetővé tették, hogy késlekedés nélkül költözhessenek.

A költözés egy újabb emlékezetes vonatutat jelentett Victor számára, Lipcséből a semleges Svájcba. A Genfi-tó mellett tervezték kivárni, amíg francia letelepedési engedélyt kapnak. A szülei saját hálókocsit béreltek a vonaton, a másik fülkében Victor és hűséges német dajkája, Marianne aludt. Amikor a vonat megállt a sötétben a német–svájci határon, Victor hangos kiabálásra ébredt. „*Juden!*” – ismételtették a hangok. Kopogás következett, majd ajtókat nyitottak ki, és csuktak be újra. Victor megrémült, de nem mozdult: az apja meghagyta neki, hogy ne nyissa ki a fülkéje ajtaját, hacsak kifejezetten fel nem szólítják rá.

A vonat megindult. Most az anyja kopogott be halkan. Victor beengedte; Vera azt akarta tudni, hogy ő és Marianne jól vannak-e, és megmondta, hogy biztonságban átértek Svájcba.

Amikor végre megérkeztek Franciaországba, először Jacob testvérénél, a régen megözvegyült Anya Adlernél szálltak meg. A nagynénje elvitte Victort a piacra, ahol a kisfiú most járt életében először, és lenyűgözte a virágok, gyümölcsök, zöldségek, húsok és különösen a halak látványa. Duci, rózsaszín rákok, élő homárok... Anya néni aznap egy különös, új zöldséggel is megismertette Victort, az articsókával, amit eleinte gyanakodva fogadott,

de végül megkedvelt, amikor a nagynénje megmutatta, hogyan távolítsa el a tövises leveleket, és melyik része ehető.

Anya néni tűzoltó férje még Oroszországban halt meg, ő pedig azóta Franciaországban élt a testvére, Jacob támogatásával – ahogy mondta, *une vie facile*, könnyű és független életet. A család csak néhány napot maradt nála, aztán átköltöztek a gazdag 16. kerületben bérelt lakásba, amelyet szépséges, XVIII. századi bútorokkal rendeztek be. A környéken sok anti-bolsevik emigráns élt, a legtöbbjük jómódú. Jacob és Vera még évekkorábban a szüleiket is ki tudták hozni Oroszországból Németországba, így az orosz nyelv mellett Victor anyai nagyanyjától, Annától francia szót is sokat hallott, ahogy az anyjától is. Ezért mire Párizsba költöztek, már folyékonyan beszélt a nyelvet. Oda-haza a szülei oroszul is társalogtak; Victor az élete első kilenc évében, a lipcsei iskolában és azon kívül is németül beszélt. A dajkájával továbbra is németül társalgott; Marianne még két évig maradt a családdal, mielőtt visszatért volna Németországba. Victor nem igazán tudott felelni, amikor azt kérdezték, mi az anyanyelve. Németül, franciául és oroszul is álmodott, és amikor a tornagyakorlata során az ismétléseket számolta, gondolkodás nélkül váltott egyikről a másikra.

Franciaországban nyolc fiatal évét töltötte; végül ez vált igazi hazájává, a francia nyelv, kultúra és identitás lett számára a legkedveltebb. Ha nincs az orosz forradalom, orosz lehetett volna; ha nincs Hitler, németként nőtt volna fel – így viszont büszke francia lett belőle. A Lycée Janson de Sailly-be járt, Párizs egyik legnagyobb

presztízsű iskolájába. A matematika nem nagyon ment neki, de francia irodalomból és történelemből az élen járt. Az angol nyelvvel egy tanár révén találkozott, akinek hite szerint a folyékony nyelvismeret kulcsa, ha az ember verseket fordít és tanul, például William Wordsworth műveit. Ami Victort illeti, ő több angoltudást szedett magára a filmekből, amelyekben Fred Astaire, Ginger Rogers, Loretta Young, Tyrone Power és Bing Crosby szerepelt.

Minthogy csak a nagy ünnepeken járt zsinagógába, Victor nagyon kevés vallási iránymutatás mellett nőtt fel. Ami azt illeti, az apja jelentősegteljesen elmagyarázta neki az „agnosztikus” szó jelentését, és mindkét szülője figyelmeztette, milyen veszélyesek az egyház vagy az állam által sulykolt dogmák. Mindazonáltal tizenhárom éves korában, 1936-ban megtartották a bár micvóját. Felkészülésképpen alapfokú héber nyelvleckéket vett Marienbadban, ahol az anyjával nyaralt; a magántanítójaként felfogadott helyi rabbival tanult a hotelszobában.

A ceremóniát egy kicsi, modern zsinagógában tartották a rue de Montevideón, a család lakásához közeli, csendes utcában. Victor izgult, de egyébként nem érintette meg különösebben az esemény. A kedvenc része az volt, amikor éneklő hanglejtéssel mondhatta az imát – időnként álmodozott róla, hogy híres operaénekes lesz. A szülei számára a szertartás csak formáság volt, bár a fiuk életének örömteli állomása. Azt is jelentette, hogy hatalmas partit rendezhettek – végeredményben nem különbözött annyira a többi partitól, ahol vodkát és kaviárt szolgáltak fel a vendégeknek, nagyrészt szintén orosz emigránsoknak.

Victor úgy tervezte, amint nagykorú lesz, kérelmezi a francia állampolgárságot, és biztosra vette, hogy a francia seregben tölti le a kötelező szolgálatát. Pacifista szülei aggodalmai ellenére várakozással nézett a nagy nap elé. Ők győzködtek, hogy háborúellenes regényeket olvasson, mint a *Nyugaton a helyzet változatlan*, ezzel azonban nem mindig érték el a kívánt hatást. Victor óráig ábrándozott egy kalandokkal és hősiek, bátor tettekkel teli életéről.

1939 nyarát a szüleivel töltötte Deauville-ben, a normandiai parton. Ez a nyár jóval több volt a számára, mint egy egyszerű családi nyaralás. Tanulnia kellett egy őszi vizsgára, amelyen – gyenge matematikajegyei miatt – eldől majd, hogy évet kell-e ismételnie. Az anyja naponta emlékeztette a lehetőségre, és házitanítót is fogadott mellé. A délutánokat emellett a barátaival töltötte, röplabdáztak, teniszeztek, vagy ha hűvös volt kint, egy új társasjátékkal, a Monopolyval játszottak. A tizenhat éves fiúnak mégis maradt ideje, hogy életében először szerelembe essen.

A lányt Danielle Wolfnak hívták, és Victor annyira beleszédült, hogy másra szinte nem is gondolt. Dany két évvel idősebb volt nála, alacsony, szép alakú, göndör barna haját hátrafésülte, a szeme szikrázott érzéki ajka felett. Victor, ha csak tehette, minden percét vele töltötte, még ha emiatt el is kellett lógnia a matekóráit. Egy szer azzal bosszantotta fel egyébként nyugodt természetű anyját, hogy a tanító díját Danynek szánt édességekre költötte, amikor a parti sétányon andalogtak. Esténként a homokon heverték, fogták egymás kezét, és számolták a hullócsillagokat. Victor még azután is óráig elvarázsolva maradt, hogy elváltak: még mindig érezte a lány ajkának ízét, a haja kábító illatát.

A varázslatos nyárnak azonban 1939. szeptember 1-én hirtelen vége szakadt. Amikor a szüleivel készülődtek, hogy visszatérjenek Párizsba, a BBC rádió híreiben hallották, hogy Németország le-rohanta Lengyelországot. Két nappal később, amikor Franciaország és Anglia, Lengyelország szövetségesei, hadat üzentek Németországnak, felröppent a szóbeszéd, hogy a Harmadik Birodalom hatalmas serege most majd Franciaország ellen fordul. Jacob, aki már évek óta nem osztozott a franciák elégedett biztonságérzetében, úgy döntött, hogy mégse térjenek vissza párizsi otthonukba. Gyanította, hogy a főváros lesz a támadások fő célpontja, ezért talált egy kiadó villát Deauville-ben.

A háború egyelőre távoli volt, szinte nem is létező. Victort először lenyűgözte a változás. Lemarad a nagy vizsgáról, és a közeljövőben biztosan nem áll majd előtte iskola. Ebben azonban tévedett. Sok más vakációzó család hosszabbította meg a normandiai tartózkodását – bár hatalmas csalódására Danyék nem voltak köztük –, és egy helyi hotelben elindították az iskolát is. Victornak vagy szerencséje volt, vagy a követelményszint volt alacsonyabb itt, mint Párizsban, de átengedték a középiskola legfelsőbb osztályába, amely a *baccalauréat*-val, az érettségivel zárult.

Most azonban már azon gondolkodott, hogy ha Franciaország a háború küszöbén áll, mi értelme az egyetemre készülni? Mit számít, hogy lesz-e diplomája vagy karrierje? Elhatározta, hogy amint betölti a tizennyolcat, bevonul, és Franciaországért fog harcolni. És pont.

Bár a furcsa háború alatt nem történt sok harci cselekmény, az áldozatok nagyon is valódiak voltak. 1939-telén a háború ké-

nyelmetlenül közel került Victorhoz és a többi diákhhoz, akik összegyűltek, hogy segítsenek egy vonatra való sebesült katonának eljutni a helyi kórházba. Órákig vártak a deauville-i állomáson, és amikor késő éjjel a csapat megérkezett, hordágyakon cipelték a sebesülteket a várakozó mentőautókhoz.

Azon a télen Victor elkísérte az apját egy rövid üzleti útra Párizsba. Miután Dany nyár végén elutazott, levelezni kezdtek egymással; Victor javíthatatlanul romantikus leveleket írt, és a nagy költőktől idézett. Dany párizsi válaszai kedvesek voltak, bár kissé semmitmondók – francia zsidó szülei egy idősebb, megfelelőbb udvarlót képzeltek el tizennyolc éves lányuk számára. Ők ketten mégis megbeszélték, hogy találkoznak a Champs-Élysées-n. Ilyen messze Normandia homokos partjaitól már szinte idegenek voltak egymásnak. Victor sokkal többet remélt, talán azt is, hogy újra feltámadnak korábbi érzéseik, ám ez nem következett be. Ez volt az első kemény leckéje a szerelemről, bár ez nem akadályozta meg, hogy később újra próbálkozzon.

Néhány hónappal a párizsi út után, 1940 májusában a német csapatok átkeltek az Ardenneken, és napokkal Hollandia és Belgium inváziója után benyomultak Franciaországba. A deauville-i öböl túloldalán Le Havre olajfinomítóit Luftwaffe-bombázók támadták. Victor a szüleivel – gáztámadás esetére a maszkot készenlétben tartva – nézte, amint odaát tüzes-vörös robbanások lángja csapott az égre, és érezték, hogy remeg a talaj a lábuk alatt. Gyorsan összecsomagoltak, és másnap reggel elhagyták a bérelt villát azzal a szándékkal, hogy Dél-Franciaországban keresnek maguknak egy biztonságosabb helyet.

Mire elérték Párizst, már megindult a tömegek áramlása dél felé. A kifelé vezető utak bedugultak a járművektől és gyalogosoktól, ezért a család úgy döntött, vonattal megy Bordeaux-ba, 640 kilométerre, bár hallották a figyelmeztetést, hogy a légitámadások miatt nem minden vonat éri el a célját.

Biztonságban elértek Bordeaux-ba egy langyos tavaszi napon, és egy kis hotelben szálltak meg. Jacob úgy döntött, hogy bemegy a portugál konzulátusra, abban a reményben, hogy a családja számára vízumot szerez a semleges országba, és Victort is magával vitte. Lovas kocsiban gördültek végig a város széles útjain, és az apja elmagyarázta Victornak, milyen fontos ezekben az időkben, hogy a megfelelő hivatalnokokkal vegyék fel a kapcsolatot, és hogy a megfelelő pillanatban csúsztassanak a kezükbe vagy az asztalukra egy bankjegyekkel bélelt borítékot. Jacob azt szerette volna, ha Victor megérti: ő ezeket az eszközöket nemcsak illegálisnak, de erkölcsileg is megvetendőnek tartja, és rendes körülmények között szükségtelennek is. Mivel a világ azonban úgy állt, ahogy, a kenőpénz szükséges rossz lett. Életeket menthetett.

Victor a konzulátus előtt várakozott, ám az apja végül a borítékkal együtt lépett ki. Vízumok nélkül.

Júniusra a francia sereg összeroppant a németek nyomása alatt. Csaknem százezren haltak meg, és másfél millió francia katona került hadifogolytáborba. A német csapatok június 14-én vonultak be a védelem nélkül maradt Párizsba. Néhány nap múlva Németország már diktálta is a fegyverszüneti feltételeket, felosztva Franciaországot megszállt és meg nem szállt területekre, majd felállítva az új nácibarát vichyi kormányt, amely beleegyezett,

hogy kiad minden politikai menedékkérőt, aki Franciaországba menekült.

Amikor Jacob meghallotta, hogy a Franciaországban letelepedett zsidóknak most letartóztatással és kiutasítással kell szembenéznie, Spanyolországot választotta a család következő menedékül. Valószínűtlennek tartotta, hogy Hitler azt az országot is megtámadná, hiszen ott a fasiszta diktátor, Francisco Franco uralkodott. Kibérelt egy kocsit, megfizette a sofőrjét, és feketepiaci árakon vásárolt üzemanyagot. A tetőre szíjazták a bőröndjeiket, és Biarritzba menekültek, a baszk tengerpartra, harmincöt kilométerre a spanyol határtól. Két nap alatt sem sikerült megszerezniük a vízumokat, de az új hírek arra utaltak, hogy a németek hamarosan bekebelezik az ország teljes nyugati partját. Kétségbeesésében, hogy megvédje a családját a náciktól, Jacob kibérelt egy régi mentőautót, amely elvitte őket Pauig. Ott azonban a Pireneusok felmagasodó falával találták szemben magukat, amely sok száz éve képezett természetes határt a két ország között. Elnagyolt terve, miszerint majdcsak találjanak egy helyet a határon, ahol átcsúszhatnak – ha kell, gyalog –, most kivitelezhetetlennek és veszedelmesnek tűnt. Ehelyett inkább a part mentén utaztak tovább, egészen Nizzaig, amely a Vichy fennhatósága alá tartozó délkeleti országrészben volt. Pillanatnyilag biztonságosnak tűnt a helyzet, kivettek hát egy lakást, és Jacob nekilátott, hogy eljuttassa a családját Amerikába. Rendszeresen elutazott Marseille-be, de többször járt a Vichy-zóna amerikai konzulátusán is, és mindig magával vitte az útleveleiket, na meg a Vera testvére által küldött leveleket és kezességi nyilatkozatot. Jacob sógora sikeres üzlet-

ember volt, évekkal korábban telepedett le New Yorkban. Jacob fáradhatatlanul mozgatta a hivatalos szálakat, és 1941 nyarára összeszedte az egész halom szükséges dokumentumot: amerikai bevándorlói vízumot, francia kilépői vízumot, spanyol tranzitvízumot, és a drága hajójegyeket is.

A hajójukra Spanyolország déli részén, Seville-ben kellett fel szállniuk, az ország egyetlen kereskedelmi folyami kikötőjében, nagyjából nyolcvan kilométerre az óceántól. Az út odáig több napba telt, a spanyol határnál pedig ismeretlen egyenruhás férfiak kérdezték hosszasan Jacobot, miközben a család papírjait vizsgálgatták. Victor izzadva ült a fülledt fülkében, attól félve, hogy valami előre nem látott technikai nehézség miatt megállítják őket, vagy egy új jogszabály máris érvénytelenítette a vízumaikat, és az apja minden erőfeszítése, hogy megszerezze őket, a semmibe vész. Azonban alaptalanul aggodalmaskodott. Végre jóváhagyták és lepecsételték a papírjaikat, ezzel megengedve, hogy átutazzanak Spanyolországon.

A hajó, amely Seville-ben várt rájuk, egy spanyol hajózási társaság tulajdonában állt, és nemrég adták bérbe portugál vállalkozóknak, akik pénzre akarták váltani a kétségbeesett emberek elszántságát; a menekülők bármit megadtak volna, hogy egy óceán válassza el őket a náciktól. A százharminc méteres *SS Navemar* kissé oldalra dőlt, a fedélzete magas volt, széles és masszív. Nem személy-, hanem teherszállításra tervezték. Csak huszonnyolc fő számára volt kabinhelye, azon kívül nem volt más a hajón, még vécék sem. A néhány kabin csillagászati áron kelt el. Maga a kapitány is kiköltözött a sajátjából, és fejenként kétezer dollárt szá-

mított fel mindenkinek, aki befért a kis lyukba. Jacob azt mondta a fiának, hogy fejenként ezer dollárt fizetett a legolcsóbb jegyekért. Ők ugyan megengedhették ezt maguknak, de Jacob lesújtó véleményel volt a társaságról, amely botrányos módon kihasználta a veszélybe került embereket, akik közül sokan nem bírtak ennyit kifizetni. A raktérben nem szén vagy banán volt, hanem 1120 menekült, a legtöbbjük német, osztrák vagy csehszlovák zsidó.

Cikcakkos útvonalon szeltek át az óceánt, hogy elkerüljék a német tengeralattjárókat. Hat hétig voltak vízen, és közben megálltak Lisszabon, Havanna és Bermuda kikötőjében is, bár a menekültek egyik helyen sem teheték a partra a lábukat. Az étel is szűkös volt, ami akadt, az is nagyrészt krumpliból készült.

Victor és a szülei a napok legnagyobb részét a fedélzeten töltötte, egy kényelmetlen részen, amelyet néhány élő szarvasmarhával osztottak meg, amiket az út során egymás után levágtak és megettek. A család ott is aludt, vagy esetleg az egyik mentőcsónakban, inkább, mint hogy lemenjenek a sötét, levegőtlen raktérbe bezsűfolt primitív emeletes ágyakhoz. Odalent hamarosan mindent elárasztott a hányadék és az ürülék szaga. Sokan tifuszt és vérhast kaptak; hatan meg is haltak, őket a tengerbe temették.

Egy kora reggel, amikor félálomban, takaróba csavarva hevert a fedélzeten, Victor valami zajongást hallott. Csatlakozott a többi utashoz a korlát mellett; a hajó akkor futott be New York kikötőjébe. A távolban látták Manhattan felhőkarcolóit, de Victor a Szabadság-szobrot is ki tudta venni. Felismerte a kisebb másolatról, amely a Szajna kicsiny szigetén állt, Párizsban. Az iskolában azt tanulta, hogy a kikötőben álló szobor Franciaország

ajándéka volt, az amerikai és a francia forradalmak emlékére, a két nemzet közötti barátság jelképeként. Victor, látva a híres réztógás *mademoiselle*-t, kezében a szabadság útját megvilágító fáklyával, otthon érezte magát.

Miután kikötöttek Brooklynban, 1941. szeptember 12-én, végigállták a hosszú sort, mialatt a bevándorlási és közegészségügyi tisztviselők feldolgozták az érkezők papírjait. Akkor mondták nekik, hogy a helyi újságokban a *Navemart* csak „úszó koncentrációs táborként” emlegették, amely kihozta a zsidókat a nácik által elfoglalt Európából. Régóta várt érkezését hivatalos személyek, fotósok, fényképészek, riporterek és boldog rokonok nézték végig.*

Victor szülei egy tizedik emeleti lakást találtak a Nyugati 72. utcán, a Riverside Drive-hoz közel. Hamar belefáradtak, hogy idegenek csengették be hozzájuk, hogy gratuláljanak a jó szerencséjükhöz, amiért beengedték őket az Egyesült Államokba. A kérdések végtelen áradatával is szembesülniük kellett arról, ami 1940 nyarán Franciaországban történt. „Miért nem álltak jobban ellen a franciák a németeknek?” – faggatták őket újra és újra.

És egy keményebb kérdéssel is szembesültek: „Hogyan jutottak ki, amikor mások nem?” Ezen maga Victor is gyakran eltöprengett. Tudta, hogy a szerencse is közrejátszott, de csak egy bizonyos mértékig. Az összes kalandregényben, amelyet olvasott – a kedvence *A három testőr* volt –, a hősök igencsak hasonlítottak egymás-

* A *Navemart* négy hónappal később, 1942. január 23-án a *Barbarigo* nevű olasz tengeralattjáró megtorpedózta, és elsüllyesztette a Gibraltári-szorosnál. A rá következő évben a *Barbarigo* is eltűnt ötvennyolc fős legénységével együtt, miközben Németországból Japánba szállított hadianyagot.

hoz. Jóképűek voltak, ügyesen bántak a fegyverekkel, emberfeletti erővel bírtak. Az apjára ezek egyike sem volt jellemző, mégis ő volt ebben a történetben a valódi hős. Időről időre kitalálta, merre menekülhetnek, és amikor valamelyik útvonal lezárult előttük, másikat keresett. Az ő állhatatossága, bátorsága és intelligenciája mentette meg a családját. Jacob halk szavú volt, ám nem gyenge. Hősiesség kitartással juttatta ki a családját a nácik által megszállt Európából a lehető legnehezebb és legveszélyesebb körülmények között.

Bár az őszi félév már elkezdődött, Victort mégis felvették a Harrisburg Akadémiára, a Pennsylvania szívében található elit bentlakásos iskolába, amely a Susquehanna folyó partján állt. Életemben most először költözött el otthonról. A legnagyobb meglepetésére könnyedén ért el sikereket – a francia iskolarendszer jól felkészítette. Hamarosan a teniszcsapat kapitánya lett, és élvezetes kirándulásokra, szabadtéri főzőcskézésekre járt a többi diákkal a közeli fenyvesbe. A náci Európából menekült zsidóként afféle hírességgé vált a diákok és a tanárok között is. Kivált a többiek közül: az iskolában karácsonyi gyűléseket tartottak, rendszeresen énekelték a *Jingle Bellst*, és minden napot imával kezdték. A sokfelé megfordult, jóképű, művelt, elbűvölő francia akcentussal beszélő Victor népszerű lett a campuson.

Hamarosan meg is hívták a Republikánus Hölgyek klubebédjére. Amikor belépett a bálterembe, látta, hogy minden nő teljesen egyforma. Fehér kesztyűt viseltek és kis kalapkákat, amelyek részben eltakarták a hajuk kekes árnyalatát. Az arcuk ráncos volt, de a mosolyuk kedves. Victor, a sztár, rengeteg kérdésre megfelelt

az asztaluknál. Hamar észrevette azonban, hogy bár a hölgyek udvariasan fogadták, mégsem hitték el az európai hadszínterekről szóló leírásait. Beszért nekik a nácikról, a gyűlöletpolitikájukról, a Dachauhoz hasonló koncentrációs táborokról, a repülőgépekről, amelyek lekaszálják a menekülő civileket a francia utakon, a megalázó fegyverszünetről és a nácibarát vichyi kormányról, arról, milyen lelkesen gyűjtötte be a francia rendőrség a zsidókat, és a szégyenletes deportálásokról.

A hölgyek arcáról lassacskán lefagyott a mosoly.

Amikor a klub elnöke bemutatta Victort, és felkérte, hogy álljon ki középre, és szóljon néhány szót az összegyűlteknél, ő azzal kezdte, hogy mennyire hálás, amiért a családjával együtt biztonságban eljutott Amerikába. Széles mosolyok feleltek: a társaság éppen ezt akarta hallani. Victor ekkor hozzátette:

– Szívemből remélem, hogy Amerika bekapcsolódik a háborúba, és segít legyőzni Hitlert.

A mosolyok, még az udvariasak is, eltűntek.

Amikor Victor leült, az a kellemetlen érzés kerülgette, hogy nagy baklövést követett el. A tanult hölgyek érdeklődtek ugyan a világ dolgai iránt, de egyértelműen nem akartak szembesülni a valósággal, miszerint a háború már bekebelezte Európát, és milliókat fenyegetett. Úgy tettek, mintha Victor a fiatalsága okán tévedett vagy felnagyította volna a tényeket. Most először értette meg, miben rejlik az olvasmányaiiban már felbukkant amerikai „izolacionizmus” ereje. Homokba dugták a fejüket; ezek a hölgyek, és sok más amerikai úgyszintén, nem kívánták, hogy az Egyesült Államok belépjen a háborúba. A langyos fogadtatás azonban

nem változtatott sem a gondolkodásán, sem a véleményén, amit az iskolában és azon kívül is rendszeresen hangoztatott. Túl sok mindent látott, hogy hallgasson.

Japán meglepetésszerű támadása Pearl Harbor ellen 1941. december 7-én volt a legizgalmasabb dolog, ami Victorral az iskolaéve alatt történt. Ahogy a támadás híre szétszaladt a folyosókon, a háló- és osztálytermekben, ő is azon töprengett, milyen behatása lesz Európára az óceáni hadszíntér megnyílásának. Amikor Németország néhány nappal később hadat üzent Amerikának, Victor reménye újjáéledt. Biztosra vette, hogy az Egyesült Államok katonai beavatkozásával hamarosan legyőzik a náci Németországot, és imádott Franciaországa, a megszállt Európa többi országával együtt, gyorsan felszabadul.

Néhány hónappal később osztályelsőként érettségizett; ő mondta a búcsúbeszédet. Sok mindent megismételt abból, amit a hölgyek asztalánál már elmondott, arról beszélt, hogy Hitlert muszáj legyőzni, a nácizmust megtörni, Európát felszabadítani, azonban ahelyett, hogy háborús uszítóként kifütyülték volna, a diákok, tanítók és tanárok itták a szavait. Többször is félbeszakította a tapsvihár. Később azonban rájött, hogy szinte alig beszélt Japánról és a meglepetésszerű támadásról. A Csendes-óceán nem az ő hadszíntere volt.

Ő Amerika és a náci Németország háborúját érezte a sajátjának, és nagyon is ki akarta venni belőle a részét.

MÁSODIK RÉSZ

Amerika háborújában harcoltunk, ugyanakkor egy nagyon személyes háborúban is. A lényünk minden szikrájával benne voltunk. Keményebben hajtottuk magunkat, mint azt bárki kényszeríthette volna.

Keresztesek voltunk: ez a mi hadjáratunk volt.

(GÜNTHER „GUY” STERN)

CAMP RITCHIE

Martin Selling, Dachau egykori lakója, csak két hónapot töltött Angliában, a kenti menekülttáborban, amerikai vízumra várva, mielőtt kitört volna az európai háború.

Az Egyesült Királyság Hitler szeptember elsejei lengyel invázióját követően azonnal hadat üzent Németországnak. Martin és a több ezernyi német zsidó táborlakó ellenséges idegenné vált. Ez általános gyakorlat volt a háborúban álló nemzetek között, hiszen a menekültek egy ellenséges államban születtek, és még mindig megvolt az állampolgárságuk is. A legtöbben, mint Martin is, egyedülálló férfiak voltak, akiket azzal a feltétellel éresztettek el a náci koncentrációs táborokból, hogy azonnal elhagyják Németországot.

Martint nem is Németország fegyveres agressziója lepte meg, hanem a britek biztonságérzete, amelyet az országuk sziget voltából nyertek. A legtöbbjüket megdöbbenetette a háború híre. Csak

egy év telt el azóta, hogy az angol miniszterelnök, Neville Chamberlain aláírta a megállapodást, amelynek értelmében Németország bekebelezhette Csehszlovákia egy részét – ezzel feláldozott egy népet a hiábavaló kísérletben, hogy jóllakassa Hitlert –, majd Münchenből visszatérve kijelentette, hogy „a mi életünk békében fog eltelni”. Martin bárkinek megmondhatta volna, aki szerint az efféle ajándékokkal el lehet nyerni Hitler kegyét, hogy nagyot téved. Ő már látta a tankokat Németország utcáin, látta a fegyvereket és a díszlépésben masírozó seregeket; tanúja volt a vad elszántságnak, amellyel Hitler a háború felé vezette az országát, és megtapasztalta a nácik erélyességét, amellyel az akaratukat érvényesítették.

A Kitchener Menekülttábor Anglia délkeleti csücskében volt, egy régi katonai bázison. A háború kitörése után fokozott biztonsági intézkedéseket vezettek be. A menekültek – most már ellenséges idegenek – kénytelenek voltak a táborban maradni, amíg ki nem utaztak az országból. Mindössze nyolc kilométerre távolodhattak el a tábortól, és éjszakára vissza kellett térniük. Ha messzebbre akartak utazni, ki kellett kérniük a helyi rendőrség engedélyét, amit sokszor nem adtak meg.

Martinnak feltűnt, hogy a háború kitörése óta nem érkeztek új menekültek a táborba. Tudta, mit jelent ez: számtalan zsidó esett csapdába a nácik által megszállt országokban, és már akkor sem juthatnak ki, ha lenne vízumuk egy másik országba. Ha akár csak két hónapot csúszott volna az indulása, most ő is köztük lenne. Kijózanító gondolat volt.

A Kitchener régi, kétszobás barakkjaiban nem volt fűtés; a szobákban 12 emeletes ágyak álltak, és semmi más, még székek sem voltak. Minden ágyon matrac volt, párna és egy katonai gyapjútakaró, amely még az első világháborúból maradt hátra. A menekültek egy bőröndöt tarthattak maguknál, a többi holmijukat egy raktárban helyezték el. A tisztálkodási lehetőségek primitívek voltak, a fürdőben csak hideg víz volt. Az étel miatt sokan panaszkodtak, Martin azonban határozott előrelépésnek találta Dachau után.

Amikor németül beszélgettek, mindig megbámulták őket. Néhány helybéli egyértelművé tette, hogy nem látják őket szívesen a közeli falvakban. A brit katonaság azonban hamar hasznát vette az anyanyelvi ismereteiknek. A nácik ugyanis a kereskedelmi rádiócsatornákat használva küldtek üzeneteket a tengeralattjáróknak a partok mentén és az Angliába telepített kémeknek. Egy nap egy brit katonai egység jelent meg a táborban, és felállított húsz nagy rádióvevőt az egyik barakkban, és rákötöttek ezekre egy csomó diktafont, amelyekkel fel lehetett venni a gyanús szövegeket. A menekültek csoportokban figyelték a különböző német nyelvű adókra állított vevőket.

Bár Martin nagyon szívesen segített, sőt, azonnal önként ajánlkozott, hamar világossá vált előtte, hogy a műveletnek jó néhány komoly hibája van. Először is, a menekülteknek nem mondták meg, mire figyeljenek, mit vegyenek fel. A britek gyanították, hogy az ellenség valamiféle kódot fog használni, de nem segítettek nekik kitalálni, mi volna az. Egy dal vagy egy vers részlete, esetleg egy számsor? Ami még rosszabb volt, az antennákat nem emelhették

a barakkok alacsony tetejénél magasabbra, és ez komolyan behatárolta a vevők hatótávolságát.

Egy brit főhadnagy ellenőrizte a lehallgatókat. Ő az iskolában tanult németül; egy városi hotelben szállásolták el, és a szobájába telepítettek egy vevőt. Mivel annak jóval magasabban volt az antennája, sokkal jobb vétele is volt, és olyan állomásokat is fogni tudott, amilyeneket a menekültek a táborokban nem. Nem is telt el sok idő, hogy bosszantani kezdje a menekültek eredménytelensége, ám amikor ők rámutattak, hogy az egész az antennák miatt van, a *kifogást* félresöpörték. Hiába tett meg mindent Martin, és a többi önkéntes is, a helyzet hamar elmérgesedett. Egyértelművé vált, hogy német voltuk miatt nem bíznak bennük, és a kísérletnek véget vetettek.

Martin még azelőtt, hogy elhagyta volna Németországot, *Reichsmark*jaiból vásárolt egy választható időpontra beváltható hajójegyet a Cunard – White Star Line járataira Angliából New Yorkba. Kivándorlás után ezt már nem tehette volna meg, hiszen nem vihetett volna elegendő pénzt magával. A menekülttáborban alig maradt nála készpénz, de nem is számított: az Amerikába szóló gőzhajójegy sokkal értékebb volt.

Az új év elején – hosszú, keserves évek várakozása után – végre rá került a sor a bevándorlási listán. Martin elutazott az Egyesült Államok londoni konzulátusára, hogy átvegye a vízumát. 1940. január 30-án a brit hajózási társaság érvényesítette a jegyét, és Liverpoolban felszállhatott az *MV Georgica*-ra. A hajónak ez volt az egyik utolsó útja az óceánon át, amikor civileket szállított: nemsokára a hadsereg rekvirálta, csapatszállítónak.

Tíz nappal később érkezett meg New Yorkba. A kikötőben az ikertestvére, Leopold várta, és a nagybátyja, Julius Laub, akivel együtt tartóztatták le a Kristályéjszaka után. Mindketten néhány hónappal korábban jutottak ki, és most egy szobát béreltek a New Jersey-i Newarkban. Julius nem talált munkát, de Leopold, aki dongalábbal született, egy pékségben dolgozott. Napi egy dollárt keresett, és elvihette a megmaradt fánkokat – sokszor ez volt a fő ételmük. Martin egy vegytisztítóban talált állást, később egy szelőlőműhelybe ment át jobb fizetésért: óránként negyven centért.

Örült a munkának, és megkönnyebbült, hogy nem kell szabóként dolgoznia, mert azt már Németországban is gyűlölte. Időnként mégis magányosnak, elveszettnek érezte magát, különösen amikor eltévedt New York labirintusszerű metrórendszerében. Hiányos angoltudása miatt kézzel-lábbal tudakozódott. Alig tudott valamit az Egyesült Államokról, a népéről, a kultúrájáról, a földrajzáról, ezért nagyon megdöbbenett a különbség a Régi és az Újvilág között. Bankba menni, hogy beváltsa a fizetési csekkjét, vagy a postára, hogy feladjon egy levelet – mindenhez magyarázatot kellett kérnie, és a magyarázat maga is sokszor érthetetlennek bizonyult. Az önkiszolgáló boltok is az újdonság erejével hatottak rá: biztosra vette, hogy ha leemel egy árut a polcról, letartóztatják lopásért. A telefonfülkékben szinte megbénult, a készülék állandóan visszaadta az érméjét, és nem kapcsolta a hívott számot, és ahogy igyekezett rájönni, mit csinál rosszul, valaki mindig hangosan bedörömbölt, hogy igyekezzen már.

Egy nap meghallotta, hogy egy másik munkás az esti iskoláról beszél. Amikor megmondta, hogy őt is érdekli, a munkatársa

mesélt neki a Newarki Technikumról, amely később a Rutgers Egyetembe tagozódott be. Martin elment, hogy érdeklődjön a beiratkozásról. Tíz évig járt iskolába – a német iskolarendszerben ez az amerikai középiskolai végzettségnek felelt meg. A tisztviselő türelmesen kivárta, hogy tört angolságával eldadogja a magyarázatot, és végül engedélyt adott neki a beiratkozásra. A következő két év során Martin a teljes munkaidős állása mellett hetente négy estén iskolába járt. Sokat kellett tanulnia, hogy fejlessze a nyelvtudását, de a természettudományokat és a matematikát nagyon könnyen vette.

1941. december 7. után, Pearl Harbor japán bombázását követően, illetve Németország négy nappal későbbi hadüzenetével, amivel berántotta az addig semleges Egyesült Államokat az európai konfliktusba, Martin ismét ellenséges idegenné vált. Most azonban nem érzett félelmet, amikor a kiszélesedő háborúra vagy a saját helyzetére gondolt. Évek óta remélte, hogy Amerika a fegyveres beavatkozást választja Európában, mert úgy hitte, ez az egyetlen módja Hitler és a nácik megállításának. Martin, aki a Dachauban töltött sötét napok óta dédelgette a bosszúvágyát, nagyon is készen állt részt venni ebben a harcban.

Huszonkét éves volt, és állampolgárság nélküli lakosként be is hívhatták volna, ő azonban nem várta meg a levelet, hanem elment a légierő newarki toborzóirodájába. A többi buzgó fiatalemberrel ellentétben, amikor kivárta a sort, megmondta a toborzótiszteknek, hogy nem pilóta akar lenni.

– Kioldó akarok lenni – magyarázta –, hogy én dobhassam a bombákat a német célpontokra.

A tisztek gyanakodva hallgatták német akcentusát, és viccként kezelték a kérését, amikor kiderült, hogy Martin ellenséges idegen.

Négy hónappal később megkapta a levelet, hogy jelenjen meg a sorozóbizottság előtt. A munkahelyén őt hívták be először, és a munkatársai annyira meg voltak győződve, hogy máris bevonul, hogy búcsúpartit szerveztek neki, még kis ajándékokkal is meglepték. Másnap azonban megalázva és csalódottan ismét megjelent a műhelyben: ezúttal a bevándorlási papírjaival akadtak gondok.

Három hónappal később értesítették, hogy megkerültek a hiányzó papírok; ezúttal fizikális vizsgálatra hívták be. Az orvos megkérdezte, szenvedett-e el a közelmúltban valamiféle sérülést vagy betegséget. Martin leírta, miként bántak vele Dachauban hónapokon át. A teszt után az orvos megveregette a vállát.

– Figyelembe véve, mi mindenen ment keresztül, igen jó formában van – mondta.

Akik megfelelték a vizsgálaton, egy hetet kaptak, hogy a személyes ügyeiket elrendezzék, mielőtt szolgálatra jelentkeztek volna. Martin előlépett, és megkérdezte, hogy beállhatna-e azonnal. A korábbi kínos alkalom után nem akart még egyszer visszatérni a műhelybe, és szembenézni a munkatársaival. Még aznap bevonult a New Jersey-i Fort Dixbe.

Az első ott töltött napján a legfontosabb, amit véghez vitt, az volt, hogy megtalálta, hol osztják az ételt (a „zabatermet”), és szerzett egy szabad priccset éjszakára. Reggel minden új érkező kapott egy rájuk nem illő egyenruhát, és kezdetét vette a végtelen teszt sorozat. Másnap a kiképzés részeként különféle fegyvermekhez osztották be őket – gyalogság, páncélosok, stb. Martin

minden teszten jó eredményt ért el, és a légierőhöz kérte magát, mert még mindig bízott benne, hogy bombákat dobhat a német célpontokra. Azonban közölték vele, hogy ez lehetetlen: ellenséges idegenként semmiféle fegyveres kiképzésen nem vehet részt. Az egészségügyi hadtesthez osztották be, és a virginiai Camp Pickettbe küldték tizenkét hetes alapkiképzésre.

Martin dühös volt és felháborodott; a gondolatot, hogy kizárják a háborúból, megalázónak érezte. Nem azért csatlakozott az amerikai sereghez a Hitler ellen folytatott átfogó háborúban, hogy a csatatéren kívül szolgáljon.

A Camp Pickettben töltött első napján a többi új bevonulóval együtt felmérték, van-e valami egészségügyi tapasztalatuk vagy képzettségük. Martin, aki még mindig szörnyen dühös volt, közölte a katonaorvossal, aki kikérdezte, hogy csak azért van ott, mert Németországban született, és a sereg nem bízik meg benne annyira, hogy fegyvert adjon a kezébe. „Zsidó vagyok, megjártam Dachaut”, tette hozzá élesen. A csatatéren akart szembenézni a nácikkal.

Az orvos együttérzőn felelt, azt mondta, megérti Martin érzéseit, de csak azt tanácsolhatta: „Ne izgasd magad, fiam. Minden jól alakul majd.” Elmondta, hogy kórházi kisegítő lesz, ami fontos pozíció, végül pedig jó szerencsét kívánt.

Az egészségügyi kiképzés első hetei menetgyakorlatokkal, tornával, barakktakarítással, fertőtlenítési és sebkezelési tanórákkal teltek, na meg végtelen hosszú, fazekak és serpenyők sikálásával töltött konyhai szolgálatokkal. Aztán 1943 februárjában – Martin ekkor még csak hat hete volt a Camp Pickettben – behívták a zászlóalj-parancsnokságra. A láthatóan értetlen őrmester egy

vonatjegyet nyomott a kezébe, meg egy utasításokkal teli levelet. Martint is meglepte és összezavarta a dolgok ilyen alakulása. Az őrmester szerint az új bevonulókat sosem helyezték át a kiképzésük félidejében. Ráadásul Martint egy titkos táborba küldték, amelyről az őrmester semmit sem tudott.

– Mit követett el? – faggatta Martint.

Martinnak fogalma sem volt, de mindazok után, amin keresztülment, azt, hogy ellenséges idegenként börtönbe vetik, éppen olyan valószínűnek tartotta, mint bármi mást.

Egyenruhában, egy válltáskával indult másnap a kora reggeli vonattal. Egész nap utazott, a vonatról buszra szállt, amíg elérte a Maryland ritkán lakott részén, két hegy közötti széles völgyben kiépített kicsi katonai tábor. A főbejárat magas tornyai egy normann kastélyra emlékeztették, a kovácsoltvas kapu előtt csak annyit látott kiírva: ÁLLJ.

Odalépett az őrbódében szolgálatot teljesítő magas katonai rendészhez, és átadta neki a parancsot. Legnagyobb meglepetésére a rendész németül szólt hozzá.

Amikor Martin elolvasta a parancsot, amely szerint a Camp Ritchie-beli katonai hírszerző kiképzőbázison kell jelentkeznie, nem értette, mit tudhat, vagy mire lehet képes, amivel az amerikai sereg hasznára válhat. Most, hogy az anyanyelvén beszélt a rendésszel, kezdett rájönni, mit is keres itt. A következő felismerés akkor következett, amikor belépett a titkos táborba. Az úton éppen egy szakasz katona masírozott felé, és egy Wehrmacht-egyenruhában feszítő őrmester vezényelt nekik.

– *Links, zwei, drei, vier...*

1938 októberében, nem sokkal hajszálon múlt menekülése után, amikor a Gestapo megszállta a vonatot, amelyen Hollandiába szökött, Werner Angress feliratkozott egy mezőgazdasági közösségbe. A szülei és az öccsei Amszterdamban telepedtek le, exbankár apja, Ernst pedig megvett és azóta vezetett egy nőifehérenemű-boltot. Werner viszont Wieringenbe költözött, Hollandia északi partjára. Ahogy Groß Breesenben, itt is kivirult a farmon. Hajnalban kelt, kakaskukorékolásra, és egész nap a szabad ég alatt dolgozott.

1939 elején a Groß Breesen-i csapat tervei, hogy Virginiában beindítsanak egy mezőgazdasági programot, lassan formát öltöttek. Curt Bondy, a program vezetője, emlékezett az ígéretére, és felajánlotta Werner számára a lehetőséget, hogy csatlakozzon. Azt mondta, a földművelési kvóta keretein belül valószínűleg kivándorolhatna, a tizenkilenc éves Werner pedig feliratkozott.

Miután 1939. szeptember 1-én Németország lerohanta Lengyelországot, a szülei számára ugyanolyan fontossá vált Werner kivándorlása, mint a fiú számára.

Az apja már figyelmeztette, hogy Hitler előbb vagy utóbb, de meg fogja támadni a semleges Hollandiát is; neki és *Muttinak* fontos, hogy őt biztonságban tudják. Hozzátette, hogy ha a dolgok rosszul alakulnak, megpróbálja majd kijuttatni a családot Európából, talán csatlakoznak is majd Wernerhez Amerikában.

Bondy kapcsolatait igénybe véve a New York-i Egyesült Amerikai Zsidó Áttelepítési Bizottság talált egy támogatót Werner részére: Lewis L. Strausst, a New York-i Kuhn, Loeb & Co. befektetési bank társtulajdonosát. Werner apja teljesen elámult, amikor pedig

meglátta Strauss kezeslevelét, felkiáltott: „Amerika legnagyobb bankjának többségi tulajdonosa!”*

1939 szeptemberének végén Wernert behívták az amszterdami amerikai konzulátusra. A hivatalnok egy sor kérdést tett fel neki, amelyeknek nagy részét egyetlen szóval is meg lehetett válaszolni. Tagja volt valaha a kommunista pártnak? Szándékában áll meggyilkolni az Egyesült Államok elnökét?

Werner egy héttel később tért vissza a konzulátusra az egészségügyi vizsgálatra, amelyen megfelelt, és amely a vízumeljárás utolsó lépését jelentette. A családjától röviden, de érzelmesen búcsúzott, hiszen egyikük sem tudhatta, mikor látják egymás újra, ha látják egyáltalán valaha. Az anyja, Henny, nagyon igyekezett mosolyogni, amikor megcsókolta és megölelte. Legkisebb testvére, az akkor tizenegy éves Hans, megállíthatatlanul zokogott. Az utolsó kép, amelyet Werner az apjáról őrzött, szinte festményre illett: Ernst háromrészes öltönyt viselt, mint az egykori köztisztviselőben álló bankár, úgy integetett a kocsinál állva. Werner a saját könnyeivel küszködve, zakatoló szívvel hagyta ott őket. Vonattal ment Antwerpenbe, ahol az *SS Veendam* várta, a Holland America Line hajója, amely átviszi az óceánon.

* Lewis L. Strauss (1986–1974) zsidó üzletember és emberbarát volt. A zsidó ügyekben élen járt, az Amerikai Zsidó Bizottság tagjaként elszántan igyekezett enyhíteni a menekültek szenvedését. A második világháború alatt az USA haditengerészeti hadkiegészítő parancsnokságán dolgozott, később a haditengerészetért felelős államtitkár, Frank Knox kíséretje lett. 1947-ben kinevezték az akkor alakuló Atomenergia Bizottságba, és jelentős szerepet játszott az Egyesült Államok atomerejének kifejlesztésében.

A holland hajót zsúfolásig megtöltötték a zsidó menekültek; a kétszemélyes kabinokba négy embert szállásoltak be. A tizenkét napos átkelés nagy részében viharos időjárás uralkodott, és sokan az egész napot az ágyban töltötték. Werner azon kevesek egyike volt, akit nem érintett a tengeribetegség, és mivel többen egyáltalán nem ettek kavargó gyomruk miatt, dupla, sőt tripla adagokat élvezhetett a csaknem kihalt ebédlőben.

Az *SS Veendam* 1939. november 11-én érkezett meg New York-ba. Wernert egy breeseni barátja várta, akivel rövid városnézésre is jutott idejük, még a Central Parkban is sétáltak. A széles autóutak, a magas felhőkarcolók egyszerre voltak lenyűgözőek és nyomasztóak. A város, amely sosem alszik, túl nagy volt, túl zsúfolt – Werner akármerre fordult, embertömegeket látott. Néhány nap (és ifjúsági szállón, idegenek között töltött éjszaka) után már kifejezetten vágyott rá, hogy újakezdje csendes életét a farmon. Előbb azonban szeretett volna személyesen köszönetet mondani a támogatójának. Elment a Kuhn, Loeb & Co. manhattani irodájába, ott azonban egy titkár közölte vele, hogy a főnöknek nincs rá ideje. Werner később mégis írt Lewis Straussnak egy köszönőlevelet.

Az apja által adott ötven dollár volt a zsebében, amikor leszállt a hajóról. Az összeg nagy része még mindig megvolt, amikor felszállt egy Virginia felé induló Greyhound buszra. A célja a Richmondhoz közeli, hat és fél négyzetkilométeres Hyde-farm volt. Két amerikai zsidó üzletember, két unokatestvér, Morton és William Thalhimer tulajdonában állt a föld, ők pedig támogatták Bondy tervét, hogy megtanítsák a zsidó menekülteket a földművelésre, így tegyék őket önellátóvá.

A főépület egy fehér oszlopos udvarház volt, gyönyörű, füves résszel körülvéve, ahol öreg virginiai füzek álltak. Száz lépésre az egykori rabszolgaszállás, ahol az utóbbi időben a takarmányt tárolták. Werner és két Groß Breesen-i barátja kitakarította, majd beköltöztek. Nemsokára már el is ültettek kétszáz cseresznyefát, tizenöt fügefát, és betonelemeket öntöttek a leendő csirkeólhöz.

A következő hat hónap Werner számára gyorsan elszállt. A munka a földön nehéz volt, de kielégítő; szabadidejében felderítette környezetét, és beleszeretett. Élvezte a sétát a háborítatlan erdőkben, a fürdést egy vízesés alatt, a lovaglást holdfényes éjjelen – mindez a Karl May könyvei olvastán támadt, fiatalkori cowboy-álmaira emlékeztette.

1940. május 10-én azonban megérkezett a hír, hogy Hitler seregei megszállták Hollandiát, éppen, ahogy Werner apja megjósolta. A harcok csak néhány napig tartottak, mielőtt a holland sereg letette volna a fegyvert. A németek egy héten belül elfoglalták Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot is.

A Hyde-farmon mindenki – minden zsidó, akár Németországból jött, akár egy másik, nácik által elfoglalt európai országból – csak a háborúról beszélt, és arról, mi folyik a házájukban. Werner szinte belebetegedett, annyira aggódott a családja miatt, és nagyon szeretete volna felvenni velük a kapcsolatot, hogy híreket halljon. Kijutottak vajon? Hollandia olyan gyorsan elesett; alig volt idejük. Eszébe jutott az anyja erővel elrejtett szomorúsága, amikor elbúcsúztak, Hans öccse, aki nem bírta a könnyeivel, és Fritz, aki tizenhat éves létére kihúzta magát, kezét fogott vele, és úgy uralta az érzelmeit, mint egy felnőtt. Werner hitt az apjában, aki nem-

csak hogy megszervezte a menekülésüket Németországból, hanem még a megtakarításaikat is kicsempészte a nácik orra előtt. Most is képes volt valami hasonló csodálatos menekülésre?

Június végén végre levelet kapott a családjától. Nem volt szó kétségbeesett menekülésről: még mindig Amszterdamban éltek és dolgoztak, „jelenleg a körülményekhez képest jó helyzetben”, írták. Az életük nagyrészt úgy folytatódott, mint azelőtt. *Papa* továbbra is a boltját vezette, Fritz és Hans iskolába járt. Werner nagyon megörült, de azért aggódott is, hogy meddig maradnak a dolgok ilyen hétköznapi rendben a nácik által megszállt Hollandiában.

December 29-e estéjén Werner csatlakozott az udvarház klub-szerű könyvtárában elhelyezett szekrénybe épített rádió körül ülőkhöz, és hallgatta, ahogy Franklin Roosevelt elnök a „kandalló előtt” a védelemről beszél.

– Barátaim, ez nem egy kandalló előtti beszélgetés a háborúról. A nemzet biztonságáról van szó, mert az egésznek a célja az, hogy most önöket, később a gyermekeiket és unokáikat kívül tartsuk egy utolsó eszközként megvívott háborúból, hogy megvédjük Amerika függetlenségét, és mindazt, amit ez a függetlenség az önök, az én, és a mieink számára jelent.

Az elnök magabiztos, nyugodt hangja betöltötte a helyiséget. Werner képtelen volt levenni a szemét a rádióról. Roosevelt min-

* Így nevezték Roosevelt elnök esti rádiós beszédeit, amelyeket 1933 és 1944 között tartott, összesen 31-et. Roosevelt, először a történelemben, rendszeresen milliókat ért el közvetlenül. A beszédek különféle témákat érintettek a gazdasági helyzettől kezdve a világháború alakulásáig. (a szerk.)

denkit felszólított, hogy adjon „amennyit csak képes” az angoloknak szánt gazdasági és katonai segélyprogramba, hogy Nagy-Britannia „a lehető legerősebb” maradjon a tengelyhatalmakkal szemben. Azt akarta, hogy a hallgatói megértsek: „Németország náci urai kinyilvánították, hogy nemcsak a saját országukban akarnak minden életet és gondolatot az uralmuk alá vonni, hanem egész Európát rabszolgasorba akarják lökni, majd az európai erőforrásokat felhasználva világuralomra törnek.”

Habár Roosevelten ebben az időben még azon az állásponton volt, hogy az Egyesült Államok nem fog belépni a háborúba, a negyvenperces beszédét mégis a nép fegyverbe szólításával fejezte be.

– Nekünk kell a demokrácia hatalmas seregét képeznünk. A mi számunkra a veszedelem éppoly valóságos, mint maga a háború.

A beszéd után mindenki a saját gondolataiba mélyedt, és nem beszélgettek. Werner a szobájába ment, és ezt írta a naplójába: „Nagyszerű beszéd, egyértelmű, tiszta, egyenes.”

Másnap reggel Bondyval találkozott, aki megosztotta vele kijózanító álláspontját.

– Hamarosan egészen új körülményekkel kell szembenéznünk – mondta. – Alighanem senki sem fog már tudni kijutni a megszállt országokból.

Werner gondolatai azonnal visszatértek a családjára – valójában szinte állandóan rájuk gondolt. Ők is csapdába estek a megszállt Európában? Az aznap este a naplójában írt szavai feltárták félelmeit és aggodalmait. „Testben és lélekben egyaránt átkozottul fáradt vagyok. A pokolba, mi lesz most?”

Két hónappal később a Hyde-farm tulajdonosai Bondy tudtára adták, hogy emberbarát kezdeményezésük pénzügyileg fenntarthatatlanná vált, és úgy döntöttek, eladják a birtokot. A harminc lakó – nagyrészt fiatal férfiak és csupán néhány nő – együtt vitatta meg a jövőt. A férfiak számára Bondy azt javasolta, vonuljanak be a seregbe, és sokan, köztük Werner is, egyetértettek, hogy a katonaság jobb alternatíva, mint a környékbeli farmokon munkát keresni. Ha Amerika is belép a háborúba (és mind azt remélték, hogy ez hamarosan megtörténik), akkor megelőzhetik a tömeges újoncozást, és sokkal hamarabb megtehetik, ami a feladatuk.

Werner tehát önként jelentkezett, és 1941. május 7-én be is sorozták az Egyesült Államok hadseregébe. Még aznap a többi újonccal együtt vonattal utazott a marylandi Fort Meade-be, ahol a virginiai Nemzetőrség 29. hadosztálya állomásozott, hogy megkezdje a kiképzést. Az indulás előtti napon a naplóját, amelyet öt éve, Groß Breesenbe érkezése óta vezetett, és a Hyde-farmon töltött utolsó napjával zárt le, egy barátjának adta megőrzésre, „arra az esetre, ha velem történne valami, ami könnyen előfordulhat”. Az utolsó bejegyzés így szólt:

1941. május 6. Holnap kezdődik a katonai szolgálatom. Az elmúlt öt év alatt kitanultam a mezőgazdaságot, elhagytam Németországot, láttam Európa nyugati felét, és kíváncsi voltam Amerikába. A legnagyobb része csupa izgalom volt, nyugtalanság, vadság. A világ háborúban áll, és talán én is meghalok ebben a háborúban. Egy nap talán újra Németország jut osztályrészemül. Ha ott vesznék el, az életem

értelmet nyerne. Jövő hónapban betöltöm a 21-et. Hogy mi lesz belőlem, nem tudom. Csak azt tudom, hogy nem bujkálhatok: az élet számomra nem élet harc és vágódás nélkül.

Wernert a 29. gyaloghadosztály 116. ezrede B századába osztották be. A társai közül sokan a Blue Ridge-hegység lábánál elterülő virginiai Lynchburgból érkeztek, de könnyedén befogadták az idegent a maga fura akcentusával, és rengeteget meséltek neki az otthonukról, a James folyó erdős partján álló városról. A polgárháború után nyolcvan évvel is érezhető volt a büszkeségük, amikor elmagyarázták, hogy Lynchburg volt az egyetlen nagyobb virginiai város, amely nem került az ellenség kezére.

Werner számára a hosszú gyakorló menetelések jelentették a kiképzés legnehezebb részét. A manőverek során az újoncok akár harmincöt kilométert is gyalogolhattak Fort Meade-ben és környékén a párás nyári forróságban, zsákokkal, lőszerrel, fegyverekkel, bajonettekkel és egyéb felszereléssel megpakolva. Werner úgy vélte, a farmon szerzett állóképességének köszönheti, hogy képes kibírni a gyalogsági kiképzés testi nehézségeit.

A seregben hamarosan összebarátkozott a virginiai Newport Newsból való gépésszel, John. G. Barnesszal. A harmincas évei közepén járó, magas férfi arca olyan csúnya volt, hogy Werner először erről jegyezte meg magának. A személyiségében azonban nem volt semmi visszataszító; őszintén törődött másokkal. Hallva Werner tört anglóságát, megkérdezte, nincs-e szüksége tanárra, Werner pedig elfogadta az ajánlatot. Barnes eleinte a *New York*

Times politikai cikkeiből olvasott fel neki, aztán megkérte, hogy ő is olvassa el, majd értelmezze a cikket. Néhány hónappal később Werner már folyékonyan olvasott és beszélt, és nem esett nehezeére megérteni másokat, még a nyúlós, déli akcentussal beszélő kiképzőőrmestereket sem.

Habár még mindig határozottan németesen ejtette a szavakat, úgy tűnt, a hadosztályban senkit sem zavar német öröksége. 1941 decemberéig rendszeresen levelezett az anyjával, aki azt is megírta neki, hogy az év során a német kormányügynökség emberei, akik a pénzkiviteli tilalom betartására felügyeltek, letartóztatták az apját az otthonában. Werner hamarosan rövid levelet kapott Ernsttől, egy amszterdami börtöncellából. Az anyja legutóbbi levele szerint *Papát* Berlinbe vitték, perbe fogták készpénzcsempészetért, és a Brandenburgi Fegyházba, Európa egyik legszigorúbban őrzött börtönébe küldték. Az ottani rabokra hosszas és nehéz kényszer-munka várt.

Ez a szívszaggató levél nem sokkal az Egyesült Államok hadba lépése előtt érkezett, és ez volt az utolsó, amelyet Werner az anyjától kapott. Ezután már semmi sem jött, sem tőle, sem a testvéreitől, sem börtönbe zárt apjától. Werner kétségbeesetten küldte egyik levelet a másik után Hollandiába, de nem kapott választ. Immár a legrosszabbtól tartott.

1942. júniusában a 29. hadosztály a floridai Jacksonville melletti Camp Blandingbe vonult, ahol készültségben várták, hogy áthajózzanak Észak-Írországba. Wernert izgalommal töltötték el a hírek, és amikor megtudta, hogy nem megy a tengerentúlra a többiekkel, mélységesen csalódott volt. Az amerikai állampol-

gársága még nem volt véglegesítve, hiába az új törvény, amely igyekezett meggyorsítani a honosítást a seregben szolgálók számára.* Minthogy Werner békeidőben lépett be a seregbe, a kiképzését vagy a beosztását nem szigorították meg, de miután Németország 1941 decemberében hadat üzent Amerikának, a német állampolgár Werner azonnal ellenséges idegenné vált.

Elbúcsúzott barátjától, John Barnestől, akit soha többé nem látott viszont. Wernert áthelyezték a 79. gyaloghadosztályhoz, akiket szintén Camp Blandingben képeztek ki. Újabb, manőverezéssel töltött hónapokat követően értesítették, hogy egy új létesítménybe, egy „idegen szakaszba” kerül, más katonákkal együtt, akik szintén nem kaptak még állampolgárságot. Húszan voltak, a legtöbben német születésű zsidók, és néhány Chicago környéki német családból származó nem zsidó is. Megparancsolták nekik, hogy adják le a fegyvereiket és az egyenruháikat, és hétfévente nem mehettek ki a városba. Nem barakkokban kaptak szállást, mint a többi katona, hanem kis sátrakban a szabad ég alatt. A következő hat hónapban alantas munkákat végeztek: ablakot puoltak, leveleket gereblyéztek, és latrinákat tisztítottak. Éjjelente az eltávozásról visszatérő részeg katonák hangosan szidalmazták, náci disznóknak vagy még rosszabbnak nevezték őket.

* Az 1942. március 27-én elfogadott Második Haditörvény előírta a „gyorsított honosítást” azok számára, akik az Egyesült Államok seregében szolgáltak. Hatálya alatt a bevándorlók (beleértve az ellenséges idegeneket is), akik legalább három hónapig becsületesen szolgáltak a fegyveres erők kötelékében, jogosulttá váltak a honosításra. Korábban minden bevándorlónak, még a sereg tagjainak is, öt évig kellett az Egyesült Államok területén élnie, mielőtt honosítás útján állampolgárságot szerezhetett volna.

Werner nem értette, hogyan kerülhetett ebbe a helyzetbe. Végül is a 29. hadosztálynál töltött fél éve alatt is ellenséges idegen volt, de akkor senki sem szólt egy szót sem azért, hogy német állampolgársággal van, amerikai viszont nincsen. Egyetlen másik hadosztálynál sem volt efféle idegen egység. Végül megtudta, hogy az egység ötlete egy csaknem szenilis brooklyni ezredes meg az őrmestere fejéből pattant ki. Az őrmester meggyőzte az ezredest, aki egyben a hadosztály hírszerző tisztje is volt, hogy az ellenséges idegenek – még azok is, akik zsidónak vallják magukat – náci kémek lehetnek.

Csaknem egy év után, 1943 nyarán az „idegen osztag” tagjai legnagyobb meglepetésükre visszakapták az egyenruhájukat, és mellé egy tíznapos eltávozást is. Magyarázatot azonban nem, ezért mind sietve elhagyták a laktanyát, még mielőtt a feletteseik meggondolhatták volna magukat. Werner a virginiai Richmondba ment, ahová a Hyde-farm bezárása után Bondy költözött.

Véletlenül éppen akkor érkezett, amikor a sereg egyik tisztje Bondynál kérdezősködött a múltbéli munkájáról. Ez része volt a honosítási eljárásnak. A tiszt rákérdezett arra is, milyen a szolgálata, Werner pedig vett egy mély lélegzetet, és mindent elmondott neki az „idegen osztagról”, semmit sem hagyott ki. A döbbszent tiszt azt felelte, hogy egy ilyen egység létrehozása ellenkezik a szabállyal, és megígérte, hogy jelenteni fogja.

Mire Werner visszaért Camp Blandingbe, a sátraikat lebontották, az idegen egységet feloszlatták. A társaival együtt visszakapta a fegyverét, és újra rendes beosztást adtak nekik a bázison. Werner és a többiek számára azonban nem volt egyszerű elfelejteni, milyen bánásmódban volt részüik csaknem egy éven át.

Néhány héttel később meglátott egy papírt a barakk hirdetőtábláján, hogy aki beszél valamilyen idegen nyelvet, jelentkezzen a hírszerző kiképzőbázison fordítónak, tolmácsnak, hadifogolykihallgatónak. Werner ráébredt, hogy ez lehet a módja, hogy kiszabaduljon a gyűlölt hadosztályból. Azonnal jelentkezett, és fel is vették. Hamarosan útra is kelt a Camp Ritchie felé.

A bázis Maryland nyugati részén terült el, a Blue Ridge-hegység lábánál, nem messze a gettysburgi polgárháborús csatamezőtől, fáktól és tavaktól övezve. Esős napokon – amelyekből volt bőven – komor és elhagyatott benyomást keltett, amikor azonban felszakadoztak a felhők, és az ágak közé benyúltak a víztükrökön megcsillanó napsugarak, könnyű volt megérteni, hogy a tizenkilencedik század fordulóján a baltimore-i, philadelphiai és washingtoni gazdagok miért szerettek annyira ezekhez a tavakhoz menekülni a nyári forróság elől.

1926-ban a marylandi Nemzeti Gárda ezt a területet választotta nyári tábornak, és felvásárolt egy két és fél négyzetkilométeres területet két tóval. A tábornak a kormányzó, Albert C. Ritchie tiszteletére nevezték el; a következő évtized során a helyben bányászott kőből felhúzták az épületeket. A főépület mindkét oldalára hosszú konyhaszárny került, de felvonulási teret, lőteret és gépfegyveres gyakorlóterületet is kialakítottak.

1940-ben, mielőtt az Egyesült Államok belépett volna a háborúba, George C. Marshall generális, a sereg vezérkari főnöke, aggodalmát fejezte ki a hadsereg hírszerző állományának szegényes állapota miatt. 1941 tavaszán tiszték egy csoportját Angliába küldte, hogy a brit seregben vegyenek részt katonai hírszerzési

kiképzésen. Ezt követő jelentésük eredményeképpen javaslat született, hogy jelöljenek ki egy központi helyszínt, ahol kihallgatókat, tolmácsokat és fordítókat képezhetnek, akikre háború esetén az Egyesült Államok hadseregének szüksége lehet.

Az ügyben 1941 második felében sem született döntés; a legmagasabb döntéshozatali szinteken eltértek a vélemények. Henry Stimson hadügyi államtitkár évekkel korábban bezáratta a kódfejtő részleget, mondván, hogy „úriemberek nem olvasnak bele egymás leveleibe”. December 8-ára összehívták a Pentagon ülését katonai hírszerzés témában, de ezt lemondták, miután 7-én támadás érte Pearl Harbort. Miután az ország tengeren és szárazföldön is belépett a háborúba, már nem az volt a kérdés, hogy szükség van-e központi hírszerző kiképzésre, hanem hogy milyen gyorsan tudják elkezdni. Stimson, aki nagyon hamar megváltoztatta a véleményét a témában, 1942. január 22-én kiadott egy irányelvet, miszerint „az igények rámutattak, hogy óriási szükség van a katonai hírszerzők kiképzésének kiterjesztésére”.

1942. június 19-én az Egyesült Államok hadserege évi egy dollárért bérbe vette Camp Ritchie-t Maryland államtól, hogy ott nyissák meg az Egyesült Államok hadtörténetének első központi hírszerzési kiképző létesítményét. Majdnem harminc kilométerre a legközelebbi várostól, a 32 500 lakosú marylandi Hagerstowntól, és száztíz kilométerre Washingtontól a Camp Ritchie-t fekvése ideálissá tette a titkos kiképzésre, amire majd itt kerül sor, viszont még mindig elég közel volt a Pentagonhoz is. A sereg ötmillió dollárt költött a létesítmények teljes felújítására, kétemeletes barakkok építésére, osztálytermek, kórház és rendelő, valamint új

fő- és kiszolgálóépületek létrehozására. Még egy színház is épült a propaganda-oktatóülések céljára; ezek egyikén később Harry Kahn is részt vett, egy német zsidó bevándorló, aki fogkefe-álba-jusszal utánozta Hitlert és a náci kirohanásait. (Kahn a háború után profi utánczóművész lett.) Egy valódinak kinéző német falut is felépítettek, ahol gyakorolhatták a rajtaütéseket és házkutatásokat, és persze a csapdák elkerülését. A díszletként felhúzott homlokzatok határozottan emlékeztettek egy hollywoodi stúdióra. Mindez még azelőtt megvalósult, hogy az első tanuló megérkezett volna, olyan titokban, ahogy talán csak az atombombán dolgoztak a Manhattan-terv során, ugyanazon a nyáron a Tennessee állambeli Oak Ridge-ben.

Abból is látszott, hogy milyen jelentőséggel ruházta fel a sereg a Camp Ritchie feladatát, hogy kit jelöltek ki az első vezetőjének: Charles Y. Banfill ezredest a légierőtől, aki a vezérkari főnök helyetteseként szolgált a washingtoni katonai hírszerzési vezetésben, és főnökének, George V. Strongnak, a hírszerzés fejének lányát vette feleségül. A washingtoni támogatásnak köszönhetően Banfill megtehetette, hogy bárkit átirányítson a Camp Ritchie-be, aki ismert egy idegen nyelvet. Az alkalmas személyek utáni kereséseket a Pentagon lyukkártyás számítógépeinek operátorai is segítették, akik betáplálták az adatokat, és tízezerszám ellenőrizték a kártyákat, hogy megtalálják a katonákat, akiknek a lapján folyékony nyelvismeret szerepelt. Ennek eredményeképpen bizonyos jól képzett katonák megkapták a parancsot, hogy jelentkezzenek a Camp Ritchie-ben.

A Camp Ritchie első nyolchetes képzésén harminchárom németül beszélő tanuló végzett 1942 októberében. A kurzus címe „Hadifoglyok kihallgatása” volt. Ezután már havonta indultak új csoportok, jóval nagyobb létszámmal. A harmincnégy következő csoport átlagosan havi ötszáz fővel futott ki.

Az első végzősök közül néhányat sietve a tengerentúlra szállítottak, hogy 1942 végén részt vegyenek Észak-Afrika angol–amerikai megszállásában. 1943 augusztusában Terry Allen vezérőrnagy, az 1. gyaloghadosztály parancsnoka a Camp Ritchie parancsnokának küldött levelében leírta, milyen „különösen kiemelkedő” segítséget jelentettek az alá beosztott kiképzett vallatók az észak-afrikai hadjáratban. Ahogy Allen írta, a német foglyok kihallgatása által új tankelhárító információkkal lettek gazdagabbak, ami hozzájárult Rommel *Afrikakorps*ának legyőzéséhez. A kihallgatók kiegészítő térképeket készítettek a gyalogsági parancsnokok részére, amelyek „megmutatták az egyébként talán rejtve maradó útvonalakat... Minderre ilyen nagyságrendben eddig még csak kísérlet sem volt.”

Werner 1943. augusztus 25-én csatlakozott a Camp Ritchie tizenegyedik osztályába, mint leendő német nyelvű hadifogoly-kihallgató. Vele egy csoportban tanultak még olasz nyelvű vallatók, fénykép- és terepelemzők is. Az utóbbi két csoport tagjainak nem kellett nyelvtudás, ők légifotókat és térképeket faggattak, nem hadifoglyokat.

Néhány diák, különösen azok, akik már egy ideje nem ültek iskolapadban, nehéznek találta a tanulást. Igazolatlan hiányzás vagy lemaradozás nem jöhetett szóba. A kimaradók száma csoportról csoportra változott, de volt, ahol elérte a negyven százalékot. Akik

elbuktak a vizsgán, azokat különösebb felhajtás nélkül visszaküldték az eredeti egységükhöz.

Az egész táborban, az ebédlőkben, a postaként is üzemelő vegyesboltban állandóan idegen nyelvek keverékét lehetett hallani. Francia, olasz, norvég, spanyol, japán, görög, holland, és olyanok is, amelyeket csak az anyanyelvi beszélő ismert volna fel. Akadtak szép számmal, akik több nyelven is beszéltek. Az egyik ilyen diák volt Hugh Nibley őrmester, egy harminchárom éves portlandi lakos, aki volt mormon misszionárius is, és a Pomona Főiskolán az ókori történelem professzora is; ő tizenhat nyelven beszélt, és állítása szerint elboldogult még kétszer annyival is.

A kiképzőtábor idegen enklávé lett, tele szellemi foglalkozásokkal, írókkal, művészekkel, filmkészítőkkel, tanárokkal és diákokkal. A szokatlan keverék sok tagja idősebb is volt, mint az átlagos katona, akit a frontra küldenek. Néhányan egyértelműen utálták a katonai rendet, viszont motiváltak voltak, intelligensek és kreatívak. A barakkokban és a kantinban politikáról, történelemlről és művészetekről folyt a vita – az egész inkább emlékeztetett egy egyetemi campusra, mint egy katonai bázisra. Még az étel sem volt a megszokott. A bázis főszakácsa korábban a New York-i Waldorf-Astoria konyháját vezette, most pedig ő felügyelte a főzést – a végeredmény Werner és a többi veterán szerint az egész sereg legfinomabb kajája lett.

Werner egy hatalmas, nagyrészt német zsidó bevándorlókkal teli barakkba került. Olyan volt, mintha hazaérkezne. Sok közös volt a sorsukban, közte a kockázatos menekülés a nácik karmaiból, és a megszállt Európában hátrahagyott szeretteik is. Most pedig

amerikai katonák voltak, akiket különleges kiképzésben részesítenek, hogy visszatérhessenek, és kivehessék a részüket Hitler legyőzéséből. Egytől egyig alig várták a lehetőséget.

Werner nagy létszámú osztálya harmincfős csoportokra oszlott, hogy beférjenek a tantermekbe. Minden előadásuk németül zajlott. Hét napig tanultak, a nyolcadik volt a szünet. A terepi kiképzésen még kisebb csoportokra bontották őket. Esténként sokszor órákig tanultak, gyakoroltak.

Nemcsak ők és a tanáraik beszéltek németül, hanem a kisegítő század tagjai is, akik, a hitelesség kedvéért sokszor az észak-afrikai német hadifoglyok egyenruháját viselték. Ők az ellenség kézi- és gépfegyvereivel, pisztolyaival, aknavetőivel, kézigránátjaival tartottak bemutatót a lőtereken, hogy a diákok megismerjék a német tüzérség eszközeit, azok hangját, hatótávolságát és hatását.

Az egyik vizsga azt mérte fel, milyen mélységű tudással rendelkeznek a diákok a német katonaságról. Mindegyikük kapott egy felírótablát, amelyen 1-től 50-ig szerepeltek a számok és a leírások, pl. #4: *Technische Nothilfe* kitűző (technikai segítségnyújtók) vagy #9: AT fegyver hatóköre. A listájukon szereplő dolgokat aztán terenpen kellett megtalálniuk, a több száz szétszórt német egyenruha és egyéb hadifelszerelés részei között.

Werner, aki Berlinben annyira unta az iskolát, hogy a nyolcadik osztály után ki is maradt, most újra német oktatókat hallgatott. Ezúttal azonban elmélyülten figyelt.

Mindenki egyetértett, hogy a legnehezebb tárgy a „Hadrend” volt, amely a német sereg felépítését taglalta. A „hadrend” meghatározása jelen esetben így szólt: minden, az ellenségről rendel-

kezésre álló információ. A német haditengerészet (*Kriegsmarine*) és légierő (*Luftwaffe*) nem tartozott ide, hiszen a kihallgatókat csak a szárazföldön hadifogságba esett katonák kikérdezésére oktatták. Azonban minden olyan hadi egységre vonatkozóan, akikkel Európa területén találkozhattak, meg kellett tanulniuk a megnevezéseket, a terminusokat és rövidítéseket, a fegyvereiket, az ellátási rendszerüket és a parancsnoklás rendjét.

A sereg széles körben kereste a megfelelően képzett személyeket, akik a táborban oktathattak. A képzés sajátosságait tekintve gyakran a kiváló érdemjeggyel frissen végzetteket is kijelölték a feladatra. Werner hadrendoktatója is egy ilyen tiszt volt. Herbert Cohn százados, szintén német zsidó bevándorló, aki 1929-ben végzett a heidelbergi egyetemen, a második végzős osztály tagja volt. A német sereg szakértőjévé vált, és a hadseregektől (százezer fő) a hadosztályokon (tizenötezer fő) át az ezredekig (ötezer fő) terjedő egységek felépítéséről, hierarchiájáról, a katonáik és vezetőik értékességéről tartott előadásokat.

A tankönyv címe *Német hadrend* volt: a hadügyminisztérium katonai hírszerzési osztálya által összeállított, titkosított tanulmány a német seregek szervezetéről. Az órákon elhangzott információk nagy részét azonban be kellett magolni, hiszen az anyagokat – beleértve az órai jegyzeteket – nem vihatték magukkal, gondolva arra, hogy esetleg fogságba esnek. A tengeren túl minden kihallgatócsoport vezetője kapott egy számozott példányt a könyvből – csak Vörös Könyvnek becézték –, amelynek címlapján az alábbi szigorú figyelmeztetés állt: *Ez a dokumentum nem kerülhet ellenséges kezekbe.*

Most, hogy minden napját Hitler katonai szervezetével töltötte, Werner már erről is álmodott éjjelente – de ez még mindig sokkal jobb volt, mint jeges verítékben fürödve felriadni egy családjáról szóló rémálom után. Még mindig nem hallott róluk mást, mint hogy halálos veszedelemben vannak. Ébren töltött órái alatt a feje tele volt nevekkal, dátumokkal, rangokkal, jelzésekkel, egységekkel – mindenféle információval, ami a német seregről csak megtudható volt, elejétől a végéig.

Részletek a *Német hadrend*ből:

2. A fegyveres erők főparancsnoksága (OKW)

HITLER a fegyveres erők legfőbb parancsnoka (Oberster Befehlshaber der Wehrmacht). A helyettese ebben a pozícióban Generalfeldmarschall Wilhelm KEITEL, a fegyveres erők főparancsnokságának vezetője. KEITEL a felelős a főparancsnokság zökkenőmentes működtetéséért, és azért, hogy HITLER parancsait végrehajtsák, de viszonylag kevés beleszólása van a fontosabb döntésekbe vagy a tervezésbe.

3. A hadsereg parancsnoksága (OKH)

a) Helyszíni harcálláspontok – 1941 decembere óta, amikor von BRAUCHITSCH-et menesztették a hadsereg főparancsnoki tisztéből (Oberbefehlshaber des Heeres) és HITLER vette át a hadsereg közvetlen irányítását, az OKH és az OKW harcálláspontjai gyakorlatilag összeolvadtak. A funk-

cióik azonban továbbra is eltérőek maradtak, és a felső vezetést leszámítva az irányítás is más-más kézben maradt.

214. GYALOGHADOSZTÁLY

Parancsnok: Genlt.* Max. HORN (56)

Összetétel: Két gyalogezred (355. és 367.), egy lövészezred (214.), egy gyors reagálású zászlóalj, egy gépészzászlóalj és egy híradószászlóalj.

Honos állomáshely: Hanau (Németo.)

1939 nyarán alakították, nagyrészt a *Landwehr* tagjaiból (idősebb katonák vagy nemzetőrök), akiket később nagy arányban felváltottak a frissen besorozottak. 1939 decemberéig a Saar-fronton szolgált. 1940 májusa óta Dél-Norvégiában állomásozik. 1941 decemberében az egyik gyalogezredet átvezényelték Észak-Finnországba.

A német sereg ilyen mélységű ismerete nem csak azért volt fontos, hogy pontosabb kérdéseket tehessenek fel a hadifoglyoknak, magyarázta Cohn százados. Arra is alkalmas volt, hogy mély benyomást tegyenek rájuk: az amerikaiak széles körű tudása elbizonytalaníthatta őket. Például ha egy éppen kihallgatott fogoly előtt csak úgy elejtették a saját parancsnoka nevét, az komoly lélektani hatással járhatott. Ha az amerikaiak már ennyi mindent tudnak,

* Generalleutnant, röviden Genlt., magyarul altábornagy, a második legmagasabb rendfokozat a német hadseregben. (*a szerk.*)

gondolhatja a fogoly, nem árthat, ha egy cigaretta vagy egy szelet csokoládé fejében megválaszol még néhány kérdést. És így lehet, hogy a német fontos taktikai információkat ad át, amelyek amerikai életüket menthetnek meg. Éppen ezért, tette hozzá Cohn, a terepen, kihallgatóként, az ő kötelességük lesz, hogy minden elérhető friss információt megszerezzenek az ellenségről.

Ahogy a napokból hetek lettek, Werner megértette, hogy ő és a többi német születésű katona nem csupán azért került a Camp Ritchie-be, mert beszélték a nyelvet. Emellett mindenki másnál jobban ismerték a németek kultúráját és lelkivilágát is – mély, személyes tudásuk németországi gyermekkoruk apró részleteiben gyökeredzett. Gyerekekként azokkal jártak egy osztályba, azokkal játszottak együtt a tereken, akik most a német sereg kötelékében szolgáltak. A német hadifoglyok kihallgatóiként pedig jól ismerik a németek gondolkodását, mindennapi szokásaikat, és a náci doktrínák befolyását a katonákra és civilekre egyaránt. Ez a velük született megértés olyasmi volt, amit nem lehetett volna megtanítani valakinek, aki az Államokban született, és ég és föld különbségét jelenthette, ha arról volt szó, hogyan nyerjenek ki hasznos taktikai információkat a foglyokból.

A német sereg szervezetéről szóló előadások során fából készült tankok és páncélozott járművek modelljeit tanulmányoztak. Addig elemezték a német egyenruhák sajátosságait, amíg képessé váltak rá, hogy a helyiségen átsiető személyre vetett egyetlen pillantás alapján felmérjék, melyik seregben szolgál, milyen rangban, milyen kitüntetésekkel szerzett, milyen medálok, szalagok, kitűzők, sapkaszínórok stb. vannak a ruháján, részt vett-e valami-

lyen speciális kiképzésen, és milyen hadjáratokban vagy csatákban harcolt.

Az iratokról szóló órák keretében mindenkitől elvárták, hogy ki tudja silabizálni a német papírokat, legyenek azok akár gótbetűsek, akár kézírásosak (*Sütterlin*). Werner ezeket az órákat időnként még élvezte is – például, amikor az előadó igazi, hadifoglyoktól elvett dokumentumokat adott ki hangos felolvasására. Néha egy otthon maradt feleségnek vagy barátnőnek írt levél is előkerült, amely felidézte a család melegét, ezekkel mindig sokat viccelődtek. Akik már ismerték a német gyorsírást, azt kiemelték a csoportból, és tovább gyakoroltatták velük a gyorsírásos dokumentumok olvasását, hátha ilyenekkel is találkoznak a harcmezőn.

Földi és légi információszerzés címszó alatt a diákok megtanulták, hogyan rajzoljanak topografikus térképet, amely a távolságot és a szintkülönbségeket is jelöli. Emellett a légierő által készített légi felvételeket is elemezték, és azonosították a felismerhető formákat. Egy speciális teremben, ahol fejhallgatók és gyakorló adók sorakoztak, folyékonyan megtanulták a morzekód használatát – ennek ellenőrzéseképpen a tanár minden diáknak küldött egy üzenetet, amelyet át kellett írniuk, majd válaszolni rá.

Rex Applegate őrnagy, a fegyveres és szabadkezes közelharc elismert szakértője, a saját tanterve alapján tanította a közelharcot. Tankönyvet is írt, amelynek az *Ölj, vagy megölnek* címet adta. A diákok alaposan odafigyeltek az óráin és a bemutatóin, mert tudták, hogy az általa oktatott módszerek – beleértve, hogy hogyan lehet a leghatékonyabban garotte-ba fogni egy őrszem nyakát – egy nap talán az életüket mentik meg.

Mindezek mellett a lőtérén is bizonyítaniuk kellett a nekik kiosztott fegyverekkel, ami nem csak egyféle volt – elsőként az M1, majd az M1 karabély, az M3, valamint a .45-ös pisztoly, minden hivatásos tiszt és besorozott kihallgató kézfegyvere. Egyes osztályokat a „Tommy”, a Thompson-géppisztoly használatára is kiképezték.

1943. október 5-én reggel Wernert egy kétnapos terepgyakorlatra rendelték. Immár törzsőrmester volt, hiszen több mint két éve szolgált a seregben, és azzal bízták meg, hogy vezessen át egy egységet az erdőn és a közeli South-hegy 650 méter magas csúcsán, iránytű és térkép segítségével. Azonban éppen indulás előtt néhány más diákkal együtt felparancsolták egy teherautóra, amely bevitte a közeli Hagerstownba, a honosítási eskü letételére. Rövid volt az út, de hepehupás, és a katonai jármű egy óra alatt tette meg. A hagerstowni bíróság folyosóján várták ki, hogy név szerint szólítsák őket.

Amikor Wernerre került a sor, az irodába belépve az íróasztalhoz ment. Ott egy irodista tiszt ült egy köteg papír mögött. Miután azonosította Wernert, közölte vele, hogy minden papírja rendben lévőknek tűnik. Átadott neki egy kártyát, amelyen előre nyomtatott mondatok álltak, és felszólította, hogy hangosan, érthetően olvassa fel. Werner, bár nagyon régóta várta ezt a napot, ekkor jött rá, hogy nem lesz része más szertartásban, csak ebben a mellékes katonai eskütételben.

– Esküvel fogadom, hogy többé semmilyen módon és mértékben nem leszek hű egyetlen idegen államhoz vagy országhoz sem, amelynek korábban polgára voltam. Elismerem az Egyesült

Államok alkotmányát és törvényeit, és minden ellenséggel szemben megvédem, legyen az külső vagy belső, valamint jóhiszeműen és hűségesen követem őket. Fogadom, hogy ha kell, az Egyesült Államok védelmére fegyvert fogok...

Amikor befejezte, a hivatalnok lepecsételt egy okiratot, és átadta neki. Immár az Egyesült Államok honosított polgára volt. Legelőször az jutott eszébe, mennyire büszkék lennének a szülei... Aztán persze eszébe jutott, hogy sehogy nem tudhatja velük: sem az anyjával, sem a testvéreivel, akikkel elvesztette a kapcsolatot, sem a Berlinben bebörtönzött apjával.

Mégis mélységes megkönnyebbülést érzett a laktanyába visszavezető úton, ahogy a többi új állampolgár is. Hetek óta találgatták, mi lesz, ha a Németországban született végzősöket még azelőtt küldik a tengerentúlra, hogy az állampolgársági ügyük lezárulna. Ha fogságba esnek, vonatkozna rájuk a Genfi Egyezmény védelme? Vagy a náci kivégeznék őket mint árulókat, mint az amerikai seregben szolgáló német zsidókat?

Kora délutánra értek vissza. A tíz ember, akit a gyakorlaton Wernernek vezetnie kellett, türelmetlenül várta, hogy indulhasanak. A többi csapat sokkal korábban nekiindult. Werner és az egysége felszállt egy másik teherautóra, amelynek a ponyváját leeresztették, hogy ne is lássák, merre mennek. Egy erdő szélén tették ki őket, egy térképpel, egy iránytűvel, és semmi mással. Werner nem ismerte fel a térképen szereplő neveket, mert aszerint Franciaországban voltak – így jóval nehezebb lett volna a helyiektől útba igazítást kérni. Csak a topográfiai vonalakat követve juthattak el a céljukhoz.

A feladat értelmében minden ellenőrző pontot meg kellett találniuk, megoldani az ott kapott hírszerzési feladatokat, és visszajutni a laktanyába, kevesebb mint negyvennyolc óra alatt. Aki késve érkezett, annak meg kellett ismételnie a gyakorlatot. Mivel a többiekhez képest hatórás késéssel indultak, Werner keményen hajtotta az egységet. Minden ellenőrző ponton megkapták a lezárt borítékot a feladattal. Néhányban vizsgakérdések voltak, máshol német egyenruhába bújtatott álfoglyokat kellett kikérdezni, és értelmezni a náluk talált papírokat.

A második éjjel egy mezőn kellett átvágniuk a vaksötétben. Werner csak úgy ellenőrizhette a térképet, ha letérdelt a földre, magára terített egy sátorlapot, amely alól nem szökött ki fény, és felkapcsolta a zseblámpáját. A környéken támogató egységek is cirkáltak, akik, ha észrevették a vizsgázókat, „lelőtték” őket: vaktöltényeik legalább olyan hangosan szóltak, mint az éles lövedékek. Katonai őrzáratot kellett így imitálniuk, miközben az egyetlen földrajzi útmutatást a terep sajátosságai adták. Ahogy előrehaladtak, Werner rájött, hogy a legjobb, ha megjegyzi ezeket – egy vasútvonalat, egy folyót, egy tavat. Ezeknek a tájékozódási pontoknak a segítségével túl sok tévelygés nélkül eljuttatta az egységet az ellenőrző pontokra.

Egy helyen szögesdrót kerítéssel találták szembe magukat, amelynek a másik oldalán egy undok bika állt, és fenyegetően nézte őket. Ugyan meghagyták nekik, hogy ne álljanak meg egy kerítés kedvéért sem, de annyira kimerültek, hogy inkább úgy döntöttek, megkerülik a telket. Arra is felhívták a figyelmüket, hogy csavargónak nézhetik őket, és a farmerek éles lőszerezrel célozhatnak

rájuk. Ebben az esetben azt kellett volna kiabálniuk: „Őrjáratózó amerikai katonák vagyunk!”

A Camp Ritchie működésének korai szakaszában a helyi lakosok ijesztően sokszor hívták ki a rendőrséget azzal, hogy német invázióknak lettek tanúi – a földjeiken dolgozó farmerek azt vették észre, hogy horogkeresztes nehézgépjárművek robognak el mellettük, teli német gyalogosokkal és tüzérségi lőfegyverekkel. Mostanra azonban a nyugat-marylandi környéken élők nagyrészt hozzászóltak, hogy vaskos német akcentussal beszélő emberek veszik őket körül – néhányan egyenesen német egyenruhát viselnek, hozzá acélsisakot, mások amerikai. Idővel a farmerek egymás között, ha szóba került, mit is művelnek a laktanyában ezek a katonák, mindössze így feleltek: „Ezek csak a Ritchie-fiúk.”

Werner csapata valamivel a határidő után érkezett be, de mivel az elvesztett hat óra nagy részét behozták, az eredményt elfogadták, sőt, az oktatók meg is dicsérték őket.

A kihallgatóknak záróvizsga gyanánt be kellett mutatniuk, hogy képesek kiszedni taktikai információt valakiből, aki német foglyot játszik. Oktatók és más diákok (végzettek és még tanuló) is eljátszották a foglyok szerepét; nekik megmondták, hogyan reagáljanak a különféle módszerekre, az óvatos kérdezgetéstől a megfélemlítésig, és mikor (vagy mikor ne) adják ki a kívánt információkat.* Ha a kihallgató ügyetlennek bizonyult, a foglynak be kellett zárkóznia. A kihallgatást egy vizsgáztató végignézte,

* Néhány diáknak alkalmuk volt igazi német hadifoglyokat is kihallgatni, akiket Észak-Afrikában fogtak el, és a Camp Ritchie-be szállítottak.

és osztályozta is, annak alapján, hogy a diák milyen mélységben „szerezte meg a lényegi információt”, vagy az ellenségre vonatkozó leglényegesebb adatokat, mint a hadereje, a pozíciója, stb., ami egy amerikai parancsnokot segíthetett volna „a logikus döntés meghozatalában”. Az aknavetők és géppuskafészek helye taktikai adatnak számított, a gyáré, ahol előállították a fegyvereket, stratégiaiainak. Tekintettel arra, hogy a taktikai információ napok, vagy egy gyorsan változó harci helyzetben akár órák alatt is aktualitását veszthette, a kihallgatásokra azonnal sort kerítettek, amint a katon a fogságba esett. Így nemcsak az információ maradt frissebb, hanem ekkor a foglyok még rémültek voltak, és sebezhetőnek érezték magukat. Éppen ezért osztottak be kihallgatóegységeket a frontvonalban harcolók mellé is.

Amikor Wernerre került a sor, elhagyta a szerencséje: olyan ember vizsgáztatta, akit szíve szerint elkerült volna. A hadnagy németeket hallgatott ki Észak-Afrikában, de idegsokkot kapott a hadjárat során. Miután odahaza felépült, a Camp Ritchie-be osztották be. A vizsgák előtti napon az egész osztálynak elmondta, mit várnak majd a vizsgáztatók: a diákoknak meg kell tudniuk, hogy a foglyuk melyik egységbe tartozott, annak milyen az ereje, hol a központja, és más hasonló taktikai információkat. A hadnagynak határozott elképzelései voltak arról, hogyan kell egy fogollyal bánni – vigyázzállásba kell kényszeríteni az ülő kihallgató előtt, sarkak összezárva, kéz a nadrágvarrás mellett. Semmi körülmények között nem ülhet le, nem kaphat vizet, vagy cigarettát. A vigyázzban álló foglyokkal folyamatosan üvöltözni kellett.

– Ez a módi, ahogy mi csináljuk – mondta. – Így csináltam én is, és ezért volt olyan nagy sikerem Észak-Afrikában. Maguk is így fogják csinálni.

Habár Werner még nem vett részt éles, háborús bevetésen, de a hadnagy módszereit ostobaságnak tartotta. Akármit is mondott magáról, Werner nehezen tudta elképzelni, hogy ez a dicsekvő, felfuvalkodott kiskakas bármiféle sikert ért volna el azzal, hogy Rommel kemény *Afrikakorps*-veteránjainak kiabál. Akárhogy is, Wernernek esze ágában sem volt kiabáló kihallgatóvá válni. Már eleve abban hitt, hogy egy másik emberből máshogy, emberségesebben is ki lehet szedni az információt, akkor is, ha ellenség. Bár a hadnagy előtt kellett letennie a záróvizsgát, nem hunyászkodott meg, elvégre régóta szolgált a seregben, ráadásul őrmesteri rangban. Ez, na meg a veleszületett makacssága vette rá, hogy egy másik módszert próbáljon ki, amelyről úgy gondolta, hatékonyabbnak bizonyulhat majd, amikor igazi német foglyokat kérdez ki a fronton.

Amikor belépett a kihallgatószobába, látta, hogy a hadnagy már a távolabbi sarokban ül. Werner, hogy a lehető legteljesebb mértékben figyelmen kívül hagyhassa, úgy tette le a székét, hogy háttal legyen neki.

Hozott magával egy palack vizet és egy pakli cigarettát is; ezeket letette az asztalra. Amikor az álfogoly belépett, németül szólt hozzá: azt mondta, fogjon egy székét, és üljön le. Vízzel és cigarettával kínálta, amit a fogoly elfogadott. Werner hétköznapi hangnemben feltett néhány ártalmatlan kérdést – mi a neve, a rangja,

a törzsszáma –, amire a fogoly a Genfi Egyezmény értelmében válaszolhatott.

Werner nagyjából tíz perce kérdezgette a cigarettafüstben, amikor az álfogoly látszólag belefáradt a megjátszásba, és magától kezdte sorolni az adatokat, mintha le akarná már tudni az egészet. Felsorolta az egysége adatait, az erejét, mindent. Ezzel a kihallgatás véget is ért; Werner kettesben maradt a hadnaggal. Amikor megfordult, hogy ránézzon, a hadnagy döbbsen hitetlenkedéssel bámulta.

Hiába, hogy Werner megszerezte az információt, amit kellett, a hadnagy azért úgy leszidta, mint gyerekkora óta senki. Azt mondta neki, hogy „alkalmatlan kihallgatónak, még a szükséges katonai tartása is hiányzik”, hogy a németek komolyan vegyék. Azt ígérte, nem eresztí át a vizsgán.

Amikor Werner megkapta a végbizonyítványát a másik 184 német kihallgatóval együtt, valóban ez volt a leggyengébb érdemjegye – bár még ez is 85% volt. A többivel együtt, amelyek mind a 100-at közelítették, végül 91%-os összesítéssel végzett. A nyelvismeretét kiválóra értékelték: a kartonján egyetlen folt állt csak.

Kiemelkedően szorgalmas diák, intelligens és gyors felfogású, jó képet mutat a katonaságról. Mindkét nyelvet remekül ismeri, és rendkívül hatékonyan alkalmazza, mindazonáltal kissé lassú pszichológiai reakciói miatt nem kifejezetten ajánlott kihallgatónak.

A tizenegyedik osztályba, amelyben 427 diák végzett, 74 olasz kihallgató is járt, akiket hamarosan az olasz hadjárat során vetnek majd be, valamint 136 fénykép- és 33 terepelemző. A biztonság érdekében senkinek, még a családtagjaiknak sem mondhatták el, hogy a katonai hírszerzésnél fognak dolgozni.

Werner csoportjában a záróvizsga után elterjedt a hír, hogy egy újabb bázisra küldik őket, ahol más manővereket tanulnak majd. A további tanulás gondolata elkésztette Wernert. Mást sem csinált eddig a seregben, csak tanult, tanult, és még egy kicsit tanult! Már egészen belefáradt a gyakorlásba, bevetésre vágyott. Nagyon szeretett volna a frontra menni, és megtenni, ami a kötelessége. Megkereste a Camp Ritchie parancsnokát, aki szívesen meg is hallgatta.

– Uram – kezdte Werner, miután feszes vigyázzba vágta magát és tisztelgett –, szeretnék önként jelentkezni a következő tengetentúli transzportba.

Ez bizonyára szokatlan kérés volt. Az ezredes szemöldöke felszaladt, úgy nézett rá.

– Tényleg menni akar, őrmester?

– Igen, uram!

– Rendben, helye lesz a következőben.

A parancsnok állta a szavát. Néhány héttel később Werner csatlakozott egy csoportnyi más végzőshöz, és együtt szálltak hajóra New Yorkban Anglia felé, ahol a szövetségesek a megszállt Franciaországba tervezett partraszálláshoz vonták össze az erőiket.

Négy év telt el azóta, hogy Werner Angress átszelte ugyanezt az óceánt mint a Hitler és a nácik elől menekülő német zsidó emigráns. Most már Ritchie-fiú volt, és azért ment vissza, hogy harcba szálljon velük.

5

VISSZATÉRÉS

Victor Brombert és Werner Angress nem ismerték egymást, de miután végeztek a Camp Ritchie-ben, együtt hajóztak át – közel kétszáz másik Ritchie-fiú társaságában – a viharos Atlanti-óceánon az *RMS Rangitata*, az Új-Zélandon épített utas- és csapatszállító fedélzetén. 1944. január 28-án indultak egy brooklyni mólóról, közel ahhoz a helyhez, ahol Victor és a szülei megérkeztek a menekültekkel túlszűfolt *Navemaron* három éve. Victor a *Rangitata* korlátjánál állt, és nézte, ahogy a Szabadság-szobor eltűnik a távolban. Az ismétlődés különös érzéssel töltötte el. Emigránsként érkezett, és most amerikai katonaként távozik.

Sokszor beszélt a barátainak és a családjának arról, mennyire szeretne bekapcsolódni a háborúba, hogy segíthessen felszabadítani Franciaországot a nácik uralma alól. Azt is tudta azonban, hogy ez aggodalommal tölti el a szüleit, akik már elveszítették az egyik gyerekeiket, Victor öt éves húgát, Norát. Végtelenül fájna nekik, ha ez vele is megtörténne.

A Harrisburg Akadémián tartott beszéde után, amelyben Hitler legyőzését sürgette, fogásznak tanult, de 1942 telén megérkezett a behívója, és a döntés többé már nem az ő kezében volt. Hamarosan elindult, hogy részt vegyen az alapkiképzésén a New Jersey-i Fort Dixben.

A kadéttársai „Frenchy”-nek becézték. Túljutott a formai kiképzésen, bár akadtak nehézségei az alabamai kiképző őrmester beszédének megértésével. Élvezte, amikor a fegyverekkel gyakorolt: hogyan kell szétszedni, megtisztítani, megolajozni, összerakni és elsütni a különböző modelleket. A gyakorlati képzés már kevésbé tetszett neki: az akadályfutás, a mászás, ugrás, a megjátszott éles tűzvonal alatti kúszás, a számolatlan fekvőtámasz és felülés, a környadtbábuk, amelyekbe bele kellett döfnie a bajonettjét, és a közelharc. Mire azonban mindezeket túlesett, már igazi katonának érezte magát – ezért nagy csalódásként érte, hogy az egészségügyi alakulathoz vezényelték, mivel nem volt amerikai állampolgár. A szüleit boldoggá tette a hír, hogy nem fog harcolni, sem lőni, de Victor akkor örült meg igazán, amikor a szeméthordási gyakorlatait megszakította a parancs, hogy jelentkezzen a Camp Ritchie-ben.

Miután elvégezte a kihallgatói képzést, Victort – aki mint sok más idegen országban született Ritchie-fiú, megkapta az állampolgárságot Hagerstownban – három hétig visszatartották a laktanyában. Folyékony francia nyelvismeretére tekintettel azon huszonkét katona közé került, akiket a francia civilek kihallgatásáról szóló speciális kurzusra választottak ki. Megtanították nekik a francia ellenállás csoportjainak nevét és helyét, a helyi sejtek jellemző felépítését, azt, hogy a legcélravezetőbb felvenni velük a kapcsolatot,

és együtt dolgozni, mire törekedjenek, ha ezekkel a civilekkel akad dolguk, és alapismereteket arról is, hogy működik egy átlagos francia város vagy falu igazgatása.

A német kihallgatókurzus után (amelyet 89%-os eredménnyel végzett el, a legjobb jegyeket szervezéstanból és taktikából kapta) Victor nagyon örült, hogy ismét franciául beszélhet és olvashat. Nagy erővel vetette magát a tanulásba, remélve, hogy így helyet szerez magának a szövetségesek tervezett partraszállásában, amelyről mindenki tudta, hogy Franciaországban kerül majd rá sor.

A besorozottak, akik elvégeztek egy kihallgatói képzést, általában őrmesteri rangot kaptak. A két képzés után Victor azonban közlegényből, a legalacsonyabb rangból egyenesen főtörzsőrmester lett, ami a nem hivatásosok számára elérhető legmagasabb rang volt. Ezt még a hivatásosok is sokszor csak hosszú évek után kapták meg. Több köze volt a sereg szükségleteihez, mint ahhoz, amit Victor tett le az asztalra, hiszen a kisebb csoportok vezetéséhez őrmesterek és alacsonyabb rangú tisztek kellettek, vagyis a Camp Ritchie végzősei közül sokakat léptettek elő ilyen gyorsasággal. Öt rövid, a katonaságnál töltött hónap alatt Victornak zéró helyett hat sávja lett a zubbonyán. Még a huszadik évét sem töltötte be – egész biztosan ő volt az amerikai hadsereg történetének egyik legfiatalabb főtörzsőrmestere.

Az út a *Rangitátán* több mint két hétig tartott; konvojban utaztak, amely csak olyan gyorsan haladhatott, mint a leglassabb hajója. Szorosan egymás mellé csoportosultak a hadihajók védelmében; a német tengeralattjárók jelentette veszedelem miatt volt erre szükség. A torpedószállítók és -rombolók többször észleltek

ellenséges U-Bootokat, és mélységi lövedékekkel tartották őket távol.

Victor számára ez az út teljesen különbözött az előzőtől. Most egy tiszta priccsen aludt, egy rendezett, levegős helyiségben, időtöltésként pedig a katonatársaival pókerezett. Összebarátkozott egy másik főtörzsőrmesterrel is Elzászból, aki szintén a Camp Ritchie-ben végzett. Francia anyanyelvükön beszélgettek egymással. A barátja néhány évvel idősebb volt Victornál, és már házas: a felesége Amerikában maradt.

Egy dermesztően hideg napon, amikor a fedélzeten állva nézték a hullámzó óceánt, Victor hosszas és szenvedélyes előadást tartott arról, milyen nemes dolog küzdeni és hősiek tettek által felszabadítani Európát. Az idősebb katona meghallgatta, de aztán megrázta a fejét. „*Tu as le virus*”, csak ennyit mondott, egyértelmű gúnnal úgy utalva Victor háborús lázára, mint valami betegségre. Azt is megjósolta, hogy hamar ki fog gyógyulni belőle.

Kellemes időjárás fogadta őket Liverpoolban; a kikötőben összegyűlt emberek *ISTEN HOZOTT, JENKIK* feliratú táblákat emeltek a magasba.

Amikor Victor először vonult be egy katonai ebédlőbe, teljes döbbenet fogadta. Elment néhány idősebb amerikai őrmester asztala mellett, az ő kezükben pedig megállt a villa a levegőben. Victor, aki mindannyiuknál fiatalabb volt, mégis mindannyiuknál magasabb rangban állt, üdvözölte őket. Francia akcentusát hallva még jobban megdöbbentek. Hogy lehet egy francia az Egyesült Államok seregének főtörzsőrmestere?

Sok alkalommal okozott hasonló meglepetést másoknak, ahogy a többi Ritchie-fiú is, idegen akcentusukkal és magas rangjukkal. A hírszerzésben azonban nem közösisítették ki őket. Amint kinevezték őket az egyes hadosztályok vagy ezredek mellett működő kisebb egységekhez, többé-kevésbé a hagyományos egységektől és azok parancsnokaitól függetlenül dolgoztak, és szabadon mentek, ahová akartak.

Victor egy hatfős egységhez került – hivatalos megnevezésük szerint a Katonai Hírszerzés Francia Tolmácsai –, akiknek a fő feladata a civilek kikérdezése volt, hogy információt szerezzenek a francia ellenállás tagjairól. Ebbe a harcvonalak mögötti feldehítés is beletartozott. Az egység két másik tisztjének főhadnagyi rangja volt; mint az egyetlen főtörzsőrmester, a besorozott Victor lett a rangidős. Hivatalosan ő és a másik két tiszt voltak a fő kihallgatók, egy törzsőrmester a dokumentumvizsgáló, és két technikai tiszt dolga volt a fordítás és a jelentések legépelése, valamint az egység rendelkezésére álló két terepjáró vezetése is. Ez a felosztás azonban – amely megegyezett minden kihallgatóegységnél – nagyrészt elméletinek bizonyult, hiszen mindenki kivette a részét a legkülönbözőbb feladatokból. Mindannyian a Camp Ritchie-ben végeztek, mind kiválóan beszéltek franciául, bár egyedül Victor adhatta volna ki magát született franciának. Csak ő és az egység egy másik tagja, Willi Joseph törzsőrmester, aki harmincöt évesen a legidősebbnek számított, beszélt németül is folyékonyan.

1944 februárjában az egységet Dél-Angliába küldték, nem messze az ókori Stonehenge-től, hogy csatlakozzanak a 2. pán-

céloshadosztályhoz, amelyet csak *Guruló Pokolként* ismertek. Csatatéren edzett összeállítás volt, korábban George S. Patton Jr. parancsnoksága alatt állt, és megjárta Észak-Afrikát és Szicíliát is. Azt pletykálták, hogy ez a veterán hadosztály, a maga két, egyenként több mint száz tankot számláló ezredével, meg a gyalogezreddel, a páncélos gépezetek támogató ezredeivel, híradósokkal és felderítőkkal, lesz az első páncélosezred, amely partra száll Franciaországban.

Egyelőre azonban szinte szüntelenül megszállást megelőző manővereket hajtottak végre, azaz hosszasan masíroztak, különleges gyakorlatokat végeztek, hadijátékokat játszottak Salisbury lankás, füves dombjain, amely megfelelő volt a páncélos taktika kialakítására. Ez idő alatt Victor megtanulta, hogyan vezesse az egysége egyik terepjáróját, és bár a Ritchie-fiúktól nem várták el, hogy elboldoguljanak egy tankkal, azért őt is elvitték egy bemutató körre. Mindvégig gyötörte a kínzó klausztofóbia, nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy egy csata alatt csapdába esik egy égő tankban.

1944 májusának elején azt a feladatot kapta, hogy a hadosztály több mint száz tisztjének beszéljen arról, mivel találkozhatnak majd Franciaország belsejében, miután a partraszállást követően beljebb nyomulnak. Úgy határozott, élénken leír a számukra egy tipikus francia falut, az emberekkel és a helyekkel, akikkel és ahol találkozhatnak – a polgármesterrel, a patikussal, a doktorral, a pappal, a bankárral, az iskolamesterrel, a templomban, a *boulangerie*-ben, a főtéren, a városházán.

* pékség (fr.)

Egy dobogón állva beszélt, a francia partvidéket ábrázoló, nagy térkép előtt, mutatópálcával a kezében. Nem ismerte a Calais környéki vidéket, ahol a csatorna a legkeskenyebb volt, és amelyet sokan – Hitlert is beleértve – a szövetségesek partraszállásának legvalószínűbb helyszínének tartottak, ezért egy olyan részt választott, amelyet viszont ismert, mert ott volt varázslatos városa: Normandiát. Színesen leírta a vidéket, ahol egy nyáron át szerelembe esett egy Dany nevű lánnyal – mintha egy másik életben történt volna.

Hetekkel később, amikor megtudták, hogy a Guruló Pokol tankjai és emberei szállnak majd partra a D-napon, sem az előadáson jelen lévő tisztek némelyike, sem a saját egysége nem akarta elhinni, hogy Victort nem avatták be titokban a Szövetséges Expedíciós Erők Legfelsőbb Parancsnokságáról, Londonból. Pedig nem. Pusztán véletlen volt, hogy éppen arra a pontra mutatott a térképen, amely később Omaha partszakasz néven vált híressé.

Guy Sternből csak azért lett Ritchie-fiú, mert a haditengerészet nem tartott rá igényt.

Néhány hónappal azután, hogy Amerika belépett a háborúba, Guy, akkor másodéves a Saint Louis-i Egyetemen, komolyan vette a folyosókra kiragasztott plakátokat, különösen azt, amelyik azt harsogta mindenkinek, aki nyelvtudással és más különleges készségekkel rendelkezett: A HADITENGERÉSZETI HÍRSZERZÉS TÉGED VÁR! El is ment a St. Louis belvárosában található tengerészeti toborzóirodába. Amikor kivárta a sorát a többi fel-

iratkozni vágyó fiatal férfi között, megmondta a toborzótisztnek, hogy a plakát hatására jött ide.

– Beszélek németül – közölte.

– Hallom az akcentusát. Ebben az országban született?

– Nem, hanem Németországban.

– Akkor nem írhatom fel. A haditengerészeti hírszerzés csak a született amerikaiakra tart igényt.

Guy teljesen elkeseredett. Aggódott, hogy nem tudja majd kivenni a részét a háborúból. Négy hónappal később azonban az ő behívója is megérkezett.

Azért akart részt venni a háborúban, mert meggyőződése volt, hogy csak akkor találkozhat újra a családjával, ha legyőzték a náciakat. Amerika – az ország, amely befogadta és új életet adott neki – rövid időn belül az otthonává vált, és hazafiként érzett iránta. Azonban a szülőföldje iránti érzései sem múltak el, és mélységes kötelességének érezte, hogy visszamenjen, és segítsen kitakarítani onnan Hitlert és a náciakat.

Egy tucatnyi másik St. Louis-i újonccal együtt a Kansas állam-beli Fort Leavenworth beiktatóközpontba vitték. Két hétig csak tengtek-lengtek, amíg a sereg eldöntötte, mit is akar kezdeni velük. Ekkor az alapfokú egészségügyi adminisztrációs képzőközpontba, Camp Barkeleybe küldték őket, a texasi Abilene-től nem messze. Ott teljes menetfelszerelésben gyalogolhattak kilométereket a tűző napon, majd helyi középiskolai tanároktól tanulhatták az egészségügyi és kórházi kezelésekkal összefüggő adminisztráció alapjait.

1943 májusának első napján Guy – akinek még nem ért véget a kiképzése – egy csoportnyi másik külföldön született újonccal

együtt bebuszozott Abilene-be, hogy egy szövetségi tisztviselő vezetésével részt vegyenek a csoportos honosítási ceremónián. A tudtukra adták, hogy ha kéri, a bíróság megváltoztathatja a németes vagy zsidó hangzású nevüket. Néhányan, akik nem akartak a születési nevükkel a dögcédulájukon átkelni az óceánon, arra az esetre, ha fogságba esnének, így is tettek. A hildesheimi Günther Stern aznap hivatalosan is a St. Louis-i Guy Sternné változott.

Arra számított, hogy amikor az alapkiképzése véget ér, egy katonai kórházba osztják be, vagy egy orvosi támogató egységhez. Azonban még mielőtt végzett volna a Camp Barkeleyben, behívták a parancsnokságra, és az őrmester közölte vele, hogy még aznap átirányítják egy másik laktanyába.

– Hova, őrmester?

– Nem tudom megmondani. A parancs lepecsételve érkezett.

Guynak két másik német zsidó katonával együtt fel kellett szállnia egy keletre tartó vonatra. Három óráig utaztak Texas végtelen füves pusztáin át, amikor felnyithatták végre a lezárt borítékokat. Baltimore-ban kellett átszállniuk egy martinsburgi helyiérdekűre; a végállomáson majd autó várja őket. A rejtély csak egy nappal később oldódott meg, amikor megérkeztek a marylandi laktanyához, ahol minden csupa zöld volt, és még egy tó is várta őket. A katonai rendész gondosan ellenőrizte a parancsukat, majd németül köszöntötte őket.

– *Willkommen in Camp Ritchie!*

Guy egészen másmilyennek találta a kiképzést a Camp Ritchie-ben, mint Texasban, azonban nem kevésbé keménynek. Hamarosan csatlakozott a többi tanulóhoz az éjjeli gyakorlatokon, amelyek

során az erdő közepén tették ki őket egy ismeretlen nyelven írt térképpel, meg egy kicsi iránytűvel. A találkozási pontot megjelölték, de ha nem értek oda 11-re, az autó nélkülük indult vissza, és gyalogolhattak negyven kilométert a laktanyáig. Guy első gyakorlatára egy ezredes is elkíserte őket, aki a térképet és az iránytűt kezelte. Órákig tévelyegtek, mire beismerte, hogy fejfelé tartotta a térképet. Kimerülten gyalogoltak vissza a bázisra; éppen időben érkeztek a másnap reggeli első órájukra.

A következő éjjeli terepgyakorlaton sem Guy, sem a társai nem értettek semmit a térképből: az egyikük szerint izlandi nyelven volt. Elindultak az első farmhoz, ahol a tulajdonos szívélyesen üdvözölte őket. Nyilván nem ez volt az első találkozása eltévedt „idegenekkel” a Camp Ritchie-ből.

– Üdv, Ritchie-fiúk! Ma miféle térképet kaptatok? Hadd nézzem! – Megvizsgálta a térképen ábrázolt ismerős földrajzi képződményeket. – Na jó, az az épület itt középen, az egy iskola, nagyjából három kilométerre északra. Aztán jön egy keresztút, de igazából csak egy ösvény. A bal oldali elágazást válasszátok, menjetek arra vagy nyolc kilométert, és odaértek, ahol a kocsí vár rátok. Igyekezzetek, meg lehet csinálni.

Ugyan nem lett volna szabad útba igazítást kérniük a helyiektől, sokan mégis megtették, ha eltévedtek. Guy úgy vélte, ezt az oktatók is tudják, és titokban az a céljuk, hogy a leendő hírszerzők mindenféle fortélyokat megtanuljanak, és gyakorolják, hogyan oldhatják meg az efféle gondokat a terepen.

Guy úgy érezte, hogy a Camp Ritchie terepen végzendő feladatai nem olyan nehezek, mint az elméleti oktatás. Nagyon kevés

olyan aktuális információnak voltak birtokában az ellenségről, ami nem került elő. A *Német hadrend*ből egész bekezdéseket kellett kívülről megtanulniuk, vagy éppen légi térképeket elemeztek, esetleg a Wehrmacht sapkáin vagy az SS egyenruháin található zsinórozás és kitüntetések azonosítását magolták – mindezt azért, hogy gyorsan ki tudják szedni a foglyokból a létfontosságú adatokat.

A kihallgatások lefolytatásáról szóló gyakorlatok során Guy először az alapvető módszerekkel ismerkedett meg. Az első, a „magasabb szintű tudás” azt jelentette, hogy a foglyot lehengetik a kihallgató részére már rendelkezésre álló részletekkel az ellenséges egységekről. A „megvesztegetés módjai” értelmében csokoládét kellett enni a fogoly szeme láttára, vagy rágyújtani; amikor enni kértek, vagy egy szál cigarettát, azt mondták neki, csak akkor kaphatják meg, ha együttműködnek. A „közös érdeklődési pont” a fogoly érdeklődési köreit és hajlamait aknázták ki. Ha focidrukker, a kihallgató addig beszél neki a fociról, amíg a fogoly elfelejti, hogy más színű egyenruhát visel. Utoljára jött csak a „félelem alkalmazása”, amelynek során a kihallgató megtudta, mitől fél és szorong a fogoly, és elhitette vele, hogy ha nem működik velük együtt, ez mind meg is valósul.

Arra az esetre, ha valamelyik diáknak az a gondolata támadt volna, hogy a kihallgatások során nincsenek jogi vagy erkölcsi határok, egy, a hadbírószágon szolgáló jogász őrnagy átismételte velük a fő szabályokat.

– Az első és legfontosabb, amit akkor is tartsanak észben, ha minden mást elfelejtenek, amit mondok: *soha ne érjenek hozzá*

a foglyokhoz! Ez ugyanis a hadviselésre vonatkozó általános konvenció egyértelmű megszegése.

Guy a 130 fő egyike volt, akik a Camp Ritchie nyolcadik osztályában végeztek német nyelvű kihallgatóként. A legjobb érdemjegyet rádiókommunikációból (96%), általános parancsnoki készségekből (89%) és kémelhárításból (90%) szerezte. Az oktatói értékelései szerint „csendes, szerény, jó színészi képességekkel. Meglehetősen intelligens. Kiválóan beszél németül. Papírmunkára megbízható, jó gyors- és gépíró.” A záróvizsgát követően törzsőrmesteri rangot kapott.

További két hónapnyi képzést és gyakorlatozást követően a Louisiana állambeli Fort Polk laktanyában, ahol a mocsarakban hemzsegték a kígyók, aligátorok és vaddisznók, 1944 januárjában Guy boldogan fogadta a hírt, hogy végre visszamehet Európába. Kétszáz másik Ritchie-fiúhoz, köztük Werner Angresshez és Victor Bromberthez csatlakozva szállt fel a *Rangitatóra*, hogy eljusson Angliába.

Miután partra szálltak, vonattal utaztak tovább a katonai hírszerzés parancsnokságára, ami az Oxfordtól északnyugatra elterülő Cotswolds-dombok közötti békés kisvárosban, Broadwayben kapott helyet. A helység nagyjából Shakespeare ideje óta nem változott; a nevét a széles főútról kapta, amelyet zöld fű, vörös gesztenyefák és mézsárga mészkőből épített házak szegélyeztek; közülük nem egy még a tizenhatodik században épült. A legtöbb Ritchie-fiút helyi családoknál szállásolták el, akik meghívták őket az asztalukhoz, a kirándulásaikra, egyéb társasági eseményeikre. Cserébe a katonák megosztották velük a különleges ellátmányt,

amit kaptak, például a nehezen beszerezhető csokoládét és cigarettát.

Itt folytatódott a kiképzés, amibe időnként a rutinos brit hírszerzőtisztok vendéglőadásai vittek és kis színt. Rengeteget gyakoroltak egy, a várostól északra fekvő gyűjtőtáborban, ahol kétszáz, Észak-Afrikából áthozott német hadifoglyot őriztek. A „Ketrec”, ahogy egymás közt emlegették, kiváló hely volt, hogy a Harmadik Birodalom igazi katonáin gyakorolják a kihallgatást, bár azok után, ahányszor kikérdezték őket, és tudva, hogy a számukra a háború véget ért, a foglyok a legtöbb technikára már nem is reagáltak.

Anglia háborúban állt egy erős ellenséggel, amely a Csatorna túloldalán vetette meg a lábát. Az egész ország egy nagy fegyveres táborrá vált. A Ritchie-fiúk idegesek lettek, valahányszor német egyenruhát kellett venniük, hogy meglátogassanak néhány, amerikaiakkal teli laktanyát, és tanítsanak nekik egy-két dolgot az ellenségről. A leginkább a Brit Nemzetőrség aggasztotta őket – sokan közülük idősek voltak, vén mordályokkal és pisztolyokkal, akik lesből lőttek a megszálló *Fritzekre*. Guy a maga előadásait mindig azzal a német mondattal fejezte be, amely véleménye szerint nagyon hasznos a katonák számára, és percekben belül egy egész barakkra való, örömtől sugárzó katona süvöltötte kórusban: „*Hände hoch, oder ich schieße!*” (Kezeket fel, vagy lövök!)

Guyt egy hatfős kihallgatócsapatba osztották, amelyet az Egyesült Államok hatalmas 1. hadseregének parancsnokságához rendelték. Az 1. hadsereg akkor hat gyalog- és légideszant-hadosztályból állt, összlétszáma százezer fő körül mozgott. Nem sokkal korábban alakult meg Omar Bradley altábornagy parancsnoksága alatt, akit

korábbi akadémiai évfolyamtársa, Dwight Eisenhower tábornok, a szövetséges erők főparancsnoka nevezett ki az Overlord hadműveletben részt vevő teljes amerikai szárazföldi haderő irányítására. Ez a haderő készült megszállni a nácik által elfoglalt Franciaországot.*

Guy hamarosan rájött, hogy a négy, az 1. hadsereg parancsnokságához rendelt kihallgatócsapat (a többi csapatot a hadosztályokhoz és azok különféle ezredeihez rendelték) huszonnégy tisztjének és besorozott tagjának nagy többsége, mint maga is, német zsidó menekült, akiket megfosztottak a hazájuktól, elszakítottak a szeretteiktől. Ők egytől egyig készen álltak rá, hogy elhagyják amerikai menedéküket, és visszatérjenek Európába, a nácik ellen harcolni. Közös, misszionáriusokhoz illő hév fűtötte őket, a gonosz ellen harcoló keresztes lovagoknak érezték magukat.

Az inváziót megelőző egyik feladatuk az volt, hogy kiválasszák a helyet, ahol majd a jövőbeli nagy „hadifogolyketrecek” felállíthatják az eredeti, parti hídfőállásokon túl; közel, de nem túl közel a parancsnoksághoz. Főúton is megközelíthetőnek kellett lenniük, arra az esetre, ha gyorsan kell evakuálni a foglyokat, a kihallgatók szállásától egy könnyen elérhető területen. Továbbá bőséges helyet kellett biztosítaniuk a remélhetőleg nagy számban foglyul ejtendő németek számára, akiknek etetéséről és őrzéséről a segédc csapatok gondoskodtak. Össze is állították a helyszínek listáját, aztán pedig,

* A West Point Akadémia 1915-ös évfolyamát úgy is emlegették, mint ahová „az összes csillag lehullott”, mert a 164 végzős közül 56 (mintegy 36%) emelkedett tábornoki rangra. Ez a rekord alighanem felülmúlhatatlan.

a több százezer szövetséges katonához hasonlóan, akik Angliában gyülekeztek a megszállásig, csak várták a D-napot.

Guy csoportjának az utasítás szerint a riasztás után konvojban kellett a bristoli főhadiszállásról egy csaknem ötszázezer lakosú délnyugat-angliai városba autózniuk. Ezt a helyet jelölték ki több száz hajó és inváziós csapatszállító repülő kiindulási kikötőjének.

A Csatorna felett vihar tombolt. Tovább várakoztak.

Egy délután, hogy ne unatkozzon annyira, Guy besétált a nagy, elsötétített sátorba, ahol esténként mozifilmeket szoktak vetíteni. Matiné-előadások általában nem voltak, de aznap, az általános feszültség csökkentése érdekében egy új hollywoodi filmet játszottak, a *Shine on Harvest Moon* címűt. A népszerű plakátlány, Ann Sheridan játszott benne, aki állítólag hetente 250 házassági ajánlatot kapott – többségét katonáktól. Nagyjából húsz perce foroghatott a film, és Sheridan éppen elénekelt a *Time Waits For No One* (Az idő nem vár senkire) című slágert, amikor a sátorban felkapcsolódtak a fények, és megszólalt a hangosbeszélő.

– Mindenki azonnal a helyére! Készüljenek, a konvojok fél óra múlva indulnak!

Guy a többi katonával együtt kirohant a sátorból.

Megindult az invázió: Guy Stern vágyálma, hogy visszatérjen, és megküzdjön a nácikkal, akik elvették a családját, végre valóra válhatott.

Werner Angress sosem tervezte, hogy repülőkből fog kiugrani. Mielőtt a Camp Ritchie-be irányították volna, már visszautasította a lehetőséget az ejtőernyős kiképzésre. Úgy gondolta, a há-

borúban gyalogusként is éppen elég veszélyes részt venni. Miután megérkezett Angliába, újra megkérdezték, hogy nem akar-e önkéntesként jelentkezni az ejtőernyősökhöz, mire ő határozottan közölte, hogy köszöni, nem. A legnagyobb meglepetésére azonban alig töltött el néhány hetet Broadwayben, máris beosztották a 82. légideszant-hadosztály mellé rendelt kihallgatócsoportba. Ez a hadosztály Észak-Afrikában, Szicíliában és Olaszországban is harcolt, nemrég érkezett meg Angliába, és a partraszállásra készülve egészítették ki új emberekkel és látták el felszereléssel. Most, hiánytalanul (megközelítőleg nyolcvanötezres létszámmal), három ejtőernyős-gyalogezredből (PIR) állt: az 505., az 507. és az 508. számúakból. Minden ezred, és a hadosztály parancsnoksága is kapott egy kihallgatócsapatot. Werner csapatát az 508. ezred mellé osztották be. Amikor az ezred egyik tisztje kikérdezte, és arra is rákérdezett, milyen körülmények között hagyta el Németországot, Werner röviden elmondta neki a családja menekülését.

– Eszerint maga zsidó? Nem néz ki annak. Tett már ugróvizsgát?

Werner csak nézett rá.

– Még nem – felelte rövid tétovázás után.

Nem a hatás kedvéért válaszolt így, bár már eszébe jutott, hogy milyen tagja lehet egy légideszant-hadosztálynak, aki nem ejtőernyős. Miután végigszolgált két évet a seregben gyalogusként, elérte a törzsőrmesteri rangot, és sikeres záróvizsgát tett a Camp Ritchie-ben, Werner elszánta magát, hogy jó katona lesz, és nem bújik ki a kötelessége alól.

A tiszt láthatóan elégedett volt a válaszával. Elmondta neki, hogy a légideszant-hadosztály legtöbb tagja az észak-kaliforniai Fort Braggban kapott ejtőernyős kiképzést, de néhány későn érkezőt már Angliában képeztek ki. Megígérte Wernernek, hogy ő és a többi újonc még a partraszállás előtt megkapják a kiképzést, bár beismerte, hogy ez nem lesz egyenértékű a hathetes ugróképzéssel, de az öt gyakorlőugrás, amit a minősítéshez el kell végezni, az bele fog férni.

Werner kihallgatócsapatában három másik német zsidó is volt, akik Hitler hatalomra kerülése után menekültek el Németországból, és mielőtt a Camp Ritchie-be kerültek volna, gyalogos kiképzést kaptak. Tudták, hogy a partraszállás napja – amelyet izgalommal vegyes elszánással vártak – gyorsan közeleg, és megvitatták egymás közt, hogyan viselkedjenek az igazi hadifoglyokkal szemben. Elutasították az erőszak alkalmazását, határozottan úgy érezték, hogy amerikai katonákként kötelesek civilizáltan viselkedni, úgy, hogy ez is megkülönböztesse őket a náciktól. Természetesen mind tudták, hogy nem minden német katona náci, és együttérzésüket fejezték ki a „szegény ördögök” iránt, akiket Hitler és a pártja elszédített – de majd igazán akkor lesz rájuk szükség, amikor a háború után az új Németországot építik.

John Breen százados, az ezred hírszerző részlegének (S-2) parancsnoka nagyon igyekezett, hogy megszervezze Werner számára a gyakorlőugrásokat. Civilként az államkincstár könyvvizsgálója volt, kedves és kedvelhető; a tisztek közül egyedül ő csatlakozott az alárendeltjeihez a közeli kocsmában, bár a szabályzat tiltotta

a hivatásosok és a besorozottak illetén keveredését. De a hetek csak teltek, és vagy az időjárás volt túl rossz, vagy nem voltak bevethető gépek, esetleg elérhető pilóták.

Májusban a 82.-et készenlétbe helyezték. Mindenkinek meghagyták, hogy csomagolja össze a ruháit és a felszerelését, és várja meg, amíg elviszik a reptérre. Mind tudták, hogy ez annyit tesz: az invázió nemsokára megindul.

Miközben Werner csomagolt, odament hozzá egy tiszt, és közölte vele, hogy ő a többi „nemugróval” együtt hátramarad, majd külön viszik át őket, a partraszállás után néhány nappal, amikor az érkezési szektorokat már biztosították.

Werner rettenetesen feldühödött. Ennyi kiképzés a háború előtt és közben, és a hiábavaló várakozás az ugrásokra, amelyekre végül is nem került sor – és akkor hátrahagyják, miközben a légi-deszant-hadosztály ejtőernyővel ugrik a németek megszállta Franciaország földjére a partraszállás napján? Később viszik át hajóval, mint egy zsák krumplit? Hangot is adott határozott nemtetszésének, de hiába. Wernert azonban szokás szerint nem hatotta meg a rangsor: elhatározta, hogy rögtön a legfelsőbb szinthez fordul.

Kirontott a barakkból, és egyenesen a hadosztály központjába rohant. Kifulladásig érkezett meg. Zihálva közölte a szolgálatos őrmesterrel, hogy a parancsnokhoz jött.

– A parancsnok úr elfoglalt – mondta az őrmester. – Mit akar?

Werner megmondta neki, mire az őrmester elírányította a hadosztály parancsnokhelyetteséhez, James Gavin ezredeshez (aki néhány hónappal később át is vette a 82. felett a parancsnokságot), közismert nevén Jumpin’ Jimhez (Ugró Jim – azért nevezték így,

mert rendszeresen az ejtőernyőseivel együtt ugrott a csatahelyzetekben).

A magas ezredes egy falra erősített térkép előtt állt. Amikor megfordult, Werner vigyázzba vágta magát, és tisztelgett.

– Werner Angress törzsőrmester, jelentkezem!

– Pihenj, őrmester. Mondja!

– Uram, kihallgatóként rendeltek a hadosztály mellé azzal, hogy ejtőernyős kiképzésben fogok részesülni. Nagyrészt az időjárással összefüggő okok miatt a kiképzésre nem került sor. Ennek ellenére engedélyt kérek, hogy a hadosztállyal együtt ugorhassak!

Mire befejezte, az ezredes már mosolygott.

– Nos, a sofőröm sem ugrott még életében egyszer sem. Ráadásul túlsúlyos. De szükségem van rá Franciaországban, úgyhogy ugrani fog. Ha ő ugorhat, akkor maga is. Mondja meg a felettesének, hogy megadom az engedélyt.

Werner gyorsan, elegánsan tisztelgett, és visszaszárguldott a barakkba, ahol közölte a meglepett ezredparancsnokkal, milyen jól ment a megbeszélése az ezredessel. Nemsokára ő is ott ült a reptérre induló buszon.

Ahogy az a seregben gyakori, a kezdeti kapkodás után várakozás következett. Werner a következő napokat egy hatalmas hangárban töltötte, a leicestershire-i Saltby Királyi Légierőbázison, Londontól csaknem százötven kilométerre északra. Négy amerikai repülőszázad érkezett Szicíliából; C-47 Skytrain csapatszállítók, amelyek hamarosan átrepítik őket Franciaország fölé, a kifutópályák aszfaltján várakoztak. A hangárban több száz tábori ágyat állítottak fel az ejtőernyősök számára; a várakozók kártyáztak, koc-

káztak az új, inváziós pénzzel, amelyet játékpénzként kezeltek. Minden délután játszott a rezesbanda, este pedig filmet vetítettek.

Werner sokat olvasott. A kedvence a vékony, rongyosra olvasott *Kaszárnya balladák* című verseskötet volt Kiplingtől – különösen a *Gunga Din* –, és a búr háborúk során született más katonai költemények. Sok levelet írt Groß Breesen-i barátainak (közülük többen szintén bevonultak) és Curt Bondynak, Virginiába. Szeretett volna a szüleinek is hírt adni magáról, de velük elvesztette a kapcsolatot két évvel korábban, miután megkapta az anyja levelét az apja berlini bebörtönzéséről. Azóta egyetlen levelére sem érkezett válasz. Nem tudta, hogy az anyja és a testvérei még mindig a nácik által megszállt Hollandiában élnek, vagy máshová szállították őket.

A fegyverei tisztogatásával és olajozásával foglalta le magát. Egy M1 karabélyt kapott; ezt nagyon kedvelték az ejtőernyősök, mert könnyű volt és egyszerűen szállítható, cserébe viszont nem igazán állította meg az ellenséget közvetlen tűzharcban. Egy brit tiszttől vásárolt egy német Luger pisztolyt is – amerikai katonák nem viselhettek ilyet, Werner azonban eldöntötte, hogy magával viszi a partraszállás napján, hátha kapóra jön majd.

Június negyediké reggelén újra kiadták a riasztást. A szóbeszéd szerint másnapra tervezték a partraszállást. A katonák vászonzsákokba csomagolták a tartalék felszerelésüket – ezeket majd utólag viszik utánuk. Aznap délután tudták meg, hová is készülnek: a normandiai Cotentin-félszigetre. A tervek szerint a hadosztály ejtőernyősei a Douve és a Merderet folyók között érnek majd földet, órákkal azelőtt, mint hogy a partraszálló erők fennmara-

dó része megindítaná a támadást, és elfoglalják a parttól tizenhárom kilométerre fekvő, kulcsfontosságú várost, Sainte-Mère-Église-t.

Wernert harminc másik ugró társaságában (akiket csak „husángnak” neveztek) szintén beosztották egy C-47-esre. A vezetőjük egy veterán őrmester volt, rengeteg ugrással a háta mögött. Amikor meghallotta, hogy Werner nem kapott kiképzést, elnevezte Csibének, és úgy döntött, muszáj lesz gyakorolnia egy kicsit a hangárban. Megmutatta neki, hogyan tolja hátra a fején az acél sisakot ugrás előtt, hogy lássa, az ernyő takaróvásznára rögzített zsinór rántása kibontotta-e nyolc és fél méteres ernyőjét. Elmondta, hogy az ötméteres zsinórnak az a dolga, hogy kibontsa az összehajtogatott ernyőt, aztán leváljon, hogy visszahúzhassák a gépbe. Ha Werner ernyője nem nyílik ki három másodpercen belül, vagy ha a selyemből kiszakadnak darabok, ami veszedelmesen felgyorsítaná a zuhanása sebességét, meg kell rántania a mellkasára erősítve viselt kisebb tartalék ernyő zsinórját. Azt is megmutatta neki, hogy érjen talajt kis terpeszben, hogy ne törje el a lábát. A főernyő zsinórzatának meghúzása csökkentette majd a pörgését a levegőben, így biztonságosan landolhat. Az őrmester végül felmászatta Wernert egy hatalmas faláda tetejére, és kiadta a parancsot, hogy ugorjon, mintha egy gépből ugorna. Werner könnyedén, a lábujjpárnáira érkezett, helyes tartásban. Ez az „ugrás”, meg a tizenöt perces tanfolyam jelentette az ejtőernyős kiképzését.

* Az ejtőernyősökkel teli repülőket „stick” (husáng), míg az egyéb, nem ejtőernyős katonákkal telieket „chalk” (kréta) névvel illetik. (a szerk.)

A másnapra tervezett partraszállást a csatorna felett tomboló viharok miatt lefűjták. A következő reggel az ejtőernyősök kék ég alatt ébredtek, és tudták, most már semmi sem állíthatja meg az inváziót.

Délután a hangár mellett ültek a földön, olívdzöld egyenruhában, fényesre suvikszolt ugróbakancsban, amikor Gavin tábornok eligazítást tartott nekik. Áttekintette a területet, ahová ledobják majd őket, és beszélt a küldetésükről is. Nem igyekezett szépíteni a dolgot. Tizenöt kilométerrel a német védelmi vonalak mögött érnek földet, hogy meggyengítsék a német védelmet, és biztosítsák a célpontokat – ezek között voltak hidak, városok és keresztutak is. Az arcvonal nyugati szárnyának szélén lesznek, és az lesz a feladatuk, hogy megakadályozzák a tengeren érkező csapatok elleni támadásokat abból az irányból. Ha a partraszállók nem képesek megvetni a lábukat Normandiában, és vissza kell térniük Angliába, az ejtőernyősöket senki sem menti ki. Azt mondta nekik, eleinte ne ejtsenek foglyokat, mert a körülményektől függően kezelhetetlen teherre válhatnak majd. „Jó szerencsét, jó vadászatot!” – fejezte be vidáman.

Wernert megriasztotta, amit hallott. Ne ejtsenek foglyokat? Ez nem a Genfi Egyezmény megsértése? A mellette ülő Ritchie-fiúkhöz fordulva megkérdezte, mi a nyavalyát fognak csinálni, ha nem foglyokat hallgatnak ki? Az egyikük úgy gondolta, hogy ez csak átmeneti helyzet, a levegőből indított hadműveletek első óráira jellemző lehet, hiszen az ellenséges vonalak mögött létfontosságú a gyors és észrevétlen előrehaladás. Nem igazán lesz idejük „ketreceket” építeni és őrizni.

A tábori szakácsok felállítottak egy mobilkonyhát a hangár mellett. A hosszú sort a tisztek zárták. Gavin tábornok szabálya szerint a 82. légideszant-hadosztály tisztjei mindig a többiek után ettek. A szakácsok az előző este steaket készítettek, amiről úgy gondolták, megfelelő búcsúgesztus lesz. Most, az időjárás okozta késedelem miatt kapkodva kellett elkészíteniük egy második *utolsó* vacsorát. Ázott sajtos makarónit hoztak össze – senki nem érezte úgy, hogy eléggé utolsó vacsorás íze volt.

Később a katonák a tűzhelyek zsírját és hamuját is felhasználták: bekenték vele az arcukat, hogy ne világítson a holdfényben. Werner véleménye szerint olyanok voltak, mint akik farsangi bálba indulnak.

Éjfél tájban lassan kivonultak a várakozó repülőgépekhez – mindenki 20-30 kilós felszerelést cipelt. Werner izzadt a magarakománya alatt. Két ejtőernyő, az egyik a hátán, a másik a mellkasán. Az egyik lábára gázmaszk volt erősítve, a másikra tábori ásó, ha fedezéket kellene készítenie. A mellkashevedereire, a tartalék ernyő fölé még két kézi repeszgránátot is rakott. Az övéen lógó hálóban egy kulacs víz volt, egy bajonett, egy elsősegélykészlet, tartalék lőszer és egy boxerkés. A mellkasára, az ernyő alá, a kenyeres zsákját szíjazták: ebben egy foszforgránát kapott helyet, egy iránytű, rágógumi, leveskocka, víztisztító tabletták, Hershey csokoládé, egy borotválkozókészlet, tartalék alsónemű és zokni, és a Kipling-kötet.

Amikor a csapata felsorakozott, hogy gépre szálljon, Werner látta, hogy a géptörzs oldalára valaki vastag betűkkel felfestette:

SON OF THE BEACH*, fölé pedig odarajzolta Donald kacsát úszónadrágban.

A csapatok átkiabáltak egymásnak, integettek, viccelődtek – ilyen vagy olyan módon búcsúzkodtak egymástól.

– Csibe, állj!

Werner kilépett a sorból, amely már megindult felfelé a rámpán.

– Maga száll fel utoljára – közölte vele az őrmester.

– Utoljára? – Werner el sem tudta képzelni az okát. – De miért?

– Mert maga száll majd ki elsőnek.

* Szójáték: a felirat jelentése „tengerparti fiú”, de a kiejtése egybecseng a „kurafi” jelentésű „son of a bitch”-csl. (*a ford.*)

6

NORMANDIA

Mire Werner Angress felszállt a gépére, a legtöbb ejtőernyős – acélsisakban, felpakolva, mint a teherhordó lovak – már elfoglalta a helyét az egymással szembenéző fémpadokon. Az ajtó mellett vártak a felszerelést tartalmazó csomagok: egy gépfegyver, egy aknavető, lőszer és élelmiszersomagok. Erre is ráerősítették a maga kioldózsínóráját, amely szintén a kabin közepén végigfutó, rögzített dróthoz csatlakozott.

Eddigre minden zajongás lecsendesedett. A gép belsejében vörös lámpák világítottak, hogy a katonák pupillája tág maradjon. Olyan volt, mintha egy másik világba léptek volna be: sötétre festett arcuk szellemszerűnek, kékesnek tűnt.

A csendet a pilóta hangja törte meg a rádióban, amikor beolvasta Eisenhower tábornok partraszállás-napi üzenetét a szövetséges erőknél.

– Önök készen állnak, hogy elinduljanak a nagy kereszties hadjáratra, amelyet hónapok óta terveztünk. A világ szeme önö-

kön van. A szabadságszerető emberek reménye és fohásza kísérik önöket. A többi fronton harcoló bátor szövetségeseinkkel és fegyvertársainkkal együtt önök fogják elérni a német hadigépezet megsemmisítését, a náci önkény felszámolását Európában, és biztonságot hoznak mindannyiunk számára egy szabad világban. A feladatuk nem lesz könnyű. Az ellenség jól képzett, jól felszerelt, és a csatatéren töltött idő megkeményítette... Csakis a teljes győzelem lehet a célunk! Sok szerencsét! Hadd kérjük a mindenható Isten áldását erre a nagyszerű és nemes vállalkozásra!

A gép motorja eleinte dadogott és köpködött, de hamarosan egyenletesen zúgni kezdett. A C-47-esek – gyomrukban a teljes 82. légideszant-hadosztállyal – libasorban álltak ki a kifutópályára. Amikor rájuk került a sor, nehéz terhükkel együtt végiggurultak a betoncsíkon, majd remegve, reszketve gyorsultak, amíg végül a levegőbe emelkedtek, és egyre magasabbra kapaszkodtak.

Ez volt Werner első repülése. Ekkor értette meg, hogy hamarosan több más első alkalomban is része lesz. Az első ugrása. Az első éjjeli ugrása. Az első *harci* ugrása. Abban a percben nem is gondolt rá, mivel szembesülhet Normandiában – bár az eszébe jutott, hogy ha ő ugrik ki elsőnek, kiváló célpontot nyújt majd minden német lövésznek, aki arra vár, hogy a selyemernyőkre függesztett amerikai katonák föléjük lebegjenek. Remélte, hogy nem esik pánikba, amikor ugrania kell, hogy az ernyője kinyílik, és egészben ér földet.

Addig köröztek az elsötétített angol vidék fölött, amíg fel nem állt a légi alakzat. Werner látta, hogy más gépek is csatlakoznak

hozzájuk; a szárnyaik végén villogó vörös-zöld fények szikráztak az éjszakában.

Az alakzat végre a csatorna, azon túl pedig a francia partvidék felé fordult. Azért, nehogy elrepüljenek a szintén Normandiába igyekvő több száz hadihajó felett, amelyeken izgulékony fedélzeti tüzérek szolgáltak, nagy kört tettek a németek által elfoglalt Csatorna-szigetek felett, Franciaország partjától ötven kilométerre. Alacsonyan repültek, hogy elkerüljék az ellenség légvédelmi ütegeit is, amelyeket a magasan szálló bombázókra állítottak be, és egyetlen lövés nélkül jutottak át a szigetek felett. Harminc perc sem telt el, és elérve a francia partokat, felkapaszkodtak a háromszáz méteres ugrómagasságra.

– Felállni, akasztani! – süvöltötte a csapatvezető.

A katonák felálltak, és a gép fara felé nézve sorba álltak, majd mind ráakasztották a kioldószinórjuk karikáját a fejük felett húzódó kábelre.

– Felszerelést ellenőrizni!

Mindenki az előtte álló társa kioldószinórját nézte meg: jó helyen van-e, nem akadt-e el egy karban, egy hevederben, egy hálóban, hiszen ezek megakadályozhatták volna, hogy az ernyő rendben kinyíljon.

Amikor átrepültek a Cotentin-félsziget fölött, a németek löni kezdtek rájuk.

Werner kinézett a kitárt ajtón, és látta, hogy számtalan nancsszín, fényes léghárító nyomkövető lövedék emelkedik az égre, segítve a földi lövéseket a pontosabb célzásban. Először szinte

szépnek találta a tűzijátékot... de aztán a mellettük szálló gépet találat érte, és tűzgolyóvá vált. Werner elsörnyedve nézte, amint pörögve zuhan a mélybe... és egyetlen ejtőernyő sem nyílik ki.

Hirtelen hangos puffanást hallottak, és az ő gépük is meg-rándult. Ez jelezte, hogy őket is lövés érte. Werner látta, hogy az ajtó melletti piros lámpa kialszik. A pilótának fel kellett volna kapcsolnia egy zöldet, amikor az ugrózóna fölé érnek, de a találat elektromos hibát okozott a kabinban.

A csapatvezető káromkodott. Így most vissza kellett mennie a pilótafülkébe, hogy megtudja, mikor ugorhatnak. El is kezdett visszanyomakodni a katonák mellett, miközben a gép kanyargott, tekergett, hogy elkerülje az eget vadvörös robbanásokkal feltépő légvédelmi tüzet. A katonáknak az is nehezükre esett, hogy talpon maradjanak.

– Mire számítottatok? – kiáltotta a Werner mellett álló. – El van baszva, mint annak a rendje!

Amikor a csapatvezető visszaért, rákiáltott Wernerre, hogy segítsen neki félretolni a felszerelést az ajtóból, majd az arcába nézett.

– Itt vagyunk! Ugorj, Csibe!

Werner végighúzta a kioldózsínórja végén lévő karikát a kábel-en, az ajtóhoz lépett, és tétovázás nélkül ugrott.

Hajnali negyed három volt, 1944. június 6.

Wernernek azt mondták, hogy lassan számoljon: *száztizenegy, száztizenkettő, száztizenhárom*, aztán nézzon fel, látja-e a feje felett a főernyőt. Ha nem, azonnal rántsa meg a mellkasára szíjazott tartalék ernyő zsinórját, hogy kibontsa azt. Százkettőig jutott, amikor

megérezte a fájdalmas rántást az ágyékában és a vállában. Felpillantva megkönnyebbülten látta, hogy a selyemkupola épségben feszül fölötté. Egyre pörgött, ezért meghúzta a főzsinórokat, hogy egyenesbe jöjjön. Nem érezte, hogy zuhanna: lebegett.

A ragyogó hold hol elbújt a felhők mögött, hol kibukkant. Werner nem értette, miért nem látja az égen a többi ernyőt. A földön sem látott fényeket, semmi jele nem volt, hogy letről lőnek rá. Olyan csend volt, hogy még egy ló nyerítését is hallotta a közeli legelőről.

Már látta, hogy egy almáskertben fog talajt érni. A föld száguldott felé; megrántotta a főzsinórt, és ezzel elkerülte, hogy éppen egy fára essen, de az ernyője így is fennakadt az ágak között, visszarántva őt is, alig fél méterre a földtől. Werner kiakasztotta a hevedereit, és lehuppant.

Sietve ellenőrizte a környezetét, de nem látott senkit. Az iránytűjére nézett, aztán kelet felé indult – arra kellett haladnia, hogy elérje a tervezett gyülekezési pontot. Körülötte mindenhol almafák álltak, kerítések helyett nagyjából százlépésenként magas, sűrű sövény választotta el őket egymástól.

Elért egy sínpart, és óvatosan átmászott a töltésen. A közelben egy főút is futott a vasúttal párhuzamosan. Werner elrejtőzött a bokrok között, úgy figyelte a ritkás forgalmat. Főleg motorosok húztak el mellette, és a vezetőik sisakjainak alakjából meg tudta állapítani, hogy német katonák. Tudta, hogy szembetalálkozik majd az ellenséggel Normandiában, de azt sosem gondolta, hogy egyedül lesz, amikor ez megtörténik, és a dolog most szürreálisnak tűnt.

Megvárta, hogy alábbhagyjon a forgalom, akkor átkelt az úton, és egy keskeny ösvényen begyalogolt az erdőbe. Tíz percet gyalogolhatott, amikor kiért egy holdfényes tisztásra. Amint kilépett, látta, hogy a másik oldalán, nagyjából harminc lépésre, három német katona áll egy géppuskafészekben, és a fegyver csöve egyenesen a tisztás közepe felé irányul.

Werner igyekezett nagyon csendesen továbbhaladni, remélve, hogy nem látják meg, de az egyik német odakiáltott neki, hogy azonosítsa magát.

– *Unteroffizier auf Patrouille!* – kiáltotta vissza, de amint a szavak elhagyták a száját, már tudta, hogy hibát követett el. Bár a német kiejtése, enyhe berlini akcentusával, tökéletes volt, mégis azt találta mondani, hogy őráraton lévő tizedes. Holott a Camp Ritchie-ben megtanították neki, hogy a Wehrmacht tizedesei általában nem jártak egyedül őráratra. Az egyik katona megparancsolta neki, hogy lépjen közelebb.

A M1-ese a vállán lógott: mire előveszi, hogy célra tartsa, a gépfegyverrel könnyedén lekaszállhatják. Akárhogy is, a kis „borsóvető” karabély nem szállhatott szembe a gépfegyverrel. Már nem fordulhatott vissza; belépett a tisztásra, egyenesen a fegyverállás elé, leakasztott a hevederéről egy gránátot, kihúzta a biztosítótűt, a németek közé vágta, majd szinte lépést sem tévesztve megfordult, és a tőle telhető legnagyobb tempóban rohanni kezdett – ami nem volt sok, tekintve a rajta lógó felszerelés súlyát.

A dobás sosem volt az erőssége. Futásban még hallotta a németek kiáltásait a robbanás előtt. Visszanézett: ez hiba volt. A gránát a földön pattogott, és éppen a géppuskafészek előtt robbant fel,

az egyik német pedig már ki is mászott, a pisztolyával Werner felé célozva.

Werner biztosra vette, hogy hátba lövik. Bevetette magát a tisztás szélén az aljnövényzetbe, kétségbeesve igyekezett eltűnni.

A német fegyver egyetlenegyszer dördült el. A lövedék visszhangos kondulással találta el Werner sisakját. A fegyverét készen tartva helyezkedett el a földön, és várt. Zihált, a szíve a torkában dobogott, de nem mozdult. A kiabálás és átkozódás folytatódott: annyit ki tudott venni, hogy az egyik német megsebesült a robbanásban. Werner meglepetésére azonban nem indultak utána, ő pedig lassan távolabb kúszott az erdőben. Nagyjából fél kilométerre a németektől úgy döntött, nem vonaglik tovább a sötétben, inkább letelepedett, hogy bevárja a hajnalt.

Megvizsgálta a sisakját is, és látta, hogy a golyó feltépte az álcahalót, és behorpasztotta a sisak hátulját. Ha áthatol az acélon, éppen tarkón találja Wernert. *Az a pali tudott löni!*

Tisztában volt vele, hogy átkozott szerencséje volt, amiért túlélte az első fegyveres összecsapását; azt mondta magának, hogy legközelebb ennél okosabbnak kell lennie. Óvatosabbnak, gyorsabbnak, ügyesebbnek – ezért nekilátott, hogy könnyítsen a terhén. Elásta mindazt, amit nem tartott lényegesnek, például a gázmaszkot, a kézi ásót, az ejtőernyő hevedereit, amelyeket még mindig viselt, és a *Willie Pete* gúnynevű foszforgránátot is – megkapta, de eszében sem volt emberek ellen használni, még az ellenségei ellen sem. A második repeszgránátjával szemben a *Willie Pete* gyújtófegyver volt, ami hevesen lángra lobbantott ruhát, üzemanyagot, lőszert, és élve elégethetett egy embert.

Amikor felkelt a nap, ellenőrizte a térképét és az iránytűt. A terep egyáltalán nem egyezett a térképpel, ebből tudta, hogy eltévedt, de úgy döntött, a parancs szerint kelet felé halad tovább. A német katonákkal történt találkozása után, amikor csak lehetett, az erdőben maradt, bár néhány úton át kellett mennie. Egyetlen ilyen alkalommal sem látott más járműveket, mint német katonaiakat; meg kellett várnia, hogy ezek elhaladjanak.

Aznap délután meghallotta, hogy beszélgető emberek közelednek egy ösvényen. Behúzódott az aljnövényzetbe, és várt. Ahogy közelebb értek, látta, hogy egy idős asszony és egy fiatal nő az, tűzfával megrakodva. Kilépett eléjük, mert elfelejtette, hogy az arcát még mindig zsíros korom fedi. Meglátták, és felsikoltottak.

– *Je suis parachutiste américain* – mondta iskolás franciasággal.

Bár megörültek neki, amikor megtudták, hogy amerikai, az idős asszony még mindig remegett, miközben a kérdéseire válaszolgattak. Megmondták, hogy a legközelebbi falu Videcosville, nagyjából fél kilométerre, de Werner legyen elővigyázatos, mert a helység másik felén németek állomásoznak.

Miután elváltak, Werner megkereste Videcosville-t a térképen, és látta, hogy tizenkilenc kilométerre északra van Sainte-Méree-Église-től. A tervek szerint a várostól néhány kilométerre délre kellett volna földet érniük. Csaknem huszonöt kilométerre dobták le őket a céltól! Visszaemlékezett rá, hogyan rángatta a pilóta a gépet, miután találat érte őket, és eszébe jutott, hogy talán az egész csapat rossz helyen ugrott. Ugrás előtt tájékoztatták őket, hogy a pilóták éppen ezért nem térhetnek el a kijelölt útvonaltól. Mi lett az ezrede többi tagjával? És a hadosztállyal? Ha másokkal is

előfordult egy ilyen téves ugrás, meglehet, hogy egész Normandia tele van kóborlókkal.

Éjjel nem aludt egy szemhunyaszt sem; másnap végig anélkül gyalogolt, hogy bárkivel találkozott volna. Késő délután egy farmerre akadt, aki az istállóban fejte a teheneit. A francia egyáltalán nem volt meglepve, hogy egy amerikaival találkozik; adott Wernernek egy bögre meleg tejet a fejéből, és egy pohárka borostyánszín folyadékot. Werner eleinte azt hitte, almalé, de valójában calvados volt, normann almapálinka. Ökölcspásként érte üres gyomrát. Csak akkor érezte meg, mennyire kimerült. Tudta, aludnia kell, mielőtt továbbmehetne. A farmer átvitte egy másik istállóba, ahol Werner elvágódott egy szalmakazal tövében.

Éjfél körül ébresztette fel egy tizenéves fiú, aki azt mondta, két másik amerikai katona van a közelben. Werner tudta, hogy számíthatnak a francia civilek segítségére a felszabadításukban, de lehetnek köztük kollaboránsok is, akik boldogan feladják őket a jutalom reményében. Készenlétben tartva a Lugerét, arra az esetre, ha csapda lenne, követte a fiút a sűrű sövénnel körülvett mezőre. És valóban, a bokrok között két eltévedt ejtőernyős lapult, a váll-lapjukon a 101. légideszantosok jelképe, a rikoltó sas. Werner boldog volt, hogy nem kell már egyedül lennie: örömmel üdvözölte őket, de egyszerre a karabélyaik csövével találta szembe magát.

Ráébredt, hogy a német akcentusa riasztotta meg őket. Sietve elmagyarázta, hogy ő is ugyanolyan amerikai katona, mint azok, bár német születésű; évekkal azelőtt szökött meg a nácik elől, most pedig a 82. kihallgatójaként szolgál. A másik két katona

azonban észrevette a Lugerét, amelyet a német tisztek is előszeretettel használtak, úgyhogy Werner még egy kicsit magyarázkodhatott. Szerencsére az egyikük, egy brooklyni zsidó, végre hitt neki, és segített meggyőzni a társát, egy vörös hajú bostoni írt, hogy Werner valóban a bajtársuk.

Miután túlestek a félreértésen, a két közlegény megjegyezte, hogy Werner, lévén őrmester, most már a parancsnokuk. Első parancsa az volt, hogy kétórás váltásban őrködjének, miközben a másik kettő alszik.

A következő néhány napon át a tizenéves fiú sorra vezette oda hozzájuk a *megtalált* amerikaiakat. Június 10-ére a csoport létszáma több mint két tucatnyira duzzadt a 82. és a 101. légideszant-hadosztályból. Mind szétszóródtak a vidéken, és nem találták meg a saját egységüket. A rangidős tisztjük egy százados lett, aki úgy döntött, ideje elindulniuk, utolérni az egységeiket, és becsatlakozni a háborúba.

A távolból hallották a lövések és a bombák hangját. A frontvonal felé haladtak, de mindig csak éjjel, hogy csökkentsék a fedeztetésük esélyét. Hallották, hogy a német egységek – teherautók és páncélosok is – északnyugat felé igyekeznek, távolabb az inváziós partvonalától, Cherbourg német kézen lévő erődjé felé. Úgy gondolták, ez annak a jele, hogy a partraszállás sikerrel járt, és a szövetséges erők az ország belseje felé nyomulnak.

Werner volt az egyetlen, aki beszélt franciául, úgyhogy magára vállalta, hogy élelmet szerez a helyi földművesektől. Óvatosan kellett megközelítenie őket, hogy biztos lehessen benne: nem kollaboránsok. Néhányan boldogan adták át a nélkülözhető ételüket

a szabadítóiknak, de Werner a legtöbbször fizetett érte – inváziós pénzzel, amelyet a szövetségesek parancsnoksága nyomott. A franciák még sosem láttak ilyen pénzt, és csak vonakodva fogadták el, mert a német megszállás alatt nem költhették el; csak akkor tartotta meg az értékét, ha a szövetségesek győznek. Nagyrészt tejen és kenyéren éltek, abból sem kaptak sokat, így az elveszett ejtőernyősök állandóan éhesek voltak.

Június 15-én Werner megegyezett egy földművessel, hogy lovas kocsin vigyen nekik több kanna tejet és néhány cipő kenyeret. Werner előre fizetett. A földműves azt mondta, este tízkor elviszi az ételt, ám nem jött – helyett jelentette a helyzetüket a németeknek.

Nem sokkal a megbeszélte időpontot követően egy erdős domboldalról számos német katona vette tűz alá az ejtőernyősök rejtekét. Szabályosan záporoztak a golyók körülöttük; Werner kénytelen volt meglapulni, amikor az egyik gépfegyver célba vette; a centikkel a feje felett elhúzó golyók sziszegése volt a legrondább hang, amit valaha hallott. Hanyatt fordult, és egy gránátot hajított a géppuskafészek felé – a tüzelés legalább annyi időre abbamaradt, hogy Werner visszakússzon a fák közé. Az ejtőernyősök viszonozták a tüzet, de nem volt gépfegyverük, aknavetőjük vagy más nehézfegyverzetük. A németek csak egy rövid ideig vártak, aztán hamarosan újrakezdték.

Néhány perc múlva meghallották a fejük feletti fák lombjára irányzott 20 milliméteres repülőgép-elhárító jellegzetes, kattogó hangját – ezt is bevetették az ejtőernyősök ellen. Forró repeszek és faszilánkok záporoztak rájuk. Amikor a felette álló fa felrobbant,

Werner egy pillanatra megvakult és megsüketült. Abból tudta, hogy még mindig életben van, amikor megérezte egy repesz éles fájdalmát a bal felsőcombján, és a kifolyó vér melegét – különös módon mindkettőt megnyugtatónak találta.

Még csengő fülével is hallotta azonban, hogy a németek utasításokat kiabálnak.

– Mit mondanak, őrmester? – tudakolta a százados.

– Hogy addig szórják ránk a repeszeket, ameddig csak kell – felelte Werner.

A földet rengető dübörgés folytatódott.

A százados eldöntötte – Werner szerint helyesen –, hogy a helyzetük reménytelen. Kevés lőszerük volt, körülvették őket az ellenséges vonalak mögött, a németek pedig többen voltak, nagyobb tüzerővel. Ha viszonozzák a lövéseket, az csak értelmetlen mészárlásba torkollhatott volna.

– Őrmester, maga beszéli a nyelvüket – mondta a százados. – Mondja meg azoknak a kurafiknak, hogy megadjuk magunkat.

Werner megmondta neki, hogy ha a németek meghallják őt beszélni, tudni fogják, hogy Németországban nőtt fel. Amit nem tett hozzá, az volt, hogy a németek valószínűleg azt hiszik: minden német, aki az amerikai seregben harcol, zsidó. Sok Ritchie-fiú kérelmezett és kapott is új dögcédulákat, mielőtt a tengerentúlra indult volna. Ezekről csak egy betűt töröltek, vagy változtattak meg: azt, amely a vallást jelölte. Werner a maga hébert jelölő H betűjét a protestáns jelentésű P-re cserélte.

– Hát, a pokolba is – sziszegte a parancsnok. – Hogyan csináljam?

Werner azt felelte, kiabálja azt, hogy *Kamerad, Kamerad!* A százados engedelmeskedett, és a németek beszüntették a tüzet.

A huszonnyolc amerikai ejtőernyős a földre dobta a sisakját és a fegyvereit, összekulcsolta a tarkóján a kezét, és kísétált a fák közül – a németek fogságába.

A hosszas képzés után, amelyben az amerikai hadsereg Werner Angresst részesítette, hogy hadifogoly-kihallgató lehessen, most ő lett hadifogoly.

Victor Brombert két nappal a partraszállást követően tért vissza imádott Franciaországába a Guruló Pokollal, amely első amerikai páncélosadosztályként ért partot Normandiában.

A 2. páncélosok nagy részét tankszállító hajókra tették az angliai Southampton kikötőjében, még június 7-én, onnan indították el őket a Csatorna túloldalára. Késő délután érkeztek Normandiába. Az éjjelt a fedélzeten töltötték, sokan a tankokban aludtak. A sötétben az egyik százhusz méteres hordozó aknára futott, és a robbanás a közeli hajókat is meglóbálta. Gyorsan süllyedt el: hét embert, harminc tankot, teherautókat és félláncaltapasokat vitt magával.

Miután felkelt a nap, a szállítóhajók kiúsztak a partra, kinyitották az orrban lévő ajtókat, és leeresztették a rámpákat. A 2. páncélosok katonái tankjaikkal és egyéb járműveikkel végiggurultak a tizenegy kilométeres, íves Omaha partszakaszon, amelyet mindkét

irányban sziklák zártak le. Bár Victor csapata negyvennyolc órával az első hullám után érkezett az „Easy Red” kódnevű szektorba, még mindig látták a D-nap rettenetes emlékeit a homokon.

Victor egy terepjárót vezetett; a rámpáról leérve fapalánkok vezették őket a partvonalon, hogy a járművek ne akadjanak el. Elhaladt a felfordult partraszálló egységek, a megsemmisített járművek, az elszórt felszerelések, töltényövek mellett. Láta, mi maradt a német védelemből: törött rudak, amelyek az aknákat tartották, V alakú tankcsapdák, hegyükkel a tenger felé fordítva. Halott katonák heverték a homokos talajba ásott sekély árkokban, vászon matracfedőkből készült ideiglenes szemfedők alatt. Az enyhén lejtős partvonal, amely semmiféle védelmet nem kínált a támadóknak, háromszáz lépésre nyúlt az apályvonalától a téglából rakott vízvédelmi falig, amelyhez most a sebesült amerikai katonák támaszkodtak, a gomblyukaikban evakuációs jelzéssel. Az egyiknek az egész fejét kötés fedte, csak egy keskeny rés maradt szabadon a szemének.

A kimerült technikusoktól, akik azért küzdöttek, hogy a hajókon érkező csapatok, járművek és ellátmány számára kanyargós utakat nyissanak a meddő és ellenséges dűnék között, Victor első kézből hallhatta, milyen volt a káosz az Omaha partszakaszon a D-napon. Hány, a partraszálló egységből kilépő katonát söpörtek el az aknavetők lövedékei, vagy kaszáltak le a stratégiai helyre telepített, beton géppuskafészekből. Hogyan sodorta el a sebesülteket a kavargó tenger. Mennyire képtelenség volt az összes vízközeli csapdát és akadályt eltakarítaniuk az útból, mert a gyalogosok fedezékként használták őket a golyózáporban. Hogy

a vértől vörösbe fordult tenger mindenhol testrészeket mosott partra. Hogy mennyi pánikba esett és összezavarodott partraszálló egység tagadta meg, hogy elhagyja a partot.

Victor feszülten hajtott fel egy meredek, kavicsos ösvényen egy hatvanméteres sziklafalra, majd onnan egy bokros fennsíkra, ahol a többi francia tolmáccsal kellett találkoznia. Az egyik terepjáró vászonnal fedett utánfutójában érkeztek a csomagjaik és a hírszerzési dokumentumaik, beleértve a *Német hadrend* egy példányát is. A céljuk Saint-Laurent-sur-Mer falu volt, hogy kikérdezzék a közel kétszáz lakost, mit tudnak a német csapatok erejéről és a szárazföldi védelemről.

Victor majdnem három éve először éjszakázott francia földön – szó szerint. Túlságosan kimerült volt, hogy fedezéket ásson magának, ezért magára csavarta a takaróját, és elnyújtózott a nyílt mező szélén. Néhány órával később egy alacsonyan repülő német gép sívítására ébredt – világítórakéta fénye alatt száguldott feléjük. Victor a nedves talajba kapaszkodott, miközben a gépfegyvergolyók felszaggatták a mezőt. Rejtekhely híján, imádkozni képtelenül, két dolgot fogadott meg. Ha ezt túléli, az életét drága ajándéknak fogja tartani, és soha többé nem panaszkodik semmi miatt. És amíg a háború tart, soha többé nem alszik menedéken kívül.

A többi kihallgatóval együtt hamar rájöttek, micsoda kihívás pontos adatokat kiszedni a környékbeli földművesekből és parasztokból. Néhányan nyíltan megtagadták az együttműködést, mások nagyon szerették volna boldoggá tenni a franciául beszélő amerikaiakat azzal, hogy azt mondták, amit szerintük hallani akar-

tak. Amikor az egyik kihallgató megkérdezte, hová telepítettek a németek aknákat, az egyik francia férfi határozottan az út bal oldalára mutatott, és azt mondta: „Annak az útnak a jobb oldalára!” Még a szemtanúk sem voltak teljesen megbízhatók: a leírások nagyon is eltértek egymástól. Victor és a többiek rájöttek, hogy a megoldás az lesz, ha olyan sok emberrel beszélnek, amennyivel lehet, és a válaszokat összevetve szűrik ki a pontatlanságokat és túlzásokat.

Victort meglepte, hogy Normandiában nem mindenki fogadta örömmel a szövetségesek érkezését. Látszólag mindenki boldog volt a *libération* miatt, de a felszín alatt a helyiek egy része gyűlölte a partraszállókat, mert a hadművelet az utált németek (les Boches) mellett ártatlan franciák halálát is okozta, a szövetségesek széles körű bombázása pedig kárt tett az otthonaikban, a templomaikban és a boltjaikban. Emellett a Calvados-régióban élők exportálták a tejtermékeiket, a cidert, az almapálinkát, a marháikat, és a gazdaság nem szenvedte meg a német uralmat. Minthogy máshol hiány volt az árucikkekből, a helyi feketepiac felvirágzott – Normandiában ezért nem nyert akkora teret az ellenállás.

A normandiai terep a végtelen sövényeivel másféle problémákat állított a csapatok, különösen a páncélosok mozgása elé. Az angliai manőverezési gyakorlatok során éppen erre a terepre nem készítették fel a tankok pilótáit, hiszen ha megteszik, a figyelmes kémek számára elárulták volna, hogy Normandia lesz a partraszállás célpontja. A sövényekkel körülvett kisebb mezők, a mélyen futó utak, a rengeteg kereszteződés, mind-mind kiváló védekezési pont volt, de annál nehezebbé tette a támadók dolgát. Tökéletes

terep volt ez a rejtett géppuskafészek és a német mesterlövészek számára, akik megvárhatták, amíg a gyalogság és a páncélosok száz lépésnél is közelebb értek, mielőtt lőttek volna. Miután jó néhány tankot elvesztettek, amikor a sövényen átmászva védtelen hasukon találta őket a tankelhárító lőszer, a hadosztály megpróbált – sikertelenül – dinamittal lyukakat robbantani a sűrű növényzetbe. Végül valakinek eszébe jutott, hogy erősítsenek fel egy buldózerlapátot a tank orrára, így vágják át magukat a sövényeken. A dolog olyan jól bevált, hogy utóbb speciális, éles lapátokat gyártottak és szereltek a tankok orrára, amelyeket ezután csak Orrszarvúaknak neveztek.

A 2. páncéloshadosztály katonái hamarosan a sövényharc más módjaira is rájöttek. Amikor a németek meglapultak, átengedték a maguknak utat vágó tankokat, majd az utánuk érkező gyalogosokra nyitottak tüzet, a tankosok új, halálos trükköt eszeltek ki. A fő lövegüket kartáccsal töltötték meg – ez az emberek ellen bevetett lövedéktípus ólom- vagy vasgolyókból állt –, és oldalra fordították. Amikor áttörték a sövényeket, kilőtték a kartácsot, megsemmisítve mindenkit, aki lesben várakozott. Ez a stratégia elnyerte a németek vonakodó tiszteletét; el is nevezték a hadosztályt Roosevel Henteseknek, a 2. tagjai pedig boldogan fogadták el ezt.

Victor csapata a terepjáróikat is átalakította, miután hallották, hogy a vezetőket a keskeny utak fölél kihúzott dróttal fejezik le. Miközben a szélvédőt lehajtva kellett vezetniük, hogy a nap csilánása ne keltse fel a mesterlövészek figyelmét, az autók elejére sokfogú drótvágókat szereltek, magasan a lökhárító fölé.

Normandia kijózanította Victort abból az elképzeléséből, hogy a háború hősie vagy nemes dolog. Amint az elászi barátja fogalmazott a *Rangitata* fedélzetén, hamar „kigyógyult” a háborús lázból. Az első fronton töltött éjszakáján rájött, hogy a hősiesség jól néz ki az irodalomban, de alig jelent valamit, amikor röpködnek a golyók. A nagy képnek egyszerre jóval kisebb jelentősége lett, mint gondolta volna. A központi kérdés inkább az lett: mi történik most? Aztán: mi fog történni *legközelebb*?

Ahogy áthaladtak Normandián, kikérdezték a frissen felszabadított falvak lakóit a német védelemre vonatkozó bármi hasznos információ után kutatva, vagy a hátrahagyott csapdákról és a csapatmozgásokról tudakozódva, Victor alig látott almáskertet vagy legelőt, ahol ne heverték volna halott katonák vagy állatok. A németeket a testek állapota ellenére is könnyen fel lehetett ismerni, még ha csak a szegecses bakancsukról is. Egy kép, ami mélyen Victor memóriájába égett, egy fiatal, halott német képe volt, aki egy almafa alatt hevert, a száját pedig úgy tátotta el kínjában, mint Edvard Munch *Síkoly* című képének alakja.

Az elhullott állatok száma is megrendítő volt – a tehenek groteszk testhelyzetben, felpuffedve heverték a földön, gyakran a hátukra fordulva, hogy a lábuk mereven az ég felé bökött. A rothadó hullák gyakran szolgáltak fedezékként a katonák számára.

Victort különösen elrettentette a 2. páncélosok holttesteinek látványa a tankjaikkal. A parancsnokok a toronyra dőlve, a vezetőik, a lövészek, a szerelők, akik csapdába estek az égő páncélosban, és megpróbáltak kimászni a menekülőajtón, de nem jutottak ki, és felismerhetetlenné égtek. Victor úgy érezte, az oldalukon

heverő, vagy felfordult, elpusztított tankok úgy néztek ki, mint a megcsönkített őshüllők, kiontott belekkel.

És akkor még ott volt a szag is: kiömlött üzemanyag, elégett kordit, megperzselt emberi hús.

Victor észben tartotta a nagy célt – harcolni Hitler és a nácik ellen –, de ezeket a szörnyű jeleneteket nehezen viselte. Egy vers, amit Normandiában írt, és hazaküldött egy unokatestvérének, így kezdődött:

*Sebzett tankok, kilyuggatott emberek,
a senki által nem várt háború képei...*

Egy héttel az érkezésük után a 2. páncélosok azt a parancsot kapták, hogy tisztítsák meg a calvadosi Cerisy-erdőt a védekező németektől. A sűrűn álló bükkök, tölgyek és fenyők erdeje Victor számára normális időkből egyszerű sétatér- és piknikhelyszínnek tűnt volna. De a lombosítók halálos veszedelmmé váltak, ha felülről találta el az ellenség aknája, amely az érintkezéskor robbant, és repeszest zúdított rájuk. Még a kicsi, mély, egyszemélyes árkok sem jelentettek védelmet, ha a robbanás a fejük felett történt. Éjjel-nappal ugyanaz a kórus zengett: robbanások, a széttörő fák éles reccsenése, és a síkolyok: „Istenem, eltaláltak!”

Amíg Cerisy-ben harcoltak, a hadosztály hírszerző tisztje (G-2) belerángatta Victort egy örült és veszedelmes tervbe. A tiszt a West Pointon végzett, és Szicíliában, Patton alatt irányított egy páncéloshadosztályt. Úgy gondolta, hogy a velük szemben álló csapatokat némi rábeszéléssel meg lehet győzni róla, hogy adják meg

magukat. Azt akarta, hogy Victor csoportja a hangosbeszélőkkel szóljon a németekhez. Amikor megtudta, hogy a csoportból csak ketten, Victor és Willi Joseph beszélnek folyékonyan németül, mindkettejüket behívatta a parancsnokságra, hogy előadja nekik eszetlen ötletét. Napjában háromszor kellett átkiabálniuk a németekhez a csodálatos lehetőségről, hogy megadhatják magukat. Úgy gondolta, a német parancsnokok fiatal, gyakorlatlan tartalékosokat hoztak ide, akiket talán meg lehet győzni, hogy adják fel.

Victor tudta, hogy vannak könnyen mozdítható, pszichológiai hadviselésre specializálódott egységek, erre a feladatra felszerelt teherautókkal. Őket is a Camp Ritchie-ben képezték ki, és most propaganda-szórólapokat készítettek, amelyeket repülőkből szórta ki az ellenséges vonalak mögé. Azt is tudták, hogyan közölgék a propagandaüzeneteket, miközben a hangosbeszélőn népszerű német zene szól. Az ő hatalmas teherautóik azonban nem juthatnának fel egykönnyen a frontvonalhoz – ráadásul az ezredes eldöntötte, hogy Victor és Willi kell, hogy végrehajtsa az akciót.

– Menjenek ki oda – kiabálta –, és tegyék a dolgukat!

Annak érdekében, hogy Victor és Willi hangját eléggé fel tudják erősíteni, hogy elhallatsszon az ellenségig, híradós mérnököknek kellett felállítani egy hangosbeszélő rendszert a németek közelében. Az egyiküket egy német mesterlövész lőtte le, amikor egy fára mászott, hogy felszerelje a hangosbeszélőt.

Miután meghatározta a fronthoz legközelebbi gyalogosok helyét, Victor és Willi elindultak az ellenséges vonalak felé. Azt mondták nekik, találnak majd egy beásott amerikai szakaszt az egyik mélyúton túl, ezer lépésre a németektől. Miután kiértek

a fák közül, és megtalálták a mélyutat, a továbbiakban kúszniuk kellett golyók lyuggatta holttestek és acélsisakok között.

Amikor elérték a számukra felállított hangosbeszélő-rendszert, Victor belekezdett a csábító üzenetbe. Korábban már gondolkodott rajta, mit mondjon. Csak semmi fenyegetés. Mindenekelőtt rokon érzéseket akart ébreszteni. „A háború rettenetes. Mi utáljuk. Ti is utáljátok. A béke csodálatos. Azért jöttünk, hogy felszabadítsuk Európát. Gyertek át, és jó bánásmódban lesz részetek!”

Az ellenség válasza hamarosan megérkezett, aknavető-sorozat formájában.

A két Ritchie-fiú két napon át mégis naponta háromszor kúszott odáig, hogy elmondja ugyanezt a hangosbeszélőkön át. Mindannyiszor aknákat kaptak válaszul.

Egyetlen német sem adta meg magát.

Guy Stern igyekezett uralkodni a félelmén, amikor a partraszálló jármű, amelynek fedélzetén volt, áttörte magát a hullámverésen az Omaha part felé, három nappal a partraszállás után. Szorosan összepréselődött a többi katonával, és biztosra vette, hogy a maguk módján ők is félnek. Nem volt az az épeszű ember, aki félelem nélkül ment volna ennek a partszakasznak a közelébe 1944 júniusának elején.

Guy a Camp Ritchie-beli kiképzése óta egyvalami miatt különösen aggódott. Mi történik, ha német hadifogságba esik, és azonosítják mint német zsidó „árulót”, aki most az amerikai hírszerzésnek dolgozik? Az elkapott árulókat és kémeket általában lelőtték.

De nem csak ettől tartott. Egész életében utálta a vér látványát. Gyerekkora óta kiszaladt a helyiségből, ha valaki akár csak az ujját is elvágta a közelében. Hogy bírja majd a háború szörnyűségeit? Képes lesz profin és érzelemmentesen ellátni a feladatokat, amelyekre kiképezték? A náci felelték azért, hogy a szülei kénytelenek voltak tizenöt évesen elküldeni otthonról, ők hurcolták el a családját hildesheimi otthonukból a varsói gettóba, hogy ott ismeretlen végzetel szembesüljenek. Képes lesz kordában tartani a benne forrongó gyűlöletet Hitler és a csatlósai iránt, hogy elvégezhesse a feladatát?

A parton a terepjárója elhagyott egy csoportnyi sebesültet, akik az ellenkező irányba, a partraszálló jármű felé igyekeztek. Ők voltak azok, akik járőképesek maradtak, maguktól vonultak le a partról. Nem csupán véresek voltak egytől egyig, hanem megtörttek és kábák. Távolabb elgurultak a holttestek azonosításával foglalatokodó egységek mellett – a holtak láthatóan nem élveztek elsőbbséget a kimenekítéskor. Guy maga is meglepődött, milyen különös távolságtartással tudja szemlélni a hullák groteszk sorát. Régi kényessége valahol elmaradt az úton.

– Gyertek már, a pokolba is! Rengeteg a foglyunk! – kiáltott a csapatot vezető tiszt, Kurt Jasen alhadnagy, a harmincas évei közepén járó német zsidó, aki a családjával menekült el Berlinből, miután a náci hatalomra jutottak. Amikor megkapta az állampolgárságot, és Guyjal együtt levizsgázott a Camp Ritchie-ben a nyolcadik osztályban, megváltoztatta a nevét is – eredetileg Jacobowitznak hívták.

Guy hatfős kihallgatócsoportja az invázió előtt szétvált; hárman a D-nap másnapján érkeztek, hárman később. Jasen alhadnagy az első csoportban volt, és társaival nem bírtak a nagy számú fogollyal. A csoport másik felének érkezését várta, most pedig felvezette őket a part feletti fennsíkra, hogy megkezdjék a kihallgatásokat.

Az újonnan érkezők a fennsík legteteyén egy szögesdróttal elkerített ketrecfélét pillantottak meg, ahol több száz német foglyot őriztek a sasszemű katonai rendészek, amíg fel nem terelhették őket az angliai fogolytáborok felé induló, üres inváziós hajókra. A kihallgatóknak az volt a feladata, hogy a foglyok indulása előtt minél több információt szedjenek ki belőlük a parti védművekről.

Guy szabadtéren, felfordított ládából rögtönzött ott magának asztalt. Az első fogoly, akivel szembekerült, egy keménynek kinéző német volt a gallérján vörös jelzéssel – Guy emlékezett a tanulmányaiból, hogy ez a tüzerek jele. A fogoly rangja, *Wachtmeister*, az őrmesterrel volt egyenértékű, és ez, a kora, na meg öszülő haja arra utalt, hogy nem kevés csatában és hadjáratban vett már részt. Guy kérdéseire eleinte csak a nevét és a rangját volt hajlandó elárulni. Akármivel próbálkozott, a fogoly nem tört meg, Guy pedig rettegett, hogy az első háborús kihallgatása kudarccal zárul.

Abban a percben egy tüzérségi lövedék süvített el a fejük fölött, hogy a közelben csapódjon be. Mindketten hasra vágták magukat a sáros földön. Guy azonnal felpattant, mert nem tudta, hogy az első aknát szinte mindig követik az újabbak. A *Wachtmeister* rutinosabb volt, és fekvé maradt, várva, hogy a saját tarackjai vegyék zárótűz alá.

– *Krieg deinen verdammten Arsch hoch, und antworte auf meine Fragen, du Feigling!* – üvöltötte Guy. – Emeld fel az átkozott seggedet, és válaszolj a kérdéseimre, te gyáva!

A német óvatosan feltápaszkodott. Hitetlenkedve figyelte Guy eszetlen viselkedését; valamiképpen úgy gondolta, vakmerőség áll mögötte, nem pedig tapasztalatlanság. Most már megválaszolta Guy kérdéseit. Szerencsájük volt: a lövedéket nem követte több, ahogy a *Wachtmeister* várta. De ez az egy is elég volt, hogy megváltoztassa a kihallgatás erőviszonyait, Guyt téve meg irányítóvá. Meglehet, nem értette pontosan, miért, de azt látta, hogy immár uralja az első háborús kihallgatásán a helyzetet, és ez friss önbizalommal töltötte el, hogy mégis képes elvégezni a feladatát.

Egy héten belül hat és fél kilométert haladtak az ország belseje felé, Foucarville-be, ahol egy hatalmas fogolytábor állítottak fel a város mellett. Néhány nappal később a csapat parancsnoka, Melvin Rust százados, egy texasi, aki Brownswille-ben tanult németül, félrevonta Guyt, és megmondta neki, hogy elkaptak három spanyolt, akik a Csatorna-szigeteken léptek meg a németek fogságából, a francia partok közelében.

– Maga a papírjai szerint beszél spanyolul – mondta Rust. – Magához osztom be őket.

Guy, amikor bevonult, valóban feljegyezte a papírokon, hogy két évig tanult spanyolul a Saint Louis-i Egyetemen. A kihallgatás mégis rázósan kezdődött, mert a foglyok egyszerre kezdtek beszélni, ráadásul sokkal gyorsabban, mint hogy Guy megértette volna. Végül rávette őket, hogy lassabban és egyenként beszéljenek, így megtudta, hogy a spanyol polgárháború veteránjai, akik

Franciaországba szöktek, csak hogy ott német fogságba essenek. Mindhárman mérnökök voltak, és akkor vitték őket a Csatorna-szigetekre (amelyek eredetileg angol koronabirtokok voltak Normandia közelében), miután a németek elfoglalták azokat. Kényszermunkára fogták a foglyokat, hogy megerősítsék a szigetek védelmét – Guy azonban nem értett meg ennél többet a mondanivalójukból. Az egyetemi spanyol szókincsébe nem tartoztak bele a katonai szakkifejezések.

A spanyolok segíteni akartak. Papírt és ceruzát kértek. Guy magukra hagyta őket a sátorban, és mire visszatért, a mérnökök több oldalnyi részletes vázlattal fogadták, amelyen szerepelt minden légvédelmi és tüzérségi üteg, minden géppuskafészek és más katonai létesítmény, amelyet a Csatorna-szigeteken felállítottak.

Amikor Guy elvitte a papírokat a századosnak, ő teljesen elégedett.

– Ez aztán a kihallgatás, Stern – mondta lassan, déliesen elhúzva a szavakat.

Guy nem árulta el neki, hogy nem értette meg a spanyolok részletes magyarázatait a védművekről, sem azt, hogy ők maguk kértek papírt és ceruzát. De azért megszerezte a német védművek részletes térképét, amely kritikus fontossággal bírhatott abban az esetben, ha a szövetségesek úgy döntenek, visszafoglalják a szigeteket, Nagy-Britannia egyetlen részét, amelyet megszálltak a háború alatt.

Hála Guy „briliáns” teljesítményének, a százados úgy döntött, ad neki még egy feladatot. A főnökség, így magyarázta, kérdőívet küldött nekik. Mi a legjobb módja, hogy felmérjék a német

seregek morálját? Melyik amerikai propaganda-szórólapok a leghatékonyabbak, és melyek a legkevésbé azok?

– Szükségem lesz egy egységre, akik levezetik és felülvizsgálják a kihallgatásokat, és részletes választ adnak az efféle kérdésekre – fejezte be Rust. – Néhány kihallgatót erre fogok beosztani. Maga lesz a főnökük, őrmester.

A középiskola és az egyetem alatt Guy élvezte a kutatást és az esszéírást. Úgy hangzott, az új feladata sem lesz nagyon más, csak éppen most nem könyvekből, hanem az elfogott német katonákból szedi ki az információkat.

A kevés női haditudósító egyike a következő hónap során Foucarville-be érkezett, hogy megtalálja a nagy sztorit. Guy felismerte a harmincas éveiben járó barna hajú nőt, amint belépett a kihallgatósátorba, bár egyenruhát és sisakot viselt. Virginia Irwin volt az, a *St. Louis Post-Dispatch* riportere. Guy sokszor szolgálta fel neki az ebédjét a kisvendéglőben, ahol az egyetem mellett pincérkedett, hogy megélhessen.

– Nagyon máshogy néz ki a katonanadrágban és a bádoglepben – mosolygott rá Guy –, de én azért emlékszem magára, Miss Irwin. Mindig fekete ruhát viselt, még nyáron is, és a haját magasra tornyozta a homloka felett.

A nő nevetett, és azt felelte, hogy ő is emlékszik Guyra, bár sosem mutatták be őket egymásnak. Lejegyezte Guy nevét, címét, a nagynénje és nagybátyja adatait – ezeket később megírta a cikkében. Megszervezte, hogy Guy legyen a tolmácsa, amikor meglátogatta a tábornokot. Egy német, aki a riporternő előtt szégyellte borotvátlan arcát és mocskos ruháit, azt mondta, biztosra veszi

Németország reménytelen vereségét. Azt is hozzátette, hogy nem lepte meg a július huszadikai, Hitler ellen megkísérelt merénylet híre; szerinte Németország számára a megváltást csak egy új, demokratikus kormány hozhatná el, amely a munkásosztály érdekeit tartaná szem előtt.

Amikor Irwin megállt, hogy egy másik rabbal beszéljen, az – Guy közvetítésével – elmondta neki, hogy amikor fogságba esett, és bevitték az amerikai vonalak mögé, meglátta a megindított hadigépezetet, és azonnal arra gondolt, hogy ezzel nem vehetik fel a versenyt.

Mielőtt távozott volna, Irwin még megkérdezte Guyt, mi a véleménye a harcoló német katonák moráljáról. Guy megmondta neki, hogy kilencven százalékuk szerint értelmetlen a háború, de csak hetvenöt százalékuk ismerné be. A különbség oka pedig, ahogy Guy fogalmazott, a német büszkeség és a náci fanatizmus együttese volt.

CSAK A FOGOLYTÁBOROKBAN VAN VILÁGOS

*Úgy ragyognak Normandia sötétjében,
mint egy hollywoodi premier.*

Írta: Virginia Irwin,
a *Post-Dispatch* harctéri tudósítója

VALAHOL NORMANDIÁBAN, július 24.

Itt, a kikényszerített, tökéletes normandiai feketeségben különös, háborzongató éjszakai látványt nyújtanak a hadifoglyokkal teli, kivilágított ketrecek, mint egy hollywoodi filmszínház az Elfújta a szél bemutatóján.

Az egész félszigeten ez az egyetlen hely, ahol sötétedés után egy kicsiny fényt is látni lehet. Az utakon kivilágítatlan furgonok és terrepjárók araszolnak, hogy ne nyújtsanak célpontot a harci repülőgépeknek. Este tíz után rágyújtani fegyvelemsértés, zseblámpát pedig csak a legnagyobb veszély esetén szabad bekapcsolni.

A börtönketrechen azonban németek járkálnak a szögesdrót mögött a hatalmas reflektorok fehér fényében, amelyet csak tovább erősít a környék mély sötétsége.

Ma egy német hadifogolytáborban jártam. Németek ezreit költöztették át Angliába csak ezen az egy útvonalon; a Cherbourg késő júniusi elesét követő napokban naponta 4-5 ezer fő is áthaladt itt.

Amikor elértem a tábor, hamar szétszaladt a híre, hogy egy amerikai nő van itt; a németek izgatottan tódultak a szögesdróthoz, hogy egy pillantást vethessenek erre a furcsaságra.

*Egy fordító segítségével – mint kiderült, Guy Stern törzsörrmester volt az, a St. Louis, Maple Place 116A alatti lakos – több német katonával is beszéltem, akik fogságba estek a harcok első napjaiban...**

Nem sokkal Irwin látogatása után Guy meghallotta, hogy egy új fogoly került a táborba, aki korábban őrként szolgált egy koncent-

* Virginia Irwin volt az első amerikai riporter, aki megjárta a háborús Berlint. 1945. április 27-én érkezett, három nappal Hitler öngyilkossága, és tízzel Németország kapitulációja előtt. Az elpusztított főváros utcáin még mindig harcoltak az oroszok és a németek; Virginia a hordozható írógépén vetette papírra a cikket, és rohanvást igyekezett vissza az amerikai vonalak mögé, hogy beküldje a világszenzációnak beillő anyagot. A katonai cenzúra azonban, bosszúból, amiért engedély nélkül ment Berlinbe, visszatartotta az írását.

rációs táborban. Mivel sem idő, sem ember nem volt elég, hogy a fogságba esett ezeket mind kihallgassák, a képzett kihallgatókra várt, hogy néhány előzetes kérdésből megállapítsák, kik azok a foglyok, akik valószínűleg értékes információval bírnak, és átadják a listát a komolyabb kihallgatásokat végző csapatoknak.

Guy maga elé hívatta az egykori őrt. Egy fiatal, besorozott katonával nézett szembe, aki a Sachsenhausen-Oranienburg táborban dolgozott, harminc kilométerre Berlinton északra. Beszélt Guynak a táborokról, ahol több ezer embert tartottak fogva, sok zsidót, de kommunistákat, bűnözőket és homoszexuálisokat is. A rabokat az SS műhelyeiben kényszerítették munkára, ahol repülőgépalkatrészeket vagy egyéb hadianyagot állítottak elő. A büntetések szigorúak voltak: az egykori őr elbeszélése alapján bevett gyakorlat volt, hogy a rabokat a szorosan hátrakötözött csuklóiknál fogva akasztották fel. A szökési kísérleten kapottakat nyilvánosan akasztották fel. Máskor kivégzőosztag elé kerültek az elítéltek.

– Én is sokszor jelentkeztem a kivégzőosztagba – közölte a fiatalember láthatóan érzelemmentesen.

– Miért? – tudakolta Guy egyenletes hangon. A német vállat vont.

– Ha én nem teszem meg, megteszi más.

Az egykori őr azonban azt is elmondta, hogy az önként jelentkezésért jutalom járt.

– Lehetőséget kaptam, hogy elmehessek Berlinbe. A nagy hangversenytermek még mindig nyitva voltak. Nagyon szeretem a hangversenyt, különösen Beethovent és Mozartot.

Guy egy ív papírt tolt a német elé azzal, hogy írja le az állításait. Amaz megtette, végül alá is írta a vallomását. Guy ekkor elvitette a szeme elől, vissza a ketrecbe.

Mélyen megrázta a fegyőr beismerése, különösen pedig a tárgyalogossága. Egykedvűen mondta el az egészet, nem kellett noszogatni, és a jelek szerint büntudatot sem érzett. Olyan mélyen beléivódott a náci erkölcs, hogy már képtelen volt felismerni, milyen embertelen dolgokat tett. Szinte elképzelhetetlen dolgokat mondott, Guy azonban minden szavát elhitte.

Amikor megírta a kihallgatási jelentését, elküldte az 1. hadsereg parancsnokságára, és más parancsnokoknak is. Várta, hogy valamiféle választ kap, azonban nem érkezett semmi. Akkor még nem adták ki a parancsot, hogy dokumentálják a háborús bűnöket, és azonosítsák a bűnösöket. Még nem tartott ott a háború menege. A legfontosabb információ az volt, amit taktikára, cselekvésre lehetett váltani; ami megmenthette az amerikai katonák életét, és segíthetett a szövetségeseknek megnyerni a következő csatát. Guy sosem tudta meg, mi lett a fogollyal, aki olyan könnyedén bevallotta, hogy ártatlanokat végzett ki, hogy cserébe ellátogathasson a kedvenc hangversenyekre.

Szokásává vált, hogy átlapozza az újonnan érkező német foglyok zsoldkönyvét, hogy lássa, kit lenne érdemes kihallgatnia. Az amerikai azonosító iratoktól eltérően, amelyek nem tartalmaztak bizalmas információkat, a német *Soldbücher* annál több mindent tárolt: az egység számát, a korábbi beosztást, a katona utolsó eltávozásának helyét és idejét. Amikor Günther Halm zsoldkönyve akadt a kezébe, felismerte a nevet. Halm, most a Wehrmacht

Oberleutnantja, ugyanabba a sportegyesületbe járt Hildesheimben, mint Guy, amíg onnan ki nem tették a zsidókat. Barátokként nőttek fel, és sokszor versengtek az atlétikában. Günther olyan valaki volt, aki esetleg tudomással bírhatott a családjáról – Guy maga az 1942 nyarán feladott levél után nem kapott híreket felőlük. Halm zsoldkönyvében az állt, hogy Hildesheimbe ment eltávozásra. Talán tud valamit?

Guy éjfél utánig várt, hogy maga elé hozassa a foglyot. A sátor sötétjében, miközben a zseblámpa Günther álmos arcába világított, Guy azzal nyitotta a kihallgatást, hogy megjegyezte: Günther kisportolt testalkatát látva úgy gondolja, biztosan minden sportágban kiváló atléta lehetett. Ezzel rávette Halmot, hogy a sportról beszéljen. Guy ekkor a szülővárosáról kérdezte, hogy próbára tegye a szavahihetőségét. A fogoly részletes pontossággal leírta Hildesheimet.

A csendes és inkább visszahúzódo fiatal, akire Guy emlékezett, harcossá vált. Az ingén a sokak által irigyelt lovagkeresztet hordta, amelyet a bátorságáért nyert el Rommel *Afrikakorps*ának soraiban. Guy később megtudta, hogy a hildesheimi Günther Halm volt minden idők legfiatalabb katonája az *Afrikakorps*ban, aki megkapta ezt a kitüntetést.

Ezután megkérdezte, milyen képzésben vett részt Halm a fogásba esése előtt, mire a német részletesen és nyilvánvaló büszkeséggel írta le a tankelhárító fegyverzet kezelésében szerzett kiváló jártasságát. Guy rákérdezett, hogy volt-e kapcsolata francia civilekkel, hozzátéve, hogy a *Realschule* éveiben valószínűleg tanult franciául.

Amint kimondta a szót, már tudta, hogy hibázott. *Realschule* csak egy volt Hildesheimben: a középiskola, amely modern tantervet kínált, beleértve az ókori nyelvek helyett az élőket. Guy és Halm mindketten oda jártak.

Halm, értetlenül, hogy az amerikai kihallgató honnan tud róla effélét, megpróbálta elárnyékolni a szemét, és alaposabban megnézni a vele szemben ülő árnyékot.

– Honnan tud ennyi mindent rólam? – kérdezte gyanakodva.

– *Oberleutnant*, maga egy többszörösen kitüntetett tiszt. Mi pontos nyilvántartást vezetünk az ellenség ilyen tisztjeiről.

Guy nem tudhatta, hogy Halm hitt-e neki, de attól félve, hogy a fogoly felismeri, félbeszakította a kihallgatást, és visszaküldte Günthert a ketrecbe. Másnap reggel átszállította egy másik fogolytáborba, nehogy napfénynél is meglássák egymást. Egyszer sem volt alkalma, hogy feltegye a kérdést: „Mi történt a családommal?”

A Camp Ritchie-ben kiképzett, német születésű kihallgatók számára nyomatékosították, hogy ha felfedik a személyazonosságukat, nemcsak a saját biztonságukkal játszanak, hanem veszélybe sodorhatják a Németországban vagy a megszállt területen élő hozzátartozóikat is, ha esetleg ők kerülnének ellenséges fogságba. Volt azonban egy másik ok is, amiért Guy elkerülte a kérdést, pedig állandóan ez járt a fejében.

Félt a választól.

A német katonák Werner Angresst és a többi fogságba esett amerikai ejtőernyőst egy mezőre terelték. Ott megparancsolták nekik, hogy vetközzenek meztelenre, de még az óráikat és a gyűrűiket is

vegyék le, aztán feküdjenek hasra. A ruháikat átkutatták, rejtett fegyvereket keresve, aztán visszaadták őket, de a személyes tárgyaik legtöbbszörének lába kelt.

Az egyik ejtőernyős Wernerhez fordult.

– Örmester, mondja meg annak a fritznek, hogy a jegygyűrűmet meg akarom tartani!

Egy német éppen az aranyékszert csodálta. Wernert megrémítette a gondolat, hogy felfedje német mivoltát.

– Nem tehetem – súgta vissza. – Sajnálom.

A bajtársa megértette. Biccentett; és elveszítette a gyűrűjét.

Ezután azonban senki sem került közel hozzá, hogy elárulja, amit Wernerről tud. Teherautóval szállították őket a mezőről egy pajtába, ahol az éjszakát éhesen töltötték, anélkül, hogy egy orvos ránézett volna a sebeikre. Másnap reggel újra megmotozták őket, majd kis csoportokban átvitték az udvarházhoz, amely az őket foglyul ejtő egység főhadiszállásául szolgált.

Wernert egy idősebb, kinevezett tiszt kérdezte ki. Az a benyomása keletkezett, hogy a középkorú, szemüveges *Sonderführer* civilben tanár lehetett; az angolsága iskolai volt, erős akcentussal beszélt. Ez aggasztotta Wernert, attól félt, hogy a tiszt észreveszi a saját német akcentusát. Mivel egy repesz okozta sérüléstől erősen bicegett, a kihallgatója megígérte neki, hogy amint befejezik a procedúrát, Wernert kórházba szállítják, ahol ellátják a sebeit.

– Melyik egységhez tartozik, örmester? – kérdezte.

Werner a 82. légideszantos váll-lapjára mutatott.

– Igen, de melyik ezredbe?

A D-napon a 82. két ezrede ugrott, egyet tartalékként viszatartottak Angliában, ez az utolsó hadosztály pedig azóta vagy megérkezett Normandiába, vagy nem. Ez az információ hasznos lehet az ellenségnek.

– Nem mondhatom meg – felelte Werner –, és az én helyemben maga sem tenné. A Genfi Egyezmény szabályainak értelmében mindössze a nevemet, a rangomat és a törzsszámomat vagyok köteles elárulni.

– A keresztnéve Werner. Német családból származik? Talán a nagyapja után kapta a nevét?

Werner ráébredt, hogy éppen most súgták meg neki, mit feleljen.

– Úgy van – válaszolta. – A nagyapám után kaptam a nevemet. – *Most már miért hagyja abba?* – Werner nagyapa és a család más tagjai a tizenkilencedik században emigráltak az Egyesült Államokba.

– Hol született?

A tősgyökeres berlini Werner a virginiai Lynchburgöt választotta. Még sosem járt ott, de jól ismerte, mert a 29. gyaloghadosztály 116. ezredének B századában, az első egységben, ahol szolgált, a legtöbben onnan jöttek.

– Lynchburg! – kiáltott fel a vallatója. – Jártam már ott!

Werner igyekezett nem kimutatni az ijedelmét. Mi annak az esélye, hogy egy normandiai német kihallgatótízt járt már a Virginia állambeli Lynchburgben? Ahelyett, hogy megvárta volna a kérdést, amelyet nem tudott volna megválaszolni, hiszen

ugyanannyira ismerte Lynchburgöt, mint Timbuktut, támadásba lendült.

– Mikor volt ott? – kérdezte aggodalmasan.

– 1926-ban – vágta rá a kihallgató. – Nagyon fiatal voltam, egy német textilcég utazó alkalmazottja. Három hétre küldtek oda.

Werner megkérdezte, ez volt-e az utolsó alkalom, és a német azt felelte, igen. Werner megkönnyebbülten bólintott.

– Nos, a város nagyon megváltozott azóta.

– Ó, afelől semmi kétségem. – A német szinte vágyakozónak tűnt. Werner tudta, itt az ideje témát váltani.

– Kaphatnék valamit enni?

– Igen, amint végeztünk, kap majd ételt. De most mondja, mikor és hol ugrott ki a gépből?

Werner érezte, hogy ismét nála van az irányítás.

– Tudja, hogy ezt nem mondhatom meg.

A Camp Ritchie kiképzése egyszerre megtérült, most, hogy meglehetősen váratlanul a kihallgatóasztal rossz oldalán találta magát. Tudta, mit árulhat el, és a Genfi Egyezmény értelmében mire nem köteles válaszolni. Képes volt arra is, hogy barátságosan, észszerűen elbeszélgessen a némettel, miközben nem mond neki semmit.

Néhány perccel később egy magas Wehrmacht-hadnagy lépett be; eddig egy másik helyiségben vezette a maga kihallgatását. Németül kérdezte meg az idősebbet, mit tudott meg. *Nichts*, felelte amaz; a hadnagy megismételte, hogy ő sem.

Wernert és a többi sebesültet átszállították Cherbourgba, a Louis Pasteur Kórházba, ahol több mint száz amerikai katona

feküdt már, a legtöbbben komoly sebbel. Volt, akinek amputálták a végtagjait. Werner sebét szulfonamid-tartalmú porral kezelték, hogy el ne fertőződjön, aztán bekötözték. Mivel járóképes maradt, a német és francia kisegítőkkal együtt beosztották, hogy ételt hordjon az amerikaiaknak.

A munkája során a kórház teljes területére bejárása volt, és az, hogy mindkét nyelvet értette, igen hasznosnak bizonyult. Már a legelső este, lámpaoltás előtt, röviden elmondta az amerikai pácienseknek, hogy aznap milyen háborús híreket hallgatott ki a beszélgető németektől. Így bizonyosodtak meg mind róla, hogy a normandiai partraszállás sikerrel zárult, és amerikai katonák közelednek Cherbourghoz és a létfontosságú kikötőhöz. A németek már elkezdték levegőbe röpíteni a dokkokat és egyéb parti létesítményeket, amelyeket nem akartak szövetséges kézre juttatni.

Három nappal később Werner és a többi járóképes katona csatlakozott az amerikai hadifoglyokhoz egy Cherbourghoz közeli vén pajtában, ahol a priccseken nyüzsögtek a bolhák. Werner inkább a földön aludt; egy éber éjszakát töltött a távoli robbanások hangjára fülelve. Másnap kora reggelre a háború sokkal közelebb ért; az aknák alig háromszáz lépésre a pajtától csapódtak be. Az örök közül sokan elmenekültek, de akik maradtak, úgy határoztak, hogy a foglyokat átköltöztetik egy városszéli alagútrendszerbe. Amikor odaértek, a hegyekbe vezető alagút éppen a német 709. állandó gyaloghadosztály főhadiszállásaként szolgált – ez az egység a part védelmére volt rendelve, és a partraszállás óta négyezer tagját veszítette el.

Másnap reggel Wernert és még egy tucat másik rabot teherautón visszavitték a kórházba, hogy ágyakat és matracokat hordjanak a túlszűfolt alagútba. A Cherbourgot körülvevő gyűrű egyre szorult körülöttük, és amikor átvágtak a városon, mindenhol aknák hullottak.

A kórházba érve Werner látta, hogy az épületet körülvették a repülőgép-elhárító ütegek. A bejáratnál német frontkatonák álltak, és szűrős szemmel méregették az amerikai hadifoglyokat. Werner elhaladtában hallotta, amint arról beszélnek, hogyan ölnék meg az *amerikanischen Bastardokat*. Beérve továbbadta ezt a társainak, és hozzátette: „Valószínűleg nem fogják megtenni, de azért senki se maradjon egyedül. Gyertek velem.”

Most igazán úgy érezte magát, mint egy tyúkanyó. A többiek körbefogták, miközben kicipelték a matracokat, és felpakolták a teherautóra. A 101. ejtőernyősök egyik katonája, Sigmund „Sig” Stajkowski rakta fel éppen a terhét – vele Werner azokban a napokban barátkozott össze, amikor az elfogatást igyekeztek elkerülni –, a többiek már visszaindultak, amikor egy akna éppen a bejárat előtt csapódott be. A lökéshullám feltaszította Wernert és mindenki mást a folyosón, és minden elsötétedett. Odakintről sikoltozás és kiabálás hallatszott, német káromkodásokkal keverve, amiért az amerikaiak egy kórházra lőnek – holtott a légelhárító ütegek még akkor is bömböltek mellettük.

Odakint több német katona meghalt, öt amerikai fogoly megsebesült; Sig holtteste a teherautó mellett hevert. Örmester volt, de a partraszállás előtt közvetlenül lefokozták közlegénynyé, mert egy hétvégi eltávozásról napokkal később tért vissza.

Werner egyenes embernek, kiváló katonának ismerte meg, aki mindig szívesen segített a kényes feladatban, amikor a francia parasztoktól igyekeztek ételt szerezni. Huszonöt éves volt, és maga is földműves, az 1940-es bevonulása előtt a családja wisconsini tejgazdaságában dolgozott. Werner letérdelt, és gyengéden Sig vállára tette a kezét. Most boldoggá tette a gondolat, hogy a bajtársa kihasználta azokat az extra napokat Angliában, és remélte, hogy kiválóan szórakozott. Levette Sig nyakából az egyik dögcédulát – a másikat azonosítás céljából fenn hagyta –, és segített feltenni az összetört testet egy másik teherautóra, amely a német holttestekkel együtt elvitte, mint egy rakás tűzifát.

Másnap, június 24-én azt jelentették, hogy az amerikai erők a város szélén vannak. A németek a part közelébe vitték a foglyikat, és egy föld alatti óvóhelyre terelték őket.

A német katonák egy része továbbra is azzal foglalta el magát, hogy felrobbantotta a dokkokat, de mások inkább beszivárogtak az óvóhelyre. Werner csodálkozva fedezte fel köztük a szemüveges kihallgatót, aki régi barátként köszöntötte. Nemsokára már a sakktábla mellett ültek; a kihallgató néhány percenként aggódalmasan felnézett a mennyezetre, amely meg-megremegett a légicsapások és bombák nyomán. Végül megkérdezte, hogy Werner szerint ki bírja-e.

– Alighanem – felelte Werner –, hacsak nem kapunk közvetlen találatot.

– Miért nem hagyják abba?

– Miért nem adják fel?

– Az egész háború értelmetlen.

Minél többet beszélgettek, mindig csak angolul, Werner annál inkább megkedvelte a kihallgatót. Idősebb volt, besorozott, némileg pohos: igazán nem tipikus náci, sem testben, sem politikai nézeteiben. Egészen biztosan nem az a típus volt, akire Hitler büszke lett volna. Egyes amerikai születésű katonákkal ellentétben Werner tudta, hogy nem minden német rossz német.

Teltek az órák. Az óvóhelyen tartózkodó többi német katona, a saját jól felfogott érdekében, belátva, hogy Cherbourg eleste már csak idő kérdése, egyre barátságosabban kezdett viselkedni a foglyokkal. A tábornok által otthagyott szivarokat és pezsgőt osztogatták, és az amerikai hadifogolytáborban uralkodó körülményekről kérdezősködtek. Werner meghallotta, ahogy idegesen mormolják egymásnak: „Holnap már mi leszünk az ő foglyaik.” A többiek egyetértettek. Úgy beszéltek róla, hogy jobban örülnének, ha Amerikába küldenék őket, nem Angliába, mintha városnéző kiruccanást terveznének.

Werner papírt és ceruzát kért, aztán egy gyertya remegő fényénél nekiállt feljegyezni, mi minden történt vele a partraszállás óta. Hosszú három hét volt, a felét fogságban töltötte. Június 26-án ezzel zárta a naplót: „Holnap van a 24. születésnapom. Újra szabad akarok lenni.”

A kívánsága másnap pontosan délben vált valóra, amikor a Cherbourg védelmével megbízott német tábornok megadta magát az USA 9. gyaloghadosztályának. Amint azt megjósolták, a Werneréket addig őrző németek is felsorakoztak odakint, hogy fegyveres őrizetbe adják magukat.

Az így kiszabadult amerikaiak közül némelyik azt javasolta Wernernek, hogy menjen oda a középkorú *Sonderführer*hez, aki kihallgatta, és mondja meg neki – folyékony németsséggel –, hogy átverte, hiszen ő is kihallgatótiszt. Werner azonban nem volt erre hajlandó. Azt mondta, a német az elejétől fogva tisztességesen bánt velük, ezért semmit sem szeretne kevésbé, mint megalázni őt most, hogy fogságba esett.

Amikor odament a fogolyhoz, angolul szólt hozzá.

– Remélem, mi is ugyanolyan tisztelettel bánunk majd magával, ahogy maga bánt velünk.

Végül kezet ráztak.

Werner aznap este újra csatlakozott az ezredéhez Vindefontaine falu mellett, Sainte-Mere-Église-től valamivel délre. Werner megtudta, hogy ez volt az első város, amelyet a 82. a D-nap legkorábbi óráiban felszabadított, nem messze onnan, ahol neki kellett volna földet érnie. A bajtársai melegen fogadták; már mind meg voltak róla győződve, hogy Werner halott. Egy orvos megnézte a lábát, de az szépen gyógyult. Werner könyörgésére vonakodva bár, de megadta neki az engedélyt, hogy az ezreddel maradjon, ahelyett, hogy visszamenne Angliába lábadozni.

Nem sokkal a visszatérése után egy fogoly a kihallgatása során elárulta Wernernek, hogy tud egy csoportnyi német katonáról, akik meg akarják adni magukat, de félnek, hogy az amerikaiak lelövik őket. Werner megkérte, hogy mutassa meg neki a helyüket a térképen, aztán néhány katonatársával együtt odagyalogolt. Egy domb alján táboroztak, egy erdős rész szélén. Werner úgy döntött, egyedül megy le a dombon. Leérve németül kiáltott oda

a rejtőzködő ellenséges katonáknak, hogy a háború a számukra véget ért, itt az ideje, hogy megadják magukat. Biztosította őket, hogy tisztességes bánásmódban lesz részük.

A bozótosból két tucat német emelkedett ki, a kezük tarkóra téve. A rangidős besorozott tiszt, egy tizedes vezette őket. Werner azt mondta neki, maradjon mellette, és együtt vezették fel a többieket a dombon.

Werner megtudta tőle, hogy hány főből áll az ezrede, hol rejtőzik az alaposan megtépázott egysége többi tagja, és még sok minden mást is. A tizedes Berlinből jött, és elmondása szerint civilben cipész volt. Neki és az embereinek is elege volt már a háborúból, és eldöntötték, hogy nem akarják megöletni magukat.

Ekkor azonban az ejtőernyősök egyike lekiáltott Wernernek, hogy egy ismeretlen amerikai főhadnagy érkezett oda, és le akarja lőni a foglyait.

Werner meghagyta a tizedesnek, hogy kövesse, és felsietett a dombon. A főhadnagy valóban fegyvert fogott a foglyokra. Werner emberei védelmezőn álltak a németek elé, azt ismételtették, hogy a foglyok Angress őrmesteréi, a főhadnagy tegye le a fegyvert. A főhadnagy nem volt erre hajlandó, azonban hiába parancsolta meg nekik többször is, hogy álljanak félre.

– Most azonnal tűnjenek el az útból! – kiabálta a fiatal főhadnagy.

Werner azonnal gyanította – később ez be is igazolódott –, hogy a főhadnagy csak most érkezett Normandiába hajón, és német trófeát akart, hogy háborús hős lehessen.

– Főhadnagy – közölte vele Werner szigorúan –, ezredparancsom van rá, hogy kihallgatásra beszállítsam ezeket a foglyokat. Ez nem a maga hatásköre. Ha nem távozik, jelenteni fogom a századosomnál.

Werner emberei erre maguk is felemelték a fegyvereiket a főhadnagy felé, aki vonakodva leeresztette a sajátját. Vetett még egy dühös pillantást Wernerre, majd nehéz léptekkel elsietett. Werner és a többiek odébb kísérték a foglyokat egy ketrechez, hogy majd később kihallgassák őket. A túlbuzgó főhadnagy, mint Werner később megtudta, néhány nappal később meghalt a fronton.

A tervek szerint július negyedikét a német vonalak ellen intézett támadással akarták ünnepelni. Breen százados, Werner hírszerzési felettese az ezredben, azt kérte, hogy Werner kifejezetten arra irányítsa a kérdéseit, hová telepítettek a velük szemben álló németek aknákat. A támadást megelőző napon Werner egy német őrmestert hallgatott ki, aki alig árult el valamit, a táskájában azonban megtalálták a környék térképét, rajta minden akna megjelölt helyével. Azonnal látta, hogy ez nagy kincs, és sietett vele Breenhez.

– Ez csodálatos! – örvendezett Breen. – Még a támadás megindítása előtt el kell juttatnunk a másolatokat a zászlóaljnak és a többi ezrednek is.

Így, hogy tudták, pontosan hol vannak elásva a robbanószerkek, az aknaszedők könnyen fel tudták szedni és hatástalanítani őket, és az amerikai csapatoknak nem kellett éles aknamezőn végigmenni. Werner információja olyan fontos volt, hogy Breen

bejelentette: a déli támadás előtt, kora reggel ő maga fogja elvinni a másolatokat a hadosztály minden egységének.

– Lenne a sofőröm? – kérdezte Breen.

– Nagyon szívesen – válaszolta Werner.

Ez a párbeszéd nem volt jellemző egy tiszt és egy sorkatona viszonyára, de az ő kapcsolatuk sem volt éppen tipikus. Breen nagyjából tíz évvel idősebb volt Wernernél, házas, három gyermek apja: barátságosan, már-már atyáskodón bánt a fiatal őrmesterrel. Werner cserébe elvállalt minden feladatot, amire Breennek szüksége volt, és emlékeztette a kedves tisztet a törzskari megbeszélések időpontjára és effélékre, amelyek gyakran kimentek a fejéből.

Werner későig dolgozott aznap: több mint egy tucat katonai térképen jelölte meg egyenként az aknák helyét. Végül nem sokkal napkelte előtt került ágyba. Amikor valamivel később felébredt, a százados már elment. Wernernek azt mondták, Breen nem akarta felébreszteni, mert olyan sokáig dolgozott, inkább keresett magának egy másik sofőrt.

Délelőtt kilenc óra tájban egy ejtőernyős lépett oda Wernerhez.

– Hallottad, hogy Breen százados meghalt?

– Nem! – felelte Werner döbbenten. – Mi történt?

– A terepjárója aknára futott.

Werner megtudakolta, hol történt az eset, maga is kocsiba ugrott, és megtalálta a helyet, ahol a százados megcsonkított teste még mindig az összetört jármű mellett hevert az árokban. A sofőrt komoly sérülésekkel szállították be egy frontkórházba. Werner a könnyeivel küzdött a barátjának tartott katona halála miatt.

A fájdalom csak fokozódott, amikor Breen holmijait viaszszállították az ezredhez, mert ott voltak a térképek, amelyeken Werner maga jelölte meg ezt a bizonyos aknát is. A százados közismert szétszórtsága okozta a halálát. Július negyedikén halt meg.

Werner nem bírt szabadulni a veszteség és a bűntudat érzésétől. Ha ő vezetett volna, a százados még mindig élne. Ő rajzolta fel az aknák helyét a térképre, figyelt volna, hogy ne hajtsanak rá, de a helyettes sofőr nem volt az információ birtokában. A százados hagyta aludni, és most már nem élt. Sig halála után most másodszor érzett személyes veszteséget a háborúban.

És aztán hírt kapott egy újabb veszteségről. A 29. gyaloghadosztály 116. ezredébe tartozó barátja és oktatója, John. G. Barnes törzsőrmester, aki a *New York Times* felolvasásával segített fejleszteni az angoltudását, az Omaha parton halt meg, az invázió első három percében. Nem jutott fel a dagályvonalig. Tizenkét nappal a harmincnyolcadik születésnapja előtt történt. Werner még korábban írt neki egy levelet, amelyet Barnes a partraszállás előtt megkapott, és sietősen meg is válaszolt. Werner hálával gondolt erre, mert így még megköszönhette John barátságát. Nagyon elszomorította a halála, és tudta, mindig csodálatos emberként és barátként fog emlékezni rá.

Egy héttel és néhány nappal később a 82. légideszantosokat leváltották. Harminchárom napot töltöttek a fronton a partraszállás óta. Teherautó vitte őket vissza az Omaha partra, ahol csapatszállító hajóra szálltak Anglia felé.

Werner a parton elgyalogolt a nagy szögesdrót ketrecek mellett, ahol a német foglyok százai vártak a hajójukra. Visszagondolt

az őreire a Cherbourgban töltött utolsó napok alatt, arra, mennyire bíztak benne, hogy Amerikába kerülnek. Werner tudta, jó esély van rá, hogy néhányan előbb jutnak oda önála.

Csak egy hónap telt el, és ő kiugrott egy repülőből a D-napon, fogságba esett, kihallgatták a németek, tizenkilenc, fogolyként eltöltött nap után kiszabadult, maga is fogott el és hallgatott ki németeket, és elveszítette három barátját. Amikor kihajózott Normandiából, azon töprengett, hogy vajon az egész háború ilyen lesz-e, és ha igen, hogy lesz képes végigcsinálni?

A KITÖRÉS

Martin Selling 1944 júniusának elején jutott vissza az óceán másik partjára. Hosszú idő telt el az éjszaka óta, amikor elvitték az otthonából; először Dachaubá, aztán menekültként Angliába jutott, végül Amerikába, ahol ellenséges idegennek bélyegezték, amikor az Egyesült Államok hadba lépett.

Mire az amerikai sereg kötelékében visszatért Európába, már amerikai állampolgár volt. Néhány nappal azután, hogy 1943 februárjában áthelyezték a Camp Ritchie-be harminc másik emigráns katonával együtt, elfuvarozták őket a hagerstowni bíróságra, ahol egy nyolcvanas éveiben járó bíró fogadta. Azért hívták vissza a nyugdíjazása után, hogy részt vegyen a táborba áthelyezett nagyszámú idegen állampolgár honosításában.

– Készen állnak rá, hogy a hazájuk védelme érdekében fegyvert fogjanak? – hunyorított le rájuk a pulpitusról.

– Nem! – kiabált be egy tréfamester hátulról. Sokan nevettek, de a bíró lecsapott a kalapácsával, hogy véget vessen a szemtelenkedésnek.

– Hallgassanak, okostojások! Mindenki emelje fel a jobb kezét, és ismétlje utánam az eskü szövegét! – Amikor befejezték, újra koppantott. – Mostantól az Egyesült Államok polgárai.

Martin utolsó terepgyakorlata a Camp Ritchie-ben 1943 tavaszán rosszul sült el. A csoportja nem találta meg a kijelölt helyet, és addig keveregtek a sziklás-domboos erdőben, amíg egy meredek szakadék szélére értek. Zseblámpa híján nem tehettek mást, meg kellett várniuk a hajnalt, végül pedig megismételni a gyakorlatot. Ennek ellenére Martin 99%-os eredménnyel végzett hadrendből és 95%-ossal kihallgatásból, mint az ötödik kihallgatóosztály tagja, 1943 áprilisában.

Remélte, hogy még időben eljut Európába, és tagja lehet a partraszállóknak, azonban kétszer is részt kellett vennie a louisianai manőverekben és hadijátékokban. Hivatalosan a záróvizsgája után egy évig nem vezényelték át a Camp Ritchie-ből. Két héttel azután viszont, immár törzsőrmesterként, végre átszelhette az óceánt a brit *Andes* fedélzetén.

Angliába érve a kihallgatócsapatát a 3. hadsereg részeként szolgáló 35. gyaloghadosztály mellé osztották be; ez a sereg nemrég fejezte be a kiképzést, és most az új parancsnokát várta, George S. Patton Jr. altábornagyot. Azt pletykálták, hogy Patton seregét kivonják a partraszállásból, és majd egy elsőprő erejű gyalogos és páncélosrohamra küldik őket a megszállt Franciaországban.

A partraszállás előtti estén Martin felnézett a dél-angliai égre, a bombázók végtelen rajaira a csatorna fölött, és akarata ellenére is úgy érezte, hogy kimarad a főműsorból. Az első napok óta, amikor az Egyesült Államok belépett a háborúba, ő pedig megpróbált önként jelentkezni a légierőhöz, hogy kioldó lehessen, vágyott rá, hogy ott legyen az egyik gépen, és dobálja lefelé a halálos csomagokat, így segítsen megnyerni a háborút. Kétszeresen is frusztrálta, hogy egy kéthetes londoni tanfolyamra küldték, ahol dokumentumanalízist tanult, de alig hallott újat a Camp Ritchie-ben már megszerzett tudásához képest.

Június 13-án az előadások félbeszakadtak, amikor az első német V-1 rakétabomba becsapódott, nagyjából másfél kilométerre. Mindenkit letereltek egy föld alatti óvóhelyre. Bár a szövetségesek főparancsnoksága gyanította, hogy léteznek, amikor a következő óra során több mint száz V-bomba hullott Londonra, a civilek és katonák egyaránt megdöbbenek. A V-1-eseket hamarosan elnevezték „zümmögő bombáknak”, mert a lökhajtásos hajtóművük sajátságos hangot kölcsönzött a szárnyakkal és farokrésszel ellátott, kicsiny repülőre emlékeztető bombáknak.*

Martin boldogan hagyta maga mögött Londont és a zümmögő bombákat. Július 6-án hajózott ki a kihallgatócsapattal. Az Omaha partszakaszra érkezett, amelyet most a több száz horgonyon

* A „V” a német *Vergeltungswaffen*, azaz megtorló fegyver rövidítése. Német tudósok a balti-tengeri Peenemünde kutatóintézetében fejlesztették ki. Az ezután következő nyolcvan napban több mint nyolcezer V-bombát dobtak le Angliára, ezrek halálát okozva.

lebegő ballon védett a légitámadásoktól. Martin még egy hónappal később is látta a június 6-ai partraszállás nyomait: felborult hajókat, összetört járműveket, és egy új amerikai temetőt a part feletti széles fennsíkon.

A 35. hadosztályt a parttól harminc kilométerre rendelték, Saint-Lô-tól északra. Ott felosztották a kihallgatócsapatot, hárman-hárman különböző ezrekhez kerültek. Martin csoportját a 320. gyalogezred mellé osztották be. Ez az egység most került először a frontra. Meglepte őket a kihallgatók erős akcentusa, attól féltek, hogy kémek kerültek közéjük. A tisztek hangosan vitakoztak, hogy lefegyverezzék-e, és állandó konyhaszolgálatra osszák-e be őket. Martin azonban, mint a rangidős besorozott, elmagyarázta nekik, hogy őt és a csapatát speciális képzésben részesítették; végül bemutatta a hivatalos parancsot, amely az ezredhez rendelte őket.

– Hasznunkat fogják látni – ígérte –, ha majd a német foglyokból akarnak kiszedni információt.

Végül meggyőzte a tisztikart, hogy hadd végezzék a dolgukat.

A két legelső kihallgatásával szerencséje volt. Mindkét fogoly közlegény volt, boldog, hogy kikerült a háborúból, és készségesen válaszolgattak a kérdésekre. Az első részletesen leírta, mi folyik a közeli sövények mögött, ahol a közel száz emberből álló gyalogszázada ásta be magát. Két nappal később egy ennél is hasznosabb információforrás érkezett: egy német orvost ejtettek fogságba, aki ismerte a németek erősségeit és veszteségeit. Saint-Lô környékén járt, hogy a sérülteket ellássa, ennél fogva többet tudott a terepről és a védelem helyzetéről, mint a legtöbb gyalogos katona. Mar-

tinnal közösen térképet is rajzoltak, amelyen feltüntették a német állásokat. Fárasztó munka volt, és a térképen különös tereptárgyak szerepeltek, amikre az orvos emlékezett: itt egy kidőlt bükkfa, ott egy bűzlő tehéntetem. Amikor befejezték, Martin átadta a térképet a felderítőegység őrmesterének, aki már napok óta vizsgálta a terepet, ő pedig azonnal rá is ismert. Elvitte a kézzel rajzolt térképet az ezredparancsnokságra, aztán a hadosztály tüzérszáadához, ahol a jelöléseket gondosan átvezették egy igazi katonai térképre, amely már fel volt osztva kvadránsokra a tüzérség és a légitámadások megszervezése céljából.

A végső támadás Saint-Lô ellen másnap reggel kezdődött, egy súlyos légicsapás után. A 320. áttörte magát a Martin és a foglya által feltérképezett területen. A felderítő őrmester utóbb elmondta: így, hogy a térkép segítségével választották ki a célpontokat, a tarackok halálosan pontosnak bizonyultak, mindent elpusztítottak, az ellenséges géppuskafészekektől a parancsnoki állásukig. Az ezredparancsnok kitüntetésre javasolta Martint, és ezután ő is, meg a tisztikar is barátságosan viselkedett a németül beszélő kihallgatókkal.

Martin ezután tanulmányozni kezdte a kihallgatás művészetét. Nem minden alkalom volt sikeres, és nem minden fogoly volt hajlandó minden kérdésre válaszolni. Martin úgy gondolta, hogy elméletben ugyan meg lehet tanítani valakinek a kihallgatás alapelveit, de az igazi tanító csak a frontgyakorlat lehet, igazi foglyokkal. Ami a tanteremben bevált, itt nem mindig működött. A különleges kiképzésben részesített kihallgatók újdonságnak számítottak a modern hadviselés történetében: először a britek és az amerikaiak

alkalmazták őket Észak-Afrikában, 1942 végén. Vagyis mindenki a gyakorlatban tanult, néha szó szerint tűzkeresztségben.

A legtöbb német fogoly a fronton fogságba esett gyalogos katonára volt. Mielőbb ki kellett hallgatni őket, hogy megtudják, mit lehet felhasználni az ellenséggel szemben, és a megszerzett információt amint lehet, eljuttatni a megfelelő helyre. Ez általában a futárok dolga volt, esetleg a kihallgatók maguk tettek jelentést a parancsnokságon, tekintve, hogy a rádiók hatótávolsága nem terjedt messzire, ráadásul megbízhatatlanok voltak, a telefonoknak pedig vezetékre volt szüksége, amit a gyakran áthelyezett frontegységekig kihúzni nem mindig volt lehetséges.

A taktikai információ napok vagy akár órák alatt is érvényét veszthette, ezért nagyon fontos volt, hogy még azelőtt kihallgassák a foglyokat, hogy nyilvántartásba veszik és a nagy fogolyketrecekbe költöztetik őket. A Martinéhoz hasonló ezredekhez rendelt kihallgatócsapatoknak ez lett a feladata, hiszen ők közelebb voltak a fronthoz, ahonnan a foglyok érkeztek, mint a hadosztályok vagy a hadseregek parancsnokságai. Emellett a frissen fogságba esett németek általában meg voltak rémülve, és összezavarodtak, ami hajlamosabbá tette őket a beszédre. Martinnak és a társainak ezt tanították a Camp Ritchie-ben, és a fronton szerzett tapasztalataik ezt be is bizonyították.

Nem telt sok időbe, hogy Martin meggyőződésévé váljon: az anyanyelvi német kihallgatók (főleg német zsidók, néhány osztrák) sokkal jobbak voltak, mint az amerikaiak, akik az iskolában tanulták a nyelvet, vagy egy német-amerikai családban nevelkedtek. A született németek nyelvismerete, a szókincset és a szlenget is

beleértve, az előnyükre szolgált, de emellett ismerték a kihallgatók kultúráját és lelkivilágát is. Ismerték az országot, az embereket, a történelmet. Amikor Martin belekezdett egy kihallgatásba, sok német meglepetten nézett rá, mert nem várták, hogy egy amerikai katona ugyanúgy beszéljen, mint ők. Martin néha még egy-egy bajor káromkodást is bevitt, hogy célhoz érjen. A jól eltalált szlenghasználat hatékony volt, mert bizonyította, hogy nemcsak a nyelvet ismeri, hanem a német szokásokat is.

Idővel kialakult a saját kihallgatási stílusa. Rájött, hogy a hagyományos módszer, ami a fogoly nevével, rangjával és törzsszámával kezd, nem a legjobb, mert emlékezteti a foglyot, hogy a Genfi Egyezmény értelmében nem köteles mást mondani. Ehelyett inkább azt kérdezte először a némettől, hogyan esett fogságba; ez pedig a legtöbbjük nyelvét megoldotta. Szinte társalgásnak érződött, és a legtöbben önkéntelenül feleltek, még hozzá részletesen, mert jólesett nekik, hogy valaki érdeklődik. Martin ebből a válaszból már fel tudta mérni a foglyot, és célzottabb kérdéseket tehetett fel neki. Könnyebbekkel kezdett, hogy előrevigye a társalgást; a nehezebbek később jöttek. Meggyőződése volt, hogy a kihallgató legfontosabb feladata összhangba kerülni a fogollyal, ezért kerülte azokat a kérdéseket, amelyekre nem várhatott tőlük választ. Például egy gyalogos katonától nem kérdezett ágyúkra vonatkozó technikai részleteket, sem egy tüztiszttól a Panzer tankokra vonatkozóakat. Az ilyesmi véget vethetett a társalgásnak, vagy ami még rosszabb, rávehette a foglyot, hogy hazugságokat szőjön, ezzel fecsérelve Martin idejét, és növelve a téves információ továbbadásának veszélyét.

Amikor Martin úgy érezte, hogy pontatlan vagy félrevezető válaszokat kap, feltett egy kérdést, amelyre már tudta a választ. Ha a fogoly újra hazudott, Martin viselkedése és hangneme azonnal megváltozott, egyértelműen mutatva, hogy ha kell, keményebb is tud lenni. Általában elég volt, ha felemelte a hangját, és a legtöbb német rögtön vigyázállásba ugrott, ahogy Hitler hadseregében beléjük verték. Ahogy Churchill 1943-ban a kongresszus előtt elhangzott beszédében fogalmazott: „A fritz vagy a torkodnak ugrik, vagy a lábad elé veti magát.” Martin mindkettőt megtapasztalta már, és a másodikat jobban szívelte.

Martin már Dachau óta perzselő gyűlöletet érzett a nácik iránt. Boldogan fogadta az átirányítását a Camp Ritchie-be, és arról a napról álmodott, amikor katonai kihallgatóként térhet vissza a kontinensre, és bosszút állhat – testi és lelki értelemben – Hitler Harmadik Birodalmának elfogott katonáin. Néha arról is ábrándozott, hogy visszafizet minden szenvedést és megaláztatást, amelyet ő és a többi zsidó elszenvedett. Természetesen erről senkinek nem beszélt a Camp Ritchie-ben; félt tőle, hogy kiteszik a képzésről, de azért a motiváció minden lépése mögött megmaradt.

Most, hogy végre megvolt a módja, hogy véghez vigye a bosszúját, meglepő felismerésben volt része. Rájött, hogy valójában mennyire lágy a szíve. Nem bírta rávenni magát, hogy provokáció híján dühös legyen az egyes németekre, és csak néhány arrogáns katona hergelte fel. Ami pedig a testi fenyegetés kísértését illeti, úgy döntött, a brutalitás időpocsékolás. Dachauban már látta, miként alkalmazzák a legkegyetlenebbek a leginkább védtelenek ellen, és nem értek el vele semmit. Ráadásul a kínzással kinyert infor-

máció megbízhatatlan volt, hiszen a legtöbben bármit bevallottak volna, hogy véget vessenek a fájdalomnak és a szenvedésnek. Most, hogy a fronton hallgatta ki a foglyokat, Martin egyszerűen csak jól és pontosan akarta végezni a munkáját, úgy, hogy közben ne veszítse el a saját emberiségét.

Mindemellett volt néhány olyan alkalom, amikor megütötte a foglyot. Általában tiszteletben tartotta a hallgatáshoz való jogukat, és ilyenkor gyorsan elvitette őket a katonai rendészekkel, hogy másvalakivel folytathassa. Nem tolerálta azonban, ha a lojális nácik visszaszóltak neki, főleg az SS tagjaitól nem. Néha, ha egy különösen nehéz esettel dolgozott, Martin megosztotta vele a gondolatait arról, mi történt volna vele, ha Dachauban így szállt volna szembe az SS-őrrel.

– Dachauban ennyiért, vagy még kevesebbért végigverték minket. Néha minden ok nélkül is. Zsidókat, nem zsidókat egyaránt.

Ahányszor csak elárulta, hogy megjárta Dachaut, a legtöbb fogoly további tétovázás nélkül elkezdte megválaszolni a kérdéseit. Az egyik makacs német vádlón megkérdezte, pontosan hol tanult meg Martin ilyen hibátlanul németül.

– Németországban – felelte erre kurtán Martin. – Ahol azt is láttam, hogyan vallatja az SS a dachau rabokat.

A felismerés, hogy szemtől szemben áll egy náci koncentrációs tábor egykori rabjával, akkora sokk volt a német számára, hogy azonnal elvesztette a záróizmai feletti uralmat.

Martin megtanulta, hogyan hagyatkozhat a foglyok félelmeire, vak engedelmességére és arra, hogy azonnal reagálnak, ha valaki élesen rájuk parancsol. A legtöbben nagyon kemény körülmények

között éltek a háború alatt, a feletteseik is rosszul bántak velük, ráadásul a legkisebb szabályszegésért is kemény büntetésekre számíthattak. Látták, ahogy a honfitársaik rettenetesen viselkednek a meghódított területeken, kivégzik a katonai, civil és politikai ellenfeleiket. Néhány ilyen esetben kétségkívül ők is részt vettek. Amikor tehát fogságba estek, hasonló bánásmódra számítottak az amerikai sereg részéről, amit Martin igyekezett a maga javára kihasználni. Időről időre látta, mennyire megdöbbennek, amikor nyugodt hangon szólnak hozzájuk, mennyire készségesen válaszolják meg a kérdéseket, ha ez az ára a civilizált viszonyoknak.

A Saint-Lô eleste utáni napon egy fiatal német katonát hoztak Martin elé. A kihallgatás során elmondta, hogy mielőtt fogságba esett, részt vett egy aknamező telepítésében a szektorban. Martin mintegy mellékesen megkérdezte, megmutatná-e, hol vannak az aknák, a fogoly pedig beleegyezett. Martinnal kettesben gyalogoltak át az elárkosított sövényeken, a becsapódások nyomaival tarkított frontvonalak felé. A kimerült és ideges amerikai katonák újra és újra megállították őket, mert tudni akarták, mi a frászt csinálnak ott, a senki földjén sétálva. A német még a Wehrmacht egyenruháját viselte, Martin erős akcentussal beszélt; még jó, hogy előrelátóan magukkal vittek egy született amerikai katonai rendészt, aki magyarázkodott helyettük.

Martin most először látott olyan helyet, ahol nemrég még mindig tényleges harcok folytak. Nem sokkal azelőtt repülőről bombázták a területet, majd tüzéségi támadás alá vették, és még szinte semmi sem volt eltakarítva. Az árkokban a megbénított német tankok mellett halott német katonák heverték. Óvatosan

lépkedtek, mert tudták, az aknákon kívül más csapdák is várnak rájuk.

Martin egy .45-ös kézfegyvert viselt. Kissé lemaradva gyalogolt a német mögött, és ügyelt rá, hogy a szegecses bakancsok nyomába lépjen. A katonai rendész ment leghátul, készenlétben tartva a fegyverét. Ha a történet humbugnak bizonyul, Martin egyszerűen visszaviszi a foglyot a ketrecbe. Ha azonban a német azt tervezi, hogy felrobbant néhány amerikai katonát, ő fog az első aknára lépni.

Elértek egy nyílt mezőt átszelő útig, ahol az amerikai tűzszerészek vigyázva szondázták a földet német aknák után kutatva. Ha találtak egyet, azt gondosan félretették, hogy később majd ellenőrzött körülmények között robbantsák fel. A fogoly odasétált hozzájuk, és Martin tolmácsolt neki, hogy megmutathassa a mintázatot, amelynek alapján az aknamezőt telepítették. Ezután odament a már kiásott aknákhöz, és könnyedén szétszerelt vagy egy tucatot. A tűzszerészek először nézték, hogy csinálja, aztán csatlakoztak hozzá. Mire befejezték, a német új barátokat szerzett: az amerikaiak csokoládét, cigarettát adtak neki, és kezet ráztak vele.

Martin számára az aknamezőn lejátszódott jelenet egy kitörölhetetlen tanulsággal szolgált: a legjobb kihallgatók nem csupán információt gyűjtöttek, amivel aztán az ellenséget el lehetett pusztítani – hanem életeket mentettek meg.

Huszonnégy órával a partraszállást követően, és két évvel azután, hogy menekültként elhagyta a németek által megszállt Európát

egy hajón, amit az óceán közepén egy U-Boot feltartóztatott, Stephan Lewy a *Queen Mary* fedélzetén elindult New Yorkból, hogy Ritchie-fiúként térjen vissza az öreg kontinensre. A háromfős hadrendi csapatát a 6. páncélos hadosztályhoz osztották be, amely elsőként Patton 3. hadseregével készült csatába.

Hosszú út volt ez a fiú számára, aki élete első tizenhárom évét Berlinben töltötte, annak felét is a Baruch Auerbach Árvaházban. Miután túlélte a rettenetes Kristályéjszakát, amikor az egyenruhás nácik bezárták őket a zsinagógába, az apja először Quincy-sous-Sénartba, egy Párizstól harminc kilométerre fekvő városkába küldte, majd miután a németek oda is bevonultak, a délebbre fekvő Chabannes-i kastélyba. Közel két év telt el ezután, amíg Stephan a Vöröskereszt segítségével újra fel tudta venni a kapcsolatot az apjával és a mostohaanyjával, Arthurral és Johannával, akik azóta az Egyesült Államokba szöktek Németországból. Segítettek Stephannak megszerezni a szükséges dokumentumokat, és 1942 júniusában végre csatlakozhatott hozzájuk Bostonban, ahol háztartási alkalmazottként dolgoztak.

Stephan érkezésekor egy szót sem beszélt angolul, de beiratkozott egy esti nyelviskolába, és egy év alatt folyékony nyelvtudásra tett szert. A tizennyolcadik születésnapján, 1943 márciusában jelentkezett a toborzóirodán, és öt hónappal később be is hívták. Először alapvető egészségügyi kiképzést kapott, aztán őt is áthelyezték a Camp Ritchie-be. Ott rengeteg másik német zsidó menekült között találta magát. „Istenem” – gondolta. „Úgy érzem magam, mint odaát, Berlinben.” Miután egy csoportnyi másik katonával együtt letette az állampolgársági esküt a szövetségi tiszt-

viselő előtt, megírta a szüleinek: „Most már nem vagyok többé hontalan.”

A tizenkilencedik születésnapját követő héten Stephan francia tolmácsként végzett a Camp Ritchie tizenötödik osztályában. Ezután kiválasztották, hogy részt vegyen egy négyhetes hadrendi tanfolyamon, amely a német sereg szervezetével foglalkozott. Néhány napot még a szüleinek is tölthetett, mielőtt kihajózott volna. Ők még mindig a honosításukra vártak. A búcsú előtt az apja félrevonta. Arthurt az első világháborúban kitüntették a német seregben, két évtizeddel azelőtt, hogy a nácik a többi nemkívánatos elemmel együtt az oranienburgi koncentrációs táborba vetették volna. Elmondta Stephannak, mennyire büszke rá, de azért intette is.

– Nem üdülés lesz – figyelmeztette. – Igyekezz nagyon, nagyon óvatosnak lenni!

A *Queen Mary* horgonyfelvonását megelőző estéjét Stephan, egy csomó más katonával együtt, egy ideiglenes mozivá átalakított dokképületben töltötte. A filmet – *Lassie hazatér* – bizonyára könnyed figyelemelterelésnek szánták, de két órával később, amikor a hűséges skót juhász a hosszú és veszedelmes útja végén visszatért a családjához, több száz katona hagyta el a mozit meghatott könnyekkel a szemében.

A *Queen Mary* valaha elegáns utasszállító volt, most túlszűfolt csapatszállítóvá lett. A Ritchie-fiúk egymás szomszédságában kaptak priccseket. Stephanhoz hasonlóan a legtöbbjüket törzs- vagy főtörzsörmeisternek nevezték ki a záróvizsgájuk után, és olyan sok sávval ékeskedtek, hogy a többi katona csak Zebra Zászlóaljnak nevezte őket. A német U-Bootok támadásainak sok szövetséges

hajó esett áldozatul, ezért mindenki idegesen fogadta a hírt, hogy a *Queen Mary* kíséret nélkül szeli át az óceánt. Azt mondták, hogy ez a hajó olyan gyors, hogy minden ellenséges tengeralattjárót lehagy, és valóban, a nagy hajó, a hasában tizenkétezer katonával és több mint ezerfős legénységgel, hat rövid nap alatt tette meg az ötezer kilométeres távolságot.

Miután Stephan csapata csatlakozott a 6. páncélosokhoz (Szu-per Hatásoknak nevezték őket a gyakorlatok során mutatott harci szellemük miatt), az angol vidéken tartottak gyakorlatokat. Végül elérkezett a nap, hogy egy másik kikötőbe szállították őket, egy újabb, ezúttal jóval rövidebb átkelésre: a csatornán át. 1944. július 19-én érkeztek meg a Utah partszakaszra. A D-nap után hat héttel pontonkikötők várták az érkező hajókat, így az emberek és a tankok teljesen szárazon juthattak partra.

Amint az összes egység partra szállt, a 6. délnyugatra indult, a Bretagne-félsziget felé. Július 29-én került sor az első ütközetükre, amikor Pont de la Roque-nél átszelték a Sienne folyót, és a páncélosaik több mint negyven kilométert nyomultak előre huszon-négy óra alatt. A következő néhány nap során a 6. több várost is felszabadított a makacs ellenséges megszállás alól, és nyolcszáz foglyot ejtett. Stephan csapata menet közben kutatta át a németek által korábban használt házakat és irodákat, térképeket és dokumentumokat keresve, amelyek tette válnak információkat tartalmaznak. Augusztus 1-én aztán Patton azt az utasítást adta a páncélosadosztálynak, hogy haladjon a félsziget középvoná-lában Franciaország legnyugatibb pontja felé, és foglalja el Brest

kikötőjét, ahol a németek jelentős tengeralattjáró-bázist tartottak fenn.

A hadosztály egyedüli hadrendi egységeként Stephan és két társa a parancsnokságon dolgozott, ahol Patton sokszor megfordult. A harsány tábornok egy átalakított, 2,5 tonnás páncélos teherautóval járt a harctéren a parancsnokaihoz, és egy tűzoltó-szirénával jelezte a közeledtét, aminek hallatán a tankok, az egyéb járművek, az emberek és minden más is tisztult az útjából. Pattont hadsegédek és küldöncök raja kísérte, és általában vele utazott bullterrierje, Willie is, akit Hódító Vilmos után nevezett el. Különleges látvány volt csillogóra fényesített sisakjában és csizmájában, és a két egyforma, elefántcsont markolatú .45-ös kézfegy-verével, amelyek széles cowboyövére erősítve függtek a csípőjéről, mint egy pisztolyhősnek. Azt beszéltek, azóta viselte állandóan a fegyvereket, amióta 1914-ben Mexikóban kifogyott a töltény-ből a törvényen kívüli Pancho Villával vívott löpárbajban. A legendája ebből és más hasonló történetekből nőtt ki, például abból, hogy fedezékbe menekülés helyett csak folyamatosan lőtte a táborára lecsapó Luftwaffe gépet Észak-Afrikában, 1943-ban.

Stephan maga is jelen volt néhány alkalommal, amikor a hadosztály törzskara beszámolt Pattonnak. Ahányszor egy támadási tervnek több változatát is elé tárták, mindig ugyanazt kérdezte először: „Melyik jár majd a legkevesebb áldozattal?”

Stephan csapata hamar megtanulta, hogy ne is vesződjének a terepjárójuk utánfutójának lepakolásával. Csak időpocsékolás lett volna, hiszen Patton serege sosem maradt sokáig egy helyen.

Állandóan emlékeztette a parancsnokait: „A napi kilométerszám-nak meg kell lennie!” Stephan sokat gondolkodott azon, mi tette Pattont jó tábornokká. Végül két tényező kristályosodott ki benne: Patton törődött a csapataival, ugyanakkor azt az agresszív hitet vallotta, hogy jobb először támadni, mint bevárni a támadást.

Miközben Stephan levezetett néhány kihallgatást, hiszen a csapatban ő volt az egyetlen anyanyelvi német beszélő, neki és társainak a fő feladata az volt, hogy a többi kihallgatócsapat által megszerzett információt felhasználva azonosítsák az ellenséges egységeket, amelyekkel várhatóan szembekerülnek majd, és meghatározzák, milyen harci képességeik vannak. A német szeregre vonatkozó kiterjedt ismereteikre hamarosan szükségük is lett.

Bretagne, Normandiához hasonlóan, sövényekkel szabdalta vidék volt, Brest környékén pedig különösen figyelemre méltó sövények nőttek. Volt olyan hely, ahol kétméteres földhányásokat takartak a fák és a bokrok. A Brest felé tartó útjuk utolsó napjaiban a 6. katonái szembekerültek egy kemény és elszánt ellenféllel. A becslések szerint húszezer német katona ásta be magát, hogy megvédje a kikötővárost. Amikor a 6. felvette a pozíciót a végső támadáshoz, egy náci tábornok autója jelent meg az úton. Egyesek belehajtott a tüérszázalój közepébe, és a dühös tábornok azt kiabálta, feltépve a mellkasán hosszú bőrkabátját meg a tunikáját, hogy inkább lőjék le, mint hogy megalázó fogságba vessék. Az amerikaiak mégis inkább fogságba ejtették. A kihallgatások alatt nem mondott semmit, csak annyit, hogy a neve Karl Sprang tábornok, a 266. német gyaloghadosztály parancsnoka.

A Hadrend-könyvből és a friss információból, amelyeket a kihallgatások nyomán szereztek, Stephan csoportja tudta, hogy a 266-ost egy évvel azelőtt alapították meg Stuttgartban, és mindvégig Bretagne északi partján állomásozott. Néhány egységük harcba is bocsátkozott június végén, amikor a szövetségesek kitörték a partraszálláskor elfoglalt hadállásokból. A csoport az elfogott tábornoknál talált iratokból azt is megtudta, hogy a hadosztály már elindult, hogy az utolsó emberig védelmezze Brest kikötőjét.

Ennek a rendkívül fontos hírnek az alapján – hogy a hátában is németek vannak – Robert Grow vezérezredes megváltoztatta a terveit, és lefújta a Brest ellen tervezett támadást. A csapatok egy kisebb részét hátrahagyta a város alatt, a többieket azonban visszafordította, hármasszlopban északra meneteltette, és másnap reggel oldalba kapta az áthaladó német hadosztályt. A meglepett ellenséget tökéletesen elsöpörte az oldalról érkező páncélos és gyalogos támadás, amelyet a sövényvágó buldózerosztály vezetett.

A 266. német gyaloghadosztályt végül eltörölték. Stephan és a másik két Ritchie-fiú, bár egy lövést sem adtak le, mégis jelentős szerepet játszottak ebben.

Victor Brombertet egy hónappal az Omahán történt partraszállást követően ideiglenesen áthelyezték a 82. felderítő zászlóaljhoz, amelyet a 2. páncélos hadosztály szemeként és füleként ismeretek, ugyanis fenyegetően közeledett a németek által uralt erőd, Saint-Lô birtoklásáért vívott csata.

Victor szerencsétlenségként élte meg, hogy rá esett a választás. A felderítőegységnek az volt a dolga, hogy a fő csapatok és tank-

jaik előtt haladjon, és behatoljon az ellenséges vonalak mögé. Egy franciául is beszélő kihallgató, mint Victor, segíthetett információt szerezni a helybéliektől, ha pedig foglyokat ejtenek, Victor azonnal ki is tudja kérdezni őket németül. Két kihallgató egyben.

Saint-Lô, a partvonalától negyven kilométerre, stratégiai fontossággal bírt, mert kikövezett utak és vasútvonalak is indultak innen minden irányba. Ha nem tudják elfoglalni, az amerikai 1. hadsereg határozatlan időre megakad a sövények és almáskertek között, emberekkel és felszereléssel együtt, és hiába a partraszálló erők által áthozott, friss és kipihent csapatok, ha nem jutnak tovább az ország belseje felé. Saint-Lô elfoglalása kitágíthatta a szűk teret. Ezt azonban a németek is tudták, és gyalogos, valamint páncélos egységeket is készenlétbe helyeztek, hogy megvédjék a várost és elzárják az utakat.

Egy felderítő félláncaltapas jármű hátuljában zötyögve – ezek a könnyű páncélzattal ellátott gépjárművek hátul láncaltapakon, elől azonban hagyományos gumikerekeken gördültek – Victor nagyon feltűnőnek érezte magát felderítőként. Nem volt benne biztos, mennyire jól rejtje el a szorongását az egység többi tagja elől; ők úgy viselkedtek, mintha ez egy hétköznapi megbízatás lett volna, ami a számukra az is volt.

Nemsokára megálltak, hogy bevárják az új instrukciókat. Néhány kilométerre Saint-Lô-tól lehúzódtak az erdőbe. Valami nagy dolog készült: a fedőneve Kobra hadművelet volt. Mielőtt azonban belekezdhetek volna, az időjárás undokra fordult, ezért a szövetséges légierő kénytelen volt a földön maradni. Victor és a többi felderítő számára a várakozás ideje alatt egyre nőtt a feszültség.

Végre, a harmadik reggelen kiderült az ég. Hamarosan hatalmas mennydörgés rengette meg a földet, és amikor felnéztek, olyan látvány tárult a szemük elé, amelyre egyikük sem készült fel. A láthatár teljes hosszában mindenhol amerikai és brit nehéz- és közepes bombázók emelkedtek a magasba, Victor becslése szerint nem is százával, hanem ezrével. Csak nézték, ahogy a gépek ledobják a terhüket Saint-Lô felett – a bombák egymás után zuhantak, a robbanásaik robaja nem akart szűnni.

A felderítőcsapat az erdő sűrűjében keresett menedéket, Victor azonban úgy érezte, hogy a feje összeroppan a folyamatos robbanások nyomásától. Elméletben hallott már a szőnyegbombázásról, de még sosem élte át: mindenre kiterjedő, személytelen támadás volt, azért, hogy megtisztítsa az átjárót az ellenséges területen, akkor is, ha ezért mindent és mindenkit el kell pusztítani. Hirtelen arra gondolt, milyen lehet a szerencsétlen civileknek, akik nem jutottak ki a városból.

A bombázás folytatódott, bár a környéket elborította a füst és a por. Végül az utolsó hullám is elvonult, és nem maradt más, csak hátborzongató csend. Később a felderítők is megkapták a jelezt, hogy haladjanak tovább. A félláncaltapas szinte holdbéli tájon araszolt át – életnek nyoma sem volt a frissen feltépett kráterekben. Az utak és a tájékozási pontok megsemmisültek. Elhullott állatok és halott német katonák mellett haladtak el, amelyek ugyanazoknak a bombáknak estek áldozatul. Néhol a katonák egymásra zuhantak, örök ölelésbe. Mások a halál pillanatában szinte belefagytak a hétköznapi tevékenységbe, amit éppen végeztek. Victort az ősi képekre emlékeztették a vulkáni hamu által

mumifikált emberekről. A legrémesebbek azonban a fájdalmas pózba merevedett halottak voltak – egy fiatal katona fél karjával az égre mutatott, mintha elátkozná a bombaesőt hullató repülőket.

A városba érve szintén csak romokat találtak: az épületekből égő, parázsló halmok lettek. Bár még mindig akadtak itt-ott elrejtőzött mesterlövészek, makacs német ellenállók, ők haladtak tovább, el a fekete füstöt okádó ablakkeretek mellett, el a kidőlt falak és a lökéshullámok által az utcára szórt bútorok mellett, el a tetemek és autóroncok mellett. Az ellenséges csapatok és páncélosok, akik túléltek a bombázást, elmenekültek, ezzel végre megadva az amerikai csapatoknak a nagyon vágyott kijáratot Normandiából. Az egész hadjárat fordulópontja volt ez a csata, amely megnyitotta az utat nyugatra a Cotentin-félsziget, keletre Caen és Párizs felé.

Victor Saint-Lô-ban csatlakozott ismét a kihallgatócsapatához. A 2. páncélosadosztály a következő heteket *láncfalpon* töltötte: ők vezették a szövetséges csapatok előrenyomulását. A háború módja és tempója megváltozott. Már nem lassították őket a sövények, amelyek egy korábbi generáció háborúinak lövészárók-rendszeréhez hasonlítottak: a szövetségesek gyorsabb, modernebb hadviselési eszközökhöz nyúlhattak.

Augusztus közepére a hatalmas szövetséges harapófogó besorozott több mint egy tucat német hadosztályt a Falaise és Argentan falvak közötti alig huszonöt kilométeres részbe, Caentől délre, amely később a *falaise-i katlan* néven vált ismertté. A német hadsereg itt megsemmisítő vereséget szenvedett: tízezer birodalmi katona esett áldozatul, bár a nehéz felszerelést hátrahagyva lega-

lább húszezren kijutottak a résen át, hogy újraszerveződve és újra felfegyverezve ismét felvegyék a harcot.

A 2. páncélosok immár Patton 3. hadseregéhez csatlakozva, új cél felé indultak: át akartak kelni a Szajrán, amely Párizst összeköti Le Havre-ral, és azon át a csatornával. Patton páncélosadoszlopai olyan gyorsan haladtak, minden ellenállást eltaposva az útjukban, hogy a sereg sokszor nem is vehette hasznát a részletes katonai térképeiknek, hiszen azokon olyan vidékek szerepeltek, amelyeket már elhagytak. A vezető páncélosok sokszor álltak meg a benzinkutaknál, hogy helyi autóstérképeket szerezzenek be. Voltak napok, amikor csaknem húsz kilométert haladtak. A kihallgatócsoport ébren töltött ideje nagy részében a terepjárójukon igyekezett tartani a lépést a páncélos hadoszlopokkal. A zötyögésben elfáradt kihallgatók mind egyetértettek, hogy a háború után nem fognak majd túl sokszor autós túrára menni. Végre megálltak Mantes-Gassicourt-nál, ahol át tudták nézni a tankokat, és időt hagytak az üzemanyagot és ellátmányt szállító járműveknek, hogy utolérjék őket, mielőtt átkelnek a Szajrán.

Most, hogy ilyen villámsebes tempóban haladtak kifelé Normandiából, Victor kissé elvesztette a tájékozódóképességét, időben és térben egyaránt. Látva a Szajna ismerős partját, ráébredt, hogy alig ötven kilométerre vannak Párizstól.

Volt egy másik oka is, amiért az amerikaiak ott álltak meg, ahol. Fentről érkezett a parancs, hogy amerikai csapatok nem léphetik át a város határát. A francia büszkeség iránti tiszteletből a Philippe Leclerc vezette francia felszabadító seregnek engedték, hogy ténylegesen felszabadítsa a saját fővárosát. Victor azonban

nem bírta ki, hogy ott állomásozzon Párizs mellett, ahol élete néhány legboldogabb napját töltötte, és ne vegyen részt a felszabadítási ünnepségen. Hallotta, hogy a 2. néhány napig ott marad, ahol megállt, a Szajna mellett. Keresett egy összeesküvőtársat a csapatban, fogták M1 karabélyukat, elkötötték az egyik terepjárót, és elindultak a párizsi éjszakába. Hiába, hogy a kihallgatócsapat meglehetősen szabadsággal és függetlenséggel működött – gyakran házakat és farmokat is rekviráltak, hogy ott folytassák le a kihallgatásokat a saját szállásuk mellett –, mégis engedély nélkül távoztak.

Útközben felvettek egy fiatal francia stoppost. Fegyver volt nála, a karszalagján a francia zászló színei, és azt mondta, hogy az ellenállás tagja. Folyamatosan lejmolta és láncban szívta az amerikai cigarettákat, közben pedig színes meséket mondott arról, hogyan robbantottak fel vasúti vágányokat, kisiklatva a német csapatszállító vonatokat, és hogyan mentették meg a szövetséges ejtőernyősöket. Victor kételkedett ebben, mert már számtalan olyan férfival találkozott, akik állítólag az ellenálláshoz tartoztak. Ez a stoppos inkább színpadi kellékként fogta a karabélyát, mint tényleges fegyverként.

Szinte minden francia, akivel Victor szót váltott, azt állította, hogy így vagy úgy, de benne volt a németek elleni harcban. Egész falvak állították magukról, hogy a titkos, földalatti ellenálló csoport, a Hazai Francia Erők (Forces Françaises de l'Intérieur, FFI) tagjai voltak. Victor tudta, hogy ezek hatalmas túlzások. Volt a népességnek egy számottevő része, akik a saját hasznuk érdekében együttműködtek a németekkel, és nem csak a nácibárát vichyi kormány és a csendőreik, akik tömegesen deportáltak

a zsidókat. A kollaboránsjárványt egy feljelentési járvány követte, miután a szövetségesek partra szálltak: szomszédok jelentettek fel szomszédokat, kereskedők a többi kereskedőt, és mind kollaborálással vádolta a másikat. Victor szomorúan látta, hogy a megszállás vége nem tett pontot a francia megosztottságra. A franciák által az egész országban véghez vitt tisztogatás statáriális kivégzésekhez vezetett, mindenféle jogi eljárás nélkül. A nőket közmegegyezésnek tették ki, néha bántalmazták is, ha flörtöltek a német katonákkal, vagy éppen beleszerettek az egyikbe. Bár nagyon sok volt a francia hazafi, Victor mégis úgy érezte, hogy az ország szenved a rossz lelkiismeretétől, nem csupán amiatt, hogy nagy létszámú seregét ilyen könnyen megverték, hanem azért is, hogy a vezetőik és a polgárok közül mennyien viselkedtek embertelenül a megszállás alatt.

Kora reggel érték el Párizst a tizenhatodik kerületen át, ahol Victor kilencéves korától lakott, amíg a szülei 1940-ben el nem menekültek a náci előrenyomulás elől. Nagyon kevés jármű volt az úton, így gyorsan haladtak. A város úgy bontakozott ki Victor előtt, mint egy álom. Elhajtott a régi általános iskolája előtt, ahol kisfiúként a járdán golyózott; végigszágulzott a Champs-Élysées-n, el a Rond-Point mellett, át az egyik boulevard-on, ahol az anyjával moziba járt, majd rákanyarodott a Poissoniere Boulevard-ra, az apja egykori irodájának közelében. Elhaladt Anya nagynénjének háza előtt, ahol a szülei az első napokat töltötték, miután 1933-ban elmenekültek Németországból. A szüleitől tudta, hogy a nagynénje, aki először elvitte a piacra, Nizzába menekült, amikor Párizs elesett, de ott a vichyi kormány emberei tömegével gyűjtötték be a külföl-

di zsidókat, és őt is elfogták. Több mint két éve senki sem hallott felőle.

A gyors autós városnézés megmutatta, hogy az utcák, plázsok, terek és parkok, amelyek Párizs báját adták, nagyrészt épen vészelték át a négyévnnyi német megszállást. Európa legvarázslatosabb városa megmenekült Saint-Lô sorsától.

A Place de la République-on Victornak hirtelen eszébe jutott Dany Wolf, szikrázó szeme, telt ajka, hátrafésült barna tincsei. Ezen a környéken lakott – bár Victor sosem látogatta meg, még mindig emlékezett a címre, ahová szerelmük nyara után annyi levelet írt Deauville-ből. Hirtelen megállt, és megkérte a csapattársát, hogy várjon rá.

Victor tudta, hogy Dany és a szülei elköltöztek Párizsból, ahogy az ő családja is, a meg nem szállt területek viszonylagos biztonságába. Amikor egy évig Nizzában éltek, egy közös ismerősüktől hallotta, hogy a Wolf család Lyonban lakik, Dany megházasodott, és van egy gyermeke. A hír már nem volt olyan megrázó, de mégis keserédesen hatott rá. Ezután nem hallott semmit. Tudta viszont, hogy Lyon, ahol már azelőtt is történtek tömeges letartóztatások, hogy a németek 1942-ben kiterjesztették volna a megszállási zónát, veszedelmes helyé vált a zsidók számára.

Gyalog sietett végig a Voltaire Boulevard-on, és felszaladt a lépcsőn a lakásig. Amikor becsengetett, egy ősz hajú asszony nyitott ajtót; a háta mögött egy még idősebb nő ült egy karosszékből, fekete vállkendőbe takarózva. Úgy nézett ki, mint egy ismerős alak a normandiai nyárból: Dany nagyanyja, csak még ráncosabban.

Bemutatkozott neki, és megkérdezte: „Ou est Dany?”

„Déportée”, felelte a *grand-mère* tompán. Danyt a gyermekével együtt egy táborba szállították, tette még hozzá, ám a hangjában nem volt érzelem, mintha már egészen kifogyott volna belőle.

Victor tudta, mit jelent ez. Már régen megértette, amit a harisburgi republikánus klub fehér kesztyűs hölgyei nem akartak tudomásul venni, amikor a zsidók összegyűjtéséről beszélt nekik, és arról, hogy koncentrációs táborokba viszik őket. Danyról hallani ugyanezt azonban nem olyasmi volt, amit képes lett volna elfogadni, vagy akár teljes egészében felfogni, különösen nem aznap, amikor hosszú évek megszállása után a város felszabadítása szó szerint a küszöbön állt.

Döbbenet, némán fordult el Dany nagyanyjától, és kimenekült az épületből.

Visszaült a kormány mögé, és a belvárosba száguldott. Kétségbeesetten bele akart merülni az ünneplésbe a fiatalok között. Végighajtott a Saint-Michel Boulevard-on, és a Jardin du Luxembourgnál állt meg, amelyről tudta, hogy minden korosztálybéli diák kedvelt találkahelye. Addigra már nagy tömeg gyűlt össze. „Vive la France! Vive de Gaulle! Vive les Américains! Vive la victoire!” – kiabálták. Victor kapott egy kibontott üveg bort, és több csókot is.

Elmondták neki, hogy a francia ellenállás számkivetett vezetője, Charles de Gaulle az előző nap lépett be a városba, és végigvezette a diadalmenetet a Champs-Élysées-n a Notre Dame-ig, hiába, hogy a tetőkről még lőttek rájuk a beszorult német mesterlövészek.

Victor hamarosan megittasodott a bortól és az ünnepléstől. Felállt a terepjáró motorháztetejére, és hosszas beszédet mon-

dott – később nem bírt visszaemlékezni, miről. A tömegben néhányan összezavarodtak. „Ő most akkor francia? Vagy amerikai? Amerikai egyenruhát visel, de a beszéde született franciára vall.” Victor csak annyi időre hallgatott el, hogy még egyszer meghúzza az üveget.

A következő emléke, hogy egy kávézó bőrbevonatos ülőpadján hever, a feje egy nő ölében pihen, aki a haját simogatja. Még ki sem nyitotta a szemét, már érezte az erős parfümillatot.

Órákkal később, amikor elhagyták Párizst, ő is és a társa is hatalmas macskajajjal küszködtek. Mire visszaértek a 2. szálláshelyére, azt üresen találták, már csak néhány katona csomagolt. A hadosztály váratlan gyorsasággal kelt át a Szajrán, németeket üldözve.

Victor és a barátja összenéztek. Egyetlen szó nélkül is megértették, milyen pocsék helyzetbe keveredtek. A kihallgatócsapatok elvben ugyan önállóan jártak el, az ő helyzetük mégis igencsak szabálytalan volt, hiszen még a közvetlen parancsnokuk sem tudta, hová mennek. Engedély nélkül léptek le, ráadásul kifejezetten megtiltották nekik, hogy belépjenek a városba – voltaképpen dezertőrnek számítottak. Most, hogy a hadosztály megindult, ha valaki jelentette a hiányukat, nagyon komoly bajba kerülhetnek.

Victor rálépett a gázpedálra, hogy a hepehupás úton utolérje Patton száguldva guruló Poklát, és a háborút, amely *helybenhagyta*.

HOLLANDIA

Manny Steinfeld, a német Josbach falucskából való, komoly fiú egy vasárnap épp a házi feladatát csinálta, miközben a rádión a Chicago Bears meccsét hallgatta, amikor az adást megszakították, hogy bejelentsék: Pearl Harbort támadás érte.

Amikor Amerika néhány nappal később hadat üzent Németországnak, Manny első gondolata az anyja, Paula volt és a testvére, Irma, aki mostanra betöltötte a tizennyolcat. Hogyan jutnak most ki a nácik által elfoglalt Európából? Nem hallott róluk semmit hónapok óta, amióta az anyja levelében azt olvasta, hogy talán a lódzi gettóba szállítják őket. A hallgatásuk miatt azóta csak a legrosszabbra tudott gondolni. Biztosra vette, hogy a legjobb módja a megmentésüknek az lenne, ha legyőznék Hitlert és a nácikat. Minél többet gondolkodott rajta, annál biztosabbra vette, hogy a legjobb, amit ő maga tehet, az, ha belép az amerikai seregbe,

amint teheti, és a fogadott országa védelmében legyőzi a szülő-hazáját.

Manny ekkor már valamivel több mint három éve élt Chicagóban a nagynénjével és a nagybátyjával. Kiváló eredményeket ért el az iskolában, de inkább fotografikus memóriája és gyorsolvasása miatt, mint hogy olyan sokat tanult volna. Amikor 1942 júniusában elvégezte a Hyde Park Középiskolát, és megtudta, hogy ellenséges idegenként várnia kell a sorozásra, és önként sem érdemes jelentkeznie, úgy gondolta, a következő logikus lépés a felsőoktatás lesz. Ősszel beiratkozott az Illinois Állami Egyetemre, és úgy tervezte, hogy addig jár majd be, amíg be nem hívják szolgálatra. Kiköltözött a nagynénje és nagybátyja zsúfolt lakásából, ahol még mindig a kanapén aludt, és egy másik diákkal közösen bérelt egy szobát az egyetem közelében. Így megfelezhették a tizennégy dolláros lakbért. Manny két részmunkaidős állást is elvállalt, hogy megéljen: hétköznapiokon egy illatszerboltban volt kiszolgáló, hétvégenként pedig az asztalokat szedte le egy görög étteremben, ahol óránként harmincöt centet kapott, és annyit ehetett, amennyit bírt. Az újdonsült önállósága ellenére a tizenkilenc éves Manny nem volt elégedett: mindennap arról álmodott, hogy végre egyenruhát húzzon, és megtegye a dolgát az európai hadszíntéren. Végül 1943 elején megkapta, amire vágyott: behívták a seregbe.

Az alapkiképzést a kaliforniai Camp Robertsben kapta meg. Elég jó eredményt ért el az intelligencia- és tanulásiképesség-teszteken, ezért kiválasztották a hadsereg specializált képzési programjába. Ezt országsszerte több száz egyetemen hirdették meg: különféle területeken kínáltak képzéseket, mint gépészet, idegen nyelvek,

orvoslás, hogy a frontkatonák mellé kiképezzék a kellő tudással rendelkező személyzetet is. Ezek a kurzusok még a West Pointnál vagy a Haditengerészeti Akadémiánál is erősebbek voltak: azt várták el a diákoktól, hogy tizennyolc hónap alatt sajátítsák el négy év anyagát. 1943 júliusában Mannyt a New York-i Városi Főiskolára helyezték, ahol egy új nyelvvel ismerkedett meg: az oroszsal. Ott-tartózkodása alatt vált azzá, ami a szíve mélyén máris volt: amerikaivá. 1943. november 15-én tette le az állampolgársági esküt, amire azóta vágyott, hogy először elhajózzon a Szabadság-szobor előtt, tizennégy évesen, emigránsként.

A képzésen a csúcspontján, 1943 decemberében 150 000 katonára vett részt, a kritikusok azonban azzal érveltek, hogy így túl sok vezetői potenciállal rendelkező fiatal marad az iskolapadban a frontszolgálat helyett. „Háromszázezer fő hiányzik [a harcoló egységekből], és mi főiskolára küldjük az embereket?” – kommentálta Lesley J. McNair altábornagy. Ezért a képzőközpontokban egyre kevesebb diák maradhatott. 1944 februárjában több mint százezren kaptak értesítést, hogy rendes csapategységekhez helyezik át őket. Manny is közéjük tartozott.

A legtöbbben az átlagos harctéri egységekhez kerültek, Mannyt a folyékony némettudása azonban más pályára vezette. A képzésről egyenesen a Camp Ritchie-be került, ahol 1944 áprilisában a tizenhetedik osztályban végzett, százötven német nyelvű kihallgató között. A legjobb eredményt az ellenséges hadseregekről szóló tárgyból érte el, az oktatói az egekig dicsérték, így bekerült a harminc diák közé, akik a záróvizsga után elvégeztek egy speciális, négyhetes hadrendi továbbképzést a német hadsereg szervezetéről

és háborús stratégiájáról. Manny mindent befogadó memóriája ismét jó szolgálatot tett. A második záróvizsgáló után törzsőrmesterre léptették elő, és hamarosan egy csapatszállítón találta magát, amely a D-napon szelte át az óceánt.

Londonban hadrendi specialistának osztották be a szövetséges hírszerzés parancsnokságán, a Hyde Park Gate 40. szám alatt. Itt a francia ellenállás által a megszállt területeken megfigyelt német csapatmozgásokról gyűjtött adatokat vetette össze és elemezte. Az volt a feladata, hogy azonosítsa a Nyugat-Franciaországban harcoló német egységeket, és mutassa be azok szervezetét, parancsnokaikat, fegyverzetüket, felszerelésüket, harcképességüket.

Egy hónappal a D-nap után a szövetséges hírszerzés sürgős felhívást tett közzé minden németül beszélő amerikai katona részére, akik speciális ismeretekkel bírnak a német seregről, hogy jelentkezzenek a légideszant-hadosztályokhoz. Manny megfelelt a feltételeknek, ám még sosem ült repülőn, azt meg el sem tudta képzelni, hogy kiugorjon egyből a levegőben. Mégis jelentkezett, mert hitt benne, hogy oda kell mennie, ahol a legnagyobb szükség van rá. Az első, az angol vidék felett végrehajtott gyakorlóugrása alkalmával ő szállt fel először a gépre, vagyis őrá került az utolsó ugrás sora. A gép felszállt, és Manny máris rémesen ideges lett, de akkor az ugrómester – aki mindig a gépen maradt, miután a gyakorlók kiugrottak – végigment a soron, és vele szemben állt meg.

– Steinfeld, adja ide az óráját.

Manny levette az óráját, és átadta.

– Most a tárcáját is.

Manny engedelmeskedett, de megkérdezte, miért.

– Megvan rá az esély, hogy az ernyője nem nyílik ki – felelte az ugrómester. – Minden százezerből egy hibás. Ha ez éppen a magáé, azt akarom, hogy az órája és a tárcája nálam maradjon.

Manny túlságosan reszketett, hogy megkérdezze: örökre meg akarja-e tartani őket. Mire az ugrómester kitesztotta a gép ajtaján, már alig állt a lábán a félelemtől. Lélegzetet sem mert venni, amíg meg nem érezte a megnyugtató rántást a hevedereken, és meg nem látta, hogy a feje felett biztonságosan szétterül az ernyő. A szoros hevederek fájdalmasan dörzsölték a bőrét, de annyira megkönnyebbült, hogy életben maradt, hogy nem panaszkodott.

Még négy gyakorlóugrás volt hátra. Manny minden alkalommal ugyanúgy halálra rémült, és küszködni kellett a szorongásával. Nem bírta megszokni, hogy kilépjen egy repülőgépből a levegőbe. Valamiképpen ez még annál is rémisztőbb gondolat volt a számára, mint hogy lelőhetik a németek. Azon gondolkodott: vajon a többi ugró is ennyire fél-e? Tudta, hogy amikor feladta kényelmes állását a főhadiszálláson, a sereg általános jelmondata ellen cselekedett: „Sose jelentkez önként semmire!” Azonban nem azért állt be a seregbe, hogy egy íróasztal mögött várja ki a háború végét.

Megcsinálta minden kötelező gyakorlóugrását, visszakapta a tárcáját és az óráját, és megkapta mellé az ejtőernyős kitűzőt is, közismert nevén az „ugrószárnyakat”. Immár kiképzett ejtőernyősként a 82. légideszant-hadosztályhoz osztották be, amely, mint megtudta, hamarosan visszatér majd Normandiából Angliába. A szóbeszéd szerint miután visszaért, az összamerikai hadosztály – azért nevezték így, mert az első világháborús elődjébe, a 82.

gyaloghadosztályba az összes államból érkeztek katonák – a megszállt Európa feletti légi hadműveletekben vesz majd részt.

Eltérően a többi, általa ismert Ritchie-fiútól, Manny nem változtatta meg a nevét, amikor megkapta az állampolgárságot, és nem kérte a dögcédulája cseréjét sem, mielőtt átkelt volna az óceánon. A H betű most is ott díszlett a nyakában függő fém lapocskákon.

„Ich bin ein deutscher Jude.”

Manfred Steinfeld német zsidóként akarta túlélni a háborút – vagy belepusztulni.

Werner Angress július közepén kelt át a csatornán Franciaországból Angliába a 82. légideszantosokkal. Harminchárom napot töltöttek a fronton a D-nap óta, szünet vagy váltás nélkül, és ezalatt öt német gyalogsági hadosztállal ütköztek meg, kettőt pedig meg is semmisítettek. Ezeknek a győzelmeknek azonban hatalmas ára volt. Ejtőernyővel, siklórepülővel és hajón összesen 11 770 katonájuk kelt át Normandiába – és hatezernél is kevesebben tértek vissza.*

Werner, miután túlélte a csatákat, az elfogatását és a hadifogolyságot, hálás volt, hogy visszatérhet. Nem sokkal a nottinghami táborba visszatérése után megkapta a Bíbor Szívet a csatában

* A 82. légideszant-hadosztály normandiai veszteségei a következők voltak: 5245 fő meghalt, megsebesült vagy eltűnt. A hadosztály 508. ejtőernyős gyalogezrede, amelynek Werner is tagja volt, 2056 ejtőernyőst dobott le a D-napon Normandiában, sokat azonban rossz helyre. Közülük 307-en meghaltak és 754-en megsebesültek, ami 50%-os aránynak felel meg.

elszenvedett lábsérüléséért, és egy bronzcsillagot. A kísérő okirat így szólt (részlet):

A FRANCIAORSZÁGBAN, NORMANDIÁBAN teljesített 1944. június 6-ától július 12-éig tartó érdemes szolgálat elismeréseként. ANGRESS őrmester mindenkor kiválóan végezte feladatát, erőteljes támadó szellemben, magas kezdeményezőkézséget mutatott, és az általa a hadifoglyoktól megszerzett információ értékesnek bizonyult a taktikai műveletek során. ANGRESS őrmester több alkalommal a frontvonalon tevékenykedett, hogy foglyokat ejtsen, és tőlük értékes információt szerezzen. Egy alkalommal, amikor egy fogoly megadta magát, és elmondta ANGRESS őrmesternek, hogy a közelben mások is meg kívánják adni magukat, azonban félnek, hogy a katonáink rájuk lőnek, ANGRESS őrmester négy főt a kijelölt helyszínre kísért, a saját testi épségével nem törődve, ezzel elérte, hogy 24 el-lenséges katona megadja magát.

Normandia után Anglia csodálatos hazatérésnek tűnt. A 82. katonái élvezték a pihenőt. A fél hadosztály azonnal kapott ötnapos eltávozást, a másik fele pedig akkor, amikor az első visszatért.

Werner az eltáv első napján vonatra ült, és elutazott a Cotswolds-dombok közötti Broadwaybe, ahol az újonnan érkezett katonai hírszerző csoportok gyülekeztek, mielőtt megkapták volna a beosztásukat. Hősnek kijáró fogadtatásban részesítették, mint az első kihallgatót és az első ejtőernyőst, aki visszatért Normandiá-

ból – és az első német hadifoglyot is, aki kiszabadult. Mindezek miatt tekintélye lett, és kemény híre is. Felkérték, hogy tartson egy előadást az újoncoknak a D-napról, a franciaországi harcokról, a hadifogolyként szerzett tapasztalatairól, és a saját kihallgatói munkájáról. A hallgatóság elragadtatva figyelte. Sokan közülük frissen végeztek a Camp Ritchie-ben.

Az eltávozás végén Werner megkapta az új beosztását: egy hetet kellett eltöltenie egy észak-angliai hadifogolytáborban, és a német foglyoktól mindent megtudnia a normandiai hadjáratról, ami hasznos lehet a jövőbeli hadműveletek tervezésénél. A kapuban azonban a katonai rendészek gyanakvással fogadták német akcentusa miatt. Amikor bejutott, éppen azzal a német tizedessel találta szembe magát, aki előtte adta meg magát az embereivel együtt Normandiában, mielőtt az amerikai főhadnagy lelövésével fenyegette őket. Werner és a fogoly régi barátokként fogtak kezét, és németül beszélgettek, mire a katonai rendészek még sötétebben kezdték méregetni őket.

Werner megmondta a tizedesnek, hogy a foglyokhoz jött, a normandiai tapasztalataikról beszélni, ő pedig felajánlotta, hogy kerít néhány önkéntest. Nagyon hamar úgy tűnt, mintha a tábor minden német foglya részt akart volna venni a kihallgatáson; a várakozók hosszú sora Wernernek egész hétre munkát adott.

Az egyik német ejtőernyős, aki az először Normandiában bevetett új tankelhárító fegyverzetet írta le, a kihallgatás végén azt mondta Wernernek, hogy szerinte a háború vége után mindkét félnek nyomást kellene gyakorolnia a Nemzetközi Olimpiai Bi-

zottságra, hogy ismerje el az ejtőernyős ugrást olimpiai versenyszámként.

Mire Werner visszatért Nottinghambe, a 82. légideszantosok felszerelését kiegészítették, és a létszámot is feltöltötték, hogy pótolják a veszteségeket. Ez további gyakorlatozásokat jelentett, és Werner, legnagyobb bosszúságára, német katonai egyenruhában vett ezekben részt. A kihallgatócsapat tagjai felváltva játszották a jó és rossz katonák szerepét. Akik Wehrmacht-egyenruhát viseltek, azok csak németül beszélhettek, miután amerikai bajtársaik „foglyul ejtették” őket. A Ritchie-fiúk egytől egyig utálták ezt a maszkarádét, és hogy a Harmadik Birodalom katonájának öltözve kell megjeleníteniük a környéken. Különösen visszataszítónak találták, hogy zsidó létükre Hitler horogkeresztes egyenruháját kell hordaniuk *akármilyen* okból, ráadásul ez még veszélyes mutatóvány is volt. A Brit Nemzetőrség minden eddiginél erősebben elszánta magát, hogy távol tartsa a gyűlölt fritzeket a hazai partoktól, vagy próbálkozás közben veszejtse el őket – ezért az ellenség ruháit viselni nem volt tréfadolog.

Egy forró és párás augusztusi napon Werner egy Eisenhower tábornok tiszteletére rendezett díszszemlén vett részt Leicester katonai repülőtérén, közel ötven kilométerre a táborától. „Ike” a beszédében megköszönte a 82. és a 101. jelenlévő katonáinak azt, amit Normandiában véghez vittek, és hozzátette, hogy nagyon hamar ismét szükség lesz rájuk további európai hadműveletek során.

– Magukhoz hasonlóan én is szívesebben horgásznék odahaza – mondta nekik. – Egy nap, ha majd megvertük a nácikat,

meg is tehetjük. Addig azonban még feladataim vannak a maguk számára. De már nem kell sok idő.

Werner izgalma a beígért új hadművelet miatt a hónap során csak tovább fokozódott, amikor a 82. új parancsnokot kapott, mégpedig James „Jumpin’ Jim” Gavint, azt a tábornokot és volt hadosztályparancsnok-helyettest, aki engedélyezte Werner számára az ugrást a D-napon annak ellenére, hogy nem volt képzett ejtőernyős. Werner azóta csak jobban tisztelte Gavint. Sok más tábornokkal ellentétben Gavin jól bánt a beosztottaival – kétségtelenül azért, mert mielőtt 1929-ben végzett volna a West Pointon, maga is volt közlegény tizenhét évesen. Bárki, aki vele beszélt, biztos lehetett benne, hogy a tábornok teljes figyelme az övé, ezért a katonák között nagy népszerűségnek örvendett. Harminchat évesen, kevesebb mint egy évvel a tábornoki kinevezése után, már ő volt a legfiatalabb kétszillagos tábornok, aki hadosztályt vezetett a polgárháború óta.

Az ejtőernyősök idegesen várták, mikor kell újra indulniuk. Werner kihasználta a rövid pihenőt, hogy gyorsan legépeljen egy levelet régi mentorának, Curt Bondynak, Virginiába. Tudta, hogy értesítették őt, amikor eltűnt Normandiában, és csak hetekkel később tudta meg, hogy valójában életben van.

Kedves Bo!

Hát nem mondtam neked, hogy ha valaki eltűnik, még nem feltétlenül halott? Sajnálom, hogy aggódnod kellett... A hírek nagyon jól alakulnak, remélem, hogy Berlin felett hamarosan a csillagos-sávós lobogót látjuk majd. Nagyon remélem, hogy

a saját szememmel láthatom. Szoríts nekem, hogy így legyen. Azt is remélem, hogy az európai káoszban is megtalálhatom még a szüleimet és a testvéreimet.

A parancs néhány nappal később érkezett a 82., 101. és a brit 1. légideszant-hadosztályok számára. A brit gyalogos erők Bernard Montgomery tábornagy alatt már elérték Belgium északi határát, és a sebesen kidolgozott terv szerint a három légideszant-hadosztályt előttük dobják majd le az elfoglalt Hollandiába, hogy a németek ne robbanthassák fel a számtalan holland hidat, beleértve a Waalon és a Rajna alsó folyásán – hollandul Nederrijn – átvelőket. Ha ezek a hidak megsemmisülnek, a szövetségesek benyomulása Németország északi iparvidékére késedelmet szenved. Csaknem harmincötezer ejtőernyőst készültek ledobni, egy részüket ernyővel, másokat siklórepülővel, a keskeny, alig nyolcvan kilométeres folyosóra, ahol biztosíthatták a Hollandián átvezető egyetlen észak–déli autópályát. A hadparancs szerint az amerikai légideszant-hadosztályokat csak könnyű tüzérségi fegyverekkel szerelték fel, amelyeket szintén le lehet dobni ernyővel. A feladatuk az volt, hogy „vegyék birtokba és tartsák” a célpontjaikat, mélyen bent az ellenséges vonalak mögött, amíg a brit gyalogság a nehéztüzérséggel és a páncélosokkal be nem éri őket. Így a földi hadosztályok száguldvá haladhatnak át Hollandián északi irányban, és négy nap alatt elérhetik Arnhemet.

Legalábbis így szólt a Market Garden hadművelet. Werner a részleteket az ezrede hírszerzési tájékoztatásán tudta meg, szeptember 16-án. A 101. délen, Eindhovennél ér földet, a belga határ

közelében, és birtokba veszi a hídfőket, amelyek a földi csapatok áthaladásához szükségesek. A nagyszabású hadművelet kellős közepére helyezték a 82.-et: Nijmegennél kellett földet érniük, hogy biztosítsák a Waal folyó hídjait, és a kilenclyukú hidat a Maas folyón, ezenfelül elfoglalják Hollandia legmagasabban fekvő területeit Nijmegen és Groesbeek között. Kilencezer brit ejtőernyőst terveztek még északabbra ledobni, Arnhemnél, akiknek a Nederrijn hídját kellett elfoglalniuk, valamint a túlsó part egy részét, a Rajna holland szakaszát, amely szövetséges kézen lehetővé tenné, hogy a gyalogos seregek bevonuljanak Németországba. Az Arnhem körüli védelmet meglehetősen gyengének tartották – mindössze néhány ezer német alkotta. Ha azonban Arnhemnél nagyobb csata bontakozik ki, és az amerikai ejtőernyősök nem képesek megnyitni az északi utat, a brit légideszant hadtestek elszakadnak a többiektől, és nem lesz mód, hogy ellátmányt vagy erősítést juttassanak el hozzájuk.

Werner jól ismerte Hollandiát. Nijmegen közel volt a holland–német északi határhoz, alig több mint száz kilométerre Amszterdamtól, ahol öt évvel azelőtt elbúcsúzott a szüleitől. Az anyja utolsó levele óta nem hallott róluk semmit, ám ez még valamivel azelőtt volt, hogy Németország és Amerika hadba lépett. A levélben az állt, hogy az apját Berlinben letartóztatták, amiért kivitte a család pénzét az országból.

Werner izgatottan lépett ki az eligazításról. *Hollandia! Istenem! Talán találkozhatok a családommal!* Abban is bízott, hogy jobb híreket kap az apjáról. Talán mostanra letöltötte a börtönbüntetését, és kiengedték, talán már együtt is van a család többi tagjával Amszterdamban.

A normandiai szétszóródás fiaszkójához képest a nappali ugrás Nijmegenben, szeptember 17-én minden ejtőernyős álma volt. Kettő híján mind a 482 gép, hasukban a hétezer-háromszáz ugróval, elérte a célját. A hadosztály kevés ugróveszteségeinek egyike Gavin volt, aki, mint mindig, elsőként ugrott a vezérgépből. Két csigolyája repedt meg a földre érkezésnél, azonban alig fintorgott; lekapcsolta az ernyőjét, felvette M1 karabélyát, és hamarosan nyugodt, hűvös modorában osztogatta az utasításokat. Még sérült gerinccel is rendszeresen felbukkant a fronton, fegyverrel a kézben, ahol a harc éppen zajlott.*

Werner ezredét a terv szerint másfél kilométerre északra dobták le Nijmegentől, hogy elfoglaljanak egy dombcsoporthoz a hadosztály területének a német határhoz legközelebbi részén. Még mindig nem kapott ejtőernyős kiképzést, de a második ugrását már úgy végezte, mint egy igazi veterán. Könnyedén ért földet egy krumpliföldön, a bajtársai körében. Ereszkedés közben Werner észrevette egy német légelhárító üteg égnek meredő csövét. Ötfős személyzete, látva, hogy az égen kibomlanak a zöld, narancs, kék és vörös amerikai ernyők, felsorakozott a fegyver mellett, de nem lőttek a gépekre.

– *Hände hoch!* – kiáltotta Werner, amint földet ért. A német tüzerek boldogan adták meg magukat a lehangzó túlerőnek, in-

* Ahogy Gavin előjárója, Robert Wienecke ezredes mondta panaszosan a látogatóba érkező Martha Gellhorn újságírónak: „Csodálatos rendszert dolgoztunk ki. Én hátramaradok a telefonokkal, a tábornok meg megy, és harcol a csapatokkal.”

kább, mint hogy harcban haljanak meg. Engedelmesen feltették a kezüket.

Az első néhány nap során Werner kihallgatócsapata egy holland kolostorban szállt meg, másfél kilométerre a helytől, ahol földet értek. Amikor beléptek a korábban német főhadiszállásként szolgáló épületbe, az üres ebédlőben az asztalon meleg étellel teli tányérokat találtak, és teli söröspoharakat. Egyértelműen éppen akkor ürítették ki a kolostort, ráadásul sietve.

Késő este Werner, néhány más Ritchie-fiúval együtt, felment a tetőkertbe. Lenéztek Nijmegenre, Hollandia egyik legrégebbi városára, amely most, hogy nem volt áram, teljesen sötétbe burkolózott. A kanyargós utcákon az 508. ezred egy zászlóalja harcolt a németekkel, keserves küzdelemben igyekeztek elérni a Waal hidját. A lövések és a tüzek vörös derengése elég közel volt, valahogy mégis távolinak tűnt. Werner elmerengett. Egy első világháborús vers jutott eszébe. Elismételte a sorokat, amelyeket fel tudott idézni:

*„De rendezvum van a halállal
Éjjel, lángoló város terén”*

A társait szórakoztatta a váratlan szavalás, de gyorsan elkezdtek valami kevésbé morbid dologról beszélni, és ezt Werner nem is bánta. Részben azért mondta el a verset, hogy lenyűgözze őket

* A vers címe: Rendezvum van a halállal (I have a Rendezvous with Death). Alan Seeger írta, egy amerikai, aki 1916. július 4-én esett el a somme-i csatában. Amerika hadba lépése előtt a francia idegenlégióban szolgált. (Főfai Sándor fordítása)

a tudásával, de rájött, hogy egy halálról szóló vers a tűzpárbaj közepette nem a legjobb téma a fiatal katonák számára.

Másnap reggel, amikor a német hadifoglyok megérkeztek a kolostorba kihallgatásra, a csoport megtudott valami meglepőt. Az ellenséges parancsnokok olyan biztosra vették, hogy tartani tudják az ötvenöt méteres, masszív, acélgerendás közúti hidat a Waal felett Nijmegennél, hogy nem is adták ki a parancsot a felrobbantására, holott a németek gyakran megtették ezt visszavonuláskor. Az 1936-ban épült hídra, amelynek acél felépítménye csaknem húsz emelet magasra nyúlt, ugyanakkor már felszerelték a robbanószerkeket. A németek egyelőre a nehéztüzérségre hagyatkoztak, és ezzel képesek is voltak tartani az északi és déli hídfőnél is egy bő kilométeres részt.

A Waal hidját elfoglalni olyan fontos cél volt, hogy a Market Garden terv szerint az első nap kellett véghez vinni, méghozzá úgy, hogy a híd nem sérül meg. A dolog azonban a harmadik napra csúszott, mert a 82. komoly ellentámadással szembesült. Brian Horrocks tábornok, egy brit parancsnok vezette őket; szemtől szembe megmondta Gavinnek, hogy a hidat be kell venni, vagy az egész Market Garden hadművelet dugába dől. Gavin tudta, hogy az Arnhemben tartózkodó brit 1. légideszantosok élete függ tőle, hogy a brit földi seregek további késedelem nélkül elérjék őket, vagyis neki és az embereinek azonnal be kellett vennie a területet.

Horrocks és Gavin megegyeztek, hogy a patthelyzet feloldásának egyetlen módja, ha megkerülik a védőket, és egy ezredet lapos aljú támadó csónakokon átküldenek a sebes folyón. Szeptember 20-án délben Gavin kiadta erre a parancsot a saját 504. ezredének,

miközben az ellenség 88 és 20 milliméteres ágyúkból, mozsarakból és géppuskából lőtte őket. A csónakokban csak egy-egy pár evező volt, úgyhogy a katonák a fegyvereik tusával is eveztek, hogy gyorsabban haladjanak, a sisakjaikkal pedig meregették a golyó ütötte lyukakon az ingatag csónakokba beömlő vizet. A támadás első hullámában a huszonhat csónakból csak tizenhárom érte el a másik partot.

Az átkelés a Waalon több mint kétszáz amerikai életbe került. A partra jutott ejtőernyősöknek a magas partvonalon kellett feljutniuk, amelynek a tetején a németek beásták magukat. Gránátokkal és bajonettekkel támadták őket a rókalyukaikban, és elérték a híd északi bekötőjét. Onnan már magán a hídon küzdöttek, körülöttük a felszerelt dinamit és a detonátorok – még azelőtt kellett leszedniük a németeket, mielőtt azok felrobbanthatták volna a hidat.

Amint biztosították az útvonalat, Werner ezrede átkelt rajta, és elfoglalta Bommel faluját, Nijmegenből északra. Itt az ejtőernyősök ástak árkokat és rókalyukakat, felkészülve az ellentámadásra. A németek azonban nem támadtak; a következő néhány nap nyugodtan telt. Az amerikaiak sok foglyot ejtettek, köztük egy dezertőrt egy velük szemben álló *Volksgrenadier* ezredből. A kihallgatása során Werner megtudta, hogy az ezrede tartalékosokból áll, részben a haditengerészetből, részben a Luftwafféból, és alig kaptak gyalogos kiképzést. Akkor küldték ide őket elfoglalni az országot, amikor Hollandia még nem érdekelt igazán senkit. Most, hogy tényleg lőttek – így mondta a fogoly –, hozzá hasonlóan már sokkal többen álltak készen a dezertálásra.

Egy huszonöt fős járőrcsapatot állítottak össze, hogy jussanak el a Volksgrenadierek vonalához, és annyi kiábrándult némettel térjenek vissza, amennyivel csak lehet. Persze ehhez egy olyan valaki is kellett, aki beszélt németül; a szolgálatos tiszt Wernert kérte fel erre.

Nem sokkal napnyugta után indultak. Tíz perccel később ráébredtek, hogy valami nincs rendjén. A német oldalon határozott mozgást tapasztaltak. Amikor átkeltek egy völgyön, a németek fellőttek egy jelzőrakétát, éles fehér fénybe borítva a környéket. Tudták, ilyenkor a legjobb módja a láthatatlanná válásnak, ha nem moccannak. Ez ellene szólt az ösztönnek, amely azt parancsolta, hogy rohanjanak menedékbe, de egy mozdulatlan alak úgy tűnhetett, mint egy fa vagy más tárgy árnyéka. Werner és a többiek szoborra dermedve vártak, amíg a rakéta ki nem aludt. Aztán továbbkúsztak, és elértek egy széles árokig, amelynek mindkét végét sűrű bokrok fedték. A tiszt megvizsgálta, és megállapította, hogy elaknásították. Abban a pillanatban egy újabb rakéta villant fel. Már elég közel jártak, hogy a németek meglássák őket, és gépfegyvertüzet nyissanak rájuk. Ezúttal mindenki a földre vetette magát, és bemenekült az első fedezékbe, amit talált. Amikor a gépfegyverek elhallgattak, az őrzőparancsnok kiadta a parancsot a visszavonulásra. Túl veszélyes lett volna továbbhaladni.

Visszajutottak a saját soraik mögé, bár nem értek el mást, csak azt, hogy egyetlen embert sem veszítettek. Az ügyet kudarcként könyvelték el, amíg Werner később egy új fogoly kihallgatásából meg nem tudta, hogy a Volksgrenadier ezredet egy héttel korábban leváltották.

Egy elit SS-hadosztály érkezett helyettük.

Nem sokkal azután, hogy Manny Steinfeld befejezte az ejtőernyős kiképzését, a 82. légideszantosok visszatértek Normandiából Angliába. Mannyt a hadosztály hadrendi csapatához osztották be, Leonard Abel főhadnaggyal, aki szintén a Camp Ritchie-ben végzett mint fényképelemző, és Edward Wynne törzsőrmesterrel, aki kihallgató volt, Manny évfolyamtársa a záróvizsga utáni hadrendi képzésről. Gavin főhadiszállásán dolgoztak, a hadosztály G-2, azaz hírszerző tisztje, Walter Winston alezredes parancsnoksága alatt. Ők voltak az egyetlen hadrendi csapat a 82. mellett, így a hadosztályban ők számítottak a szakértőknek a több száz német egység felépítését és hadi képességét illetően.

Azok után, amin Manny keresztülment, hogy ejtőernyősként megfeleljen, ironikusnak érezte a parancsot, amely a hollandiai bevetéséről szólt. Az első légi hadműveletére ernyő helyett egy néma, motor nélküli siklógépet kapott. Ezeket *repülő koporsók*-nak nevezték, és mindössze egyetlen útra tervezték őket, hogy egy-másfél kilométerre a kidobási helytől földet érjenek. A leggyakoribb siklómodell, a Waco CG-4A tizennégy és fél méter hosszú volt, huszonöt méteres szárnyfeszítéssel, acélcső szerkezettel és vászonszárnyakkal. Két kiképzett siklórepülő-pilóta irányította, és mindegyik tizenhárom, teljes felszereléssel ellátott katonát bírt el, egy terepjárót vagy egy tüzérségi fegyver alkatrészeit, és az azt működtető kis létszámú személyzetet. A siklók jóval pontosabban tudták leszállítani az embereket és a felszerelést, mint az ernyők, de még azoknál is veszélyesebbek voltak. A siklóleszállásoknak több áldozata volt Normandiában, mint az ejtőernyős ugrásoknak, mert a németek néhány területre, ahol a siklók landolását

várták, összeérő, háromméteres rudakat szúrtak le – nem egyetlen robbanószerrel ellátva. Sok sikló fennakadt ezeken, vagy leszállt a szárnyuk, néha felrobbantak leszálláskor. Azonban még az ilyen ember készítette akadályok nélkül is könnyen összetörték. A kéttonnás siklók úgy száguldottak, mint az elszabadult szemetesekocsik, és gyakran olyan erővel csapódtak a fába, sziklákba vagy pusztán a földbe, hogy a törzsük kettévált, és a katonák meg a felszerelés mind kiborult.

Manny mégis megkönnyebbült, hogy a Market Garden hadművelet nem kívánja meg tőle, hogy kiugorjon egy gépből. Ő felelt a hadrendi csapat terepjárójáért; gondosan feltolatott vele a rámpán az egyik sikló gyomrába, amely a 82. légideszantosokat fogja Hollandiába vinni, majd ékeket tett a kerekek alá, hogy repülés közben a jármű ne mozduljon el.

A siklókat vonó gépek akkor szálltak fel, amikor az ejtőernyősöket szállítók már elindultak. Az ilyen hadműveletek esetén mindig a siklókat küldték be utoljára, mert túl veszélyes lett volna, ha a vonógépek és a siklók egy ejtőernyővel teli égen szálltak volna át. Így viszont, mivel a meglepetés ereje már odalett, sokszor erős pergőtűzben kellett leereszkedniük. Több sikló is idő előtt vált le a vonógépről, és a jeges vízbe esett, magával rántva a pilótákat és a nehéz felszerelést cipelő ejtőernyősöket is. Mások akkor veszték oda, amikor az ellenség eltalálta őket vagy az őket vontató gépeket.

A sikló fedélzetén, száz méterrel egy C-47-es repülő mögött, Manny a terepjáró vezetőülésében foglalt helyet. George „Chappie” Wood százados ült mellette, egy harminchárom éves ez-

redkáplán. Episzkopális lelkész volt, aki fegyver nélküli szolgálatot választott, és a katonák spirituális szükségleteit látta el, felekezettől függetlenül. Háromszor ugrott csatában a 82. katonáival: Szicíliában, Olaszországban és Normandiában. Minden felekezet tagja szerette. Nemcsak a nagy veszélyt vállalta velük – fegyvertelenül, vöröskeresztes karszalagban –, hogy ellássa a sebesülteket és haladókát, és imádkozzon értük, de nagyívű prédikációi és lelkesítő szavai is mindenkire hatottak. Az „Ejtőernyős Imája”, amelyet a partraszállás előtt írt, híressé vált a légideszantosok között.

Mindenható Isten, mennyei atyánk, tisztítsd meg az ejtőernyőseink elméjét a félelemtől ott, ahol a Te jelenléted örökévaló. Adj nekik bizalmat a Te örök karjaid erejében, amely megtartja őket. Adj nekik tiszta elmét és szívet, hogy méltón vehessék ki a részüket a győzelemből, amelyet ennek a nemzetnek a Te nevedben és a Te akaratod szerint meg kell szereznie. Erősítsd meg őket az országunk érdekében...

Manny jelnek vette, hogy Chappie ült mellette. Úgy vélte, baj nélkül átjutnak majd Hollandiába.

Azon a vasárnap kora délutánon – Hollandia ötödik éve állt már német megszállás alatt – a holland városok és falvak utcáin nyüzsgtek a bicikliző fiatalok, a számtalan csatorna partján pedig családok sétáltak. Hirtelen felhangzott a több száz szövetséges bombázó robaja – de most ahelyett, hogy szokás szerint távoztak volna Németország felé, hogy városokat és gyárakat romboljanak le, Hollandia-szerte a német állásokra és légelhárító útegekre dob-

ták a terhüket. Alig hagyták el a bombázók a légteret, nyugatról követte őket a csapatszállító gépek hulláma, tele amerikai és brit ejtőernyősökkel. Alacsonyról ugrottak, hogy gyorsan földet érjenek, és csökkentsék az esélyét, hogy lelőjék őket, amíg lebegnek. Miután az ernyők mind eltűntek az égről, a nagy siklók is leváltak a vonógépekről, és némán, ragadozó madárként suhantak lefelé hatszáz méterről.

Manny, lévén ez volt az első útja egy siklóval, nem tudta, hogyan kellene éreznie magát, miután ténylegesen siklani kezdtek, azonban ahogy közelebb értek a talajhoz, úgy érezte, a sebességük túlságosan nagy. Chappie-re pillantott, és látta, hogy amaz hevesen imádkozik; ebből megértette, hogy valami baj van. Mielőtt azonban ő is imába foghatott volna, a sikló még mindig százhatvan kilométer per óra feletti sebességgel földet ért, és csikorogva, nyöszörögve csúszott hosszan a hasán, mielőtt felfordult volna. Teljesen tönkrement, a két oldala végighasadt, Manny kirepült belőle, és odébb zuhant le, eszméletlenül. Kábán tért magához egy elsősegély-állomáson. A karját és a hátát kötések fedték. Megkérdezte, mi van Chappie-vel, és azt a választ kapta, hogy a káplán beszerzett néhány kék foltot, de már a nyájának prédikál. A hadrendi csapat terepjárója viszont összetört.

Manny a nap hátralévő részében egy priccsen pihent. Elegendő ideje jutott a gondolkodásra; éjjel alig aludt. Mire másnap reggel csatlakozott a csapata többi tagjához, eldöntötte, hogy végső soron ejtőernyővel kiugrani egy repülőgépből nem is olyan rossz dolog.

A hadrendi csapattal együtt azonnal munkába állt. Az volt a feladata, hogy a kihallgatóktól beérkezett információt lefordítsa,

gyorsan és pontosan. A hadtest négy kihallgatócsapatának jelentései hozzá futottak be, abból kellett azonosítani a velük szemben álló német egységeket, meghatározni az erejüket és a képességeiket, majd az eredményt feltüntetni Gavin főhadiszállásának a térképén. A legfontosabb információ bekerült a napi eligazításokba is, amelyet a csapat a G-2-esek, azaz Winston alezredes és Gavin előljárója, Robert Wienecke ezredes számára tartottak.

Mannyt és Wynne őrmestert egy alkalommal tíz napra egy megfigyelőpontra osztották be, egy sűrű erdőbe Németország és Hollandia határán. A felderítőegységek éjjelente behatoltak Németország területére, kifejezetten azért, hogy kihallgatható foglyokat ejtsenek. Manny és Wynne ott, a helyszínen ki is hallgatták őket, majd továbbadták a velük szemben álló német egységekről megszerzett információkat a futároknak. A két Ritchie-fiú napi rendszerességgel keveredett löpárbajba a német előretolt egységekkel. Mannyról a kiképzés alatt a löpályán kiderült, hogy kiváló céllövő, ami megdöbbenetett, mert korábban egyszer sem lőtt életében. A sűrű erdőben azonban rájött, hogy a rejtekben heverő ellenségre lőni, aki ráadásul visszalő, sokkal nehezebb, mint a lőtéri céltáblára, és még tíz nappal és több tucat golyóval később sem volt elképzelése sem, hogy eltalált-e valakit.

Mire visszatértek a hadosztály parancsnokságára, azt már elköltöztették Nijmegen déli részére, egy fasorba, a St. Annastraat mellett. A városban voltak ugyan olyan épületek, ahol a tiszteket el tudták volna szállásolni, Gavin azonban úgy gondolta, hogy a főhadiszállásának nem kell kényelmesebbnek lennie, mint ahogy a frontkatonák élnek. Ő maga is példát mutatott azzal,

hogy sátorban aludt, vagyis mindenki másnak is ezt kellett tennie. Manny és Wynne kiásott egy kétszer kétméteres gödröt, felhúzott rá egy sátorponyvát, hogy az esőt távol tartsa, körberakta homokzsákokkal, és elnevezte az otthonának a hollandiai tartózkodás idejére.

A mesterlövészek és aknavetőők állandó fenyegetést jelentettek. Szeptember 30-án Eric Nathan, első fokozatú technikus, egy huszonkilenc éves német zsidó, aki az 1930-as években emigrált a pennsylvaniai Pittsburghbe, és most a 82. légideszantosok parancsnokságához osztották be, éppen gyalog igyekezett valahová Nijmegenben, amikor egy német akna csapódott be a közelében. A repeszek azonnal megölték.

A következő héten pedig a németek új fegyvert vetettek be. Manny éppen a szabad ég alatt állt az ételosztásra várva, amikor valami ismeretlen zümmögő, reszelő hangot hallott. Mindenki felnézett. A fejük felett egy pár különös Luftwaffe-bombázó húzott el: *nem voltak propellerjeik*. Géppuskatűzzel szántották végig a földet, és mire bárki reagálhatott volna, már el is tűntek, éppen olyan gyorsan, ahogy jöttek.

Manny Steinfeld még nem tudta, de akkor látta élete első sugárhajtású gépeit.

Werner Angress hamarosan rájött, hogy Hollandia mennyire más, mint Normandia, ahol a szövetségesek támadóként folyamatosan előrehaladtak. A Market Garden hadművelet igen hamar védekezésbe fordult, rövid támadásokkal és ellentámadásokkal, de a frontvonalak lényegesen nem változtak.

És a német tüzérség még hét-tizenöt kilométeres távolságból is képes volt áldozatokat szedni. Maga Werner is közel került hozzá, hogy aknarobbanásban haljon meg, amikor 1944 októberében a tűz három napig nem maradt abba. 13-án, pénteken kezdődött, amikor a lövedék nem sokkal a terepjáró előtt csapódott be, amelyben ő és az egyik bajtársa utazott. Mindent beborított a föld és a kövek zápora, és az autó belezuhant az aknatölcsérbe. Werner nem emlékezett, hogyan kecmeregtek ki sértetlenül a másik oldalra, de nemcsak, hogy tengelyük nem tört: még a lökhárítójuk sem horpadt be.

Másnap éjjel egy másik kihallgatóval ásott különösen mély árkot, hogy ott aludjanak az ezred főhadiszállásának sátra mellett. Az éjszaka közepén azonban a németek tüzet nyitottak, az amerikaiak pedig hallgatták, ahogy a becsapódások egyre közelebb és közelebb csattannak. Werner rájött, hogy az ellenség bizonyára felismerte a főhadiszállás sátrát. *Micsoda ostobaság éppen itt árkot ásni!* – gondolta. Akkor már azonban nem tehettek semmit, csak belesimulhattak a földbe az árkuk alján, remélve, hogy nem találják el őket, miközben a talaj rengett, és a folyamatos dörrenések miatt csaknem megsüketültek. Végül – óráknak tűnő tíz perc után – az aknazápor elállt. Az éjszaka hátralévő részében az árokban maradtak, és favicceket meséltek egymásnak, hogy átérezzék egymás szenvedését. Napkeltekor Werner remegő lábbal mászott ki a felszínre. Néhány lépésre egy tizenhárom kilós, 105 milliméteres német akna hevert félig a földbe fúródva. Befulladt, nem robbant fel – és így megkímélte az életüket.

Werner azt a napot az ezred egyik zászlóaljának parancsnokságán töltötte. Felváltva járt a három zászlóaljhoz – egyenként nagyjából ötszáz fő –, mert azok közelebb voltak az igazi harchoz, mint az ezredparancsnokság, és így mindig voltak új, kihallgatható foglyaik. Elbeszélgetett egy őrmesterrel, akit azelőtt nem ismert. Estefelé az őrmester felajánlotta neki, hogy menjen át az ő nagyobb árkába, beszélgessenek és osztozzanak meg egy üveg whiskey-n, amit az őrmester szerzett egy pincéből. Csábító ajánlat volt, de a fáradt Werner visszautasította, és visszatért a saját rókalyukába az éjszakára.

Ezek a rókalyukak jóval kényelmetlenebbek voltak, mint a hosszúkás, egyszemélyes árkok, mert ebben félig kuporogva kellett aludni, nem lehetett kinyújtózni, ugyanakkor biztonságosabbak is, mert a keskeny nyílás kisebb célpontot nyújtott az ágyú- vagy aknatalálatnak, ráadásul mélyebbek is voltak. A németek ismét tüzet nyitottak az éjszaka során, de nem olyan erővel, mint az előző éjjel, és Werner, a rókalyuk alján kuporogva, átaludta az egészet. A barátja reggelre meghalt: egy tüzérségi akna éppen telibe találta az árkát.

Werner eddigre már eleget tapasztalt a háborúból, hogy ráébredjen: csak egyetlen lehetséges magyarázat van a szerencsesorozatára. Még nem jött el a halálának ideje.

Mindeközben a Market Garden hadművelet egyáltalán nem úgy haladt, mint tervezték. A brit ejtőernyősök Arnhemnél a vártnál jóval nagyobb ellenállással találkoztak. A német 6. és 10. SS-páncélosadosztályok hatezer veteránja bivakolt a területen, ahol az ejtőernyősök földet értek, ez pedig meglepetésként érte a szövet-

séges stratégiákat. Az egész hadművelet legfontosabb, a Nederrijnen átívelő hídjának környékét, amely megnyithatta volna az utat Észak-Németország felé, eddig gyengén védett célpontnak hitték, de mostanra utcáról utcára tudtak csak előrehaladni. A délen tartózkodó brit erők, amelyeknek az arnhem-i ejtőernyősöknek kellett volna utánpótlást nyújtani, szintén nem jutottak közel hozzájuk. Ami azt illeti, alig haladtak valamit. Mindenhol hidakkal, gátakkal és vízelvezető árkokkal találkoztak, sokon csak nehezen tudtak átkelni, a keskeny út két oldalán pedig a lágy talaj gyakran nem bírta el a nehézgépjárműveket, ezért a csapatszállító és a tüzérségi eszközöket vontató teherautók csak libasorban tudtak vándorolni észak felé. Emellett sokszor érte őket támadás is, amely rákényszerítette a csapatokat, hogy megálljanak, és megvédjék az egyetlen Nijmegenbe vezető útvonalat. Az első egységeknek már az is három napjába telt, hogy megtegyék az Arnhembe vezető táv felét, ezután pedig a terep és a németek teljesen megállították őket. Több ezer katona, számtalan tank és egyéb jármű állt az úton szoros egymásutánban; a sor kilométerekre nyúlt. A 82. katonáinak a városba érkezése után két hétbe telt, mire a földi erők elértek Nijmegenbe, amely még mindig harminc kilométerre volt Arnheimtől. Azt azonban végül nem érték el.

Az 1. brit légideszantosok egy teljes hétre magukra maradtak Arnhemben, ellenséges csapatoktól körülvéve, és a parancsnok végül kiadta a visszavonulási parancsot, attól tartva, hogy különben az egész hadosztály odavész. A számok sötéten alakultak: a kilencezer ledobott ejtőernyősből csaknem hatezren eltűntek vagy

fogságba estek, és több mint ezren meghaltak. Valamivel kevesebb mint kétezer katona tudott csak biztonságosan visszavonulni. A hadosztály az ereje kétharmadát elvesztette – számára véget ért a háború. Arnheim és a Nederrijn hídjai továbbra is a németek kezén maradtak, így a szövetségesek nem tudtak továbbhaladni.

A két amerikai légideszant-hadosztály mindazonáltal nagyrészt sikerrel végezte el a küldetését; most azt a parancsot kapták, hogy maradjanak Hollandiában, és védjék meg a megszerzett hidakat. A 82. számára, akik közel nyolcszáz katonát veszítettek, ez Nijmegen és a környékét jelentette. A németek éjjel-nappal szórták rájuk az aknákat, házról házra haladva rombolták le a várost. A kórházakba nem fértek be a mindenféle korú sebesültek.

Egy októberi napon Werner letelepedett egy elhagyatott, szőlőindákkal behálózott üvegházba, hogy levelet írjon Curt Bondynak. Bondy igyekezett nyomon követni minden korábbi mentoráltját, aki most a seregben szolgált. Odakint szakadt az eső – már napok óta zuhogott –, és befolyt a törött üvegtáblákon is. A földet üvegszilánkok és széttaposott szőlő borította. Az a néhány ház, amelyet Werner látott ültéből, már alig volt több, mint szétbomlózott téglahalom. Néhány kilométerre az amerikai tüzérség lőtte a német állásokat. A fojtott robbanások örömmel töltötték el, de mégis szomorú volt, hogy a háború már másodszor söpör végig Hollandián. Először az 1940-es német megszállással, most pedig, négy évvel később, a szövetséges benyomulással, hogy kiebrudalják a németeket. Hollandia volt számára és a családja számára az első biztonságos hely, miután elmenekültek Németországból. Szerette

az egyszerűségét és a tisztaságát, szerette az emberek kedvességét. Jó ország volt ez, valaha szép is, most azonban mélyen megsebeztek, romba döntötték.

„Minél tovább tart ez a háború”, írta, „annál több csúf látványban lesz részem. Minél jobban megértem, milyen a halál, annál biztosabb vagyok benne, hogy ez után a háború után az lesz a legfontosabb feladatunk, hogy megakadályozzunk egy újabbat. Még nem tudom, hogy lehetséges-e ez, de úgy gondolom, mindent meg kell tennünk, hogy megpróbáljuk.”

Elmesélte Bondynak, hogy még nem tudott a családja után érdeklődni Amszterdamban, de reméli, hogy a katonai helyzet ezt nagyon hamar lehetővé teszi. Ezután megosztott a barátjával egy erkölcsi dilemmát, amelyen már napok óta gondolkodott.

„A kérdés az, hogy mi legyen a németek következő generációjával. Ez az első iskola, amit kijárnak. Gránátok, golyók, visszavonulás, a tény, hogy a Führer téved, és nincs felsőbbrendű faj. Megtanulják majd, milyen a halál és a kétségbeesés. Megtanulják majd, hogy háborút indítani nem kifizetődő. Később sok évbe telik majd, hogy a legjobb német és amerikai tanárok átképezzék a német ifjúságot.”

Amikor ezt a levelet írta, Werner még azt hitte, hogy az anyja és a testvérei Amszterdamban tartózkodnak, és remélte, hogy az apja is csatlakozott hozzájuk. A város alig százötven kilométerre volt, de akár ezerszer annyira is lehetett volna. A 82. feladatába és a Market Garden hadműveletbe nem tartozott bele Nyugat-Hollandia felszabadítása.

Viszonylag jól beszélt hollandul, és akárhányszor találkozott egy holland civillel, megkérdezte tőle, mit tud az amszterdami helyzetről. A legtöbben azonban nem jártak arra a megszállás óta, és Werner nem tudott meg sokat.

November 11-én a 82.-et kanadai csapatok váltották fel. Az ő holland hadjáratuk véget ért. Felültek a teherautókra, amelyek délre vitték őket egy francia katonai táborba, hogy pihenjenek és regenerálódjanak.

Amikor elhagyták Hollandiát, Werner Angressnek az a nyomasztó érzése támadt, hogy most esett el a legjobb esélytől, hogy megtudja, mi történt a családjával.

AZ ERDŐK

E ngedély nélküli párizsi kiruccanásukat követően Victor Brombert és a másik Ritchie-fiú majdnem száz kilométer múlva érte utol a Guruló Poklot, a 2. páncélosadosztályt. Szerencsájük volt: a kihallgatócsapatuk vezetője eltussolta a hiányzásukat, és a fény városában töltött vad éjszakájuknak nem lett következménye.

A páncélosok továbbra is nagy sebességgel gördültek tovább Franciaország északi sík vidékein, semmi nem tartóztatta fel őket sokáig. Egymás után estek el az útjukban a városok. A németek immár kapkodva vonultak vissza, és a győzelem karnyújtásnyi közelségben látszott. A csapatokon, ahogy a szövetséges hadvezetésen is, szédült optimizmus lett úrrá – már azt mondogatták, hogy karácsonyra vége lesz a háborúnak, és mindenki mehet haza.

Victor az elsők egyike volt, aki belépett Bapaque-ba, a belga határtól nem messze fekvő, néhány ezres városkába. Az első világháborúban csaknem teljesen elpusztult, az újabb, több éve tartó

német katonai megszállás megroppantotta – a helyiek mind kivonultak, hogy üdvözljék az amerikai felszabadítóikat. A főtéren egy önkormányzati tisztviselő rohant oda Victor terepjárójához, és jóformán hozzávágott egy oklevelet, amelyben díszpolgárnak nevezték ki, majd egy elegáns gesztussal kitűzte Victor zubbonyára a lotaringiai keresztet. Ez a kettős kereszt a Bizánci Birodalomból eredt, és de Gaulle francia felszabadító erőinek a jelképe lett. Bár emiatt néhányan összezavarodtak, hogy Victor melyik seregben is harcol – különösen a francia akcentusa miatt –, mégis hónapokig viselte, amíg egy amerikai ezredes rá nem parancsolt, hogy vegye le.

A belga határon a hadosztály felderítőegysége lépett át először, szeptember elején – ugyanaz az egység, amelyhez Victor a Saint-Lô-nál vezetett offenzívánál csatlakozott. A tankok és Victor csapata nem sokkal maradtak le mögöttük. Egy héttel később, miután ellenállással szinte alig találkoзва átszelték Belgium százhatvan kilométeres derekát, megközelítették Hasseltet, az északkeleti határsáv szénbányászvárosát. Itt már a nemrég visszavonult németek által hátrahagyott csapdák lassították őket, például kidöntött fákra szerelt robbanószerkezetek.

Hasselt városa tárt karokkal köszöntötte őket – és füstös ivókban felszolgált krigli sörökkel, ahol az ünneplő belgák kocsmádalokat énekeltek. Az egyik ilyen kocsmában még Victor is, aki egy élettől ezelőtt operaénekes szeretett volna lenni, tökéletesen elharsogta a francia himnusz, a „La Marseillaise”-t. Mire eljutott addig, hogy „*Hajrá, fegyverbe hát!*” (*Aux armes, citoyens!*), mindenki elhallgatott, a végén pedig dörgő tapssal jutalmazták.

Sajnos azonban nem mindenki fogadta ünnepléssel a felszabadítókat. Másnap reggel a lincselő tömeg végigvonszolt az utcán több fiatal nőt is, akiket azzal vádoltak, hogy lefeküdtek a német katonákkal. Ütötték, rúgták őket, a fejüket leborotválták, kopasz koponyájukra horogkeresztet festettek.

Szeptember közepére a 2. páncélos hadosztály begördült Dél-Hollandiába. Amikor azonban elérték Maastrichtot, néhány kilométerre a német határtól, Victor francia kihallgatócsapatát váratlanul visszarendelték Párizsba. Mivel a hadosztály elhagyta a francia nyelvterületet, azt mondták nekik, hogy a nyelvtudásukra nincs már szükség. Victor örömmel gondolt arra, hogy számára a háborúnak vége; úgy képzelte, hogy a hátralévő időt Párizsban tölti. A jövőjét borral, nőkkel és dallal tervezte a szeretett városban.

Eleinte úgy is tűnt, hogy a kívánsága teljesül. Amikor a francia csapat jelentkezett a katonai hírszerzésnél a Marceau Avenuen-n, egy irodában, ahol csupán az alapvető íróasztalok, lámpák és vaszékek maradtak, hivatalosan is feloszlatták őket. Nem kaptak új feladatot; a parancsnoksághoz közel jelöltek ki nekik szállást, azzal, hogy naponta jelentkezzenek.

A hely, Párizs belvárosa, közel volt ahhoz a kerülethez, ahol Victor és a szülei megszálltak egy hotelben, mielőtt saját lakást találtak volna. Victor úgy érezte, hazatért. Jól ismert zöld parkokban, kanyargós utcákon sétált, és mivel nagyon szeretett volna már letelepedni, néhány napon belül kiköltözött a neki kiutalt szobából, és inkább kibérelt egy berendezett garzont a rue des Vignes-en, néhány utcára a helytől, ahol a fiúkkal leste annak idején a Lycée Molière-ből kilépő lányokat. Csak a katonai zsák-

ját és M1 karabélyát vitte magával, aztán lement a sarki bárba inni. Ott meglátott egy vékony, sötét hajú nőt, aki egy eszpreszót kortyolgatott, és a csapossal beszélgetett. Victor egyenruháját meglátva elmosolyodott, és azt feltételezve, hogy amerikai, angolul kérdezte meg tőle, hogy ott volt-e Normandiában. Egészen megdöbbsent, amikor Victor tökéletes franciasággal felelt neki.

Yvette volt a neve; szomorú, félig lehunytt szeme és ívesre szedett szemöldöke Edith Piafra emlékeztette Victort. Később kimentek egy parkba, és egymás kezét fogva ültek a padon. A megjegyzéseiből Victor arra következtetett, hogy korábban volt valaki az életében, talán egy férj vagy egy szerető, de már nincs többé. Victor úgy döntött, hogy nem tesz fel kérdéseket. Nem váltottak csókot, amikor elváltak, de megbeszélték, hogy másnap is találkoznak. Yvette lett Victor kicsiny lakásának első vendége a bíbor falak között, a lágy lámpafényben. Szeretett a takaró alá bújni Victorral, hogy kizárja a világot, és Victor számára is könnyű volt így kizárni a háború gondolatát.

Mindazonáltal naponta jelentkeznie kellett a parancsnokságon, egy nap pedig továbbküldték egy brit ezredeshez, aki egy több nyelven beszélő katonát keresett. Olyan valakire volt szüksége, aki hetente megteszi a Párizs és London közötti távolságot, és elviszi a Hyde Parkba, a szövetségesek főhadiszállására a minősítetten titkos jelentéseket az azonosított német ipari célpontokról. A brit és amerikai nehézbombázók ezek alapján jelölték ki a célpontjait. A seregben bárki kapva kapott volna egy ilyen kényelmes megbízatáson, messze a frontvonalaktól, Victor azonban nem így látta. Csak azokra az éjszakákra tudott gondolni, amelyeket Yvette-től

távol tölt majd. Ezért mindent megtett, hogy elpuskázza az esélyt. Azt felelte az ezredesnek, hogy nem szereti az unalmas papírmunkát; szándékosan nem említette, hogy oroszul is beszél, hogy ne növelje az általa ismert nyelvek már így is tiszteletre méltó számát. Az ezredes, bár eleinte nagy reményeket fűzött hozzá, végül feladta az ügyet.

Victor biztosra vette, hogy ezzel bebiztosította magának a további párizsi időtöltést; sietett is, hogy Yvette tudtára adja a jó hírt. Néhány nappal később azonban a Camp Ritchie-ben kapott kiképzése utolérte. Valaki a főhadiszálláson meglátta az aktájában, hogy németül is beszél, nem csak franciául, ráadásul kiképezték, hogyan hallgasson ki német hadifoglyokat. Nagyon hamar azon vette észre magát, hogy egy német kihallgatócsapat tagja lett, és haladéktalanul jelentkeznie kellett a 28. gyaloghadosztálynál, majd azzal együtt részt vennie egy nagyszabású hadműveletben a német határnál.

Rettenetesen dühös volt magára. Tényleg elpuskázta a lehetőséget, hogy Párizsban kapjon feladatot. Bár hetente át kellett volna utaznia Angliába, így is több éjszakát tölthetett volna a drága Yvette-tel. A szülei erős rosszallását is el tudta képzelni – ők már eddig is attól féltek, hogy a fiukat megölik vagy fogságba ejtik a náci –, amiért kihagyta a biztonságos ajánlatot, távol a fronttól. A legnehezebb azonban az Yvette-től való búcsú volt. A csapata olyan sietséggel indult, hogy telefonon kellett megmondania neki a hírt. Yvette szíve megtört, és egyikük sem tudhatta, hogy látják-e még egymást valaha.

Az új csapata lenyűgöző volt: csupa Ritchie-fiú. A két német (az egyikük egy rabbi fia, aki kántorhoz illő tenorján régi zsidó énekeket adott elő), egy osztrák, egy magyar és Victor, akit hamarosan újra Frenchynek kezdtek szólítani – öten együtt tizenöt nyelvet beszéltek, beleértve a jiddist is. Victor németisége tökéletes volt, bár gyakorlatlan. Mivel kilencéves korában hagyta el Németországot, a szókincse egy iskolás fiúé volt. Tizennyolcadik századi német filozófusokról nem tudott volna értekezni – ám erre nem is volt szüksége a hadifoglyok kihallgatása során.

A csapata Párizstól csaknem ötszáz kilométerre érte utol a 28. gyaloghadosztályt, az első, amerikaiak által elfoglalt német helység, Roetgen előtt. A sorházas, csendes kisváros nem mutatott semmit az alig néhány kilométerre a Hürtgeni-erdőben folytatott rettenetes csatáról.

Eisenhower szeptemberi hadparancsa a seregeinek úgy szólt, hogy törjék át a német határt, és mélyen nyomuljanak be a német területre. Ebből az a terv született meg, hogy a csapatok a belga–német határtól keletre fekvő, sűrű erdővel benőtt területre hatolnak be, azzal a céllal, hogy legyőzzék a Hürtgeni-erdőben – Németország egyik legnagyobb, százharminc négyzetkilométeres összefüggő erdős területén – állomásozó nagyobb német sereget, ezzel megakadályozva, hogy megerősítse Aachent, az első nagyobb német várost, amely szövetséges kézre keríthetőnek tűnt. A hadművelet következő részében ezután átjutottak volna az erdőn, be a Ruhr-vidéknek, Németország iparvidékének szívébe.

A sűrű erdőben a fenyők néhol telefonpózna magasságúra nőttek, a terep pedig csalóka volt: meredek emelkedők és mély sza-

kadékok váltogatták egymást, és az egészet hideg, nyirkos árnyék borította. Nyugat-Európa egyik legzordabb tája volt ez.

Hogy elhárítsák a nyugatról érkező támadásokat, a németek az erdő közepébe jól álcázott védművek labirintusát telepítették. Ez is része volt a hétszáz kilométeres Nyugati Falnak, amelyet a szövetségesek Siegfried-vonal néven ismertek – betonbunkerek, szögesdrót akadályok, aknamezők, géppuskafészek, acélfalú tüzéségi állások sora. Ráadásul maga a terep is a németek kezére játszott. A puha erdei talajon, amelyet a dús lombtakaró miatt csak ritkán ért a napfény, nem tudtak jól haladni a tankok, sem más járművek, a téli ködös-felhős homály pedig lehetetlenné tette a szövetséges légierő legnagyobb részének bevetését, így a földi erőket nem támogathatták.

A 28. hadosztály a Pennsylvániai Nemzetőrség egysége volt. Ez a sereg a polgárháborúban is harcolt már, és Abraham Lincoln az Első Védőknek nevezte ki, amiért a Kongresszus sürgetésére rohanást érkezett, és megvédte a fővárost a fenyegető veszélytől. Most három gyaloghadosztállyal indított támadást 1944. november 2-ának hideg, párás reggelén. Nyolc órakor több ezer katona mászott ki a rókalyukakból, hogy a homályos erdőbe vonuljon. A támadási terv főként a tankokra alapozott, illetve a légierőre és a tüzéségi támogatásra, amelyből azonban igen kevés valósult meg. A hadosztály ezredeit más-más irányba küldték, ezzel felborítva a háború alapvető szabályát, amely szerint a döntő helyzetben a főerőt egy helyre kell koncentrálni.

Eleinte a legrosszabb, amivel szembesültek, az erdő volt, és az időjárás. Az amerikai katonáknak nem volt megfelelő téli egyen-

ruhájuk, az eső, ónos eső és fagypont alatti hőmérséklet megviselte őket. Aztán szembetalálkoztak a németekkel, a téli háborúk veteránjaival, akik hófehér téli ruházatba burkolóztak, fatörzsek mögött és bunkerek belsejében rejtőztek, és egyesével szedték le a közeledő ellenséget. Még amikor az amerikaiak látták meg őket először, a sűrű növényzetben sokszor nem tudtak pontosan célozni. A kézifegyverek helyett gránátokat kellett használniuk, ám a pontos dobáshoz megint csak közel kellett jutniuk az ellenséghez.

A 28. hadosztály ezredei közül egy sem érte el az első napra kitűzött célját. Volt egység, amely az első órákban elvesztette a létszáma felét. Egy ezredet a német tüzéség visszakényszerített az eredeti kiindulópontjára, a többi az aknamezők és a zárótűz közé szorulva moccanni sem bírt. Megmagyarázhatatlan módon sem a hadosztály parancsnoka, Norman Cota vezérőrnagy, sem a vezérkara nem küldött ki a támadás előtt felderítőket az erdőbe. A felderítők meghatározhatták volna, milyen védelemmel állnak szemben – az aknamezőket, a géppuskafészeket, egyéb akadályokat, és ami éppen olyan fontos lett volna, kideríthették volna, mekkora erővel van jelen a német sereg az erdőben. A két hadosztály mellett, amelyre a 28. számított is, egy harmadikkal is szembesültek, amely váratlanul jelent meg a szektorukban. További taktikai baklövés volt, hogy a Kall-völgyben egy szűk, sáros ösvényt jelöltek ki a hadosztály fő ellátási útvonalának. Szinte rögtön azután, hogy a csata megkezdődött, küzdelmesen nehezzé vált az erdőben harcoló katonák köldökszinórjának megtartása.

A következő napokban Victor kihallgatócsapata a harci cselekményeket kísérte, kihallgatta az új német hadifoglyokat – csak

az első héten több százan estek fogságba. A németek új erővel védték a hazájukat az inváziótól, és Victor nagyon hamar arra a következtetésre jutott, hogy a németek harci morálját és elszántságát alaposan alábecsülték.

Megdöböntette, amit a fronton látott: az amerikai gyalogosok meredek, jól védett szirteket és bunkereket támadtak, és hatalmas veszteségeket szenvedtek. A sűrű erdőben nem vették hasznát a rádióknak, és Victor rájött, hogy a hadosztály vezetésének, mivel nem kapott közvetlen visszajelzést, alig van fogalma róla, micsoda tragédia van kialakulóban a csatatéren. Ezért a csapattársaival személyesen kérdezték ki a saját bajtársaikat a körülményekről, és az információt továbbították a hadosztály parancsnoksága felé, abban a reményben, hogy a sokcsillagosok észhez térnek. Új stratégiára vagy tervre lett volna szükség, hogy megállítsák a mészárlást.

Victor tudta, egész életében emlékezni fog a húsdarálóra, amit az erdőben látott. A mozsárágyúk és a zárótűz okozta borzalmakra, arra, ahogy a szünet nélkül hulló aknák a fák koronájában robbannak, és az sem menekvés, ha valaki a földre veti magát; a robbanások által a levegőbe hajított véres ruhadarabokra és testrészekre, amelyek a Sátán száradó ruhájaként akadtak fenn a fák ágain; a mély sárba ragadt, mozdulni képtelen páncélosokra; a katonákra, akik már ahhoz is túl fáradtak voltak vagy túlságosan féltek, hogy legalább vizelni kimásszanak a rókalyukaikból. A frontorvos megmondta neki, hogy az emberek el fogják veszíteni az eszüket. Néhány kétségbeesett katona saját magának okozott sérülést, például lábon vagy kézen lőtte magát, hogy így evakuálják.

Victor megjárta Normandia és Saint-Lô poklát, de egyik sem ért fel az Aachentől délkeletre működő halálgyárral. A Hürtgeni-erdő csatája az amerikai hadsereg által valaha megvívott leghosszabb csatává nyúlt – csaknem öt hónapig tartott. Végül az amerikai katonák átjutottak a Ruhr-vidékre, de csak hónapok drága vereségei és több hadosztály komoly vesztesége árán. Volt, amelyik napok alatt vesztette el ötezer katonáját. Az amerikaiak teljes vesztesége az erdőben meghaladta a harmincezret. Az utánpótláscsapatokat olyan ütemben dobták ki a frontra, hogy hamarosan az utánpótlás is fogatkozni kezdett. A csapatok és a parancsnokaik morálja is leromlott, de most már a sereg vezérkara is tudta, amire Victor már korábban rájött: nagyon rosszul becsülték fel a németek honvédő elszántságát. Többé már senki sem mondogatta, hogy karácsonyra befejeződik a háború.

November vége felé a 28. hadosztályt, miután az erdőben kitűzött célok közül sokban kudarcot vallott, az embereinek közel negyven százalékát és az eszközeinek jó részét is elvesztette, kivonták a frontról, és egy csendes luxemburgi terepre küldték az Our folyó mellé, amely az Ardenneki-erdőn folyt át.* A vidék erdős-lankás dombjai, nyugodt völgyei és apró falucskái tökéletes pihenőhelynek tűntek. A hadosztályt itt ellátták új járművekkel, felszereléssel, téli ruházattal, a soraikat az utánpótlásból töltötték

* A 28. gyaloghadosztály a Hürtgeni-erdő hadműveletet 13 392 fős harcoló létszámmal kezdte. A parancsnokságnak küldött 6. számú jelentés (12/44) szerint tizenkilenc csatában töltött nap alatt, november 1-től amíg november 19-én át nem helyezték, a hadosztály több mint hatezer fős veszteséget szenvedett, beleértve a csatában elesetteket, a sebesülteket, eltűnteket és fogságba esetteket is.

fel. Mindeközben azonban a 28.-nak egy negyven kilométeres frontvonalat kellett tartania, amely még egy teljes létszámú, pihent és mindennel ellátott hadosztály számára is lehetetlen lett volna. A sorok széthúzódtak – ám ezzel senki sem törődött igazán. Hürtgen után ez a téli paradicsom igazi vakációnak tűnt. A hadosztály parancsnokságát a luxemburgi Wiltzben állították fel – ez egy sörfőző és bőrcserző település volt egy kétszáz éves kastély körül, harminc kilométerre délkeletre a belga Bastogne-től.

A katonák kimerültek. Árfogó pihenő- és rehabilitációs programot alakítottak ki a számukra, amely kétnapos párizsi eltávozást és hosszabb luxemburgi pihenőközpontokban való tartózkodást is engedélyezett. A háromnapos eltávozási engedéllyel a kezében Victor élt a lehetőséggel, hogy meglátogassa Yvette-et, és még a várható egész napos zötykölődés a hepehupás utakon, a teherautó hátuljában sem szegte kedvét, úgy várta az új találkozást.

Amikor találkoztak, Yvette nem kérdezett, Victor pedig nem beszélt a háborúról, így nem sok témájuk maradt. Úgy tűnt, Yvette már jobban megérti, hogy nincs közös jövőjük, és a jelen is mulandó. Igaza volt. Egyetlen ragyogó éjszaka jutott nekik, az utolsó, amit együtt töltöttek.

Victor visszatért Wiltzbe, ahol a kihallgatócsapat időközben berendezkedett egy üres házban. Hamarosan már a német őrsjáratok elfogott tagjait hallgatták ki, akiket azért küldtek, hogy az Our folyótól nyugatra kikémleljék az amerikai vonalak erejét. A kihallgatások megerősítették, hogy az amerikaiak a 26. és a 352. Volksgrenadier-hadosztállyal néznek szembe. A 352. már Normandiában is ott volt; az egyik ezrede az Omaha partot védte

a D-napon. Ugyanez a hadosztály részt vett a Saint-Lô melletti súlyos harcokban; a hírek szerint legalább tizenötezer főt számlált. A 26.-ról jóval kevesebbet tudtak, hiszen ezt csak néhány hónappal korábban alapították, és ez volt az első csatája.

December 12-étől kezdve a hadosztály felderítői motorzúgást, gépjárművek mozgását jelentették az ellenséges vonalak mögül, különösen éjjelente. Ezek a jelentések egybecsengtek a helyiek közléseivel, akik biztosra vették, hogy keleten gyülekezik az ellenség. Victor csapata, annak érdekében, hogy megerősítse a nyugtalanító híreket, kétfelé vált, hogy a két terepjárával nagyobb távolságot bejárhassanak, és több emberrel beszélhessenek.

Victor, két másik kihallgató társaságában, az Our folyó mentén egy falusi fogadóba jutott. Ott igyekeztek valakit találni, aki első kézből számolhatna be nekik a folyó túloldalán zajló ellenséges gyülekezésről. Egy német parasztasszony, aki nemrég lépett át a határon, megmondta nekik, hogy látta, amint Sinspeltnél, szűk ötven kilométerre a belga határtól, gyülekeznek a német katonák. Azt mondta, rengeteg embert és felszerelést látott: több páncélos járművet, üzemanyagos hordókkal megrakott teherautókat, hídépítő elemeket, folyón való átkelésre alkalmas csónakokat.

Victor és a többiek más helybéliekkel is beszéltek, és hasonló beszámolókat hallottak tőlük – olyan részleteseket és olyan riasztóakat, hogy a kihallgatók még aznap éjjel elvezettek a VIII. hadtest parancsnokságára, Bastogne-ba, hogy személyesen tegyenek jelentést a határ túloldalán, a közvetlen közelben összevont nagy létszámú csapatokról, a tankokról, a rengeteg fel-

szerelésről és hadianyagról – és a lehetőségről, hogy az amerikai vonalakat az Ardenneken át támadják meg.

A VIII. hadtest parancsnoka Troy Middleton vezérőrnagy volt. A hadtest két, csatában kimerült gyaloghadosztályból állt – a 28.-ból és a 4.-ből, amelyeket a Hürtgeni-erdőben elszenvedett veszteségek után új felszereléssel láttak el –, valamint az újonnan érkezett 106.-ból, amelynek még nem volt harctéri tapasztalata. A három hadosztály, csupa fáradt veterán vagy gyakorlatlan újonc, a német-belga és a német-luxemburgi határ mellett elhúzódó frontnál állt fel. A németektől mindössze a kanyargós Our folyó választotta el őket, amely sok helyen nem volt szélesebb tizenöt méternél, ráadásul könnyen átgázolható.

Victor és a kihallgatócsapat december 15-én, pénteken este érkezett Bastogne-ba. Meglepetten látták, mennyire nem érdekli a vezérőrnagyot a legfrissebb hír. Azt mondta nekik, hogy már kaptak ilyen figyelmeztetéseket, hogy a németek összegyűjtik a katonákat és a felszerelést, de különben most már nem sok mindent tudnak tenni ellene.

– A vonalaink gyengék – ismerte be. – Túlságosan is. Nem tehetünk mást, mint hogy kivárjuk, mi lesz. Különben valószínűleg csak elterelő hadművelet. Felejtsek el.

Miután így kitessékelték őket, Victor és a bajtársai visszatértek a fogadóba, ahol mind kaptak egy szobát éjjelre. Bár szokatlan csend vette őket körül, Victor zaklatott maradt. Egyre a korábban történeken gondolkodott. A kihallgatásokon megszerzett taktikai információt rendszeresen felhasználták, hogy megvédjék az ame-

rikai katonák életét, itt azonban komoly *stratégiai* információról volt szó, amely egy feltételezhetően nagyon közeli, nagyszabású támadásra utalt. És akkor *felejtsék el?*

Csigalassúsággal haladtak az órák, Victor hol elaludt, hol felriadt. Hajnali fél hat táján riadt fel – először azt gondolta, villámlás és mennydörgés ébresztette. Amikor azonban az épület rázkódni kezdett, rájött, hogy nem égháborúról van szó, hanem tüzérségi pergőtűzről.

Életében nem öltözött fel gyorsabban. Összekapkodta kevéske holmiját, és kirohant az épületből – a többiek, félig felöltözve és idegesen, már a terepjáróban vártak rá. Most már az aknák is hullottak a közelükben. Victor tudta, hogy a 88 milliméteres tüzérségi ütegek hatótávolsága tizenöt kilométer, de az aknavetőké alig három. Ez azt jelentette, hogy a németek átkeltek a folyón, és már az amerikai vonalakat támadják.

Beugrottak a kocsiba. Victor olyan gyorsan vezetett, amennyire a sűrű reggeli ködben bírt, hogy visszaérjenek a wiltzi főhadiszállásra. Ott megtudták, hogy a negyvenöt perces tüzérségi támadást és az aknazáport azonnal követte a páncélosok és gyalogosok támadása, a teljes frontvonalon. Repkedtek a parancsok és ellenparancsok az ezredeknek és zászlóaljoknak, amelyeket váratlanul ért a támadás. Ugyanaz a támadás, amelyről Victor csapata már napok óta tudott, és amelyre megpróbálta figyelmeztetni a parancsnokot Bastogne-ban. *Elég határozottak voltak? Tehettek volna még valamit az információ birtokában? Nem kellett volna hamarabb cselekedniük?*

A 28. hadosztály hőiesen helytállt a két német Panzer-, a három gyalogsági és egy ejtőernyős-hadosztállyal szemben. Az után-

pótlásként érkezett katonákkal együtt 14 254 főt számlált (bár az újoncok nagy része még mindig kiképzés alatt állt), de a veszteségeik csaknem olyan mérvűek voltak az Ardenneknben, mint a Hürtgeni-erdőben. Összesen 4930 főt veszítettek, ami 35 százalékos aránynak felelt meg. Az egyik ezred – a 110. – gyakorlatilag megsemmisült, a legtöbb tisztje és katonája meghalt, megsebesült vagy fogságba esett, amikor hőiesen megkísérelték lassítani a németek előrehaladását Bastogne felé.

A hadosztály parancsnokságán sok egység hollétéről és állapotáról nem is tudtak. Néhány szétszóródott, vagy az ellenség nyomása alatt teljesen felőrlődött. Cota vezérőrnagy sürgős parancsokat kiabált a rádióba: „Tartsák mindenáron!” „Nincs visszavonulás!” „Senki sem fordul vissza!” Amikor a rádió és a telefon is használhatatlanná vált, futárokat küldtek a többiektől elvágott egységekhez, de a jeges utakon, a hóátfúvások közepette sok baleset történt, megakadt a közlekedés. Az alacsony látótávolság miatt sem a felderítő-, sem az utánpótlást hozó gépek nem szállhattak fel.

A második napon a támadás már Wiltzt fenyegette. Cota kénytelen volt kiköltöztetni a parancsnoki állást Luxemburgból, át a belga határon, jó néhány kilométerrel délnyugatra Bastogne-tól. Mire a kihallgatócsapathoz elért a visszavonulási parancs, Wiltz körül teljes káosz alakult ki.

Visszavonulni, de hova? – gondolta Victor, amikor meghallotta a parancsot. Ismerte a jelentéseket, amelyek szerint számos út és híd már ellenséges kézre került. Fogalma sem volt, merre induljanak, vagy hogy nem futnak-e német csapatokba akármelyik irányban.

Wiltz utolsó védelmezői egy szedett-vedett csapatra való katona volt: gépészek, fűrészmalom-kezelők, tisztviselők, akikre a hátvéd-harc maradt, amíg a települést el nem árasztották az elit német 5. ejtőernyős-hadosztály fűtőrésző katonái. Géppisztolyokkal érkeztek, és páncélosok fedezték őket.

Victor és a bajtársai ekkorra már néhány kilométerre nyugatra voltak Wiltztől. Victor vezette az első kocsit. Egy útakadályig jutottak, ahol felfegyverzett katonai rendészek követelték rajtuk a napi jelszót. Ők nem a 28. hadosztály tagjai voltak, nem ismerték a kihallgatókat. Az elmúlt két napban pedig jelentések érkeztek arról, hogy angolul beszélő és amerikai egyenruhát viselő német katonák okoztak felfordulást az amerikai vonalak mögött: megtámadták a katonákat, hidakat és kereszteződéseket vettek birtokba. Volt már, akit amerikai terepjáróban fogtak el, vagy német tankokban, amelyet az amerikai Shermanekre hasonlító álcával láttak el. Mindenki különös éberséggel őrködött. A parancs szerint az amerikai egyenruhában elkapott németeket kémként kivégezték. Néhányat ott, helyben lőttek le.

Victor és a csapata a rohanásban, amikor elhagyták Wiltzt, nem tudta meg a napi jelszót. Amikor az egyik kihallgató ezt megmondta a rendőröknek erős német akcentusával, egyszerre a fegyvereik csövével találták szembe magukat. Egy másik kihallgató is próbálkozott, de neki is a német volt az anyanyelve. Victor – neki legalább az akcentusa francia volt – megkérdezte a rendészt, van-e más módja, hogy bizonyítsák amerikai mivoltukat.

– Melyik a Szelek Városa? – kérdezte a rendész kétkedve. Victornak és a bajtársainak fogalma sem volt.

– Nézze, mi csak nemrég óta vagyunk állampolgárok – magyarázta kérlelően. – Adjon egy másik esélyt.

– Ki nyerte idén a világbajnokságot?

Azonban a külföldi születésű kihallgatók egyike sem ismerte az amerikai baseballt.

Victornak az a sötét érzése támadt, hogy a rendész ujjá nagyon viszkethet már a ravaszon. Kijelentette, hogy ártatlanok, és azt követelte, hogy vigyék őket a parancsnokok elé. Tarkóra tett kézzel kellett a parancsnokságig gyalogolniuk, mint a hadifoglyoknak; ott Victor gyorsan elmagyarázta, hogy ők egy különleges katonai hírszerző csoport tagjai, német nyelvű kihallgatók. Ő is és a bajtársai is megmutatták a dögcéduláikat. Végül hitelt adtak a szavaiknak, és elmehettek – miután gazdagabbak lettek a napi jelszóval, és egy intéssel, hogy „ne beszéljenek fritzül”.

Victor tudta, hogy az útakadálnál nem sokon múlt a sorsuk. Az, hogy idáig eljutottak, csak azért, hogy a végén a saját bajtársuk löje agyon őket, nem olyasmi volt, amire akár ő, akár a többi kihallgató csak gondolni is akart volna.

Nem sokkal azután, hogy átléptek Belgiumba, éppen akkor haladtak át egy településen, amikor az ágyútűz alá került. Megálltak egy ház előtt, kiugrottak a kocsiból, és berohantak a pincébe. Ott a falusiak rémült csoportját találták, akik szintén a támadás végét várták. A gyerekek sikoltozását és a felnőttek hangos imáit alig lehetett hallani a becsapódó aknák sívításától és a robbanások földet rengető dördüléseitől. Még a ház alapja is remegett a fejük fölött. Miközben lerohantak a lépcsőn, Victor térde megsebesült; most folyt a vér a lábszárára. Amikor az aknák már nem hullottak

tovább, géppuskák és könnyűfegyverek lövései hallatszottak, aztán kiabálva elharsogott német parancsszavak. A falut lerohanták, a házakat átkutatták – az ő amerikai katonai terepjáróik pedig ott álltak a ház előtt!

A Ritchie-fiúknak gyorsan kellett döntenüik. Maradjanak, ahol vannak, és kockáztassák meg, hogy német hadifogságba kerülnek, vagy törjenek ki, és próbálják meg elérni a terepjárót? Victor számára a gondolat, hogy sarokba szorítják és fogságba esik, rosszabb volt a másik lehetőség kockázatánál. A többiek ugyanúgy gondolták. Felrohantak a lépcsőn, bevetődtek a terepjárókba, amelyek csodával határos módon sértetlenül álltak a helyükön, aztán kiszáguldottak a faluból. Senki sem lőtt utánuk.

Victor nem felejtette el a rettegő falusiak kiáltásait és imáit. Később sokszor gondolkodott rajta, hogy mi történhetett velük. Egyetlen német krumplinyomógránátot elég lett volna lehajítani a lépcsőn, hogy mind ott vesszenek. Ami biztos volt – már Normandia óta –, hogy Victor többé nem táplált hősies illúziókat a háborúról, mint annak idején. Ahhoz túl sok erőszakos, értelmetlen halált látott már.

Másnap kora reggel egy ködbe és hóba burkolózó erdőhöz értek Bastogne-től délnyugatra, amikor egy felfegyverzett német hadoszlop támadt rájuk. Elhagyták a kocsikat, és az erdőbe menekültek, ahol ráakadtak a 28. néhány száz elmaradt tagjára – nagyrészt szakácsokra, gépírókra, tisztviselőkre. Hirtelen Cota vezérőrnagy jelent meg, és elkezdte leszidni őket. Dühös volt és elszánt, fél kezében fegyver, a másikban egy örült terv. Ez volt a kemény „Hollandus” Cota, akiről köztudott volt, hogy az invázió első óráiban

felhajtotta a katonákat az Omaha partszakaszról, ezzel meggátolva, hogy viasszaszorítsák a vérző sereget a tengerbe. Amikor meglátta Victor csillagjait és sávjait, feltételezte, hogy törzsőrmesterként bizonyára veterán katona.

– Őrmester, fogja az embereit, és ássa be magát – parancsolta. – Hagyja a tankokat elhaladni, aztán intézze el a gyalogságot mögöttük!

Az embereimet? Ássunk a fagyott földben? Intézzük el a gyalogságot? Victor gondolatai száguldottak. Most már mind hallották a közeledő ellenséges tankok fenyegető robaját. Egészen biztosra vette, hogy ez lesz az élete utolsó napja. A szülei gondolt, akik majd megkapják a hírt a Nyugati 72. utcai lakásukban, és arra, hogy milyen ostoba volt, amikor nem fogadta el a kényelmes megbízatást az ezredessel Párizsban. Rendszeresen át kell utazni Londonba? Csodálatos, hol kell feliratkozni?

– Lelövök minden gazembert, aki elfut – morogta Cota, és mintha olvasna Victor gondolataiban, egyenesen ránézett.

Kapkodva vették fel a helyzetet a jeges földön. Száz lépésre, a fák vonalában már megjelent az első tank. Victor látta, hogy a Tigris néven ismert, félelmetes nehézpáncélos az: felismerte a 88 milliméteres főlövege hosszú csővéről, bár álcafoltokkal volt befestve. Még sosem látott igazi német tankot, csak az azonosítási célokra készített fautánzatokat a Camp Ritchie-ben.

A tank egyenesen feléjük fordította rusnya, hosszú lövegcsővét, és egyetlenegy lőtt. A katonák mögött az úton álló löszeres teherautó felrobbant, a tűzlabdából záporoztak a repeszek.

Victor kábán hevert a földön. Amikor feleszmélt, egyedül találta magát. Még a tébolyodott vezérőrnagy is eltűnt. Először nem találta a kocsit: azt gondolta, valaki már elvitte. Addig támolygott összevissza, amíg össze nem akadt a csapata többi tagjával: járó motorral vártak rá. Csúszkálva hajtottak el a szekérúton: még a terepjáró hátulján is lógtak a katonák.

Amikor egy kissé magához tért, Victor ellenőrizte a térképet. A bajtársai mindig is mágikusnak tartották térképolvasási készségeit és mindig megbízható irányérzékét; újra és újra megtalálta a legjobb menekülő útvonalakat a szorult helyzetekből, éppen, ahogy az apja tette évekkel korábban, amikor a családját kellett menekíteni. Most úgy döntött, hogy elkerülik az eredeti céljukat, Bastogne-t, és a földutakon északnak, Aywaille felé fordulnak. Ezt biztonságosnak gondolta, tekintettel arra, hogy ott volt a XVIII. légideszanthadtest parancsnoksága. Az ösztönei ismét megmentették őket – abban az órában már úton volt Bastogne felé a 2. német páncéloshadosztály menetoszlopa, amely Wiltztől huszonöt kilométerre keletre kelt át az Our folyón egy pontonhídon, és Bastogne bekerítésére készült.

Brombertként Victor egész életében jó felé menekült.

A behavazott Ardennek ideális helyszín volt a veterán egységek pihenésére és újjászervezésére, mint amilyen a 28. is volt a Hürtgeni-erdőben elszenvedett veszteségei után. Emellett kiváló volt az új, még ki nem próbált gyalogos egységek kiképzésére, mint a 106. gyaloghadosztály, amely éppen akkor szállt le az Amerikából érkező *Queen Mary* fedélzetéről.

Az Egyesült Államok hadvezetése úgy tartotta, az Ardennek viszonylag biztonságos pont az európai hadszíntéren. Bár az első világháború egyik első csatáját itt vívták, a második világháború még nem ért el idáig. A zord hegyek és a kevés kelet–nyugati irányú út miatt nem vették számításba, amikor nagyszabású csapatzugásokat és páncélos hadtestek áthelyezését tervezték. Ezenkívül a szövetséges hírszerzés meggyőződése szerint a belga–német határ mögött felsorakozó ellenséges egységek mindössze néhány Volksgrenadier hadosztályból álltak, akiket a folyamatosan olvadózó Kriegsmarine és Luftwaffe soraiból rendelték át ide, amikor feladat nélkül maradtak, meg a kórházból visszatérő sebesültekkel, és másokkal, akik túl fiatalok, túl öregek vagy csak alkalmatlank voltak a frontszolgálatra. Az amerikai katonák gyakran csak Óvoda-frontként vagy Vének Frontjaként emlegették ezt a kieső szakaszt. A hírszerzés becslései szerint az itteni németek ereje kétharmada volt a Wehrmacht átlagos gyalogos hadtesteinek, de alig kaptak valamiféle kiképzést. A Volksgrenadier hadosztályokat nem tekintették komoly fenyegetésnek. A szövetséges tervkészítők nem gondolták, hogy a német sereg, amely még nem tért magához a Hürtgeni-erdőben és Franciaországban elszenvedett veszteségeiből, elég erős, hogy komolyan megtámadja őket az Ardennekben, vagy akárhol máshol.

Tévedtek. Németország nyugati részén több mint huszonöt gyalog- és páncéloshadosztály gyűlt össze – közel félmillió ember és hatszáz tank –, hogy végrehajtsák Hitler utolsó, elkeseredett támadását. December 11-én, az új főhadiszálláson (százötven kilométerre, Adlerhorstban) tartott eligazításon Hitler december

16-ára tűzte ki a támadás időpontját, és kiadta a parancsot, hogy a csapatok törjenek át az Ardenneken, és egy héten belül foglalják el Antwerpent. Hitler már augusztusban tervezgette ezt a meglepetésszerű, teljes erővel végrehajtott támadást, hogy nagyszámú angol és amerikai katonát vágjanak el egymástól és semmisítsenek meg, ezzel meggyengítsék a szövetségesek elszánását. Magabiztosan megjósolta, hogy ha a szerencsére is alapozott hadjárata sikerrel jár, a szövetségesek képtelenek lesznek magukhoz térni a váratlan és hatalmas csapás után, és meg fogják indítani a béketárgyalásokat, hogy véget vessenek az európai háborúnak.

– Ez a csata számunkra élet vagy halál kérdése lesz – jelentette ki a Führer. – Azt akarom, hogy minden katonám keményen harcoljon, kegyelem nélkül. A csatát brutálisan kell megvívni, és minden ellenállást meg kell törni a rettegés hullámával.

December elején a 106. gyaloghadosztály megérkezett az Ardennekebe. A katonák csuromvizesek voltak, és nyomorultul érezték magukat a hideg, esős út után, amelyet nyitott platójú teherautókon tettek meg Franciaországon és Belgiumon át. Ez volt a szövetségesek legújabb hadosztálya a háború minden frontján, nem csak az Ardenneken; ezenkívül az első, amely jelentős számú tizenhét évesen besorozott katonával indult harcba – így a legfiatalabbnak is számított egész Európában. A 2. gyaloghadosztály leváltására érkeztek, akik az Omaha parton és a Saint-Lô-i áttörésnél is harcoltak, majd Brestbe rohantak, hogy elfoglalják azt a komolyan védett erődöt. Egy ideig pihentek az Ardenneken, és új felszereléssel látták el őket; most a veteránok új parancsot

kaptak. Nekik kellett vezetni a Roer folyó gátjai elleni támadást Észak-Németországban.

„Ember ember ellen, fegyver fegyver ellen”, szólta a parancs. A 106. átvette a helyet a VIII. hadtest déli szárnyán, amelyet addig a 2. tartott. A szakasz, amelyet le kellett fedniük, háromszor akkora volt, mint amekkorát általában egy gyaloghadosztálynak tartania kellett: a 106. fiatal katonáinak csaknem negyvenöt kilométeres fronton kellett helytállniuk. A szokás szerint a hadosztály az egyik gyalogezredét tartalékként jó néhány kilométerrel hátrébb hagyta volna, hogy a front bármely pontjára előretörhessen, ha vissza kell verni egy ellenséges támadást. Most azonban nem volt más választás, mindhárom ezredet, közel hatezer embert, szét kellett osztani a frontvonalon.

A 423. ezred katonáit Charles Cavender ezredes vezette. December 11-én ők foglalták el a 106. vonalában a középső helyet, tőlük északra a 422., délre a 424. helyezkedett el. Cavender ezredének feladata volt, hogy egy tizenkét kilométeres szakaszt biztosítson Németország területén. Rendes körülmények között egy gyalogezredet ilyen veszedelmes területen legfeljebb három kilométeres szakaszra osztanak be.

A karácsony előtti napokban a katonák utakadályokat állítottak fel és őriztek, őrállomásokat létesítettek, és rókalyukakat ástak a hófedte földbe, közben remélték, hogy az otthonról küldött levelek és csomagok rájuk találhatnak.

– Itt minden csendes, az emberei a könnyebb úton tanulhatnak – biztosította a negyvenhét éves, texasi Cavendert a 2. hadosztály vezérkara, amikor távoztak.

Cavender másnap reggel megszemlélte az ezrede helyzetét a fronton. A déli szárny a szénbányászatból élő Bleialf városánál kezdődött, amely egy kulcsfontosságú kelet–nyugati átjáró volt, és északra haladva elkerülte egy hatszáz méteres hegylánc déli, erdős nyúlványát, amelyet *Schnee Eifel*, azaz Havas Hegység néven ismertek. A hegynyúlványtól északra egy hosszú, keskeny völgy nyílt, amely természetes folyosóként kötötte össze Németországot és Belgiumot. Ez volt a Losheim-rés, amelyen át a németek már a francia–porosz háborúban is támadtak, majd 1914-ben és 1940-ben szintén, amikor megszállták Belgiumot és Franciaországot.

Cavender, aki 1917-ben közlegényként kezdte a katonai karrierjét, majd 1923-ban a West Pointon diplomázott, pontosan látta, milyen kényes helyzetben van az ezrede. Másnap, december 13-án, Alan Jones vezérőrnagy, a 106. hadosztály parancsnoka, az ezred frontvonalának közepén, Buchet mezőgazdasági falujában, a parancsnokságon találkozott Cavenderrel, aki rámutatott az északi szárnyán lévő folyosóra, és megkérdezte:

– Hol a segítség, ha megtámadnak idefent? Hol van a védelem? Hol a segítség?

Jones azt felelte, hogy ő már feltette a VIII. hadtest parancsnokának ugyanezt a kérdést, és azt a választ kapta, hogy nincs segítség, nincs védelem, ha a támadás a Schnee Eifelen át érkezik. Meg kell vetniük a lábukat, és valahogy kihúzni.

Cavendernek tetszett vagy sem, ez volt a helyzet. Jones pedig már vissza is indult a belga határon át Saint Vithbe, a huszonöt kilométerre lévő hadosztály-parancsnokságra.

A 106. hadosztály 423. és 422. ezredei az Our folyónak háttal néztek szembe a német határral és az ellenségeikkel. Ez a messzire kinyúló vonal jelentette a szövetséges haderők legmélyebb keleti irányú behatolását Németországba. Éppen úgy tűnt, mintha a két újonc ezredet csaliként belógatták volna az ellenség orra elé. A békés falucskák és kisvárosok a hóborította, erdős hegység völgyeiben azonban hallgattak. A csapatok számára az egyetlen bajós jel az út szélére kitett tábla volt, amelyet Németország határán láthattak a mellette elhajtók:

MOST BELÉP
NÉMETORSZÁG TERÜLETÉRE
ELLENSÉGES ÁLLAM
LEGYEN ÓVATOS

A 106. hadosztály mellé is osztottak be Ritchie-fiúkat. A kihallgatócsoport hat végzősből állt, december elején rendelték őket a hadosztályhoz; három-három fő került a 422. és a 423. ezredekhez.

A 423. ezred parancsnokságára a huszonnyolc éves John Seale hadnagy érkezett, egy amerikai, aki az iskolában tanult meg tőrhetően németül; Kurt Jacobs őrmester, a zömök harmincnégy éves, aki az egység legidősebb tagjának számított; a legfiatalabb pedig a húszéves, ötödik fokozatú technikus, Murray Zappler, aki sötét hajával, jó kinézetével akár spanyolnak is beillett volna. Jacobs és Zappler német zsidók voltak, akik a kihajózásuk előtt kapták meg az amerikai állampolgárságot. Jacobs 1932-ben szerezte meg a jogi diplomáját, és Hitler hatalomra kerülése után menekült el Németországból, először Párizsba, aztán a New York állambeli Buffalóba. Vaskos német akcentussal beszélt angolul. Zappler hat-

éves volt, amikor a családja elhagyta Németországot; egy német általános iskolába járt Belgiumban, mielőtt az Államokba emigráltak volna. New York Cityben érettségizett. Folyékonyan beszélt németül – egy évig még tanulta is a Pennsylvania Egyetemen a hadsereg speciális programja keretében –, és az angolsága sem a születése, hanem inkább fogadott otthona, Bronx nyomát viselte. Zappler és Seale egyaránt a Camp Ritchie tizenkilencedik osztályában végeztek, 1944 júliusában, Jacobs egy hónappal később. Mindannyian jó jegyeket szereztek, de Jacobs, a berlini ügyvéd szerezte a legjobbakat. Miután azonban megérkeztek Buchetbe, egyetlen német foglyot sem hallgattak ki.

A meglepetésszerű német támadás december 16-án hajnali fél hatkor kezdődött. Gépfegyverek és aknavetők tüze zúdult a teljes ardenneki frontra. Cavender riasztotta az egységeket, hogy készüljenek fel a teljes offenzívára. A német tüzérség lövései az ezred ellátmányát tároló helyre összpontosultak, és megsemmisítettek jó néhány gépjárművet, valamint a 423. ezred tartalék lőszerállományának nagy részét.

Nem sokkal hat óra után enyhült a pergőtűz – ekkor a gyalogság támadta meg Bleialfot három irányból. Az Alf folyó völgyében fekvő falucska nagyjából száz házból állt, amelyek egy tizenegyedik századi templom köré épültek. Mostanra a lakók nagy része elmenekült. A falu déli részén volt a vasútállomás és egy alagút, amelyet a németek föld alatti gyárként használtak. Nagyjából másfél kilométerre délkeletre, egy domb tetején helyezkedett el Brandscheid, a falu, ahonnan a németek megfigyelhették az amerikaiak helyzetét.

Úgy tűnt, a támadók a semmiből bukkantak elő. Hófehér álcaruhát viseltek, szellemnek tűntek a felhőkről visszaverődő keresőfények derengésében. Mielőtt a 423. rájött volna, mi történik, már a nyakukon is voltak a németek, közvetlen közlőről lőtték őket, az udvarokba és a síkátorokba pedig gránátokat hajigáltak. A házakban és az utcákban mindkét oldal katonái odavesztek: volt, akit lelőttek, mást felrobbantottak, megint mást bajonettel szúrtak le, vagy puskatussal vertek agyon. Az amerikaiak keményen küzdöttek, de a számbeli fölény a németek oldalán állt. Reggel nyolcra az ellenség kezére került a település nagy része, az amerikaiak pedig egymástól elvágtak kis csoportokban álltak ellen.

A három kilométerre lévő parancsnoki állásából Cavender elrendelte, hogy az erősítés induljon meg Bleialfba. Egy zászlóaljra való gépészt és más kiszolgáló személyzetet küldött, a kódotájakat, szakácsokat – összesen nagyjából 170 embert. Bár az alapkiképzés óta csak kevesen fogtak fegyvert a kezükbe, ez a szedett-vedett egység ellentámadást indított az ezred tüzérségének hatékony zárótüze segítségével, amelyet az északkeleti dombról lőttek ki. Házzól házra, emberről emberre vívták meg a csatát, de délután háromra kiverték a németeket a helységről. Mindössze néhány ház maradt ellenséges kézen a vasútállomás felé vezető úton.

A harc során harminc német foglyot ejtettek. Jacobs és Zappler Bleialfba sietett, hogy egy rekvirált házban kihallgassák őket. Megtudták, hogy az egységek, amelyek megtámadták Bleialfot és az ezred déli szárnyát, a 18. Volksgrenadier hadosztály részei voltak, amelyet Dániában hoztak létre három hónapja egy korábbi Volksgrenadier egységből és egy Luftwaffe hadosztály részeiből.

Napokkal azelőtt érkeztek a frontra, hogy részt vegyenek a németek által Rundstedt-offenzívának nevezett hadműveletben. A nevet a nyugati front főparancsnoka, Gerd von Rundstedt hadseregtábornok után adták a vállalkozásnak.

Az egyik fogoly a kihallgatás során elárult egy rendkívül fontos tényről is: másnap reggel a 18. Volksgrenadier hadosztály 293. ezrede újabb támadást tervezett Bleialf ellen. Elmondta, hogy a támadást tüzéségi tűz fogja megelőzni, a környező dombokról rakétákat is kilőnek majd. Cavender ezt olyan fontosnak ítélte, hogy megparancsolta a kihallgatóknak: közvetlenül a hadosztály vezetésének jelentsék a híreket, és egyben megsürgette az erősítést is.

Az őrzőjáratok hajnali háromkor jelentették, hogy német páncélosok, a nyomukban gyalogosokkal, felveszik a támadási helyzetet Bleialf mellett. Ugyanakkor a dombokon megszólaltak az akna- és rakétavető: a lövedékek a faluban és körülötte zuhogtak. Ez a nagyobb támadást megelőző előjáték egybecsengett a megszerzett információval; a támadás menetrend szerint meg is indult december 17-én reggel hatkor. Az elhagyatott utcákat hullámokban özönlötték el az ellenséges seregek és páncélosok, lerohanták és visszakényszerítették a kisebb csoportokban védekező amerikaiakat. Miután a legfontosabb útkereszteződéseket megszerezték, a gyalogság és a páncélosok átvonultak Bleialfon, fel a schönbergi úton Saint Vith felé, elzárva a nyugatra vezető menekülőutakat. Ekkor a Losheim-rés felől is özönlöni kezdtek a német seregek, a Schnee Eifel gerincéről egyenesen a 423. északi szárnyára.

Cavender hadosztályának mindkét szárnya megsemmisült, és elvesztette a kapcsolatot a tüzer-zászlóaljával is. A németek

most már középen támadtak. A saját harmincfős védelmi egysége – irodistákkal és más személyzettel kiegészülve – kétségbeesetten igyekezett megvédeni a parancsnoki állást Buchetben. Cavender 10:51-kor rádióon üzent a hadosztálynak: „Tartjuk a vonalakat. Dobjatok le lőszert, ételt és elsősegély-felszerelést, amíg megnyílik az út! Nincs tüzéségünk.”

Kénytelen volt várni a légi szállítmányokat és a páncélos hadoszlopot, amely a hadosztály-parancsnokság szerint már úton volt, hogy erősítést hozzon, ám egyik sem érkezett meg. A rossz időben a gépek nem tudtak felszállni, a páncélosok pedig maguk is harcra keveredtek útközben. Cavender számára a helyzet egyre rosszabbra fordult. Minden oldalról körbezárták, nem volt élelmük, nem alhattak, fogyóban volt az orvosi felszerelésük is, amivel a sebesülteket kezelhették. Addig küzdöttek, amíg a németek, megelégedvén a bekerítéssel, visszafogták a támadásaik erejét.

A harmadik éjjelen Cavender a 422. ezred parancsnokával, George Descheneaux ezredessel, parancsot kapott, hogy támadjon a schönbergi úton Saint Vith, azaz a hadosztály-parancsnokság felé. Hogy ezt végrehajtsák, a 423.-nak ki kellett volna törnie a gyűrűből. Amikor Descheneaux elolvasta a parancsot, lehajtotta a fejét, és sóhajtott.

– Szegény embereim – mormolta. – Darabokra vágják őket.

Miután leszállt az éjjel, Cavender átvitte viharvert ezredét északnyugatra, az Alf völgyén át a schönbergi út és az Our folyó felé. A sűrű erdőben sötétség uralkodott, és minden csupa sár volt. A fegyverszállítók és a parancsnoki terepjárók elakadtak, a három zászlóalj alig bírta fenntartani a kapcsolatot. A területen

mindenhol németek őrzéskorban, ezért a 423. és a 422. nem maradhatott kapcsolatban. A 422. követte az előbbi, de hogy milyen távolságban, azt Cavender nem tudhatta. Az időjárásnak és az ellenséges zavarásnak köszönhetően a rádióvétel szaggatott volt. Egy utolsó üzenet után Cavender el is vesztette a kapcsolatot a hadosztállyal.

Amikor az előőrse kibukkant a völgyből egy vízmosásban, gépfegyverek és aknavetők ólomzápóra fogadta őket. A felderítők jelentették, hogy a jobb szárnyukon harminc német tank és lánctalpon gördülő üteg gyűlt össze, és egy másik páncélos hadoszlop éppen a derékhad felé tart az Our folyó felől. Sem előre, sem hátra nem tudtak menni.

Cavender egy erdős dombon jelölte ki a parancsnoki posztját, és magához hívatta az egységei vezetőit, hogy kikérje a helyzetértékelésüket. Az elmúlt négy napban, mióta a német támadássorozat megkezdődött, az 1. zászlóalj olyan súlyos veszteségeket szenvedett, hogy már nem is számíthatott harcoló egységnek, a 2. zászlóalj a jelek szerint eltévedt éjszaka a sötétben, a 3. pedig a felére fogyatkozott. A katonáinak nem volt több lőszere, mint ami a zsebükbe fért. Nem volt tüzéségük vagy légierjük, ami támogathatta volna őket. Elfogyott az étel és a kötszer; a sebesültek némelyikét a halál fenyegette, ha nem kapnak hamarosan megfelelő orvosi ellátást.

Az egyik tiszt, megérezve, milyen döntésen gondolkodik a parancsnok, megszólalt.

– Tudom, hogy nincs értelme a harcnak, mégsem akarom feladni.

– Én már az első világháborúban is harcoltam – felelte Cavender –, és a katonák nézőpontjából akarom látni a dolgokat.

Az előző háború lövészárkaiban túl sok vérontást látott már, hogy egy bukott ügyért feláldozza az embereit ebben a másodikban. Egy percig hallgatott, aztán az órájára nézett.

– Uraim, 16.00 órakor megadjuk magunkat.

Ugyanebben az időben, másfél kilométerrel távolabb Descheneaux, a 422. ezred parancsnoka, amelyet szintén körülvettek a túlerőben lévő német tankok, ugyanerre a döntésre jutott.

Cavender harminc percet adott az embereinek, hogy összetörjék a fegyvereiket, és megszabaduljanak minden német emléktől. Ezután egy törzstiszt felállt egy gépkocsi tetejére, és meglengette a fehér zászlót.

– Megadjuk magunkat! Megadjuk magunkat!

Még napnyugta előtt a két ezred nagyjából háromezer amerikai katonája, akiket az Ardennek egy „nagyon csendes” területére osztottak be a német határ mellett, hadifogságba esett.*

Másnap reggel az amerikai katonák mélyen behatoltak Németország területére – úton a hadifogolytáborok felé. Az ellenkező irányba számtalan Panzer tankot láttak elhaladni, lovak és gépjárművek húzta nehéztüzérségi ütegek és pihent Wehrmacht-katonák végláthatatlan sorai kíséretében. A 423. háromszáz katonája, immár a 18. Volksgrenadier hadosztály 293. ezrede 2. zászlóaljának

* Beleértve a 422. és 423. gyalogezred tagjait is, akik 1944. december 19-én adták meg magukat, a 106. gyaloghadosztály és egységei napokon belül 6879 emberét veszítette el megadás által. Ez volt az amerikai katonai történelem egyik legnagyobb szabású megadása.

foglyai, fegyveres őrizet mellett haladtak végig a schönbergi úton Bleialf felé. Köztük volt a két Ritchie-fiú, Jacobs és Zappler is, valamint a harminc német, akik szintén a 2. zászlóaljba tartoztak, és akiket még december 16-án ők hallgattak ki, miután foglyul ejtették őket a faluban. Az akkori foglyok most szabadon gyalogoltak előttük, hogy visszatérjenek az egységeikhez.

A határon túl, de még mindig másfél kilométernyire Bleialftól, a csoport elért egy vámházat, ahol évekig folyt a Németországból ki- és oda bevitt javak elvámolása. A Wehrmacht-*Hauptmann* (százados), Curt Bruns, a 2. zászlóalj parancsnoka helyezte ide a székhelyét. Zömök, vörös hajú, huszonkilenc éves katona volt, Juist szigetén született, Németország partjai mellett az Északi-tengeren. Már közel egy éve vezette a zászlóaljat. Amikor megláták a parancsnokot, két frissen felszabadult német fogoly, akiket Jacobs és Zappler kihallgatott, odasietett, és jelentették neki, hogy a kihallgatójuk „két berlini zsidó” volt. Bruns elrendelte, hogy vigyék elé a zsidókat.

Jacobst és Zapplert elválasztották az amerikaiaktól, akiket távkórát tett kézzel továbbtereltek Bleialf felé. Bruns a vámház falához állította a kihallgatókat, és faggatni kezdte őket. Németül kérdezték ki az embereit? A Ritchie-fiúk megmondták, hogy igen. Hogy lehet, hogy ilyen jól beszélnek németül?

Jacobs azt felelte, hogy Berlinben járt jogi egyetemre.

Bruns még feltett néhány kérdést, aztán az emberei előtt, akik közül nem egy az amerikaiak foglya volt, kijelentette: „*Juden haben kein Recht, in Deutschland zu leben.*” (A zsidóknak nincs joga Németországban élni.)

Bruns magához hívatta az egyik őrmesterét, Werner Hoffmant, aki a 2. zászlóalj egy szakaszát vezette, és az emberei hithű náciaként ismerték. Hoffman ezután elment, és még négy másik tizedessel és őrmesterrel tért vissza. Felsorakoztatta őket a kihallgatók előtt, akik még mindig ott álltak, háttal a falnak.

Jacobs védőbeszédet mondott az életükért, mint régen, peres ügyvéd korában. Azt kérte, hogy kezeljék őket hadifogolyként, a Genfi Egyezmény szabályai szerint, ahogy ők kezelték az elfogott németeket Bleialfban. Ezután őket is elvezették a bleialfi úton, de már nem remélhették, hogy csatlakozhatnak az amerikai foglyokhoz, hiszen ők azóta továbbhaladtak. Kétszáz lépés után rájuk parancsoltak, hogy térjenek le az útról, ki egy nyílt mezőre. Újabb harminc lépés után megállították őket.

Kurt Jacobs és Murray Zappler azt a parancsot kapta, hogy háttal álljanak meg a németeknek, akik most egymás mellett sorakoztak fel. A két Ritchie-fiú egy kanyargós patakot látott, a mögött lankás dombokra kúszó örökzöld erdőt, amelyet az éjjel esett friss hó fedett.

Aztán leterítette őket a sortűz.

Werner Angress és a 82. légideszantosok többi ejtőernyőse pihenhetett a holland hadjárat után. A Camp Sissonne-ben, az észak-franciaországi egykori tüzerlaktanyában látták el őket új felszereléssel. Mindannyian várakozással tekintettek megígért karácsonyi eltávozásuk elé; a legtöbben abban reménykedtek, hogy Párizsban szórakozhatnak majd. Néhány szerencsés katona

november végén megkapta a szabadságát, Werner azonban nem volt közöttük.

December 17-én éjjel éppen a laktanya kávéházában sörözött és beszélgetett a barátaival a párizsi terveikről, amikor berontott az ügyeletes tisz, és közölte, hogy a hadosztályt készenlétbe helyezték, mindenki azonnal menjen vissza a szállására.

A barakkban azzal fogadták őket, hogy csatára készüljenek.

– Ugrani fogunk? – kérdezte valaki.

– Nem, gyalogos hadművelet lesz.

Minden, ami nem kellett a csatához, mint a díszegyenruhák és a hozzá való cipők, a laktanyában maradó csomagokba került. Az ellátmány részeként ételt és lőszert is osztottak. Hajnalra – egy szemhunyásnyi alvás nélkül – készen álltak, bár kedvük nem volt hozzá, hogy ilyen hamar visszatérjenek a frontra. Nagy teherautók sorakoztak fel a laktanya udvarán az éjjel, és a fegyvereket és felszerelést cipelő katonák felkapaszkodtak a nyitott platóra, hogy tizenhárom órát zötyögjenek az Ardennekig.

December 18-ára, a később „ardenneki offenzíva” néven ismertté vált hadművelet harmadik napjára a VIII. hadtest derékharda teljesen összeomlott. A részbe százezrével nyomultak be a német katonák, több száz Panzer tank kíséretében, hogy a frontvonalon létrehozzanak egy közel száz kilométer mély és hetven kilométer széles kitüremkedést, ezzel kettészakítva a szövetséges haderőt.

A 82. katonái jéghidegben utaztak. Arra sem volt helyük, hogy leüljenek: álltak, imbolyogtak a platón, mint a vásárra vitt szarvasmarhák. Nem tudták pontosan, hová viszik őket, csak annyit mondtak nekik, hogy a németek betörték Belgiumba. Azt is csak

később tudták meg, hogy a konvojuk alig percekkel előzött meg egy gyorsan haladó Panzer-hadosztályt az egyik belga útkereszteződésben. Amikor dübörgést hallottak, és hátranéztek, Tigris és Párduc tankokat pillantottak meg a bastogne-i keresztúton. Eredetileg az amerikai konvoj is oda igyekezett, de útközben megváltozott a céljuk Werbomtra, ötven kilométerrel északabbra. Az összeszorulva álló ejtőernyősök semmiképpen sem vehették volna fel a harcot az ellenséges tankokkal.

A katonák nem tudták, de az amerikai gyalogság és a páncélosok Kelet-Belgiumba igyekeztek, hogy még Antwerpen előtt megállítsák a német előrenyomulást. Ha ez nem jár sikerrel, Németország megszállása is késedelmet szenved, és a háború még hosszabbra nyúlik. A 101. légideszant-hadosztályt Bastogne-ba küldték, hogy a déli szárnyon álljon ellen az ellenséges áttörési kísérleteknek, a 82.-et pedig északra, segítségképpen.

Werbomont a Bastogne-Liege vonal létfontosságú pontján terült el. Megérkezvén, a 82. katonái legyező alakban vették fel a helyüket a sötétben a hegyen. Csak az ágyúzás keletről hallatszó tompa moraja jelezte az ellenség közelségét.

Werner a 106. gyaloghadosztály közeli főhadiszállására sietett; a 82.-et ennek megerősítésére küldték. A vezérkar nemrég költözött át Wiltzből, miután a váratlan német támadás kiszorította őket Luxemburgból. Werner remélte, hogy friss információkat kaphat a németek helyzetéről, amit aztán feltüntethet a térképen Gavin tábornok és a vezérkara számára. Útközben elhaladt az irodisták, szakácsok, pékek és más, egyértelműen nem harcra készült katonák által tartott védelmi állások mellett; a tankelhárítók, mo-

zsárágyúk és egyéb fegyverek kezelői nagyrészt találgatás alapján működtették a fegyvereket. Werner olyanokat is látott, akik éppen a kezelési utasításokat olvasgatták.

Megtalálta a főhadiszállásként szolgáló udvarházat, és belépett a félhomályos szobába. Csaknem négy éve szolgált már a seregben, de ilyen örült jelenetnek még nem volt tanúja. A tisztek, akiknek nyugodtnak és összeszedettnek kellett volna maradniuk, pánikba estek, összezavarodtak. Töredékes jelentések érkeztek két szövetséges ezredről, amelyek a német határ túloldalán eltűntek; rengeteg helyen észleltek német gyalogsági katonákat és tankokat, amelyek áthaladva Luxemburgon egyre mélyebbre hatoltak Belgiumba. A légierő parancsnoka határozottan állította, hogy a körülmények még mindig nem alkalmasak, nem engedte a gépeket felszállni, így a németek megmenekültek a légicsapásoktól.

Werner odalépett egy ezredeshez, akiről úgy látta, a helyzet központjában áll, és megmondta neki, hogy a 82. légideszantosok hírszerző részlegétől jött, azért, hogy információt kérjen az ellenséges seregekről. Az ezredes láthatóan megdöbbent az akcentusát hallva; kerekre tárgult szemmel bámult Wernerre, aztán elkiáltotta magát.

– Egy nyavalyás német! Tartóztassák le!

Werner rámutatott az ejtőernyős zubbonya vállára varrt amerikai zászlóra, de elfelejtette, hogy a rengeteg mosásban az már fehérre fakult.

– Találtunk már amerikai egyenruhába bújt németeket is – közölte az ezredes, még mindig abban a meggyőződésben, hogy kémet fogott.

Werner tudta, hogy patthelyzetbe kerültek; a 82. még nem kapcsolódott be a kommunikációs hálózatba, ezért nem kérhette meg az ezredest, hogy hívja fel az előljáróit. Fél órát azzal töltöttek – miközben fontosabb dolgokkal is elfoglalhatták volna magukat –, hogy Werner igyekezett meggyőzni az ezredest. Elmondta neki, hogy Németországban született, és hogy az amerikai sereg kihallgatótisztjeként mi a feladata.

– Ezredes, ha valóban az ellenséghez tartoznék, semmi értelme nem volna, hogy besétáljak ide, és az *ellenségről* kérjek adatokat. Ráadásul micsoda vakmerőség lenne teljesen egyedül idejönnöm!

Jó néhány alacsonyabb rangú tiszt láthatóan élvezte a szótárgatást. Mosolyogtak, kacsintgattak Wernerre, jelezve, hogy az ezredes bolond, és nem kellene túlságosan zavartatnia magát miatta. A dolognak azonban addig nem lett vége, amíg Werner meg nem tudta győzni az ezredest, hogy küldjön egy embert a 82. légideszantosokhoz. Nem sokkal később megérkezett az ejtőernyősök egyik törzstisztje, hogy kezeskedjen Wernerért.

Az ellenség másnap kora reggel támadta meg az újonnan érkezett ejtőernyősöket. Harminc-negyven harcokcsi vezette a rohamot, gyalogos támogatással. A következő néhány nap során a 82. képes volt feltartóztatni az előrehaladásukat, majd keleti irányba, a német frontvonal felé kényszerítették őket. Gyalog haladtak, a félméteres hóban szánkón húzták maguk mögött a tartalék löszert és a készleteket.

Egyszer megláttak egy súlyosan sebesült ejtőernyőst az út szélén heverni. Egy frontorvos éppen elsősegélyben részesítette. Ekkor

azonban egy akna sívítása hangzott fel a fejük felett, és mint mindenki más, Werner is hasra vetette magát. A közeli robbanás havat és földet köpött mindenfelé. Amikor Werner felállt, látta, hogy a katona és az orvos is meghalt.

Mindannyiuk helyzete éppen ilyen veszélyes volt: az idő nagy részében nyílt terepen küzdöttek, és a németek szinte állandóan lötték őket. Éjjelente a fagyos földbe kellett rókalyukat ásniuk, hacsak nem voltak eléggé szerencsések, hogy rábukkanjanak egyre, amelyet a visszavonuló németek hagytak hátra. Ezeket az akaratlan vendéglátásért hálásan vették használatba. Matrac gyanánt tülelvű ágakra heverték.

A kihallgatócsapatok gyakran nagy szabadságot élveztek, és önállóan is mozoghattak. Egy este Werner úgy döntött, hogy csatlakozik az ezred egyik zászlóaljához abban a reményben, hogy ők már ejtettek néhány új foglyot, akit kihallgathat. A 82. a német 6. páncéloshadsereggel állt szemben, Gavin ezredesnek és a tisztjeinek pedig alapos és időszerű információra volt szüksége az ellenség erejéről, fegyvereiről, harci képességeiről.

Amikor megtudta, hogy a zászlóalj parancsnokságán nincsenek új foglyok, közelebb húzódott a fronthoz. Tudta, ott gyakran könnyebb megszerezni az éppen fogságba esett németektől az információt, amíg még nem tértek magukhoz a sokkból. Ezenkívül a frontközeli, kisebb egységekben kialakuló bajtársiasságot is szeretete, ami éppen az ellentéte volt a parancsnokságokon megkövetelt vigyázóállás-tisztelgésnek. A tűzvonál közelében sok tiszt ellenezte a tisztelgést, mert félt, hogy az ellenség mesterlövészei erről fogják felismerni.

Werner megtalálta a zászlóalj gépfegyveres egységét, akik egy domb tetején ásták be magukat. Felfedezett egy üres rókalyukat is, és ott kvártélyozott be éjszakára. Éjfél után nem sokkal tanúja volt élete első éjszakai német gyalogsági támadásának, amelyet világító-rakéták fényénél hajtottak végre. Az SS-katonák ujjongva, egymást bátorítva rohantak fel a dombon, mint a vallási fanatikusok, egyenesen az ejtőernyősök gépfegyverei elé. A holttestek már egymáson heverték, de a német katonák még mindig jöttek, mindenáron fel akartak jutni a dombra, hogy legyőzzék az amerikai századot.

Werner hirtelen meglátta, hogy két amerikai rohan el mellette, hátrafelé. Felismerte a századost, az egység parancsnokát, és főhadnagyi rangú helyettesét. Menekülőre fogták – vagyis a géppuska kezelői parancsnok nélkül maradtak. Werner, aki maga is lőtte a dombon felfelé kapaszkodó árnyékszerű alakokat, tudta, nem lenne joga átvenni a századot. De ha ő nem teszi meg, ki fogja? Ebben a pillanatban meghallotta, hogy egy ismerős fiatal zsidó hadnagy, a géppuskát kezelő szakasz vezetője, akivel a rókalyukat osztotta meg, elkiáltja magát: „Átveszem a parancsnokságot!”

Az ellenség fanatikus rohamával szembenézve a hadnagy tudta, mit kell parancsolnia. Az irányítása alatt egyetlen amerikai sem hagyta el a helyét, és végül a támadás lendülete megtört. Hajnalban Werner kimászott a rókalyukból, és egyik halott némettől a másikig lépkedve átkutatta a zsebeiket, hátha talál náluk valami iratot, amelyből fontos információkat nyerhetnek. Az ellenséges katona holtában kevesebbet ért, mint életében, de még így is lehetett haszna.

Soha többé nem látta a parancsnokot és a helyettesét, akik elhagyták az embereiket. Később megtudta, hogy mindkettőt hadbíróság elé állították, és elítélték, amiért az ellenség támadása során gyáván viselkedtek.

Az újév Haute Bordeaux-ban talált rá Wernerre és a kihallgatócsapatára, egy elhagyatott farmházban, ötven kilométerre Liege-től délre. Több napot töltöttek ott az ezred hírszerző egységével, kiélvezve a fatüzelésű kályha melegét. Egy nap egy keménynek kinéző német őrmestert vittek be kihallgatásra. Nem volt már fiatal, és a zubbonyán látható nagyszámú jelzés mutatta, hogy sok csatában harcolt. Röviden üdvözölte Wernert, aztán közölte vele, hogy ismeri a Genfi Egyezmény által biztosított jogait, és nem fog mást megmondani, csak a nevét, rangját és a törzsszámát. Amikor Werner kérdezgetni kezdte, tartotta is a szavát.

Werner úgy tapasztalta, hogy amikor szembekerül egy kihallgatóval, kevés fogoly idézi fel a nemzetközi egyezményeket. Legtöbbször szabadon beszéltek, vagy pusztán félelemből, vagy abban a reményben, hogy ha együttműködnek, valamiféle jutalomban lesz részük. Ez a veterán azonban nem így gondolkodott.

Werner vállat vont, és hátradőlt. *Spiessként* szólította meg a foglyot (törzsőrmester), és németül tudakolta, hogy egy ilyen vén csatáló hogyan esik egy marék tejfölösszájú jenki fogságába. A fogoly erre sértetten prüszkölni kezdett, majd bosszúsan ki is tört. Haragos szóáradatát Werner csak rövid taktikai kérdésekkel szakította meg – ezekre az őrmester kapásból válaszolt, majd folytatta a kirohanását. Werner hamarosan rájött, melyik egységhez tartozik a német, milyen erősek, kik a parancsnokai, és még sok

másra is. Mindvégig rémesen unott arcot vágott, néha még ásított is. Jobban szerette, ha a fogoly úgy érzi, az információ, amelyet kiad, mindennapi, jelentéktelen, semmi olyasmit nem tartalmaz, amit az amerikaiak ne tudnának máris. Ugyanezért soha nem is jegyzetelt a kihallgatások során. A tapasztalatai szerint a foglyok így jobban érezték magukat, és többet mondtak.

Végül, egy újabb sugallat hatására közölte az őrmesterrel, hogy biztos benne: amaz képtelen amerikai katonai térképet olvasni.

– *Natürlich kann ich das!* – kiáltotta a fogoly. „Természetesen tudok!”

Werner ekkor elővett egy térképet, és hamarosan már nemcsak azt tudta, hol van az őrmester ezredének parancsnoksága és hol vannak a géppuskafészek, de még azt is, hol állnak sorba a német katonák ételosztáskor.

Amikor kifogyott a kérdésekből, felállt, minden jót kívánt az őrmesternek, megkínálta néhány cigarettával, végül kezét ráztak. Amint a foglyot elvezette egy katonai rendész, Werner előrántotta a jegyzetfüzetét, és mindent leírt, amit hallott. Ezután legépelte a jelentését – benne értékes új információkkal az ezred tűzértségének állásairól –, és már küldte is a főhadiszállásra.

A Camp Ritchie-ben gyengébb jegyet kapott a kihallgatási gyakorlatokon, mert nem volt hajlandó kiabálni és terrorizálni a foglyokat, ahogy a keményfejű vizsgabiztos szerint kezelni kellett volna őket. Werner dicsekvés nélkül állíthatta, hogy neki lett igaza; tudta, hogy jó kihallgatóvá vált. A harctéri erőfeszítéseit három hónapon belül kétszer is előléptetésben részesült, másodjára éppen az Ardenneknben, amikor felvarrhatta az alhadnagyi sávokat.

Mindazonáltal az offenzíva során volt egy kihallgatása, amelyre nem volt büszke.

Január első napjaiban az 508. ezred 1. zászlóaljával haladt előre kelet felé, lassan, jégén-havon és a kemény német ellenálláson át. Egy nagyon hosszú nap után késő este táboroztak le; Werner éppen egy száraz helyet keresett, ahol alhatna, amikor behívták az egyik falusi házban berendezett parancsnokságra. A hírszerző tiszt azt mondta, körülvették őket a németek, és elvesztették a kapcsolatot az ezred többi részével.

A légideszantegység számára nem volt újdonság, hogy körbevették, hiszen rendszeresen dobták le őket az ellenséges vonalak mögé, de a tiszt erősködött, hogy létfontosságú lenne megtudni, melyik egységekről van szó. Megmondta Wernernek, hogy nemrég foglyul ejtettek néhány németet, akiket máris behoznak: gyorsan szedjen ki belőlük minden értékelhető információt az őket körülvevő csapatok erejéről és képességeiről.

Werner hamarosan három német sorkatonával nézett szembe. A zsoldkönyvükből már tudta, hogy korábban a Luftwaffe kötelékében szolgáltak mint földi személyzet, azonban a bejegyzések között nem szerepelt, hogy melyik gyalogsági egységhez helyezték át őket. Werner tehát ezzel kezdte. Hogy felgyorsítsa a dolgokat, úgy döntött, egyszerre hallgatja ki őket – ez nem volt általános gyakorlat, mert a foglyoknak megadta a biztonság és a bajtársiaság érzését, és egymást támogatva tagadhatták meg, hogy bármit is mondanak.

Werner kérdezgetni kezdte őket, ők azonban hallgattak. Mindezt kipróbált, ami korábban bevált, de a foglyok nem válaszoltak.

A felderítők, akik behozták a foglyokat, a konyhában zsúfolódtak össze, ahol Werner is próbálkozott a kihallgatással. Amikor látták, hogy nem jár sikerrel, felajánlották, hogy megverik a foglyokat. Werner nemet mondott, de egy felelőtlen pillanatban visszafordult a németekhez, és azt hazudta, hogy az amerikaiak lelövik őket, ha nem kezdenek el beszélni. Ezzel sem ért el eredményt. Amikor elárulta a bajtársainak is, mivel fenyegette a foglyokat, azok elvigyorodtak; az egyik rá is vágta, hogy ha kell, Werner kedvéért meg is csinálja.

Werner mostanra kényelmetlenül érezte magát a dolgok alakulása miatt. A zászlóalj folyamatos mozgásban volt, jóformán szünet nélkül harcoltak, és a legtöbbször napok óta nem ettek vagy aludtak rendesen. Mindenkinek cafatokban lógtak az idegei, őt is beleértve. Most körülvették őket a németek, akikről nem tudták, milyen erősek – gyorsan meg kellett szereznie a pontos információkat.

Újra felszólította a foglyokat, hogy válaszoljanak. Azok még mindig hallgattak. Végül közölte, hogy most tízig fog számolni, ha addig nem felelnek, lelövik őket.

– *Eins. Zwei. Drei. Vier...*

Kilencig jutott, amikor a legidősebb sorkatona megszólalt, és elárulta az egység számát, ahová nemrég áthelyezték őket. Mint kiderült, eltévedtek, nem találták meg az egységet, tehát semmit sem tudtak az erősségeiről, harci képességeiről. Az információ haszontalan volt. Werner rájött, hogy a jelenet tragikomédiába fulladt. Kimerült volt, bosszús, és úgy érezte, meg kell szereznie az adatokat, hogy megmenthesse a bajtársai életét. De valójában milyen közel jutott hozzá, hogy lelővesse az egyik foglyát, csak

azért, hogy a másik kettő elmondjon neki néhány semmire sem jó dolgot?

Mindkét oldalon annyi halál esett már. Werner látott és okozott is eleget. Van különbség aközött, hogy lelő egy dombon felfelé rohamozó katonát, kézigránátot hajít egy géppuskafészekbe, vagy lelövet egy foglyot, hogy az információval amerikai életet mentsen meg? Hitt benne, hogy a válasz igen. Megpróbálhatja megölni, aki a bajtársai életét akarja kioltani, de azt nem, aki fegyvertelen, hadifogoly, és tőle függ.

Akármilyen kimerült volt aznap éjjel testileg és szellemileg is, akármekkora nyomás nehezedett rá abban a konyhában, akkor sem próbálta meg később igazolni magát. Sosem bocsátotta meg magának, és sosem felejtette el, amit azon a háborús téli éjszakán majdnem okozott.

Nem gyűlölte a foglyokat, akiket kihallgatott, bár néhányat – főleg az SS katonáit és gőgös tisztjeit – nehéz volt elviselni, ha elővették a *felsőbbrendű faj* arroganciáját. A legtöbb fogoly azonban sorkatona volt, néhányat pedig a meghódított területekről kényszerítettek a német seregbe. Fogolyként védtelenek voltak és rémültek, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy ő érezte magát Normandiában. Még jól emlékezett rá.

Ezreket kérdezett ki, de egyiküknek sem árulta el, hogy ő is német zsidó, bár sejtette, néhányan rájöttek. Akárhányszor megkérdezték, honnan tud ilyen jól németül, mindig ugyanazt felelte: „Német származású amerikai vagyok.” Ez igaz volt, bár nem a teljes igazság.

A foglyok néha megkérdezték tőle – általában súgva –, hogy megkínózzák vagy lelövik-e őket. Wernernek nem volt kétsége, hogy láttak már ilyesmit, ha maguk nem is vettek benne részt. Erre a kérdésre is megvolt a rendszeresített válasza.

– Nem – válaszolta mindig Werner Angress. – Elvégre nem vagyunk nácik.

VISSZATÉRÉS NÉMETORSZÁGBA

Miután a szövetségesek 1944 júliusában kitörték Normandiából, Guy Stern csapatát összevonták három másik kihallgatócsapattal, és az 1. hadsereg ketrecéhez osztották be őket. A huszonnégy németül beszélő kihallgató számára az, hogy egy nagy hadsereg parancsnokságára kerültek, ahová több mint egy tucat hadosztályba közel háromszázezer ember tartozott, azt jelentette, hogy a feladatuk nem annyira a taktikaiinformáció-gyűjtésről szólt – helyi védművekről és a közeli csapatok erejéről –, hanem nagyobb léptékű stratégiai adatokról, amelyeket a tábornokok fel tudtak használni a következő nagyobb csata vagy hadművelet megtervezése során.

A ketrec sosem maradt túl hosszú ideig egy helyben: a főhadiszállással együtt költözött. Biztonsági okokból sosem telepítették másfél-két kilométernél közelebb a ponthoz, ahol az 1. hadsereg főparancsnoka, Courtney Hodges tábornok tanácskozott a ve-

zérkarával, azonban elég közel, hogy a kihallgatók éjjel-nappal könnyen megközelíthessék. 1944 decemberében, az ardenneki offenzíva alatt és után is, 1945 elejéig több ezer német hadifoglyot tartottak ott bezárva.

A ketrec elrendezése nem változott azóta, hogy a partraszállás után egy héttel először felállították a parthoz közel, Foucarville-ben. Magas szögesdrót kerítésből állt, elkerített közös területekkel; némelyik egy háztömbnyi méretű volt, mások kisebbek. A sereg műszaki katonái szakértő kézzel szedték szét és állították fel újra az összekapcsolódó darabokat a táborhelyeken, a felügyelők parancsnoka által kijelölt részen, mint egy vándorcirkusz nagy sátrát a legelőn. A foglyokat egy katonai rendészs század őrizte, hogy meg ne szökjenek, elkísérték őket a kihallgatásokra és vissza, és ők működtek közre akkor is, amikor végül állandó fogolytáborokba szállították át őket.

Guyt még Normandiában a kihallgatók vezetőjévé nevezték ki. A feladata azóta abból állt, hogy a vezérkar kéréseinek megfelelően összevetette és elemezte az információkat. Nagyon szerette, hogy így átlátta a nagyobb képet is. Már iskoláskorában, sztárriporterként is – akár Thomas Mannt, akár Benny Goodmant interjúvolta meg – alaposan megvizsgálta a témát, és érdekesítően, részletesen foglalta össze. Most is így tett, csak éppen a közönsége nem a diáksereg volt, hanem a szövetséges parancsnokok és stratégiák. Az általa rendszeresen készített „Különleges jelentéseket” több mint negyven parancsnokságra küldték szét, beleértve Eisenhowernek a Szövetséges Expedíciós Erők Legfelsőbb Parancsnokságára, amely akkor Versailles-ban székelt. Guy egy sürgős kérdést is kapott

onnan: a német vasúti rendszerről kellett jelentést összeállítania egy kérdéslista alapján. Ő és más kihallgatók együtt kérdeztek ki összesen százötven foglyot, akik a német vasutaknál dolgoztak azelőtt – csak olyanokat választottak, akik 1944 szeptemberében még ott voltak állásban, mert azt akarták, hogy az információ minél frissebb legyen. Guy 1945. január 9-én kelt jelentésében azt állapította meg, hogy a szövetségesek légicsapásainak és a németek visszavonulásának következtében növekszik a mozdony- és vagonhiány; emellett képes volt élénk képet festeni a német vasúti munkásokról. „Kötelességtudó, de fáradt férfiak és nők”, így írta le őket, „százból kilencvenöt a náci párt tagja.” Ez a munkakör betöltésének a feltétele volt. Guy mindazonáltal hozzátette, hogy „a kötelességtudásuk nagyobb mértékben lehet köszönhető a következményektől való félelemnek, mint a hazafias erőfeszítéseknek.”

A szövetséges bombakárfelmérő szakértőket megdöbbenettette, hogy miként lehetnek a németek képesek olyan hamar ismét működőképessé tenni a vonatokat, miután a vágányokat szétbombázták. Guy megtudta, hogy a németek tökélyre fejlesztették az előre gyártott sínelemszerelést: amikor egy rész tönkrement, egy éjszaka felszedték, leraktak helyette egy másikat, és reggel ismét jártak a vonatok. Összefoglalásként ezt írta: „A német vasúti hálózat jelenleg még mindig meglepően jó állapotban van. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy munkaerőből, valamint nyers- és kenőanyagból egyre növekvő hiány mutatkozik. Ez a szövetséges támadásokkal együtt hatva a közeljövőben komoly fennakadásokat hozhat a német államvasutak működésében, ezzel pedig felboríthatja a máris akadozó szállítmányozási rendszert.”

A szövetséges stratégiák, akik Guy jelentéséből értesültek az előre gyártott sínelemek létezéséről, másként határozták meg a bombázó berepülések ütemét. A vasútvonalakat vagy a fordítóállomásokat ért támadások után már nem feltételezték, hogy ezzel hosszú távú kárt tettek bennük: ehelyett néhány nappal később elrendelték a támadások megismétlését – újra és újra.

A rá következő héten Guy egy újabb jelentést adott ki „A kémiai hadviselés német előkészületei” címen, amelyet a XXI. hadtest törzskara rendelt meg. Németország 1915-ben, az első világháborúban harci gázt is alkalmazott; ezután mindkét fél több mint százezer tonna vegyi fegyvert vetett be, harmincezer katonára, köztük kétezer amerikai halálát okozva. A Genfi Egyezmény megtiltotta a harci gáz használatát, azonban a németek már korábban is megsértették a nemzetközi szerződések rendelkezéseit, ezért a szövetségesek között lábra kapott az aggodalom, hogy talán újra ehhez az eszközhöz fognak nyúlni, különösen most, hogy a háború állása ellenük fordult.

Miközben Guy ehhez a kritikus fontosságú jelentéshez gyűjtött anyagokat, maga állította össze a kihallgatók számára a kérdéssort a harci gáz felhasználásának lehetőségéről. Néhány fogoly elmondta, hogy kiképezték őket a gázálarc használatára – át kellett haladniuk egy gázkamrán, és kézfegyverrel, valamint gépfegyverrel is tudniuk kellett lőni a maszkot viselve. Guy megtudta, hogy a német katonáknak azt mondták: a gázt valószínűleg repülőgépekről juttatják el a kellő helyre, emellett esetleg kézi gázgránátok, aknák, tüzérségi lövedékek és fém gázpalackok formájában. Egy zászlóaljparancsnok szavait idézte, aki figyelmeztette az embereit,

hogy figyeljenek nagyon jól oda a kémiai hadviselésről szóló képzésükön, mert „minden jel a gáz jövőbeli bevetése irányába mutat”. A katonáknak azt mondták, hogy ha valaki gázt vet majd be, azok alighanem az oroszok lesznek. Nem egy hadosztály a frontfelszerelés részeként kötelezővé tette a gázálarcot. Guy becslése szerint azonban a német tisztek és katonák legalább negyede nem hitt a gáztámadás valószínűségében, amit azzal bizonyítottak, hogy a frontra érkezve azonnal elhajították a nehézkes álarcokat.

Guy számára a fő tanulság az volt, hogy Németország arra oktatta a katonáit, hogyan *védekezzenek* a gáztámadások esetén, és nem arra, miként vessenek be kémiai fegyvereket mások ellen. Az álláspontja szerint a németek nem készültek a szövetségesek ellen gáztámadást végrehajtani. Összefoglalásként ezt írta: „A német főparancsnokság a katonák és a civilek figyelmét egyaránt felhívta a gáztámadás lehetőségére. Mind a katonák, mind a civilek szorongva, rossz előérzettel vették tudomásul a dolgot. Úgy vélik, ha efféle hadviselésre sor kerül, abból Németország minden tekintetben csak vesztesként kerülhet ki.”

Amikor az 1. hadseregnek vissza kellett vonulnia nyugat felé az ardenneki offenzíva első napjaiban, december közepén, a főhadiszállást a ketreccel együtt áthelyezték az észak-belga Herbesthalból az ötven kilométerrel odébb elterülő Huy városába. A kihallgatásra váró foglyokat egy korábbi Gestapo-börtön celláiba zárták a város citadellájában, amely egy magas sziklán tornyosult a Meuse folyó felett. A hatalmas szögesdrót-építményeket a citadella mellett állították fel. Éppen amikor az amerikaiak bevonultak a városba, a németek végigszórták a várost V-1 rakétákkal. Alighanem

a Meuse folyón átívelő fő hidat akarták lerombolni, de a bombák minden mást eltaláltak, csak a hidat nem; néhány házat lángokba borítottak, másoknak az ablakait törték ki. Az egyik pont a citadella mellé zuhant, de nem robbant fel, csak ott maradt, orral a sárba fúródva.

Az erődszerű citadella századok háborúit és hódításait élte már túl. Guy a támadás alatt biztonságban ült a kőfalak között, és szorgalmasan írta a legújabb jelentését a német ellátmány – úgymint üzemanyag, lőszer és élelem – hátszágából a frontra történő szállításának pontos útvonaláról. Amikor felnézett, azt látta, hogy egy magas, széles vállú tartalékos őrmester lép be – Fred Howard, aki gyakran adott hangot érdekes, bár talán néha radikális gondolatainak, amelyek segítették az 1. hadsereg kihallgatócsapatát, hogy szerteágazó kérdéseket tehessenek fel.

Berlinben született, a Manfred Ehrlich nevet kapta. Zsidó szüleivel együtt 1939-ben menekültek el a nácik üldözése elől. (Az apjának cipőboltja volt.) A rokonaik kezességet vállaltak értük, így telepedhettek le New York Cityben. 1943 elején, amikor belépett az amerikai seregbe, majd három hónapra rá megkapta az állampolgárságot, megváltoztatta német nevét a nagyon is amerikaias Fred Howardra. A családnevet egy filmből választotta *A Vörös Pimpernel*-ből, amelyet rajongásig szeretett: abban szerepelt Leslie Howard. Az alapkiképzés után kiválasztották a kiemelt tréningre: először a New York Városi Főiskolára járt, majd a Georgetown Egyetemre, végül 1944 februárjában érkezett a Camp Ritchie-be. Három hónappal később vizsgázott le, ugyanazon év őszén pedig már a tengerentúlra is küldték. Első feladatként a párizsi volt

Gestapo-főhadiszálláson kellett elemeznie az ott maradt német papírok kötegeit, csak ezután helyezték át az 1. hadsereghez.

Amint Guy meglátta, már feladatot is adott neki.

– Tudsz két egyenes vonalat húzni? – tudakolta. A jelentéshez összegyűjtött adatok meggyőzőek voltak, de Guy belátta, hogy egy-két ábra segíthet átláthatóbbá tenni az ellátmány szállításának útvonalait és az átrakodópontokat. Ő maga egyetlen pálcikaemberknél szebbet nem bírt rajzolni.

Szerencséje volt: Fred formatervezőként dolgozott New Yorkban. Méretarányos rajzai tökéletesen illusztrálták Guy sorait, és attól kezdve együtt dolgoztak. Hamar össze is barátkoztak.

Idővel rájöttek, milyen jól összeillenek – nemcsak a készségeik, hanem a személyiségük is. A kirobbanóan kreatív Fredben gyakran túl is csordult a merészség, a fegyelmezettebben gondolkodó Guy azonban visszahúzta a földre, és ellenpontként is szolgált Fred szárnyaló, néha kifejezetten elszállt ötleteinek.

Amikor Rust százados, aki Normandiában vezető hírszerzővé nevezte ki Guyt, úgy döntött, hogy létrehoz egy másik különleges osztályt is, a Célpontokat, Fredet nevezte ki az élére. A feladatuk az volt, hogy megadják a bombázógépeknek az ellenséges ipari célpontok koordinátáit. Egyenes kérdéseket kaptak, például: „Mik a koordinátái a Schweinfurt melletti csapágygyárnak?” Hogy erre válaszolni tudjon, Frednek olyan német katonáktól kellett megszerezni a célzáshoz szükséges pontos információkat, akik Schweinfurtban nőttek fel, és valószínűleg voltak a csapágygyárban dolgozó rokonaik és ismerőseik.

Fred megtanulta az összes kihallgatási módszert a Camp Ritchie-ben, de ezekben a kihallgatásokban nem volt semmi rutinszerű. Még a legostobább német is azonnal rájött, hogy ezzel az információval a szülővárosa bombázását segíti elő, és még azok is, akik eddig szabadon vallottak, ezen a ponton elhallgattak.

– Hogy érjem el náluk, hogy kiadják a célpontok adatait? – panaszkodott Fred Guynak egy újabb sikertelen kihallgatás után.

Guy elsorolta a négy alapvető technikát, amit mindenki megtanult a Camp Ritchie-ben. Fred az első háromra azt mondta, hogy már próbálta. Nem vált be sem a „magasabb szintű tudás”, azaz a foglyok lenyűgözése azzal, amit már tudnak; sem a „megvesztegetés”, a cigaretta vagy a csokoládé, sem a „közös érdeklődési pont”, valami veszélytelen téma, ami érdekelhetette a foglyokat, például a futball.

– Félelem – mondta ki a negyediket Guy.

– Félelem – ismételte Fred. – Na jó, Guy, te már régebb óta csinálod ezt, mint én. Mitől félnek ezek a kurafiak a legjobban?

– Ez egyszerű – vágta rá Guy. – *Sieg oder Sibirien*.

– Győzelem vagy Szibéria?

– A szovjetek hadifogságába esni a halálnál is rosszabb sors.

Fred izgatottan felpattant.

– Akkor szerezzünk be egy ruszkit!

Guy leintette: az ötlet nem volt igazán megvalósítható. Bár az expedíciós erők főhadiszállásán tartózkodtak szovjet kapcsolat-tartók, egyikük sem tartozott az 1. hadsereghez. Frednek azonban csak néhány pillanat kellett, hogy az agyában megszülessen egy új ötlet.

– És ha közülünk válna az egyik oroszra?

Megkeresték az indítvánnyal Edgar Kann századost, aki korábban is a rangban második előjárójuk volt, és most, hogy Rust kapitányt máshová osztották be, átvette a csapatot. Ő maga is emigráns német zsidó volt, ráadásul fiatalabb és merészebb, mint az elődje.

– A fenébe, miért ne próbáljuk meg? – vigyorgott Kann.

Így született meg Krukov komisszár.

Fred és Guy dolgozták ki a részleteket. Guy játszotta a lobbakönyv oroszát, bár egy szót sem beszélt oroszul, és még az akcentust is gyakorolnia kellett. Modellként az Őrült Oroszt választotta Eddie Cantor rádióműsorából, amelyet még St. Louisban hallgatott vasárnap esténként a nagybátyjáéknál. Néhány napon belül már mindenki úgy vélte a főhadiszálláson, hogy Guy jól alakítja a németül beszélő, őrült oroszát. Akkor Freddel nekiálltak, hogy összeállítsák a megfelelő ruházatot.

A katonai rendészeknek ki volt adva a parancs, hogy a foglyoknál talált minden orosz kitüntetést és egyéb tárgyat kobozzanak el. Amikor a Wehrmacht néhány orosz hadifoglyát kiszabadították, egyenruhákat is cseréltek velük: amerikai nadrágokat és zubbonyokat adtak az oroszokért. Guy hamarosan már egy teljes, ha nem is szabályos orosz uniformist birtokolt, színes plecsnikkel és sávokkal. Felállítottak egy sátrat a hamis kapcsolattartói irodának, és kiraktak egy táblát is, Krukov komisszár nevével. Végző simításként pedig felakasztottak Guy leendő széke fölé egy beke-retezett Sztálin-képet, amelyet a nevében „jó barátomnak, Krukov bajtársnak” dedikáltak.

Nem kellett sokat várni, hogy az első vendég megérkezzen. Amikor a következő „célzó” kérdőív befutott a főhadiszállásra, Fred egyik foglya megtagadta, hogy válaszoljon a lakóhelye katonai gyáaira vonatkozó kérdésekre. Miután nem bírt semmit kiszedni a németből, Fred olyan szomorú arcot vágott, amelyet csak bírt.

– Megértem a helyzetét, de kérem, maga is értse meg az enyémet. A múlt hónapban kiadták a parancsot, hogy a foglyokat, akik nem működnek együtt, át kell adnunk az orosz szövetségeseinknek. Nekem sem tetszik a dolog, de most arra kell kérnem, hogy jöjjön velem.

Fred az örök kíséretében átvitte a foglyot a sátorhoz, ahol Krukov komisszár teljes díszben várta a végszavát. Fred bejelentette, hogy át akar adni neki egy foglyot, mire az Őrült Orosz máris majdnem gutaütést kapott. Az alaposan begyakorolt párbeszéd németül zajlott.

GUY: Maga ostoba, hát miféle nyamvadt példányt hoz ide nekem? Ez a náci még a vonaton meg fog halni, el sem ér a szibériai sóbányáinkba!

FRED: Komisszár, kérem, nyugodjon meg, és legyen tisztelttel az egyenruhám felé. Ne kiabáljon velem, vagy visszaviszem a foglyot a saját irodámba.

GUY: Azt nem teheti! Ez a hely orosz földnek számít!

Fred ezután visszavitte a sokkolt foglyot, és azt mondta neki, nem szeretné Krukov komisszár kényére-kedvére otthagyni. A fogoly

azonban még az ijedelem után sem akart vallani az otthona gyáiról, mert nagyon jól tudta, hogy ha megteszi, csak azt éri el, hogy lebombázzák a környéket.

– Sajnálom – mondta Fred. – Maga még fiatal, és alighanem csak eldobja magától az életét. De vissza kell mennünk, mert parancsot kaptam.

A második látogatás az Őrült Orosznál már elegendő volt, hogy a fogoly úgy döntsön, mindent elmond Frednek, amit tud a városa gyáiról. Guy és Fred elégedett volt magával, és új részleteket adtak a jó zsarú/rossz zsarú előadáshoz. Például Fred azt javasolta a fogolynak, hogy írja meg az utolsó levelét az otthon maradottaknak, mielőtt átadják őt az oroszoknak, akik nem ismerik el az ilyen humanitárius gesztusokat. Ez a színjáték megtörte a legtöbb kemény foglyot, és megadta Frednek a szükséges információt. Azonban nem minden németre hatott a színjáték. Az okosabbak és tapasztaltabbak rájöttek, milyen nehéz is lenne egy fél kontinensen és egy egész háborún át elszállítani őket keletre, a szovjetekhez. A legtöbben viszont nem gondoltak bele ebbe, és a fenyegetés, hogy egy felbőszült orosz kezébe kerülnek, onnan pedig Szibériába, olyan jól bevált, hogy a légierő közleményben ismerte el az 1. hadsereg Ritchie-fiút, amiért olyan megbízható információt adtak a célpontok meghatározásához.

Guyt a Freddel kötött barátsága megtanította, hogy a fantázia is lehet egy kihallgató legfontosabb eszköze. A Camp Ritchie-ben kapott kiképzés a hasznukra vált, de akadtak helyzetek a fronton, amikor a legjobb volt sutba dobni a tankönyveket. Ez messzebb is

vezette őket, mint Krukov komisszár megalkotása. Például, miután nehézségeik támadtak a német tisztekkel, akik kereken megtagadták, hogy egy sorkatona hallgassa ki őket, Guy, Fred és a többi kihallgató – a legtöbben őrmesteri vagy alacsonyabb sorkatonai rangban – egyszerűen belemarkoltak az adományozott rangjelzésekkel teli zacskójukba, és a gallérjukra csíptették a megfelelőt, ami legalább a velük szemben ülő *Offizier*rel egyenrangúnak mutatta őket. A seregben máshol azért, ha egy sorkatona tisztnek tette magát, hadbíróság járt volna, de a kihallgatók esetében az efféle csalást elnézték, mert az információszerzést szolgálta.

Egyes kihallgatók előszűrőként dolgoztak, gyorsan kiválogatták a foglyokat, akik érdemi információval szolgálhattak. Egy reggel az egyik ilyen előszűrő egy kicsi, huszonnégy éves német foglyot hozott Guy elé. Karl Laun volt a neve, osztrák sorkatona volt, aki a Wehrmacht légelhárító fegyvereit kezelte, amíg a Rajna mellett fel nem adta magát az amerikaiaknak. Nála volt a naplója, amit az utolsó hónapokban a fronton vezetett. Százoldalnyi gyorsírás – azért vitték Guy elé, mert ő volt az egyetlen, aki ki tudta olvasni a német gyorsírást. Laun azt mondta, kész felolvasni az egészet, de a főhadiszálláson senki sem akarta anélkül felhasználni az információt, hogy valaki megerősítette volna.

Guy, amint kinyitotta a füzetet, meglátta, hogy a titkos információk kincsestárára bukkant, beleértve a német morálra, felszerelésre, seregbe és fegyverekre vonatkozó véleményeket is. Feljegyzéseket tartalmazott a gyalogos, tüzérségi és páncélos csapatmozgásokról, és más taktikai részleteket is. Laun emellett a náci ideológiára is panaszkodott, amelyet vallásos okokból már régen

megtagadott. Azt sem tagadta le, hogy milyen, a németek által elkövetett atrocitásokat látott az ardenneki offenzíva során.

1944. december 20.

Hajnalban visszatérek a helyünkre. A területet, ahol meg szálltunk, tüzérségi kráterek tarkítják. Minden figyelmeztetés nélkül egy rettenetes, riasztó látvány tárul elé, olyan, mint egy arculcsapás. Meggyilkolt katonák holtesteit – katonák, akik becsületes harc után megadták magukat az ejtőernyőseinknek. Átadták őket az SS-nek, akik felsorakoztatták őket a kivégzésükhöz. Az SS gazemberei közül van akár egynek is fogalma a nemzetközi jogról, vagy akár az emberieségről? Semmi, az égvilágon semmi sem szent nekik. Itt fekszenek az amerikai katonák, nincs sisakjuk, nincs fegyverük, egyértelműen hátulról lötték le őket. Szisztematikus gyilkosság néma tanúi. A tanúk megvannak, de hol az ügyész, és hol a bíró? Tudom, hogy odafent nagyobb igazságszolgáltatás vár, és biztos vagyok benne, hogy ha idelent nem nyerik el méltó büntetésüket, az igazságos Úr haragját nem kerülhetik el.

Guy Launnal együtt az egész naplót angolra fordította; Laun elmagyarázta neki a rövidítéseket és az érthetetlen utalásokat. Huszonnégy részes sorozat lett belőle. „Az Ardennektől a Rajnáig, avagy egy osztrák anti-náci naplója”. Minden részt hozzacsatoltak Guy napi hírszerző jelentéséhez, amelyet a különféle parancsnokságokra küldtek. A sorozat hűséges olvasótáborra tett szert, olyannyira, hogy az utolsó részlet után egy magasabb rangú tiszt folytatást

kért. „Szex nincs benne?” – tudakolta. Guy továbbadta a kérdést Launnak, akit Bécsben a felesége és a gyereke várt; a háború előtt egyetemre járt ott. Laun megerősítette, hogy sok minden nem történt, amit megírhatna, de a vezérkar kedvéért kitalálhat néhány saftos részletet. Guyjal közösen megírtak egy erotikus folytatást, amelyet rongyosra olvastak a főhadiszálláson és más parancsnokságokon.

Karl Laun hamarosan a ketrecben is hasznossá tette magát: hallgatta, mit beszélnek a többiek. Néhány más, bizonyítottan antifasiszta fogollyal együtt a kihallgatók bizalmi emberévé váltak, és megúgták nekik, kit érdemes tovább kérdezgetni. Például az a fogoly, aki az első kikérdezését követően a ketrecbe visszatérve eldicsekedett, hogy lóvá tette az amerikaiakat, biztosan további kérdések célpontjává vált. A bizalmi emberek nagy személyes kockázatot vállaltak ezzel; más foglyok, általában a hithű nácik, ennél kevesebbet is összeverték a társaikat a ketrecben, elég volt, ha valaki egy rossz szót szólt Hitlerről. Végül, amikor túl kockázatosra vált, hogy Launt visszaküldjék a ketrecbe, beosztották Guy mellé mint gyorsírót. Ott ült a kihallgatások során, és gyorsírási jegyzeteket készített; Guy később ezek segítségével készítette el a jelentését. Közeli barátok lettek: Guy nagyra értékelte Laun lelkesedését és humorérzékét. Egy nap, amikor az újonnan érkezett foglyokhoz beszélt, és elmondta nekik, hogy a számukra véget ért a háború, álljanak sorba a kikérdezéshez, egy kemény német őrmester megtagadta a parancsot: megfordult, és rákiáltott az emberekre, hogy a háborúnak még nincs vége, tartsák a szájukat, és ne felejtsek el, hogy még mindig büszke német harcoló katonák.

Laun ekkor ellépett Guy mellől, ahol addig állt, odament a nála jó egy fejjel magasabb őrmesterhez, felnyúlt, és lerántotta a sapkája ellenzőjét az orráig.

– Nézzétek a nagy bohócot, aki azt hiszi, hogy még mindig a fronton harcol! – mondta németül. A foglyok nevettek. Az őrmester ellenállását megtörte a nyilvános tiszteletlenség: egy szó nélkül visszaállt a kialakuló sorba.

Guy azt is nagyra értékelte, hogy hiába a sok fanatikus náci, akik Hitlerért harcoltak – a becslése szerint a kihallgatottjainak fele volt ilyen, ötöde pedig az ideológia tudatos követője, addig, amíg az első vereségek meg nem történtek –, a Wehrmacht kötelékében Karl Launhoz hasonló rendes emberek is szolgáltak.

1945 februárjának egy reggelén üzenet érkezett a főhadiszállásról. Fred olvasta először, és sietett Guyhoz a hírral: a United Service Organizations (USO)* másnap elhozza Marlene Dietrichet Huytól harminc kilométerre. Frednek már terve is volt.

– Menjünk el, Guy!

Dietrich a harmincas évek elején hagyta el Németországot Hollywoodért; a következő öt évben hat filmet készített a Paramount Picturesszel, akik a Metro-Goldwyn-Mayer svéd szenzációjára, Greta Garbóra adott német válaszként mutatták be őt. 1937-ben, amikor Londonban lépett fel, a náci párt több tisztje is

* A USO-t 1941-ben alapították, feladata az amerikai hadsereg fronton szolgáló katonái számára szórakoztató műsorok (kabaré, zenés előadások stb.) megszervezése. A USO a mai napig létezik, számos híres színész, komikus és előadó lépett fel műsoraiban. Bár a Kongresszus ellenőrzi és szorosan együttműködik a hadüggyel, a USO nem kormánysszervezet. (a szerk.)

megkörnyékezte, és pénzes szerződéseket ígértek neki, csak térjen haza, és legyen a Harmadik Birodalom vezető sztárja. Bár az anyja és a testvére még mindig Berlinben élt, Dietrich – meggyőződéses antifasiszta és Hitler eszméinek ellenzője – visszautasította, és még abban az évben amerikai állampolgárságért is folyamodott. Ezt 1939-ben kapta meg. Több más, Hollywoodban dolgozó némettel együtt alapítványt létesített, hogy segítsen a zsidóknak és a disszidenseknek elmenekülni a náci Németországból. Amikor az Egyesült Államok 1941-ben belépett a háborúba, ő lett az egyik első híresség, aki a háborús kötvényekkel turnézott, és többet is adott el, mint akármelyik másik hollywoodi sztár. Ezek után is több turnén játszott a szövetséges csapatoknak, például Algériában, Olaszországban, Angliában, Franciaországban és Belgiumban is.

Fred és Guy másnap reggel beült egy terepjáróba, és elhajtott a falusi fogadóba, ahová a fellépést szervezték. Mire odaértek, a nagy ebédlőterem már dugig megtelt. Székek nem is voltak: a több száz katona az acélsisakján kuporogva ült. Guy és Fred benyomakodott középre, és szintén leült a sisakjára, mint mindenki más. A színpad alig emelkedett ki a padlóból, és mindössze egy faszék állt rajta közepén, oldalt pedig egy pianínó zongoraszékkal. Mindenki izgatottan várt. Nagyjából tizenöt perc múlva bejött egy férfi, és leült a pianínóhoz. A teremre teljes csend borult, amikor a berlini születésű szőke is belépett: mosolyogva, integetve köszöntötte a katonákat. „Hollywood legszebb lábait” most egyenruha fedte, amelyet mindannyian viseltek. Marlene elsütött néhány viccet a kosztról és a szállásról – a katonák harsány nevetéssel fogadták. Ezután elmondta, hogy annak idején a komolyzenének

akarta szentelni az életét, de a színpadi és filmes karrierje alig hagy neki időt a gyakorlásra – ezért egy másfajta hangszert tanult ki.

– Fiúk, akarjátok hallani, ahogy a fűrészen játszom?

Marlene fűrésze híres volt. A katonák ujjongva helyeztek. Ő lehuppant a székre, és fogott egy lombfűrész meg egy hegedűvont. A fűrész fogóját a térdei közé szorította, fél kézzel meghajlította a pengét, és a vont a fogakon húzva egy magas dallamot csikart ki belőle, amelyet mind jól ismertek: a *Lili Marleent*. A következő dal zajos tetszést aratott, hiszen mindenki szívesen rendelt volna tőle egy kört. A *Go See What the Boys in the Back Room Will Have a Destry újra nyeregben* című 1939-es westernkomédia betétdala volt, ahol James Stewarttal játszott mint kocsmai felszolgáló.

Amikor befejezte, süketítő tapsvihar és füttyögés tört ki. Marlene három ráadást adott, aztán csókokat szórva elbúcsúzott.

– Menjünk hátra, beszéljünk vele! – süvöltötte Fred, azzal felpattant, és átnyomakodott a tömegben. Guy kételkedve követte. El sem tudta képzelni, mi olyasmit mondhatnának, ami érdekelné a filmsztárt.

A színpad mögött, ahogy az várható volt, Dietrichet körbevették a mindenféle rangú katonák. Fred úgy vágta át magát a dicséretes özönén, hogy németül szólt hozzá, *Frau Dietrich*nek szólította, és elmondta, hogy az anyja, Frau Ehrlich, több alkalommal masszírozta Dietrichet, amikor New Yorkban járt. Marlene emlékezett Paula Ehrlichre; meglepődött, hogy egy amerikai katonára tiszta németiséggel szóljon hozzá. Fred lába már az ajtón belül volt; bemutatta magát, és Guyt is, mint az 1. hadsereg kihallgatóit, és megkérdezte, hogy Dietrich látott-e már valaha hadifogolyket-

recet. A színésznő nem látott még, és kíváncsi lett rá. Fred tehát meghívta, hogy menjen vissza velük Huyba.

Marlene néhány gyors szót váltott a zongoristával és a kíséretével, megígérte nekik, hogy néhány órán belül visszatér, és követte Fredet és Guyt. Csalódott katonák néztek utánuk, miközben beültek a terepjáróba, és elhajtottak.

A citadellához elérve egyenesen a ketrechez vezető rámpára hajtottak fel. A német tiszteket az egyik oldalra elkülönítve osztották be, a másik oldalon a sorkatonák voltak. A kettőt keskeny átjáró választotta el. Amikor végigmentek ezen, akármilyen kíváncsi is volt Dietrich a német hadifoglyokra, az semminek bizonyult a foglyok izgalmához képest. „*Marlene Dietrich ist hier!*” A szó azonnal elterjedt, és a foglyok mindkét oldalon százával préselődtek neki a drótépítménynek, hogy lássák, megszólítsák, megérintsék. Dietrich eleinte még integetett nekik, de láthatóan megdöbbenett a számuk. Bár barátságos tömeg volt, mégis német katonákból álló tömeg nyomult a kerítésnek a ketrec teljes hosszában, a kezüket, sőt a karjukat is kidugva.

– Mi a fene folyik itt? – tudakolta a foglyok őrzéséért felelős rendészegység századosa. Mielőtt Fred vagy Guy magyarázatot adhatott volna, a százados felismerte Dietrichet, és rájuk kiáltott. – Azonnal vigyék ki onnan, vagy lázadás lesz!

Marlene láthatóan megkönnyebbült, amikor kijutott a foglyok közül. Sokan még mindig kurjongattak és füttyögettek, amikor visszaszállt a kocsiba és elhajtottak. Útközben elmondta Guynak és Frednek, hogy nem lepte meg a foglyok ilyen nagy érdeklődése: valami hasonló történt akkor is, amikor Stolbergbe látogatott,

az első német határvárosba, amelyet az amerikaiak elfoglaltak. Katonai kísérettel ment oda, hogy felmérje volt honfitársainak reakcióit a maga választotta számkivetésére.

– Végül is elhagytam Németországot, és az amerikaiak oldalára álltam – magyarázta. – Azt gondoltam, sokan nagyon utálnak majd ezért.

A náci propaganda árulónak nevezte, de ettől még Stolberg lakosai meleg fogadtatásban részesítették. A városban jóformán egyetlen férfi sem maradt; egyes részeket a bombázás és a tüzéség szinte a földdel tett egyenlővé. Ahogy végigment az utcán a USO egyenruhájában a kísérelőivel, egy háziasszony azonnal felismerte, és hamarosan rajongó nők és gyerekek csoportja vette körül. Néhan házról házra járva összeszedték a szükséges, nehezen elérhető hozzávalókat, és sütöttek egy egyszerű tortát, amit átadtak neki, amikor távozott.

Mikor elmondta a történetet, Marlene könnyekig meghatódott. Azt mondta, hogy a stolbergi piskóta emlékezetesebb a számára, mint a párizsi szalonokban felszolgált ínycsütemények. Hitet adott neki, hogy sok német elfogadta, még támogatta is azért, hogy a náci önkényt az amerikai szabadságra cserélte.

A fogadó bejáratánál váltak el, ahol a Dietrich biztonságáért felelős kísérelő mélyen megkönnyebbültek, hogy visszaért. Marlene megköszönte Frednek és Guynak a kalandot. Elmondta, mennyire sokat jelentenek a számára a USO-turnék, mert így úgy érzi, ő is kiveheti a részét a háborús erőfeszítésekből. Széles mosollyal tette hozzá:

– Nincs még egy olyan közönség, akivel ilyen jól egymásra hangolódtunk volna, mint ti, az Államok katonái!

A németek utolsó nagy, ardenneki offenzívája elleni győzelmet követő általános megkönnyebbülés egy újabb feladatot hozott Guynak és Frednek. Kann százados javasolta, amikor megmutatott nekik egy vicclapot, amit egy kanadai parancsnokságon adtak ki.

– Találjanak ki valami humorosat maguk is, hogy a napi hírszerzési jelentéssel együtt elküldhessük – utasította őket.

Guy arra gondolt, hogy parancsra viccelni egyáltalán nem egyszerű feladat. Ötletük sem volt, amikor elhagyták a százados sátrát, hogy hogyan nyerjék el a tetszését – neki és a negyvennél is több parancsnokságnak, akik megkapják a napi jelentésüket.

Úton a kihallgatósátor felé Guy meglátott egy Wehrmacht-tizedest, aki az egyik lábáról a másikra állva várta, hogy kihallgassák. Vékony volt, hasonlított George Baker népszerű képregényfigurájához, *Töketlen tizedeshez (Sad Sack)*. Mint alig néhány kérdés után kiderült, *Obergefreiter* Joachimstaler titkár volt, papírtologató, aki semmi fontosat nem tudott. Amikor azonban a „természet sürgető hívására” hivatkozva az elbocsátását kérte, nagyon is finomkodva, ahhoz képest, ahogy a katonák általában a testi funkciókról beszéltek, Guyt homlokon csókolta a múzsa. Átsietett Fred sátrába.

– Megvan! Legyen ez a Joachimstaler Hitler latrinafelelős tisztoszolgája!

Ezután egymást követték a kérdések. Hol szolgált a latrinafelelős? Hogy került a frontra, hogyan eshetett fogságba, ha egyszer ilyen magas beosztásban *trónolt*? A gyakorlott kihallgatók köny-

nyen megválaszolták a saját kérdéseiket, részben a német seregre vonatkozó kiterjedt tudásuk alapján, részben abból, amit maguktól tettek hozzá. Egy utolsó kérdés azonban megmaradt: Milyen titkokat szerezhettek meg Hitler latrinájából?

A választ Guy találta ki: „Joachimstaler tizedes többször tanúja lehetett, hogy a Führer herezacskója mennyire összeaszott.”

Az ál-kihallgatási jelentés, amelyet a kihallgatócsapat többi tagja is kiegészített nevetséges részletekkel, elnyerte Kann százados teljes körű tetszését. Még aznap hozzá is csatolta a hírszerző-jelentéshez, azzal a figyelmeztetéssel, hogy „Előfordulhat, hogy a jelentés tartalma már kiszivárgott.”

A jelentés zajos sikert aratott. Csak órák teltek el, és már jöttek is az elismerő telefonhívások, a röhögés, a hahotázás, a hátba veregetés. Éjjél után azonban a parancsnoki sátorban szólalt meg a telefon, ahol, valami isteni szerencse folytán, Guy volt éppen szolgálatban.

– Stern őrmester – vette fel a kagylót.

– Guy, Bill vagyok. – Bill Galanis jelentkezett be, Guy volt évfolyamtársa a Saint Louis Egyetemen, jelenleg kommunikációs tiszt a hadsereg főhadiszállásán. – Figyelj, mi ez a ti viccjelentésetek? Ebből még nagy baj lesz. Egy párizsi hírszerző kapcsolattartó is olvasta, és feltelefonált Washingtonba. Azt kérte, hogy egy Hitler-szakértő jöjjön át, és kérdezze ki a ti latrinafelelősötöket!

Guy biztosra vette, hogy ha egy magas rangú tiszt átkel az óceánon egy tréfa nyomán, akkor mind a hadbíróság előtt kötnek ki. Azonnal felébresztette Kannt a hírekkel, aki nem lett kevésbé ideges. Feltelefonálta a közvetlen felettesét, egy ezredest a főhadi-

szálláson, és elmagyarázta neki, mi történt. Szerencsére az ezredes olvasta és élvezte a latrinafelelős kalandjait, és megígérte, hogy elsimítja az ügyet. A párizsi hírszerző néhány órán belül visszavonta a Hitler-szakértőre vonatkozó kérését.

A szelíd modorú irodista, Obergefreiter Joachimstaler egy másik hadifogolytáborba került, és nem is tudta meg, hogy hirtelen híresség vált belőle mindössze azért, mert sürgősen ki kellett mennie.

1945. január 18-án éjjel egy újonnan fogságba esett németet hoztak Guy elé kihallgatásra, és azt mondták neki, hogy háborús bűncselekményt akar bejelenteni. Heinrich Kauter tizedes korábban kommunista volt, akit a landsbergi koncentrációs táborba vittek, mint olyan valakit, aki „nem méltó rá, hogy fegyvert fogjon”, amíg aztán 1942-ben mégis besorozták, amikor Németország egyre súlyosabb emberhiánnyal kezdett küszködni. Guy ismerete a Münchentől nyolcvan kilométerre nyugatra található börtönt; Hitler is ott raboskodott 1924-ben, a bukott puccskísérlete után. Ott írta önéletrajzi-ideológiai könyvét, a *Mein Kampf*-ot.

Kauter elmondta Guynak, hogy a 18. Volksgrenadier hadosztály 293. ezredének tagja volt, és részt vett az 1944. december 16-án lezajlott, Bleialf elleni támadásban. A harminc német egyike volt, akit az amerikaiak foglyul ejtettek. Felidézte, hogy aznap este két németül beszélő kihallgató kérdezte ki, akik elárulták a foglyaiknak, hogy „berlini zsidók”. Kauter megjegyezte, hogy Bleialf körül volt véve, ezért az amerikaiak nem küldhették hátra a hadifoglyokat, helyett a település nyugati részén, egy házban tartották őket őrizet alatt. Amikor néhány nappal később az ame-

rikaiak megadták magukat, a foglyokat kiszabadították, és helyettük a német katonák lettek gazdagabbak háromszáz amerikai fogollyal.

Kauter elmondta Guynak, mi történt, amikor elérték a vámházat a belga–német határon. A kiszabadított német foglyok közül néhányan elárulták az egyik tisztnek a berlini zsidókat, akiket elválasztottak a többiektől; utóbbiakat táborokba terelték tovább. A tiszt végül kiadta a parancsot az embereinek, hogy kísérik odébb a zsidókat, majd lőjék le őket.

Guy döbbsen hallgatta, majd további részleteket próbált kideríteni.

- Hogy hívták a tisztet, aki elrendelte a kivégzést?
- *Hauptmann* Bruns. Nem tudom a keresztnévét.
- Mi a posztja?
- A 293. ezred 2. zászlóaljának parancsnoka.
- Ki hajtotta végre a parancsokat?
- *Feldwebel* Hoffman – felelte Kauter. – A századom, a 6. század egyik szakaszvezetője. És más tizedesek és őrmesterek is vele tartottak az 5. és 6. századokból.

Guy a jelentésében Bruns századost, a 293. ezred 2. zászlóaljának parancsnokát gyanúsítottként nevezte meg két amerikai katonai kivégzésének büntettségében. Ezzel biztosította, hogy ha Bruns szövetséges kezekbe kerül, biztosan kihallgatják. Kautert ugyanakkor „nagyon megbízható tanúnak” írta le, és elrendelte, hogy a ketrecen belül is elzárják a többiektől. Így a katonai főügyészség munkatársa is kihallgathatta – ekkor már megkezdődött a háborús bűncselekmények dokumentálása a jogi eljárások céljából.

Kautert másnap eskü alatt hallgatta ki Hermann Meyer alezredes, helyettes főügyész. Kauter neki is elismételte, amit Guynak mondott, de több részlettel szolgált a kivégzésekről. Azt mondta, Bruns százados néhány szót váltott a két amerikaival, majd kijelentette: „Zsidóknak nincs joga Németországban élni.” Kauter azt is elmondta, hogy a kivégzés előtt az amerikaiak tiltakoztak, és azt kérték, hogy kezeljék őket hadifogolyként.

KÉRDÉS: Hogyan álltak meg? A kezüket felemelték?

VÁLASZ: Nem, vigyázzban álltak, háttal a kivégzőosztagnak.

KÉRDÉS: Hol érték őket a lövések?

VÁLASZ: A hátukon.

A seregben a kihallgatókat korlátozták a körülmények abban, milyen messzire mehetnek el. A bleialfi körzetet még nem biztosították, folytak a harcok, tehát a testeket és a további bizonyítékokat egyelőre nem kereshették meg. Guy tudta, hogy a 106. hadosztály két teljes ezredet veszített el ott az ardenneki offenzíva első napjaiban. Biztosra vette, hogy a két halott amerikai a 106. hadosztály ezredei mellé beosztott kihallgatócsapatokhoz tartozott. Tragikus bizonyítéka volt, hogy miért változtatta meg olyan sok Ritchie-fiú a német vagy zsidó nevét, mielőtt kihajózott volna, és miért semmisítették meg a múltjukra utaló jeleket – címeiket, fényképeket, leveleket –, amelyeket nem találhattak meg náluk, ha egyszer fogságba estek. Még egymáshoz sem szóltak az anya-

nyelvükön. Megtanították őket, hogy a foglyoknak semmit se áruljanak el magukról, és mindegyiküknek megvolt a maga története, amivel a nyelvtudásukat magyarázták, néhány kihallgató azonban megszegte ezt a szabályt, perverz büszkeséggel közölte az arrogáns vagy szemtelen nációkkal, hogy zsidó. Azonban még ők is bölcsen hallgattak arról, hogy Németországból jöttek, vagy egyáltalán, akárhonnan Európából, számolva a lehetőséggel, hogy fogságba eshetnek.

Guy számára a két amerikai kihallgató kivégzéséről szóló jelentésben legrosszabb rémálmai keltek életre. Ezért nem félt annyira a harctéri, gyors haláltól, mint attól, hogy a nációk fogságába kerül, és kiderítik, hogy német zsidó. A csapatában mindenkinek, sőt, az általa ismert minden Ritchie-fiúnak is ez volt a legrosszabb félelme.

Kevesebb mint három héttel később, február 7-én Bruns százados, a 18. Volksgrenadier hadosztály 293. ezrede 2. zászlóaljának parancsnoka, az amerikai Harmadik Hadsereg fogságába esett egy bunkerben, Swarzer Mann-nál, tizenöt kilométerre Bleialftól északkeletre. A Harmadik Hadsereg parancsnokságához rendelt kihallgatók is olvasták Guy jelentését Bruns feltételezett szerepéről a két amerikai katona kivégzésében, ezért a foglyot azonnal erős őrizetben az 1. hadsereg főhadiszállására küldték. Tekintettel a kivizsgálandó bűnök súlyosságára, Brunst magánzárkában helyezték el.

Curt Bruns huszonkilenc éves volt, a szeme kék, ritkuló haja vörös. Stuttgartban dolgozott boltossegédként, mielőtt 1936 őszén belépett volna a seregbe – Hitler mozgósítása akkor már nagy

lendülettel haladt. Gyorsan lépkedett felfelé a ranglétrán: 1939. szeptember 1-én tiszti rangot kapott – ugyanazon a napon, amikor Németország lerohanta Lengyelországot –, és 1944 januárjában zászlóaljparancsnokká nevezték ki. A felesége és kisgyermeke Bad Kissingenben, egy bajor fürdővárosban élt.

Az első kihallgatás során visszaemlékezett a két amerikai foglyra, akik németül beszéltek, és elismerte, hogy elválasztotta őket a többiektől, bár azt vallotta, nem tudta, hogy zsidók voltak. Azt is megerősítette, hogy németül beszélt velük, és az egyik amerikai azt mondta neki, hogy Berlinben járt jogi egyetemre. Arról, ami azután történt, hogy az emberei elvezették az amerikaiakat, Bruns úgy vallott, hogy csak később tudta meg, hogy az ezredparancsnok, Witte alezredes utasítására kivégezték őket. Beismerte, hogy Witte akkor nem volt ott a vámházban, csak néhány órával később érkezett, és hozzátette, hogy ő meg Witte nem egyeztettek a foglyokról, mert fontosabb dolgokkal is foglalkozniuk kellett. Bruns szerint Wittét nem sokkal később visszahívták Berlinbe, és hadbíróság elé állították, amiért a Saint Vith-i csatában megtagadta a parancsot. A kihallgatók gyanították, hogy Bruns maga helyett igyekszik bemártani Wittét, hiszen róla már jó okkal hiszi, hogy halott.

A Bruns melletti cellába egy Anton Korn nevű német foglyot tettek, akinek meghagyták, hogy beszéltesse Brunst a Jacobs-Zappler-ügyről. Korn korábban politikai fogoly volt Németországban, mert belépett a kommunista pártba, de utóbb besorozták, Normandiában pedig fogságba esett. Az elmúlt hónapok során bizalmi pozíciót szerzett a főhadiszálláson, és Guynak, Fred

Howardnak és más kihallgatóknak is segített információt szerezni a többi fogolytól vagy fogolyról. 177 centis magasságával, izmos alkatával középsúlyú bokszolónak is elmehetett volna, és képes volt vigyázni magára a ketrecben. A kommunista kötődése felbátorította az amerikaiakat, és mindenki számára csúf meglepetés lett volna, ha kiderül, hogy titokban náci, és hamis információt adagolt be nekik. Azonban minden kihallgató, aki Kornnal dolgozott, megegyezett abban, hogy megbízható, pontos és szavahihető.

Korn két napot töltött a Bruns melletti cellában, eljávva, hogy egy kemény német ejtőernyős őrmester, aki jó néhány belga civilt ölt meg, és az amerikaiak most a háborús bűnei miatt vonják felelősségre. Bruns elhitte a mesét, és cserébe elmesélte a sajátját. Elmondta Kornnak, hogy a zászlóalja 1944. december 20-án több száz amerikai foglyot ejtett, köztük két német zsidót is, akik két nappal azelőtt még az ő saját embereit hallgatták ki. Bruns kijelentette, hogy elrendelte a zsidók „leölését”, és elmagyarázta, hogy ünnepélyes esküt tett: „nem számít, győz-e Németország a háborúban, vagy sem, az életemet a zsidók elpusztításának szenteltem.” Azt is kijelentette, hogy nem fél az ellene tanúskodóktól, hiszen „szellemileg felsőbbrendű” ezekhez az emberekhez képest. Eldicsekedett Kornnak, hogyan verte át a kihallgatókat, amikor az ezredparancsnok nevét adta meg neki, tudva, hogy őt soha nem találják meg. Bruns emellett más szörnyű tetteket is bevallott: többek között a foglyul esése előtt néhány nappal a saját emberei közül is lelőtt néhányat egy géppisztollyal, amikor azt mondták, ők inkább megadnák magukat, és nem harcolnának még napokig.

Alig egy héttel később megtalálták a két amerikai holttestét a vámházhoz közeli mezőn, Bleialftól északra, éppen a német határon túl. A 4. gyaloghadosztály napokkal azelőtt tisztította meg a területet az ellenséges ellenállástól. Közel két hónapba telt az amerikai erőknél, hogy visszatérjenek az Our folyó túloldalán lévő pozíciókba, amelyeket korábban a 106. gyaloghadosztály tartott, mielőtt a németek megindították volna a meglepetésszerű ardenneki offenzívát.

Még ugyanazon a délutánon a negyedik fokozatú technikust, John Swansont és a sírok regisztrációjáért felelős csoport egy másik tagját a hadosztály katonai rendészei elvezették a helyszínre. A területet hó fedte, amely csak ekkoriban kezdett olvadni. Megtalálták a két halott amerikai katonát: a hátukon heverték, nagyjából húsz centire egymástól, egy árokban, amely nem volt egy méter mély. Az egyikük karja a teste mellett volt, a másiké azonban előreemelve fagyott meg, mintha meg akarta volna akadályozni, hogy előreessen. A testük és az arcuk ép volt, nem látszott rajta tüzéségi lövedék vagy srapel nyoma. Elölről sem látszott rajtuk komoly seb, mindössze a szemük, szájuk és orruk körül jelent meg némi vöröses folyadék. Vérnek tűnt, azonban valószínűleg a bomlás folyadéka volt, amely az agyból és a tüdőből szívárgott ki. Egyikük sem viselt sisakot, sem bakancsot. Az egyikükön zubbony volt, a másikon gypjú katonai kabát. Mindkettőnek sötét haja volt. A fiatalabb átlagos testalkatú volt, az idősebb zömök. A testek mellett nem maradt fegyver, lőszer, kulacs, semmiféle katonai felszerelés.

Az egyik testet a dögcédulái segítségével azonosították, a másikat a jogosítványa és egészségbiztosítási kártyája alapján. Mielőtt zsákokba tették volna őket, névcímkevel látták el a testeket: *Kurt Jacobs* és *Murray Zappler*.

Hauptmann Curt Brunst másnap Meyer alezredes kérdezte ki, a helyettes főügyész, aki korábban már felvette Kauter tizedes eskü alatt tett tanúvallomását. Bruns tagadta, hogy ő adta volna ki az utasítást Jacobs és Zappler lelövésére, és azt állította, hogy nem is hallott a gyilkosságokról, amíg az egyik katonája el nem mondta neki. Azt bevallotta, hogy a két németül beszélő kihallgatót elválasztatta a többiektől, és félrevitette, de ragaszkodott hozzá, hogy bizonyára az ezredparancsnoka adta ki a kivégzési parancsot.

– Ki lőtte le ezt a két embert? – kérdezte Meyer.

– A kísérik, az én zászlóaljamból – felelte Bruns.

Amikor Meyer azt tudakolta, miért nem ismeri be, hogy ő adta ki a parancsot a foglyok lelövésére, Bruns azt mondta, hogy fenntartja a vallomását.

Tíz nappal később Jesse E. Bishop alezredes, főügyész folytatta a kikérdezését. Bruns ismét tagadta, hogy az ő parancsára lőtték volna le a két amerikai foglyot, de még azt is, hogy egyáltalán tudott volna a kivégzésekről, bár egyszer elkövetett egy hibát. Amikor rákérdeztek, hol került sor a kivégzésekre, azt felelte: „Nagyjából ötszáz méterre a vámháztól, gyors tempóban alig öt-percnyi távolságra.”

Az amerikai kihallgatók úgy döntöttek, elviszik Brunst oda, ahol a testeket megtalálták. A sereg jogásza bíztak benne, hogy

Korn vallomása meggyőző erővel fog bírni a tárgyaláson, de remélték, hogy a helyszín látványa felkavarja majd Brunst, és beszédre bírja. Ha pedig valamennyire is bűnösnek érzi magát, talán vallomást is tesz.

Karl Frucht, az egyik német születésű kihallgató, aki Guyjal dolgozott az 1. hadsereg főhadiszállásán, elkíserte a gyanúsítottat, két fegyveres katonai rendész társaságában. Elhajtottak a vámház mellett, megállították az autót, és gyalog mentek tovább a völgybe, ahol a testeket megtalálták. Frucht jelentése szerint *Hauptmann* Bruns nemhogy nem vallott, de még a szeme sem rebtent, amikor megállt a két Ritchie-fiú sekély sírja felett.

Saint-Lô eleste után Martin Selling csapata délre vonult. A konvoj egész éjjel utazott Patton Harmadik Hadseregének 35. gyaloghadosztályával. Falaise közelében szembekerültek a *Das Reich* elnevezésű Waffen-SS-hadosztállyal, az elit alakulattal, amelynek a *Wolfsangel* volt a szimbóluma, a farkascsapda által inspirált náci jelkép. Már eddig is több háborús bűntett volt a számlájukon; most azért küldték fel őket Dél-Franciaországból, hogy megakadályozzák az amerikaiak áttörését Saint-Lô-nál. Amikor ez nem járt sikerrel, azt a parancsot kapták, hogy alkossanak hátvédet a többi német egység számára, akik Falaise-nél kijutottak az átkaroló hadműveletből, hogy tovább harcolhassanak.

Martin ezeket az SS-katonákat brutális, de gyáva és felfuvalkodott embereknek látta. Annyira hozzászórtak, hogy a francia falusiak és az ellenállás gyengén felfegyverzett harcosai felett basáskodjanak, hogy az amerikaiak gyilkos golyói felbosszantották őket.

Köztudott volt, hogy végeztek már ki amerikai hadifoglyokat, köztük Martin ezredének egyik századosát és az ő sofőrjét, akik úgy estek fogságba, hogy rossz helyen kanyarodtak be valahol.

Amikor behívták az ezredparancsnokságra, Martin egy dühös amerikai ezredest talált ott, és egy nem kevésbé haragos SS-*Scharführer*, a kezében egy fehér zászlóval és a *Stars and Stripes* című amerikai katonai újság legújabb számával. Kettejük között egy fegyvertelen amerikai katona állt. A két tiszt kiabált és hadonászott, de nem értették egymást. Martin érkezésével mindketten ránéztek: most már bogozza ki a dolgokat.

Beletelt némi oda-vissza kérdegetésbe mindkét nyelven, de hamarosan kitisztult a helyzet. Az amerikai katonát az SS ejtette fogságba, de még azelőtt beszerezett egy friss példányt a *Stars and Stripes*-ből, amely a címlapján három szőke nőt ábrázolt, mellettük a felirat: „Három foglyul ejtett német nővér.” A katona megmutatta a foglyul ejtőinek a képet, és meggyőzte őket, hogy a nővérek elengedéséről jött tárgyalni. Az SS-hadnagy elkíserte az amerikai vonalak mögé, kezében a fehér zászlóval, hogy nyélbe üsse a cserét: egy katonát a három nővérért. A gond csak az volt, hogy senki sem tudott semmit a nővérekről. A címlapfotót minden bizonnyal viccnek szánták – ami most rosszul sült el.

Az ezredparancsnokság egy mély völgy nyugati lejtőjén volt; a Waffen-SS a keleti lejtőn ásta be magát. A két állást egy nyílt főút kötötte össze a szőlővel beültetett völgyben. A német hadnagy gyalog tette meg az utat a foglyával az amerikai állások közepére, még a szeme sem volt bekötve, így most már felmérhette az erejüket, a védelmi állásaikat, a parancsnokság pontos helyét. A né-

met tiszt még mindig dühösen a nővérek után kérdezősködött, az amerikai ezredes pedig majdnem felrobbant, mert a hadviselés szabályai szerint a fehér zászló használata azt jelentette, hogy kénytelen volt visszaengedni az SS-tisztet a saját táborába.

Martin kapta a kellemetlen feladatot, hogy elmagyarázza a németnek, hogy nincs náluk semmiféle nővér, az ő szemét viszont most bekötik a visszaútra. Az ezredes végül utasította Martint, hogy vigye vissza a németet a bajtársaihoz.

A völgyön átvezető hosszú séta során, amikor a német zsidó karonfogva vezette az SS-tisztet, és diktálta neki, hova lépjen, végül beszélgetni kezdtek. A tiszt meg tudta állapítani, hogy Martin német: rákérdezett, miért emigrált. Válasz helyett Martin is kérdezett a jelentésekről, amelyek szerint a Birodalom kiirtotta a francia falu, Oradour-sur-Glane teljes lakosságát, ötszáz férfit, nőt és gyereket. A német megmondta, hogy ez valóban így történt, de azzal próbálta igazolni, hogy valaki rájuk lőtt a faluban. Martin gyomra felfordult a tömeggyilkosság illetén mentegetésétől, és nem tett fel több kérdést.

Amint meglátta a német csapatokat, megállt, és levette a szemkötőt a németről, majd egy szó nélkül megfordult, és elindult vissza. A magányos úton a szőlőskertek között rájött, mennyire ostoba volt, hogy nem hozott magával ő is egy fehér zászlót. Láta, hogy mindkét oldalon katonák figyelik a bokrok és indák között kuporogva – egyszerre meztelennek, kiszolgáltatottnak érezte magát. Minden lépésnél várta, mikor lövik hátba, talán éppen maga a *Scharführer*, aki olyan közönyösen beszélt a gyilkosságokról.

A gyilkos lövés azonban nem dördült el, és Martin élete leghosszabb sétáját remegő lábbal, izzadságban úszva fejezte be.

Mire visszaért a másik oldalra, azt látta, hogy az ezredes már kiadta a parancsot, hogy költöztessék át a főhadiszállását, és a csomagolás miatt máris teljes volt a felfordulás.

Még napokig lötték egymást az SS-egységgel, amíg aztán amaz váratlanul vissza nem vonult a többi hátráló német csapattal együtt a résen át. Martin már rájött, hogy ezek az embernyúzóknem a múltbéli hírhedt náci szuperemberek, bár még mindig meggyőzően elő tudták adni magukat a rémült civileknek és a saját nem elit csapataiknak. Az átlagos Wehrmacht gyalogos egységekhez képest jól fel voltak szerelve járművekkel, és mindig elvárták, hogy utat engedjenek nekik, még visszavonulóban is. A Birodalom emberei a jelek szerint halálosan félték, hogy fogságba eshetnek.

Martin egy héttel később éppen az új foglyok kihallgatásával volt elfoglalva, amikor félbeszakították, hogy jelentkezzen a hírszerző tisztnél. Az ezredparancsnokságra beérve azt látta, hogy komor tiszt olvasson egy üzenetet a Harmadik Hadsereg parancsnokságáról. Arra kértek magyarázatot, hogy az ezredük miért nem továbbította az egyik fogoly kihallgatásából eredő információt. A fogoly egy közeli páncélos egység tagja volt, és a főhadiszálláson létfontosságú információnak tekintették, hogy a körzetben páncélosok mozognak, főleg az ezred várható támadásra vonatkozó tervét ismerve. Martin visszagondolt a korábbi kihallgatásaira, de nem rémlett neki, hogy bármelyik fogoly is egy páncélos egység tagja lett volna, vagy egy szót is szólt volna a közeli páncélosok-

ról. A válaszüzenetben megírták, hogy nem kaptak információt a szektorban lévő ellenséges páncélosokról.

Egy órával később egy parancsnoki kocsi érkezett, és egy őrnagy meg két kémelhárító vizsgáló szállt ki belőle, akik Martint akarták kihallgatni. Azzal vádolták meg, hogy szándékosan hagyta ki a német tankokat a jelentéséből – nemcsak a képességeit, hanem a hűségét is kétségbe vonták. Nem értették, miért olyan elszánt, hogy az ezrede előtt is letagadja a páncélosok létezését. Nyomást gyakoroltak rá, hogy *valamit* bevalljon; egy egyszerű őrmester, aki ráadásul erős akcentussal beszél, esetleg félreértett valamit? Vagy kihagyott valamit?

Orval Faubus százados, az ezred parancsnokhelyettese, aki hallotta a faggatózást, végül megkérdezte a kémelhárítókat, hogy ők honnan hallották, hogy egy fogoly vallott a tankokról? A csend, ami a kérdést fogadta, csaknem olyan rossz volt, mint a magyarázat.

Egy katonai rendész a kihallgatásról vezette vissza a foglyokat, és a középiskolában szerzett némettudásával megkérdezte tőlük, miért viselnek kék-szürke egyenruhát a szokásos szürke helyett. Azt felelték neki, hogy ők *Panzergrénádierok*. A rendész a *panzer* szót meghallva izgatottan közölte a zászlóaljparancsnokával, hogy

* Orval Faubus Arkansas állam 36. kormányzója volt, 1955-től 1967-ig. Leginkább az 1957-es kiállításáról híresült el, amikor szembehelyezkedett az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egyhangú döntésével, és megtagadta a Little Rock-i iskolák deszegregációját. Később, John. F. Kennedy és Lyndon B. Johnson elnöksége alatt kevésbé lett ellenálló a szövetségi kormányral szemben: mindkét elnökkel barátságos kapcsolatot ápolt, és építette a szavazóbázisukat.

a körzetben páncélosok vannak, a parancsnok pedig továbbította az információt a feletteseinek.

Csakhogy az információ téves volt. Martin kikérdezett néhány kék-szürke egyenruhás katonát. A *Panzergrénádier* egységeket korábban hozták létre mint a páncélosadosztályok mellé beosztott motorizált gyalogsági egységeket. Nagyrészt az orosz fronton teljesítettek szolgálatot, ahol súlyos veszteségeket szenvedtek. Ezek után gyorsan összefoltozták őket, elvették a maradék motorizált felszerelésüket, és hagyományos gyalogos egységekként a nyugati frontra küldték őket, de megtarthatták eltérő egyenruhájukat és jelzéseiket. Martin több jelentésbe is belefoglalta a jelenlétüket, és megadta a pontos erejüket is – gyalogosként, akik valójában voltak.

Ez a magyarázat valamiért nem elégítette ki az őrnagyot és a két kémelhárítót. Martinnak az a kényelmetlen érzése támadt, hogy azért jöttek, hogy leleplezzenek egy német kémet a sereg sorai-ban. A kémelhárítók azt akarták, hogy az ezred másnapra tervezett támadását halasszák el, a páncélosokra vonatkozó „ellentétes jelentések” miatt. Faubus Martinra nézett, aki megismételte, hogy semmi nem mutat arra, hogy a körzetben ellenséges tankok vannak. Faubus és az ezred többi tisztje elfogadta Martin szavát, elküldte a kihallgatókat, másnap pedig terv szerint végrehajtották a támadást, és egyetlen német tankot se láttak.

Bár uralta az érzéseit, miközben a parancsnokságról érkezett kémelhárítók fenyegették és nyomást próbáltak gyakorolni rá, Martin mégis jó ideig dühöngött magában az eset után. Hát nem bizonyította még ő és a többi németül beszélő kihallgató eléggé

az értékét és a hűségét? Mi kell még? Megértette, milyen könnyen lefújhatták volna a támadást, lényegében ok nélkül, és tudta, ezzel csak azt érték volna el, hogy az ezrede elveszíti a lendületét, amelyet a korábbi előrehaladások során szerzett. A késedelem időt adott volna az ellenségnek, hogy újraszervezze és megerősítse a védelmét, vagyis növelhette volna az amerikai áldozatok számát.

December közepén a 35. gyaloghadosztály elfoglalta az új helyzetét Haguenau mellett, az északkelet-franciaországi Elzász-Lotaringiában, huszonöt kilométerre a német határtól. Kiosztották az új térképeket, rajta az új célpontokkal, köztük Karlsruhe német városával. Két órával később azonban újra összeszedték őket, és azt mondták az embereknek, hogy áthelyezik őket, mert az ellenség váratlan támadást indított. Száznegyven kilométernyit vonultak vissza, Metzsig, ahol feltöltötték a készleteiket, majd északra indultak, hogy segítsenek megállítani az ardenneki offenzívát.

Folyamatosan havazott. Három napig autóztak a hegyi utakon, és nem láttak mást, csak fehéret. Martin egyetlen tájékozódási pontja a terepjárójuk előtt haladó, súlyosan megpakolt élelmiszeres teherautó volt. Újév napján értek el a céljukhoz; azt a feladatot kapták, hogy tisztítsák meg a szektorukat az ellenséges csapatoktól, miközben fogalmuk sem volt, hány ellenséges csapat állhat velük szemben, és hol. Azonnal ki is küldték a felderítőszakaszt, hogy átvizsgálják a terepet.

Az ezredparancsnokságot egy farmon állították fel; a kihallgatócsapat egy üres tyúkólba bútorozott be. Később, amikor a felderítők visszatértek, tíz német foglyot is hoztak magukkal, egy

tisztet és kilenc sorkatonát. Martin úgy döntött, hogy a tiszttel kezd.

Egy elegánsan öltözött, fiatal százados lépett be, aki azt követelte, hogy ha már megadja magát, egy vele azonos vagy magasabb rangú tisztnak tehesse. Martin elmagyarázta, hogy sem idejük, sem szándékuk nincs, hogy az üdvözlésére idehívják az ezredparancsnokságot, és tekintve, hogy máris hadifogoly, *minden* amerikai katona rangban felette áll.

Martin hibátlan németiségét hallva a tiszt rémülten ébredt rá, hogy nem egy egyszerű amerikaival beszél, hanem bizonyára egy született némettel, aki Amerikába emigrált. Árulónak nevezte Martint, aki visszaütött, és közölte, hogy a Kristályéjszaka során teljesen egyértelműen az értésére adták, hogy zsidóként nem lehet német. Komorabb hangon még azt is hozzátette, hogy ugyanezt jól beléverték a Dachauban töltött ideje alatt is.

– El tudja képzelni – kérdezte a századost –, mi történt volna velem Dachauban, ha úgy beszéltem volna egy őrral ott, ahogy maga beszél most velem?

A százados dühöngött, és azt vágta Martin fejéhez, hogy szégyen, hogy egyáltalán eleresztették onnan.

Az iratokból, amelyek nála voltak, kiderült, hogy friss katonai karrierjét nagyrészt adminisztratív feladatokkal töltötte, és csak nemrég küldték ki a frontra. Azt mondta, eltökélte, hogy segít megnyerni a háborút, vagy a csatatéren hal meg. A fogságba esése megfosztotta ezektől a dicsőséges lehetőségektől, ezért a szégyenbe eséséért úgy próbált elégtételt venni, hogy zsidó kihallgatóját

sértegette. Martin csaknem elvesztette az önuralmát, nem is egyszer szerette volna szájon vágni a századost a szemtelenségéért. De visszafogta magát. A dühöngés sehova sem vezetett volna. Inkább jeges nyugalmat erőltetett magára.

Amikor a százados rájött, hogy nincs más választása, együtt kell működnie, megadta a nevét és a rangját, de a büszkesége miatt szerette volna, ha feljegyzik, hogy elszakadt az egységtől, és három napja sikertelenül igyekezett újra felvenni velük vagy más német csapatokkal a kapcsolatot. Őt és az embereit csak azért ejthették fogságba, mert elfogyott az élelmük és a lőszerük.

Martin tudta, hogy nem egyedülálló eset, ha egy német katona elszakad az egységtől, hogy elrejtőzik valahol akár a saját bajtársai elől is, amíg el nem jön az esély, hogy amerikaiak fogságába eshet. Később, hogy a becsületüket mentse, mindenfélét kitaláltak arról, milyen keményen keresték a többieket. Azonban úgy gondolta, hogy ez a hithű náci, ahogy mondta, valóban végigjárta a környéket német csapatok után – vagyis ha egyet sem talált, akkor mind elmentek. A százados éppen azt az információt adta meg, amire Martinnak szüksége volt. Sejtette, hogy előbb-utóbb maga is rájön majd, hogy önfelmentő szónoklatában micsoda hibát követett el, de akkor már késő lesz.

Hogy megerősítse, amit kikövetkeztetett, beszélt a sorkatonákkal is. Ők nem nagyon kedvelték arrogáns, fiatal parancsnokukat, és mind hosszan felemlegették a napokat, amíg a százados célta-lanul ide-oda hajtottatta őket az üres szektorban a csapataik után kutatva, de senkit sem találtak. Martinnak több sem kellett.

Az ezredparancsnokság megkönnyebbüléssel hallotta a jelentését, hogy a közvetlen környékükön nincsenek német erők. Kiadták a parancsot, hogy gyorsabban és magabiztosabban nyomuljanak előre. Martin egysége hamarosan visszaindult a német határ felé, hogy az ardenneki offenzíva miatt késve, de végül behatoljon Németországba, amitől a kihallgatót is izgatottság töltötte el.

Alig várta a napot, amikor amerikai katonaként teheti a lábát német földre.

A 6. páncélosadosztály gyors bretagne-i átvonulását követően keletre fordult, és átvágott Franciaországon. Stephan Lewy és a hadrendi csapat számára a háború ezzel csak még jobban felgyorsult. Az volt a feladatuk, hogy mindig naprakészen tartsák a térképet a pillanatnyi helyzetükről, feltüntetve rajta minden közeli ellenséges egység pontos helyét és erejét. A hadosztály, amely Patton Harmadik Hadseregének részét képezte, olyan gyorsan haladt, hogy a katonai térképeiken sokszor már csak a maguk mögött hagyott területeket láthatták, ezért a szükség rászorította őket, hogy útközben turistatérképeket szerezzenek maguknak.

Stephan emellett egy hatalmas, falra erősíthető térképet is összeállított. A hátoldala karton volt, és nejlon borította. Esténként meghallgatta a rádió az angol, francia és német háborús híreket is (mindhárom nyelven), utána fellevezte a térképre a szövetséges és ellenséges egységek helyét, hogy a vezérkar átláthassa az európai frontvonalakat. Grow tábornok gyakran azzal kezdte a napot, hogy végigolvasta az egész térképet, és akárhányszor Patton megjelent,

ő is megbámulta, mert érdekelte, mi várja több száz kilométerre előttük.

A hosszúra nyúló ellátási vonalak miatt az amerikai tankok és járművek szenvedtek az üzemanyaghiánytól. Néha napokig várakoztak, hogy az üzemanyag-szállító tankerek utolérjék őket. Ennek ellenére december közepére a 6. hadosztály átjutott a belga határon. Az Ardennektől délre indultak, hogy a Saar-vidékre, Dél-nyugat-Németországba törjenek be, de a meglepetésszerű német offenzíva hírére északra rendelték őket, hogy segítséget nyújtsanak az ostromlott Bastogne védelmében, ahol a 101. légideszant-hadosztályt körbevették a németek. December 22-én Anthony McAuliffe dandártábornok, aki a 101. hadosztály parancsnoki tisztét töltötte be, a megadásra vonatkozó német felszólításra csak ennyit válaszolt: „Hülyék!”

Négy nappal később a 6. hadosztály, miután gyakorlatilag derékszögben északnak fordult, belépett az ardenneki csatába. A Bastogne-tól délkeletre eső területre robogtak, amelyre most már folyamatosan zuhogtak az ellenség aknáí. A német haderő a becslések szerint Bastogne-tól keletre hat hadosztályt sorakoztatott fel, amikor azonban a 6. váratlanul megjelent az oldalukban, sietősen kellett átrendezniük az embereket, tankokat és tüzérségi fegyvereket. Újév napján a 6., amelyet Patton a két legjobb páncélos-hadosztálya egyikének nevezett, a 4.-kel, a 3. hadsereg másik „ikermotorjával” a teljes fronton támadásba lendült. Aznap – Patton hitvallásának szellemében, miszerint mindig elsőként kell támadni – ők voltak az egyetlenek, akik nem csupán védekeztek, de meg is támadták az ellenséget.

Bastogne kitartott. 1945 januárjának második felére már jól látszott, hogy a kétségbeesett német próbálkozás az Ardenneknben kudarcot vallott. Hirtelen menekülőben találták magukat; már csak azon igyekeztek, hogy a lehető legtöbb páncélost, felszerelést és csapatot visszajuttassanak az Our folyón túlra, a Siegfried-vonal mögé, hogy ott fogják fel a szövetségesek várható behatolásának erejét.

Az Ardenneknben szinte egy egész hadseregnyi foglyot ejtettek. Stephant a frontvonal mögé rendelték egy német tábornok kíséretéként. A tábornokot egy páncélosban szállították, hogy fel ne ismerje valaki útközben, és meg ne próbálja kiszabadítani. Miután Stephan átadta a 3. hadsereg óriási ketrecét őrzőknek, látta, hogy a foglyok friss tojást esznek, friss húst és frissen kisült kenyeret. A 6. hadosztály katonái csaknem kétszázadik napja voltak a fronton, ahol jórészt csak hideg, előre csomagolt fejadagot kaptak. Stephan felháborodott, hogy az ellenséges hadifoglyok jobb étkezésben részesülnek, mint a harcoló amerikai katonák. Egy pillanatra elkapta a kísértés, hogy leüljön, és ő is egyen egy tál forró ételt – de tekintettel arra, kik lettek volna az asztaltársai, inkább lemondott róla.

A hadosztályához visszaérve elkapta a kihallgatások fogaskereke. Nemegyszer kellett negyvennyolc órát végigdolgozni szünet nélkül. Egy alkalommal az összecukható asztal fölött egy német SS-őrnaggyal találta szemben magát, aki a nevéen és a rangján kívül nem árult el semmit.

A kihallgatások során már találkozott a Harmadik Birodalom katonáival, akik egyáltalán nem érezték magukat legyőzötteknek,

és készen álltak, hogy egy utolsó rohammal is megvédjék a *Vaterlandot*. Az egyik fogoly befejezetlen levelében ígéretet tett, miszerint „Visszadobjuk az óceánba az arrogáns, nagyszájú újvilági majmokat. Nem jutnak be Németországba. Megvédjük a feleségeinket és gyermekeinket az ellenséges megszállástól.”

Stephan azonban eddigre kimerült. Kedveskedés és megjátszás nélkül közölte a fogollyal, hogy adja meg a velük szemben álló egységek helyzetét és erejét. A tiszt felszegte a fejét, és hallgatott.

Stephan végül felállt, fogta a rókalyukak ásásához használt gyalogsági ásóját, és felszólította a foglyot, hogy kövesse. Néhány lépés után a .45-ösével a németre célzott, és a lába elé dobta az ásót.

– *Ein Loch graben.* – „Ásson egy lyukat.”

A náci felvette az ásót, és engedelmeskedett. Egy idő után Stephan rászólt, hogy hosszabbra és mélyebbre ássa. A katona szó nélkül megtette. Végül Stephan azt mondta neki, hogy feküdjön bele, hadd lássa, jó-e a méret. A tiszt megtette, aztán felkelt, és leporolta magát. Stephan ekkor két fadarabot adott neki, azzal, hogy készítse el a fejfáját, rajta a nevével és a rangjával. A német ekkor tört meg, és kezdett beszélni.

Stephan később elgondolkodott rajta, mit tett. Tény, hogy fontos taktikai információkat szerzett meg a velük szemben álló ellenséges egységekről, de a cél mindig szentesíti az eszközt? Úgy döntött, valószínűleg nem. Tudta, hogy a fogoly lelki gyötrése is hadbíróságra vihető. Ez volt az egyetlen, amikor megtette, és soha többé. A haragja erőt vett rajta: nem volt büszke rá.

Mint a többi Ritchie-fiút, őt is kiképezték rá, hogyan távolítsa el magától a kihallgatás személyes vagy érzelmi vonatkozásait.

Azonban azon a napon, amikor szembenézett az SS-őrnaggyal, nem tudott megszabadulni a kísértő veszélyérzettől, amit a hozzá hasonlókat oltottak belé egész életében. Ráébredt, hogy minél közelebb jut a náci Németországhoz, annál több lesz benne a felgyülemlett utálat és düh.

HARMADIK RÉSZ

*„Hallottunk pletykákat a táborok létezéséről.
Nem tudtam, mire számítsak. Attól féltem,
az anyámat vagy a testvéreimet is fel fogom
fedezni a holtak között.”*

(MANFRED „MANNY” STEINFELD)

A TÁBOROK

Buchenwald nevét még 1945 áprilisának elején sem hallotta túl sok amerikai civil, de ami azt illeti, Európában harcoló katona sem. Egy bükkerdő közepén állt – innen a neve is: *Konzentrationslager Buchenwald* – az Ettersberg-hegy északi lejtőjén, nyolc kilométerre a kulturális örökségéről híres Weimar városától. Weimar volt a német felvilágosodás (1650–1800) központja, és szülővárosa az ország legkedveltebb írójának, Johann Wolfgang von Goethének, valamint a zeneszerző Liszt Ferencnek és a festő Paul Kleenek.

Azonban 1937 óta, amikor Buchenwaldot, az egyik legnagyobb náci koncentrációs tábort felépítették, a terület sokkal sötétebb célt szolgált. A tábort szögesdrót kerítés vette körbe, amelybe áramot vezettek. Az őrtornyokban SS-őrök ültek, a határokat géppuskákkal védték. Buchenwaldnak saját krematóriuma is volt. Hét év alatt egész Európából negyedmillió embert küldtek Buchenwaldba, hogy a fegyvergyárakban és mészkőbányákban

rabszolgamunkát végezzenek, amíg bele nem pusztulnak – a náci jelmondat, a *Vernichtung durch Arbeit* (munka általi megsemmisítés) értelmében –, vagy amíg munkaképtelennek nem ítélik és ki nem végzik őket. A golyó, akasztás és gyilkos injekció általi halálesetek száma, hozzáadva az éhezés, a betegségek és az orvosi kísérletek által kioltott életeket, a becslések szerint meghaladta az ötvenötezret – nem számítva a több ezret, akik azután haltak meg, hogy Buchenwaldból átszállították őket egy másik táborba.

1945 áprilisában, amikor Patton 3. hadserege már sebesen közeledett nyugatról, a náci sietve evakuálni kezdték Buchenwaldot, mert féltek a felszabadításától. A viszonylag kis számú – nagyjából ötszáz – női rabot vonattal és gyalog küldték a *Theresienstadt* koncentrációs táborba, a németek által elfoglalt Csehszlovákiába. A kiürítés első napján ötezer férfi rabot tereltek át erőltetett menetben Weimarba; az úton a legbetegbek százával haltak meg a megerőltetéstől, vagy maguk az örök ölték meg őket. A vasútállomáson a rabokat bezsúfolták hatvan vagonba, étel és víz nélkül, és elindították őket a céljuk, a dachaui tábor felé, négyszáz kilométerre északra.*

* Az úton különféle kitérők késleltették a szerelvényt, amely „dachaui halálvonat” néven vált ismertté. Tizenkilenc nappal később érkezett meg, és mindössze ezerháromszáz utasa volt képes a saját lábán megtenni a rövid távolságot a vasúttól a táborig. Három nappal később a Hetedik Hadsereg 42. és 45. gyaloghadosztályai az örökkel vívott rövid harcot követően felszabadították Dachaut és több mint harmincezer túlélőjét. A vasútállomáson harminc, bomló tetemekkel teli vasúti kocsit találtak. Végül április 6-ától 10-éig összesen megközelítőleg 25 400 rabot evakuáltak Buchenwaldból: sokan meghaltak, még mielőtt elérték volna a céljukat, vagy röviddel azután hunytak el.

Április 11-én a 6. páncélosadosztály előretolt egysége megközelítette a Buchenwaldtól mintegy három kilométerre fekvő Hotelstedt falut, amikor összeakadtak néhány leszakadt SS-katonával, akik rövid tűzharc után megadták magukat. Amikor az amerikai katonák felsorakoztatták a tizenöt hadifoglyot, hogy hátraküldjék őket, az erdőből váratlanul több tucatnyi szürke-kék csíkos egyenruhába öltözött, fegyvertelen férfi rontott elő, és pusztá ököllel kezdték ütlegetni a németeket. A döbrent és értetlen amerikaiak elválasztották őket egymástól. A rabok akkor elmondták nekik, hogy egy közeli koncentrációs táborban voltak fogva tartva, ahol ezek a náci voltak az örök. Heves mutogatással jelezték a tábor irányát.

A 6. páncélosadosztály egyetlen tagjának sem volt tudomása róla, hogy a közelben koncentrációs tábor van. A rabok délre mutattak, azonban az egység mögött a páncélos hadoszlopok kelet felé haladtak. A parancsnok, figyelmen kívül hagyva az utasítást, hogy ne álljon meg és ne lassítson, megállította az egységet, és Frederic Keffer százados, zászlóalji hírszerző tiszt vezetésével kijelölt egy négyfős felderítőcsapatot egy hatkerekű páncélozott gépjárművel. Két rab velük tartott, hogy mutassák az utat, és hamarosan meglátták a négyméteres szögesdrót kerítést. A katonák azt is látták, hogy rengeteg kiéhezett ember tartózkodik mögötte, ugyanolyan kék-szürke csíkos egyenruhában.

Két társukat a járműnél hagyva Keffer százados és Herbert Gottschalk őrmester, egy német születésű Ritchie-fiú, bekúszott egy lyukon át, amelyet a rabok szakítottak a drótba, miután az SS-parancsnok és az emberei órákkal azelőtt elhagyták a tá-

bort. Mocskos, de ujjongó rabok özöne vette körül őket; felkapták az amerikai századost és a levegőbe dobálták, mintha győztes csatár lett volna egy focimeccsen.

Amikor nem sokkal később Keffer visszatért az egységéhez és jelentette, mit tapasztalt, az egység parancsnoka sürgős rádióüzenetet küldött a 6. páncélos hadosztály főhadiszállására, hogy küldjenek ételt, vizet és orvosi segítséget – egy Buchenwald nevű német koncentrációs tábor több ezer túlélője számára.

Másnap Stephan Lewy és a 6. páncélos többi Ritchie-fiúja, akiket tolmácsnak jelöltek ki, szintén megérkezett Buchenwaldba. Stephan régóta tudta, hogy ilyen táborok léteznek Németországban, de most látott effélet először. Megdöbbenetette a tábor mérete, a rabok száma, és a szánalmas körülmények, amelyek között a lesoványodott emberek tengődtek. Az apját még 1933-ban egy korai razzian fogták el, és a Berlin mellett nem sokkal korábban nyílt Oranienburg táborba küldték. Két évvel később engedték el, miután szívrohamot kapott. Stephan jól emlékezett, mennyire lefogyott, milyen sok foga hiányzott. Ez mégsem készítette fel a járkáló csontvázak látványára, amely Buchenwaldban fogadta. Az első barakk előtt egy csoportnyi férfira bukkant, akik csupa csont és bőr voltak, és már-már transzban ültek vagy heverték egy kupacnyi bomló hulla mellett. Stephan rémülten látta, hogy a halomból egyszer csak kinyúl egy kéz – az élők, a haldoklók és a holtak mind együtt voltak itt.

Az egyik első túlélő, akivel Stephan beszélt, német zsidó volt. Elmagyarázta, hogy a rabokat nemzetiségük szerint osztották csoportokba, azon belül pedig különféle háromszögű jeleket, a *Win-*

kelt varrták a csíkos zubbonyukra. A sárga a zsidókat jelentette, a piros a kommunistákat, a fekete a cigányokat, a rózsaszín a homoszexuálisokat. A nemzetiségeknek megvolt a maguk barakkja és blokkja a táborban.

Az ablaktalan, fűtetlen barakkokat eredetileg négyszáz főre tervezték, de nem egybe kétezer embert is bezsúfoltak. A rabok ötszintes priccseken aludtak négyesével-ötösével, egyetlen takaró nélkül, még télen is. Mindössze durva, tetvekkal teli szalmaszakokat kaptak. Reggelente rendszeresen találtak holtakat maguk között. Róluk leszedték a meleg ruhát, aztán kivonszolták a testeket, hogy a növekvő hullahalom tetejére dobják.

A felszabadított rabok közül, aki csak képes volt felállni, felkecmergett, hogy megölelje az arra járó amerikai katonákat. „Szabadok vagyunk!” – kiabálták több nyelven is, és a gyengeségük, vagy az átélt rettenetek ellenére is az első napokban öröm töltötte be a táborot. Stephan, amikor a túlélőkkel beszélgetett, és látta, hogy mennyire megkönnyebbültek és boldogok most, hogy a megpróbáltatásaiknak vége, és újrakezdehetik az életüket, a szörnyűségek ellenére is olyan meglepődést érzett, mint még egyszer sem a háború során.

A katonák ételt osztottak, az orvosi személyzet körbejárt, és figyelmeztette a rabokat, hogy egyszerre csak kevés ételt vegyenek magukhoz, mert a csaknem kiéhezett szervezetben a túl sok kalória

* Az amerikai hadsereg 1945. április 16-án kelt jelentése szerint Buchenwaldban a felszabadulása napján megközelítőleg 20 000 túlélőt számoltak össze – 4380 orosz, 3800 lengyel, 2900 franciát, 2100 csehet, 1800 németet, 1200 magyart. Közülük mintegy 4000 volt zsidó.

túlterhelheti az emésztőrendszert, a hasnyálmirigyet és a májat. Sajnos nem mindenki mutatott önmérsékletet, és néhányan behaltak a túl sok evésbe az első napokban.

Stephan lejegyezte a különféle betegségek tüneteit, amiket a rabok leírtak neki – a tetvek által terjesztett bakteriális tífusz sokak haláláért volt felelős –, és ezt továbbadta a katonaorvosoknak, hogy tudják, mit és mivel kezeljenek. Másnap egy csapat katonával és több üres 2,5 tonnás katonai teherautóval elhajtottak a legközelebbi városba, a nyolc kilométerre fekvő Weimarba. Megkeresték a polgármestert, és közölték vele, hogy azonnal állítson ki száz férfit, aki elmegy velük, nekilát kitakarítani a tábor, és eltemetni a holtakat. Másnap újabb száz civilért fognak jönni, aztán újra, amíg a feladatot el nem végzik. Amikor a polgármester ellenkezni próbált, Stephan beléfojtotta a szót.

– *Hundert jeden Tag* – ismételte, azaz mindennap százat.

Az első száz városi lakost beszállították a teherautókba, és elvittek a táborba. Amikor ott kiszálltak, kifejezéstelen arccal néztek körül a barakkokon, a sovány rabokon. És aztán szinte egyszerre tagadni kezdték a felelősségüket.

– *Wir wussten nicht.* – „Nem tudtuk.”

– *Niemand sagte uns.* – „Nekünk nem mondta senki.”

Stephannak nem volt türelme a tagadáshoz. Hogy lehet, hogy nem tudták, micsoda embertelenség zajlik szó szerint a hátuk mögött? Hogy lehet, hogy nem tűnt fel nekik a halál és a halodklás szaga, és a krematórium toronymagas kéményéből felszálló fekete füst? Hogy élhettek ilyen közel, ilyen hosszán bezárt szemmel?

Mindennap megérkezett a száz városi; Stephan és a többi Ritchie-fiú adta ki nekik a parancsokat. Stephan általában képes volt uralni az érzéseit, ám nem mindig.

– *Der Geruch ist schrecklich* – panaszkodott az egyik férfi a szörnyű szagra, miközben a testeket segített elhelyezni a tömegsírban. „Vegyel mély lélegzetet, te rohadék!” – szeretett volna ráförmedni Stephan. „Te okoztad azzal, hogy vakon engedelmeskedtél a hatalomnak!”

Néhány helybéli láthatóan őszintén megindítottak a szálnalmas jelenetek. Egy idősebb férfi a könnyeit törölgetve mondta Stephannak, hogy tudott róla, hogy Buchenwaldban foglyokat őriznek, de semmi többet, és soha nem képzelte volna, hogy ez történik itt. Stephant kiképezték, hogy felismerje a hazugság egyértelmű jeleit, de ennek a férfinak nem rebbent félre a pillantása, nem rándult arcizma sem. Stephan hitt neki, bár tudta: a helybélieknek *rá kellett volna jönniük*, mi zajlik a közelükben.

Április 12-én a 80. gyaloghadosztály néhány egysége érkezett, hogy átvegye a parancsnokságot a tábor felett, és megszervezze a felszabadított foglyok evakuálását. Több újságíró is elkísérte őket, köztük Edward. R. Murrow. Buchenwaldi élő bejelentkezése a CBS rádióban híressé vált.

– Kértem, hogy mutassanak meg nekem egy barakkot. Történetesen a csehszlovákoké volt az. Amikor beléptem, az emberek körém gyűltek, megpróbáltak a vállukra venni. De túl gyengék voltak. Sokan a priccsről sem bírtak felkelni. Azt hallottam, hogy ez az épület egykor nyolcvan ló istállója volt. Most ezerkétszáz ember élt itt, ötven egy priccsen. A bűz leírhatatlan volt.

A 6. hadosztály nemsokára folytatta az útját kelet felé, hogy újabb falvakat és hidakat foglaljon el az utolsó csatákban, és mélyebbre hatoljon Németországban. Amikor maguk mögött hagyták Buchenwaldot, Stephan nem hagyta nyugodni a felismerés, hogy a Harmadik Birodalom vége sokak számára nem jöhet el elég hamar. Azt is belátta, hogy csodaszámba ment az apja életben maradása és Amerikába menekülése – hogy nem egy Buchenwaldhoz hasonló táborban pusztult el.

Stephan Lewy határozottan érezte, hogy az apja döntése, miszerint 1939 nyarán elküldi őt Németországból, és a zsidók mentésével foglalkozó francia szervezet gondjaiba adja, megmentette a hasonló sorstól.

Guy Stern három nappal a tábor felszabadulása után lépett be Buchenwaldba. Az 1. hadsereg parancsnoksága akkor Bad Hersfeldben székelt, száznegyven kilométerre nyugatra, és bár semmilyen katonai ok nem indokolta a kitérőt, Guy mégis megtette, a kihallgatócsapata több tagjával, köztük Kann századossal együtt. Úgy érezte, muszáj.

Ahogy egyre mélyebbre hatoltak Németország területén, egyre több foglyot hallgattak ki, akik örként szolgáltak koncentrációs táborokban. Guy ezen alkalmak során úgy látta, a Harmadik Birodalom egyes katonái nem akarták vagy nem voltak képesek belátni, micsoda szörnyűséget tettek, és vállalni a felelősséget. Mind azt állították, hogy csak apró csavarok voltak a gépezetben, mindössze parancsot teljesítettek, de összességében semmi

felelősség nem terheli őket. Guy most a saját szemével is láthatta a németek barbárságát.

Buchenwald főkapuja előtt állították le a terepjárót, és egyenesen besétáltak. Guy döbbenetén látta a rabok arcát: a lógó bőr, a leesett állak a halott katonák arcára emlékeztette. Bár számított effélére, semmi sem készíthette volna fel a valóságra. A kiszabadított rabok nagy része inkább volt holt, mint eleven, de mégis hálásan és boldogan készek voltak megölelni bárkit, aki amerikai egyenruhát viselt.

A táborban nagy tartályokban friss ivóvizet helyeztek ki. A rabok elszoktak tőle, hogy eleget ihatnak, körbeállták őket, és a kiosztott kis ónpoharakból kortyolgattak. Nem messze egy férfi a régi szokások rabjaként lehajolt, hogy egy sáros pocsolyából igyon, mint bizonyára sokszor tette korábban. Egy amerikai katonára megfogta a karját és felhúzta, aztán a tartályra mutatott. A rab odabicegett inni.

Guy azt is észrevette, hogy a nemrég felszabadított rabok még mindig idegesen nézegetnek körbe, mintha azt várnák, hogy a semmiből SS-őrök csapnak le rájuk. Amikor megállt, hogy szót váltson a túlélők egy csoportjával, egy közelben álló másik rab hangosan szidni kezdte a többieket, amiért nem álltak vigyázzba az amerikai előtt – ahogy a németek elvárták, ha el akarták kerülni a kemény verést. A tábor felszabadítása nem szabadította fel őket a rabtartóik által beléjük vert szokások és az átélt traumák alól. Guy látta, hogy ezek csak lassan múlnak majd el, ha elmúlnak valaha.

Meglátott egy katonaorvost, akivel egy francia frontkórházban találkozott korábban, ahol sebesült német katonákat hallgattott ki. Meglepte, milyen tiszta, vasalt egyenruhában van, még Buchenwald közepén is. Az orvos beszélt egy keveset németül: éppen egy rabot figyelmeztetett, aki nem bírta megállni, hogy túl sokat egyen túl gyorsan. Megmondta neki, hogy a túlevés veszélyes. – Apránként, apró falatokkal – tanácsolta. – Később visszajöhet egy újabb adagért.

Azzal átkarolta a férfit, aki még mindig a mocskos rabruhát viselte, és gyengéden elvezette az ételtől. Guy kicsivel később visszatért, és feltette neki a kérdést, ami az érkezésük óta foglalkoztatta: mennyi az esélye, hogy ezek az emberek visszanyerik az egészségüket?

– Nos, őrmester, statisztikával nem szolgálhatok – felelte az orvos –, de nagyon sokan nem jutnak túl rajta. Hiába hoztunk élelmet, vizet, orvosságot, sokaknak már késő. Félek, ők is a halottak számát fogják szaporítani, és átkozottul semmivel nem tudunk rajtuk segíteni.

Guy látta, hogy német civilek csoportjai az emberi maradványokat talicskázzák, és pakolják fel a meztelen testek halmára – sok közülük már annyira elbomlott, hogy szét is hullott. Felindulásában nem bírta visszatartani a könnyeit. Mellette az 1. hadsereg katonai rendészetének alhadnagya szemlélte a komor jelenetet. Már az Omaha partszakasz óta együtt voltak; Hadley alhadnagy nagydarab, kukoricán nevelkedett középnyugati protestáns volt, az Ohio állambeli Steubenwille-ből. Erősen hitt a fegyelemben, és sosem lazított rajta sem a saját embereivel, sem a ketrec rabjaival

kapcsolatban. Guy hátralépett, mert nem akarta, hogy Hadley sírni lássa, akkor azonban megpillantotta, hogy a kemény rendész alhadnagy elfordul, és a karjával takarja el a szemét. Úgy sírt, mint egy gyerek.

A táborba egyre több amerikai katonai személyzet, orvosság, étel, ruházat és más ellátmány érkezett, szinte óránként. Guy és a többi kihallgató valamivel később elindult, hogy visszatérjenek a főhadiszállásra, a kötelességeikhez. A visszaúton szinte végig némán ültek, elmerülve a saját gondolataikban és érzéseikben.

Guy számára Buchenwald – az első és utolsó koncentrációs tábor, ahol járt – látványa traumatizáló élmény volt. Amikor a szülei 1937-ben feltették az *SS Hamburg* fedélzetére, hogy Amerikába jusson, a szíve mélyén még hitte, hogy egyszer újra találkoznak, ahogy a testvéreivel is. Úgy tervezték, hogy ő megtalálja a helyét St. Louisban, és keres valakit, aki aláírhatja a kezesi nyilatkozatokat, hogy a családja is csatlakozhasson hozzá. Guy számára ez a várankozás tompította az elválás fájdalmát. Természetesen semmi nem alakult úgy, ahogy tervezték; mégis, az évek alatt, amelyek az anyja utolsó levelét követték a varsói gettóból, Guy ragaszkodott a reményhez, hogy a családja valamiképpen túlélte, túléli, és ha vége a háborúnak, megtalálják egymást.

Amit azonban Buchenwaldban látott, az megtörte a szívét, és elvette a maradék reményét is.

1945. április 28-án, a huszonegyedik születésnapját megelőző este Manny Steinfeld elhagyta a 82. légideszantosok főhadiszállását, hogy csatlakozzon egy éjjeli őrzőjáráshoz Észak-Németországban,

az Elba folyón át. A cél az volt, hogy néhány német foglyot ejtsenek, akiket kihallgathatnak, mielőtt a hadosztály is átkel a folyón. Manny terepjárója defektet kapott, amikor csatlakozni akart a többiekhez, így a kerékcseré miatt egy órát késett. Mint később kiderült, ez a defekt előrehozott születésnap ajándék volt a számára.

Mire megérkezett a találkozási helyre, az őrzőparancsnok – nyolc katona és egy hadnagy – már elindult a tervezett időben, 22:00-kor. Lapos fenekű, támadásra tervezett csónakokon eveztek át több mint háromszáz méteren, a nyílt vízben. Mindenhol csend honolt, amíg tizenöt méteren belül nem kerültek a szemközti parthoz – akkor sűrű géppuskatűzzel támadt rájuk az ellenség. A vászoncsónakok szétszakadtak; csak két túlélő bírt partra úszni.

Ezekben az időkben az ilyen veszteségek voltak a legrosszabbak a 82.-hez hasonló veterán egységeknek, hiszen mindenki tudta, hogy a háború a végéhez közeledik, és senki sem akart a végső áldozatok között lenni. A hadosztály legrégebbi tagjai már túl voltak négy éles ugráson és öt hadjáraton; eddig kijátszották a nagy számok törvényét, de tudták, minél tovább harcolnak, annál valószínűbb, hogy az esélyek utolérik őket. Mindazok után, amin keresztülmentek, nem tűnt fairnek most meghalni vagy maradandó sérülést szenvedni.

Április 30-án, ugyanazon a napon, amikor Hitler öngyilkosságot követett el föld alatti bunkerében, miközben a szovjet seregek már Berlin külvárosában jártak, a 82. légideszant-hadosztály átkelt az Elbán. Bledcke közelében négy ponton szálltak partra, és a mérsékelt ellenállással szemben hídfőállást létesítettek.

Eisenhower parancsa értelmében, miszerint a lehető leggyorsabban haladjanak a szovjetek felé, nehogy azok túl messzire jussanak nyugatra, és túl nagy darabot nyeljenek le az országból, az ejtőernyősök az első nap közel hatvan kilométert haladtak. Útközben hatszáz németet ejtettek fogságba – közülük ekkorra sokan már elvesztették a harci kedvüket, és nem akartak meghalni Hitlerért vagy a *Vaterland*ért.

Május 2. délutánjára a hadosztály főhadiszállása Ludwigslust bájos városában állt, az Elbától nyolcvan kilométerre keletre. A XVIII. századi palota előtt állva – ez lett az utolsó és a legelegánsabb parancsnoksági posztja a háborúban – Gavin ezredes, három éve harcban koptatott ugróegyenruhájában, a vállán hordva örök M1-esét, pontosan úgy nézett ki, mint akármelyik katona, csak éppen két csillagot viselt a gallérján.

Aznapi délután egy járőr jelentette neki, hogy egy fehér zászlót lengető német tiszt keresi a rangidős amerikai tisztet. Amikor Gavinhez kísérték, a Wehrmacht törzstiszt azt mondta, hogy Kurt von Tippelskirch ezredes, a 21. német hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokának megbízásából érkezett, hogy közölje, készek megadni magukat. Aznap estére szervezték meg a találkozót a palotába, a hatalmas, csermelyekkel, szökőkutakkal, mesterséges vízesésekkel ékesített angolpark közepére.

A nap hátralévő részében egyre több német katona bukkant fel az erdőből, és az utakon ögyelgett. Óráról órára többen lettek. Az amerikaiak rájuk parancsoltak, hogy dobják el a fegyvereiket, és induljanak a hátvéd felé, ők pedig hosszú, megvert sorokban gyalogolni kezdték nyugat, az Elba felé.

Mannyt behívták a megadásról szóló tárgyalásra.

Amikor érkezett a megbeszélő óra, az elé táruló jelenet nem is üthetett volna el élesebben a pusztítástól, amelyet a háború egész Európában végzett. A formális megadásra egy magas mennyezetű teremben került sor, ahol a falakat varrott selyemtapéta fedte, csillogtak a csillárok, és a képkeretekből a korábbi lakók életnagyságú olajképei néztek le rájuk. Von Tippelskirch ezredes rendkívül elegáns volt hosszú bőrkabátjában, amelyet a derekán övvel fogott össze. Hűvös udvariassággal ajánlotta fel a megadást azzal a feltétellel, hogy a serege ott maradhat, ahol most áll, Gavin pedig közli a szovjetekkel, hogy hagyjanak fel a keletről indított támadásokkal. Gavin azt felelte, nincs beleszólása abba, mit tesznek az oroszok. Von Tippelskirch megadhatja magát, mondta, de feltételek nélkül, az emberei pedig fegyvertelenül csatlakozhatnak az amerikai csapatok hátvédjéhez, vagy a 82. légideszantosok folytatni fogják ellenük a harcot, és erővel szorítják vissza őket keletnek, ahol a szovjetek várják őket. Nyilvánvaló volt, hogy a német ezredes inkább adná meg magát az amerikaiaknak, mint a szovjeteknek, ezért elfogadta a feltételeket.

Gavin lediktálta a megadási okmányt, amelyet ott helyben le is gépeltek. A szomszéd szobában Manny a német fordításon dolgozott; a szöveget bekezdésenként írta be az angol eredeti alá.

Ludwigslust, Németország

1945. május 2.

Én, von Tippelskirch altábornagy, a 21. német hadsereg parancsnoka, ezennel magam és a 21. hadsereg nevében beleegyezem a feltétel nélküli megadásba, beleértve minden függelék, felszerelést, járulékot, az Egyesült Államok 82. légideszant-hadosztály parancsnokának.

Aznap – mint Gavin később megjegyezte, az amerikai katonai történelemben példa nélkül – egy hadseregcsoport, összesen 15 000 ember, az összes páncélossal, egyéb járművekkel, tüzérségi fegyverekkel, válogatott felszereléssel és kézfegyverekkel megadta magát egy hadosztálynak, amely tizedannyira sem volt erős, mint amaz.

Mivel Manny beszélt valamicskét oroszul (akkor tanították neki, amikor a sereg 1943-ban egyetemre küldte), Gavin őt küldte el a hadosztály felderítőegységével másnap reggel kelet felé, hogy kapcsolatba lépjenek az orosz seregekkel. Hátborzongató út volt, mert elszáguldottak néhány német egység mellett, akikről csak remélhették, hogy már megkapták a seregük megadásának a hírét. Ha nem így történt, könnyű célpontot jelentettek volna a számukra. Megérkezve egy elhagyott területre – senki földje volt a visszavonuló németek és az előrenyomuló oroszok között –, a háború valóságát csak az útszéli árokba hányt német fegyverek bizonyították.

Május 3-án, délelőtt 10 óra 25 perckor a két nagy szövetséges hadsereg előretolt egységei, a keleti és a nyugati front győztes

katonái Grabow városánál találkoztak. Ennél mélyebbre Észak-Közép-Németországba a háború során egyetlen amerikai egység sem hatolt be. Az utcákon a 8. Orosz Gépesített Hadtest 8. brigádjának legalább harminc tankja állt; a katonák összeölelkeztek és nevettek, mert tudták, hogy a háborúnak vége. Manny felmászott egy szovjet tank tetejére, a karjával átfogta a lövegcsövet, és a többi amerikai és orosz katonával együtt mosolygott a fényképezőgépekbe. Emlékezetes néhány óra volt: a két hadsereg harcosai megnyugodtak, kezet ráztak, fényképeket készítettek egymásról, és ledobták a hosszú háború rájuk nehezedő súlyának egy részét.

Amikor azonban délután három körül visszatértek Ludwigslustba, Manny kedve azonnal elkomorodott, mert megtudta, hogy egy, a városon kívül felfedezett koncentrációs táborba kell mennie. A háború során sok szóbeszédet hallott a náci haláltáborok létezéséről, és nemrég olvasott is egy cikket a *Stars and Stripes*-ben Buchenwald felszabadításáról. Miközben a tábor felé zötyögtek, tudta, hamarosan a saját szemével is látni fogja az áldozatokat.

A Wöbbelin koncentrációs tábor főkapuja tárva-nyitva állt, amikor megérkeztek, az őrtornyok elhagyatottak voltak. Manny már akkor érezte a halál bűzét, amikor még nem is látták a táborot. Vöröskeresztes karszalagot viselő katonaorvosok igyekeztek ellátni a mocskos rabruhába bújtatott élő csontvázakat. Egy lapos rakfelületű teherautó állt a szögesdrót kerítésen belül; a platójára kékülő-feketedő holttesteket halmoztak. Manny kiszállt a terepjáróból, és megdermedt. Nem bírt továbbmenni.

Utoljára egy 1941-ben kelt levélben hallott az anyjáról. Azt írta, az otthonukban, Josbachban azt beszélik, a hat zsidó családot

Lengyelországba fogják deportálni. Mannynek fogalma sem volt, hogy őt és a testvérét, Irmát keletre vitték-e, vagy még mindig Németországban vannak. Most jutott eszébe, hogy Lengyelország kétszer olyan messze van Josbachtól, mint Ludwigslust – sőt, még annál is messzebb, nagyjából négyszáz kilométerrel. Lehetséges lenne, hogy egyszerűen ide küldték őket?

Manny Steinfeld nagyon sokáig nem bírta belépni a wöbbelini táborba. Attól félt, hogy a halottak között felfedezi az anyját és a húgát.

Werner Angress számára a német hadsereg összeomlása 1945 áprilisában szinte szürreális volt. Berlinben született és nevelkedett, saját szemével nézte végig, ahogy a nácik 1933-ban hatalomra kerülnek. Utána évekig megaláztatnak, fenyegetettnek érezte magát, és félt, amíg el nem jutott Amerikába. Most szinte személyesnek érezte a Hitler és a nácik elleni háború befejezését.

Április 30-án egy németekkel zsúfolt mellékúton állt – voltak köztük katonák és civilek is, a szovjetek elől menekültek, nyugat és az Elba felé –, amikor egy mellette elhúzó kocsiból egy bajtársa kikiabálta neki a hírt: Hitler öngyilkos lett.

Werner éppen egy teherautó előtt állt, amelyet német étkekkel, magyar szalámmal, dobozsámra szivarokkal és ládászámra alkohollal pakoltak meg; aznap reggel kobozták el ezeket az elhaladó német katonáktól. Werner felkapott egy üveg Aquavitet, egyfajta ízesített norvég vodkát, kinyitotta, és a halott Führert köszöntötte: „Mélyen rothadjon el!” A 82. légideszantosok körbeadták az italt, és szivarra gyújtottak.

Werner még aznap hallotta meg, hogy a hadosztálya felfedezte a wöbbelini koncentrációs táborát. Amikor az SS-őröket elérte a hír, hogy az amerikaiak átkeltek az Elbán, elmenekültek, nehogy elkapják őket, és hátrahagyták az éhező rabokat, akiknek a nagy része túl beteg vagy gyenge volt, hogy elszökjön. Másnap azonban három rab valahogy megtette a néhány kilométert Ludwigslustig, és betörték egy bezárt bolt kirakatát, hogy civil ruhákat szerezzenek. A 82. katonái észrevették és kikérdezték a rabruhási férfiakat, majd jelentették a feletteseiknek, amit a táborról megtudtak.

Werner két hírszerző tiszt társaságában még ugyanaznap elautózott a táborba. Eddig még nem hallott Hitler *végző megoldásáról*, Auschwitzról vagy a lengyel haláltáborokról, amelyek mindössze egyetlen cél érdekében épültek: hogy emberek ezreit pusztítsák el gyorsan és hatékonyan mindennap. Bár azzal a harmincas évek óta tisztában volt, hogy táborok – mint Dachau és Buchenwald – léteznek, még nem látott egyet sem, amíg meg nem érkezett Wöbbelinbe.

A főkapun átlépve csaknem halálra éheztetett embereket talált, akik a földön heverték, ürülék és rohadt ételmaradékok között. Olyan undorító volt a hely, olyan bűzös, hogy a hírszerző tisztek a kerítéshez rohantak, hogy ott hányjanak.

Wöbbelin három hónappal korábban nyílt meg; átmeneti tábornak szánták a szovjetek útjából evakuált táborok rabjai számára, mert a nácik megpróbálták eltakarítani a tömeggyilkosságok bizonyítékait. A rabok nagy része férfi volt; gyilkosan erőltetett menetben hajtották őket nyugatra. Egy kisebb, szomszédos tábor

kialakítottak a nőknek is. Végül mindenkit a kerítés mögött hagytak, megfelelő étel vagy orvosi ellátás nélkül, rettenetes tisztasági körülmények között.

Az egyik fürdőházban Werner egymás tetejére helyezett holttesteket talált. Néhány már el is bomlott, a pálcikavékony végtagok leestek. Kint egy árokban víz állt, mellette valami porszerű vegyszer, talán égetett mész.

Az egyik kátránypapír-kunyhóban, amelyet barakknak használtak, az egyik túlélő a beeső fényben ült, és a tetveket szedegette magáról. A lábain a nyílt sebeket ellepték a legyek és a nyüvek. Amikor megfordult, és a hátát mutatta Wernernek, az meglátta rajta a régi és új hegeket, az örök verésének nyomain.

Kint az udvaron akárhová fordult, holttesteket látott, és összeaszott rabokat, akikben alig pislákol az élet. Az arcuk vénséges volt, akárhány évet számláltak is. Werner tudta, néhányuk számára a Gavin által azonnal a helyszínre küldött orvosok és egészségügyi személyzet minden erőfeszítése ellenére is kevés az esély a túlélésre. A legbetegebbeket és leginkább alultápláltakat teherautókon szállították el a Ludwigslustban felállított amerikai tábori kórházba, ahol orvosi kezelésben és megfelelő ellátásban részesültek. Gavin egy másik parancsot is kiadott: a környéken elfogott német katonákat az árok mellé rendelte, hogy húzzák ki a fortyogó meszes vízből a testeket, amelyek még nem bomlottak le teljesen.

Werner beszélt a rabokkal is; sokan megmutatták neki a karjukra tetovált számot. A legtöbben a Harmadik Birodalom által elfoglalt európai országokból jöttek, és kényszermunkát kellett végezniük – némelyeknek már évek óta. A négyezer kiszabadított

wöbbelini rabnak mintegy negyede volt zsidó, akik már túléltek egy másik tábort, mielőtt ideküldték őket. Itt nem volt rendszeres megsemmisítés: az ezer körülire becsült haláleset az éhezés, a betegségek és a rossz bánásmód következményei voltak.

Werner visszavitte a két erősen felzaklatott tisztet Ludwigs-lustba, aztán visszatért a táborhoz legközelebbi házakhoz, hogy kiderítse, mit tudtak az egészről az ott lakók. Egy férfi azt mondta, inkább kikerülte a tábort, nem ment el előtte. Egy másik nem foglalkozott vele, mi folyik odabent, mert volt elég baja. Werner ragaszkodott hozzá, hogy bemenjen a házukba, és látta, hogy a kamra csaknem tele van. Talán be kellett osztani az ételt, de a civilek nem szenvedtek. Szép házakban éltek, még a kutyáik és macskáik is jól tápláltak voltak. Mégsem zavarta őket, hogy néhány kilométerre éhen pusztulnak a rabok. Mi lett azal a Németországgal, amit ő egykor ismert és szeretett? Ennek a nemzetnek még sok évig kell majd fizetnie a bűneiért.

Eisenhower vezérelvével összhangban, amely kimondta, hogy az atrocitások áldozatait nyilvános helyen kell eltemetni, kő emlékmű állítása mellett, Gavin is kiadta a maga parancsait. A ludwigs-lusti lakosokat, különösen, akik az elmúlt évek náci uralma alatt valamilyen pozíciót töltöttek be, vagy a náci párt tagjai voltak, felszólította, hogy ássanak meg kétszáz sírt a fényűző palota gondozott gyepén. Ezenkívül elrendelte, hogy a teljes felnőtt lakosság vegyen részt a tömeges temetési szertartáson, amelynek végén be kellett lépniük a sírok közé, hogy leróják kegyeletüket az áldozatok előtt. Minden halott az előkészített sír mellett feküdt, fehér lepelbe csavarva – ezt is a helyieknek kellett beszolgáltatnia –, de

az arcuk fedetlen maradt. Több tucat német hadifoglyot, köztük öt ezredet is kirendeltek.

Werner és a 82. többi Ritchie-fiúja kapta a feladatot, hogy felügyelje a német tiszteket, akik az egyik sor sír mögött álltak. Amikor az új polgármester (a korábbi, kétségtelenül lojális náci, megölte a feleségét és a lányát, hallva, hogy az amerikaiak közelednek, majd maga is öngyilkos lett) beszélni kezdett a mikrofonba, több tiszt elfordult a háta mögött, hogy cigarettára gyújtson.

Werner feléjük fordult, és rájuk parancsolt, hogy dobják el a cigarettákat. Az egyik magas német százados szúrósan nézett vissza rá, és közölte, hogy nincs joga parancsolgatni egy tisztnek, hiszen csak egy őrmester. Werner megismételte a parancsot, de a németek csak füstöltek tovább.

Werner ekkor előhúzta a .45-ösét, és a százados homlokának szegezte.

– Választhat – mondta neki németül. – Vagy főbe lövöm, amiért megtagadta a parancsomat, vagy eloltja a cigarettáját, és végignézi a temetést.

A százados utálkozó pillantással, de eldobta a cigarettát. A többiek követték a példáját, és visszafordultak a szertartás felé.

Werner Angress csak később értette meg igazán, hogy az ujsa a ravaszon volt, és komolyan gondolta a fenyegetést.

Manny Steinfeld is ott volt aznap. Segített a kétszáz wöbbelini áldozat temetési előkészületeiben, és a szertartáson megdöbbenette a helyiek viselkedése. Egyértelműen nem akartak részt venni,

és úgy érezték, igazságtalanság volt, hogy kötelezték őket. Minden együttérzés vagy bánat nélkül nézték a szertartást. Manny még sosem látott temetést, ahol ilyen kevés könnyet ejtettek.

Az áldozatok ugyan megkapták a végtisztességet, de a náci névtelen áldozataiként kerültek sírba, és a szeretteik nem gyászolhatták meg a halálukat. Mi több, a szeretteik közül sokan szintén áldozatokká váltak. A túlélők mintegy egynegyede volt zsidó, ezért úgy döntöttek, a fejfákra hasonló arányban festenek Dávid-csillagot, a többi sírra pedig fakeresztet állítottak.

A helyiek közül, akikkel Manny beszélt, senki nem tartotta magát felelősnek, vagy ismerte be, hogy tudomása volt az öt kilométernyire történt szörnyűségekről. Az elfoglalt Németországban éppolyan gyakran hangzott fel a „Nem tudtuk”, mint az *„Ich bin kein Nazi”* (Nem vagyok náci). Abban a Németországban, amelyet Manny maga mögött hagyott, amikor tizennégy éves korában az anyja feltette a vonatra, hogy az Amerikába tartó hajó fedélzetén csatlakozzon a többi menekülő zsidó gyerekhez, nagyon is sok zászlólengető náci élt. Most, hogy az ezeréves birodalom elbukott, hová lettek?

A gyászbeszédet a 82. légideszantoszok káplánja mondta, ugyanaz, akivel Manny együtt zuhant le Hollandiában a siklóval a Market Garden hadművelet során. George „Chappie” Wood most már őrnagy volt, túl négy éves ugráson. Nem kímélte a megjelent németeket.

– A világ elszörnyedt a németek bűneit látva; ezek a bűnök egészen addig nem is kerültek napfényre, amíg az egyesült nemzetek hadseregei le nem rohanták Németországot. Ez a háború nem

a hadviselés nemzetközi szabályai szerint zajlott. Ez gyilkosság, de olyan, amit még a barbárok között sem művelnek. Bár önök azt állítják, hogy nem volt tudomásuk ezekről a tettekről, azért még egyenként és együtt is felelősek az atrocitásokért, mert a kormányzatot, amely ezeket elkövette, maguk választották meg 1933-ban, és azért maradhatott hatalomban, mert maguk közönyösek voltak a szervezett brutalitás iránt. A német népnek erősen el kell szánnia magát, hogy soha többé ne válasszon meg olyan vezetőt vagy pártot, aki az itt láthatóhoz hasonló erkölcsi romlásba viszi őket.

Az első nap, amikor Manny egyáltalán képes volt belépni a wöbbelini koncentrációs táborba, több halomnyi csontvázszerű maradvány mellett ment el. Az egyik barakk bejáratában a testeket csaknem másfél méter magasra tornyozták. Egy másik barakkba belépve állatként, a szalmán, a saját mocskukban heverő, eléhezett embereket látott.

Manny Steinfeld nem tért vissza a koncentrációs táborba. Nem bírta megszabadulni a félelemtől, hogy az anyja és a testvére is egy ilyen helyre került. Ha pedig így volt, csak azért imádkozhatott, hogy a háború vége még időben érje őket.

NÁCIMENTESÍTÉS

1945. április 7-én Curt Bruns századost perbe fogták Durenben, egy katonai testület előtt, az 1. hadsereg főhadiszállásán. Felolvasták az ellene felhozott vádakat, miszerint ő „rendelte el, idézte elő vagy okozta” Kurt Jacobs és Murray Zappler Ritchie-fiúk halálát, miután hadifogságba estek. Bruns, az Egyesült Államok hadereje által kirendelt védőjén keresztül ártatlannak vallotta magát.

Az eset egy volt a sok közül, amelyet a Courtney Hodges tábornok, az 1. hadsereg parancsnoka által még a háború vége előtt kinevezett testület tárgyalta. Különleges felhatalmazást kapott a Szövetséges Expedíciós Erők Legfelsőbb Parancsnokságától, így a katonai jog alapján járhatott el „azon háborús bűnösök ellen, akiknek jogsértései az erőink biztonságát veszélyeztetik vagy hatékonyságát gyengítik”. A testület, amely Bruns sorsáról volt hivatott dönten, öt ezredesből, egy őrnagyból és egy hadnagyból állt.

Az ítélethez a hét tagból legalább ötnek a vádlott bűnössége mellett kellett szavaznia.

A vád tanújaként először Fred. P. Drexel főhadnagyot hívták be, a 106. gyaloghadosztály tagját, aki a halálukat megelőző hónapig Jacobs és Zappler kihallgatócsapatának tagja volt. Ő megerősítette, hogy mindketten német születésű zsidók voltak, akik később kapták meg az amerikai állampolgárságot.

A pert megelőzően az egyik fővizsgáló feljegyzésben írta le, hogy ha Jacobs és Zappler német állampolgárok lettek volna, amikor lelőtték őket, a védelem hivatkozhatna arra, hogy a kémek kivégzése a „jogszerű háború egyik szabadsága”, bár a hadijog szerint előbb katonai törvényszéknek kellett volna őket elítélnie. Amikor a per elkezdődött, a védő pontosan ezt a stratégiát követte: megkérdezte Drexelt, volt-e „közvetlen és személyes tudomása” arról, hogy valóban az USA állampolgárai voltak-e.

– Nem, uram – jött a válasz.

Amikor az ügyészhez került a szó, ő kimondatta Drexlerrel, hogy Jacobs és Zappler is a Camp Ritchie Katonai Hírszerző Kiképző Központban tanult, és rákérdezett:

– Feltétel volt a táborban kiképzett más nemzetiségűek számára, hogy állampolgárságot kapjanak, mielőtt kihallgatócsapatokhoz oszthatták volna be őket?

– Legjobb tudomásom szerint igen, uram.

Az emelvényen utána a német tizedes következett Bruns zászlóaljából, aki elsőként jelentette a kivégzéseket Guy Sternnek. Heinrich Kauter azt vallotta, hogy december 16-án esett fogságba több más némettel együtt, és Jacobs és Zappler hallgatta ki őket.

Elmondta, miként szabadította ki őket a német sereg december 20-án, és hogy amikor elhaladtak a vámház mellett, valaki jelentette Bruns századosnak, hogy német zsidók hallgatták ki őket.

– Mit mondott Bruns százados a két amerikai zsidó katonáról? – kérdezte az ügyész.

– Azt, hogy a zsidóknak nincs joguk Németországban élni.

Kauter elmondta, hogy miután a két kihallgatót elválasztották a többiektől, háttal a vámház falához kellett állniuk, Bruns pedig beszélt hozzájuk, majd magához hívatta Hoffman őrmestert.

– Milyen utasításokat adott Bruns százados Hoffman őrmesternek?

– Nem hallottam – felelte Kauter.

Azt azonban hallotta, amikor az egyik amerikai németül szólt Brunshoz és Hoffmanhoz, hogy azt kérik, kezeljék őket a Genfi Egyezmény értelmében amerikai hadifoglyokként.

K: Mit mondott erre Bruns százados?

V: Nem mondott semmit.

K: Ezután mi történt?

V: A két amerikait Hoffman őrmester és négy társa elvitte onnan.

K: A társai fegyvert viseltek?

V: Igen.

K: Mi történt, miután elmentek?

V: Elvitték az amerikaiakat a vámházról, nem messze az erdő sarkától, és lelőtték őket.

K: Láttá, amikor lelőtték őket?

V: Igen.

K: Hallotta a német katonák lövéseit, amelyek eltalálták az amerikai katonákat?

V: Kétszer is.

K: Amikor azt mondja, kétszer is, két különálló lövést ért alatta, vagy sortüzeket?

V: Sortüzeket.

K: Láta elesni az amerikai katonákat?

V: Igen, elestek.

K: Hol volt Bruns százados, amikor a sortüzek eldördültek, és az amerikaiak elestek?

V: Az utcán.

A következő tanú az 1. hadsereg bizalmasa, Anton Korn volt, aki megerősítette, hogy két napot töltött a Curt Brunséval szomszédos cellában, és ezalatt Bruns elmondta neki, hogy gyűlöli a zsidókat, valamit elismerte, hogy parancsot adott, hogy a két amerikai kihallgatót válasszák el a többi fogolytól, és lőjék le.

A védelem röviden kikérdezte Kornt, majd behívta az egyetlen tanúját: Brunst magát. A védő kérdéseire Bruns most először beismerte, hogy tudta, „az egyik németül beszélő kihallgató talán zsidó lehet”. Elmondta, hogyan választotta el őket a többi hadifogolytól, hogy kikérdezhesse őket, de ezután azt állította, ismét most először, hogy visszaküldte őket a több száz amerikai hadifogolyból álló, távolodó menetoszlop végére.

– Tudta, mi történt velük később, ha történt egyáltalán valami? – kérdezte az ügyvédje.

– Igen. Tíz órakor a foglyok elmentek, köztük a két németül beszélő katona is. Kettőkor hallottam, mi történt. Bizonyára a parancsnokom adta ki az utasítást, hogy lőjék le őket.

A további kérdésekre Bruns elmondta, hogy a lövésekről csak azok megtörténte után értesült. Azonosította Kornt mint a cellaszomszédját, és elismerte, hogy beszélt vele egy üggyről, de tagadta, hogy azt ismerte volna el, amit Korn állított.

Az ügyész ezután azt kérdezte, hogy Bruns kijelentette-e: „Zsidóknak nincs joga Németországban élni.”

– Nem – vágta rá Bruns.

Ekkor felolvasták Margarethe Meiters eskü alatt tett vallomását. A tizenkilenc éves lány a vámházban élt. Azt mondta a vizsgálóknak, tudta, kicsoda Bruns százados, de sosem beszélt vele, mert „túlságosan öntelt” volt. December 20-án reggel látta, amint az amerikai hadifoglyokat kísérő embereivel ordít: „Ha nem emelik fel a kezüket, lelövöm őket!” Margarethe ezután bement a vámházba, hogy elvégezze a feladatait, és nem látta, amint a két amerikait elválasztják a többiektől. Később Oppermann hadnagy, akiről Margarethe tudta, hogy Bruns adjutánsa, bement hozzá a vámházba, és azt mondta: „Németországban nincs hely nigger vagy zsidó foglyok számára. Ma lelőttünk két zsidót. Nem látta és nem hallotta?” A lány azt felelte, nem, mire a hadnagy vizsztatásító részletekben bővelkedve írta le a gyilkosságokat. „Egy völgyben lőttük le őket, az út mellett, és még mindig ott hevernek, nem temettük el őket”, mondta, arra az esetre, ha Margarethe ki akart volna menni megnézni – de ő nem akart.

A vád és a védelem is rövid záróbeszédet tartott.

A testület titkos, írásos szavazás alapján egyhangúlag bűnösnek találta Curt Bruns századost, majd egy újabb szavazáson úgy határoztak, kivégzőosztag elé kell állnia. 1945. június 14-én, reggel 9:30-kor, öt héttel azután, hogy az európai háború Németország feltétel nélküli megadásával véget ért, amerikai katonai rendészek vitték ki a Berlinton nyugatra található braunschweigi városi börtönből Curt Bruns századost. Egy vízmosáshoz szállították a városon kívülre, ahol a sereg végre szokta hajtani a kivégzéseket. Egy magas faoszlop elé állították, és egy ezredes megkérdezte, akar-e mondani még valamit az utolsó szó jogán. Bruns csak annyit mondott, hogy ártatlanként hal meg.

Összekötötték a lábait, és a kezait is az oszlop mögött. Felajánlották, hogy bekötik a szemét: ezt elfogadta. Az amerikai hadsereg kivégzőosztaga felsorakozott: egy őrmester vezetett nyolc kölegényt, mindegyiküknél megtöltött, biztosított fegyver. Az egyikbe vaktöltényt tettek, így egyetlen katona sem tudhatta, hogy az ő golyója okozta-e az elítélt halálát.

Felsorakoztak az elítélt előtt.

– Osztag, készülj! – parancsolta az ezredes.

– Célra tarts!

Mind a nyolcan felemelték a fegyvert.

– Tűz!

Curt Bruns századost a sortűz kivégezte.

Holtan rogyott össze az oszlop tövében. Ugyanazt a német egyenruhát viselte, amely aznap volt rajta, a vámháznál.

1945 áprilisának végén Stephan Lewy és a 6. páncéloshadosztály Chemnitz közelében várta az oroszokat, mintegy nyolcvan kilométerre a német–cseh határtól. A hadosztályban senki sem fogadta örömmel, hogy visszavonultak a Mulde folyótól nyugatra, hogy elkerüljék az összeütközéseket az oroszokkal. A háborúban végig előre haladtak – Crow vezérőrnagy, a hadosztály parancsnoka utálta a gondolatot, hogy hátráljanak, és feladják a területüket.

A seregek a kapcsolatot május 6-án vették fel, amikor a szovjet gyaloghadosztályok megérkeztek Chemnitzbe. A 6. hadosztályban természetesen mindenki izgatottan várta, hogy láthassa a hírhedt keleti hordákat, és nem kellett csalódnuk. A Vörös Hadsereg minden használható járművet fel is használt, még a lovas kocsikat is, hogy a katonáit és a felszereléseit elszállítsa. A parádében civilek is részt vettek az ezerféle egyenruhába öltözött katonák mellett, az oszlopoknak láthatóan nem volt semmiféle rendje. Fiatalok, öregek, férfiak és nők, ázsiaiak és európaiak, mind együtt menteltek, de még véletlenül sem léptek egyszerre, és inkább néztek ki rablóbandának, mint hadseregnek. A fegyvereik és a felszereléseik olyan régimódiak és gyengék voltak, hogy néhány amerikai nyíltan megkérdőjelezte, hogyan lehetett képes ez a szedett-vedett társaság olyan nagyon megverni a németeket a keleti fronton.

Két nappal később a két sereg tábornokai és a törzskaruk mulatságot rendezett. Eleinte merev volt a hangulat, de az orosz vodka megolajozta a kerekeket. Az egyik sokszorosán kitüntetett amerikai ejtőernyős ezredes, egy ezredparancsnok, aki az egész háborút sérülés nélkül csinálta végig, kiugrott egy második eme-

leti ablakból, hogy megmutassa az oroszoknak, hogyan ugranak az amerikai ejtőernyősök a gépekből. Lábát törte.

Az alacsonyabb rangúak számára is szerveztek kelet–nyugati ismerkedési partikat. Ugyanaznap, egy másik buliban, Stephan és egy másik Ritchie-fiú, aki beszélt jiddisül, megkísérelt meggyőzni egy orosz zsidó katonát, hogy álljon át az amerikai oldalra egy jobb élet reményében. Az orosz határozott érdeklődéssel hallgatta a beszédüket, de nemet mondott.

– Nem tehetem – felelte végül. – A családom Oroszországban ragadt. Ha bármi effélét tennék, ők fizetnének meg érte.

Másnap, május 9-én az európai hadszíntéren minden harci cselekményt beszüntettek Németország feltétel nélküli kapitulációjának köszönhetően. A 6. páncélosadosztályt, miután rövid időt töltött rehabilitációval és a felszerelése karbantartásával, Aschaffenburgba küldték megszállási feladatokra, ami magába foglalta a közbiztonság fenntartását és a katonai kormányzat kialakítását.

Eisenhower tábornok kiadta a parancsot, hogy tartóztassák le minden náci szervezet vezetőit. Mivel a nemzetiszocialista párt szervezetei a lakóközrtekig lenyúltak, egy Aschaffenburghoz hasonló, harmincezer lakosú városban sok letartóztatandó náci élt. Stephan gyorsan jelentkezett is önkéntesnek.

Legelőször is a helyi rendőrségre ment.

– Az összes városi náci körzetvezető nevét akarom – közölte az íróasztal mögött ülő hivatalnokkal, aki vélhetően maga is náci volt. Stephan tudta, hogy Németországban mindent pontosan nyilvántartanak. Szerencsére a kapitányság nem pusz-

tult el az április elején véget ért, hetekig tartó csatározásokban, amikor a németek különös elszánással védelmezték a várost, amelyet így utcáról utcára kellett meghódítani. Ez széles körű pusztítással járt.

A hivatalnok kötelességtudón leszedte a falnál álló könyvespolcra a bekötött feljegyzéseket. Azokban fel volt sorolva minden név, cím, csoporthoz tartozás. Stephan magához rendelt két tagbaszakadt rendészt, és nekiálltak a feladatnak. Hetente kétszer, kedden és csütörtökön, hajnali négykor elindultak a 2,5 tonnás teherautóval, és házról házra járva bekopogtattak, éppen úgy, ahogy Berlinben a náci is lehetetlen időpontokban érkeztek, amikor az apját keresték, más zsidó férfakkal együtt. Amikor megtaláltak valakit, aki a listán szerepelt, azt feltették a teherautó hátuljába; amikor pedig megtelt a raktér, Stephan elvitte a frissen fogott náciakat a katonai rendészet központjába, ahol a kihallgatásukig cellákba és ketrecekbe zárták őket. Lassan elterjedt a hír – Stephannak sokszor csak egyszer kellett kopognia, és a ház ura teljesen felöltözve, kis kezításkájával már meg is jelent a küszöbön, elbúcsúzott a feleségétől, és beszállt a teherautóba.

Stephan nagyon szerette volna, ha az apja láthatja ezeket a begyűjtéseket.

A legtöbbeket, akit bevitt – naponta körülbelül hetvenötöt –, a kihallgatás után hazaengedték. A szövetségesek hivatalos náci-mentesítési projektjének célja eredetileg az volt, hogy felkutassák a náci hivatalnokokat, és kirakják őket a hivatalokból, ahol dolgoztak, de hamar világossá vált, hogy ez a gyakorlatban megvalósíthatatlan. (Hivatalosan 1948-ban vetettek ennek véget.) Nácik

működtették az erőműveket, a köztisztasági osztályokat, a vasutat, és még számos más infrastrukturális feladatot is évek óta ők láttak el, a szakértelmükre pedig szükség volt, ha Németországot valaha is újjá akarták építeni a háború okozta pusztítás után. Stephan zavarta, hogy a Nemzetiszocialista Párt olyan sok tagját visszaküldték az utcákra, a régi munkahelyükre, de semmit sem tehetett ellene. Ráadásul azt is tudta, hogy nem tarthatnak minden náci körzetvezetőt börtönben: egyszerűen nincs elég cella. Neki az volt a feladata, hogy megkeresse, bevigye és bezárja őket. Függetlenül attól, meddig maradtak bezárva, Stephan kiélvezte az elégtételt, amit a dolog adott neki. Tudta, megrémíti a náciakat, amikor összeszedi őket, megtöri az életük ritmusát, elszakítja őket a családjuktól, akármilyen rövid időre is – éppúgy, ahogy ők is megijesztették őt, az anyját és az apját, elszakították egymástól a család tagjait, megtörték az életüket. Mindent összevetve, ez volt az egyik legboldogabb feladata a seregnél.

Egy nap egy bajtársával ment az utcán, amikor egy nőt láttak meg – feléjük rohant, és németül kiabálva követelte egy férfi le tartóztatását.

– *Verhaftet ihn! Verhaftet diesen Mann!*

Egy jól öltözött férfira mutogatott a járdán, aki sietve igyekezett eltűnni. Tökéletes angolsággal szólt vissza a vállá felett:

– Ez a nő megőrült!

Stephan ráparancsolt, hogy álljon meg, amíg tisztázzák a helyzetet. A férfi tiltakozott, de engedelmeskedett.

A nő azt állította, hogy felismerte: náci orvos, aki egy koncentrációs táborban orvosi és kémiai kísérleteket végzett a rabokon.

– *Wie kannst du das wissen?* – kérdezte Stephan. „Honnan tudod?”

A nő feljebb húzta a szoknyáját, hogy kivillantak szörnyű hegekkel tarkított lábai.

– *Ich war eines seiner Opfer* – felelte. „Én is az áldozata voltam.”

Stephan a férfihöz fordult, és közölte vele, hogy be kell mennie kihallgatásra.

A rendészen, a kihallgatósobában a férfi beismerte, hogy valóban orvos, de tagadta, hogy valaha is dolgozott volna koncentrációs táborban. Idegessége és izzadságszaga azonban másra engedett következtetni. Az igazolványán szerepelt a lakcíme. Stephan, mialatt a többiek folytatták a kihallgatást, az egyik nagydarab rendésszel elment az orvos lakására. Egy nő nyitott ajtót: Stephan azt mondta neki, hogy a férjéről akar vele beszélni.

Az asszony beengedte, és bevezette a konyhába. A kezét tördelve állt meg a mosogatónál – pont olyan ideges volt, mint az orvos. Vizet engedett magának, de remegett a keze. Stephan leült a konyhaasztalhoz, a rendész megállt mögötte.

– *Ja* – bökte ki végül a nő.

Stephan megkérdezte, hogy a férje egy koncentrációs táborban dolgozott-e.

– Ó, dehogy.

– Hajtott végre kísérleteket rabokon?

– Nem csinált ilyesmit.

Stephan az igazat akarta, és tudta, hogy eddig nem azzal etették. Egyszerűen fogta a .45-ösét, és kitette az asztalra. Mindössze díszletnek szánta, de annak kiválóan bevált. Ugyanolyan hang-

nemben közölte a nővel, hogy ha nem kapja meg a válaszokat, amelyeket vár, kénytelen lesz megvárni, amíg a férje hazaér. Az asszony le sem vette a szemét a fegyverről.

– Azt hiszem, egy táborban dolgozott. *Ja.*

Az orvos állítását, miszerint sosem dolgozott koncentrációs táborban, a felesége hamarosan megcáfolta; még a papírokat is átadta, amelyeken a táborok neve szerepelt, az időpontokkal, amikor az orvos a beosztást megkapta. Stephan, amikor visszaért a parancsnokságra, elrendelte, hogy a náci orvost szállítsák át egy másik katonai börtönbe, és más szervezetek vegyék át a nyomozást; gyűjtsenek össze minden bizonyítékot egy háborús bűntett tárgyalásához.

Stephan Lewy számára immár személyes ügyé vált a visszatérés Németországba.

Miután Manny Steinfeld 82. légideszant-hadosztály hadrendi csoportját feloszlatták, őt magát Boizenburg városába osztották be mintegy ötven kilométerre Ludwigslusttól, a háromfős katonai kormányzati hivatalba. Boizenburgnak április 30-ig saját koncentrációs tábora volt, a *Neuengamme* rendszer nyolcvan altáborának egyike, amely legalább ötvenezer ember halálát okozta kényszermunka, éheztetés, a higiénia hiánya, betegségek és náci brutálítások által. Wöbbelin, amelyet Manny sosem felejtett el, miután látta a rabokat és részt vett a ludwigslusti temetési ceremónián, szintén *Neuengamme* altábor volt.

Ez is egy véletlenszerű találkozás volt Németország utcáin – egy nemrég kiszabadított túlélő és náci elnyomója, aki igyekezett beolvadni a társadalomba, megúszni, vagy biztonságosabb kikötők

felé elhajózni. Egy nő, aki öt évet élt túl a Ravensbrück női táborban, éppen a kenyérjegyet váltotta be az egyik boizenburgi pékségben 1945 májusában, amikor meglátott egy hosszú szárú csizmát viselő férfit. Bár csak egy oldalpillantást vethetett rá, a szíve hevesen verni kezdett. *Valóban ő volna az?* Úgy érezte, muszáj megbizonyosodnia.

A nő Margarete Buber-Neumann volt, az egykori német kommunista vezető Heinz Neumann negyvenöt éves özvegye. 1937-ben a férjével együtt utazott Moszkvába, de a férjét letartóztatták, majd lelőtték Sztálin egyik tisztogató akciójában. Margarete két évet töltött a gulágon, majd több más német kommunistával egyetemben átadták Németországnak az 1939-es német–szovjet meg nem támadási paktum keretében. A nácik ekkor Ravensbrück-be küldték a többi „nemkívánatos elemmel” együtt. Áprilisban szabadult ki, azóta gyalog és biciklivel, kínlódva haladt Bajorország felé. Alultáplált volt és beteg, ezért még félútig sem jutott, amikor néhány napra meg kellett állnia Boizenburgban.

Egyre közelebbről követte a férfit, de hiába keresett, nem látott egyetlen amerikait sem, akit leinthezett volna. Ha valóban ő az, ragadja meg a karját, hogy visszatartsa? Nem; a férfi egyszerűen ököllel leütne, mint korábban annyi védtelen nővel tette.

A férfi egyszer megállt egy kirakatnál; Margarete kénytelen volt elhaladni mellette. Utána ő állt meg egy kirakatnál, nem messze, ekkor a férfi ismét elé került, majd befordult egy mellékutcába. Margarete tudta, mindjárt lejár az idő. A férfi eltűnik, és talán senki sem ismeri már fel ezután. Ő azonban mostanra biztos volt benne, hogy a magas szárú csizmás férfi Ludwig Ramdohr volt.

Ramdohr három évig volt a Gestapo parancsnoka Ravensbrückben, az egyetlen nők számára épített koncentrációs táborban. 1939 és 1945 között egész Európából mintegy 130 000 nőt deportáltak ide, ahol verték, éhezettették, kínozták, rabszolgamunkára kényszerítették, véletlenszerűen kivégzőosztag elé állították, nyilvánosan felakasztották vagy a táboron kívüli létesítményekben elgázostották őket. 1945 elején Ravensbrückből is haláltábor lett, amikor az SS kialakított ott egy saját gázkamrát – alig néhány hónap alatt öt-hat ezer nőt öltek meg ott.*

Ramdohr még ebben a gyilkos környezetben is kitűnt bestiális kegyetlenségével. Saját maga tervezte a kihallgatósobát, ahol *megdolgozta* a rabokat. A módszerei durvák, brutálisak voltak. Azzal kezdte, hogy felállította őket, de úgy, hogy a bokabilincseiken áthúzott bőrszíjat a nyakuk köré tekerte, ezzel kényszerítette őket, hogy fájdalmasan meghajoljanak. Máskor a szíjával verte őket, vagy narkotikumokat injekciózott be nekik.

Ritkán viselt egyenruhát, jobban kedvelte a sötét flanelöltönyt. Nem érdekelte, mit szól hozzá az SS-parancsnok: ő csak a berlini Gestapo-főnökségnek felelt. A jutalom és büntetés rendszerével bonyolult kémhálózatot épített ki, és a rabok mellett az örökről és az adminisztrátorokról is gyűjtötte a terhelő adatokat. Hogy ezeket megszerezze, a nőket hasra fektette az asztalon, hogy a fejük lelógott az egyik oldalon. Általában egy vödör vízbe merítette a fejüket, amíg csaknem megfulladtak. Egy másik kínzási módszere

szerint a nők összefogott ujjai közé ceruzákat dugott, majd addig nyomta össze a kezüket, amíg az ujjaik elpattantak. A kedvenc, saját tervezésű eszköze a koporsó volt, amelynek a légzőnyílásait le tudta zárni, és amelyben belül fémkarmok tépték fel a rabok húsát. Alkalmazta a hírhedt „zuhanymódszert” is, vagyis a nőket speciális zuhanyhelyiségbe vitte, utasította őket, hogy vetkőzzenek le, majd minden irányból rájuk eresztette a hideg vizet – beleértve alulról és felülről is, egy tűzoltófecskendő erejével. Ha a nő elmozdult, vagy felemelte a kezét, hogy védekezzen, egy vödör vizet zúdítottak az arcába, vagy ráuszítottak egy harci kutyát.

Ramdohr kihallgatásai után a nők általában nem bírtak lábra állni, úgy kellett őket visszavonszolni a cellájukba, eszméletlenül. Ha azonban Ramdohr elégedetlen volt az eredménnyel, másnap megismételte, újra és újra. Sok hamis vallomást és alaptalan vádat csikart így ki azoktól, akik csak azt akarták, hogy érjen véget a kín. A nők Ravensbrückben már a neve hallatán remegni kezdtek, mint most Margarete is, amikor meglátta Boizenburg utcáján.

Végre meglátott három amerikait. Odasietett hozzájuk, és németül kérte:

– *Bitte, verhaften Sie diesen Mann!*

Egyedül Manny Steinfeld értette, ő pedig megkérdezte, miért akarja letartóztatni. Margarete elhadarta, kicsoda Ramdohr, és hevesen integetett a sarok felé, ahol befordult. Manny akkor látta meg, hogy a vékony zubbony alatt még mindig csíkos tábori inget visel. Azt felelte neki, maradjon ott, ő pedig a többi katonával a hosszú szárú csizmás ember után eredt. Néhány háztömbbel odébb utol is érték.

* A Ravensbrückben életüket veszítették teljes száma nem ismert, de a becslések szerint harminc- és ötvenezer között lehetett.

– *Hände hoch!* – kiáltott rá Manny. Ramdohr engedelmeskedett; megmotozták, nincs-e nála fegyver, aztán visszakísérték, és Margarete elé állították.

Mennyire másként néz ki most, hogy a félelem az ő arcvonásait torzíttja el! – gondolta Margarete. Ilyennek még sosem látta.

– Maga Ramdohr? – kérdezte tétován.

– Frau Buber, ön téved. Én annak idején szintén a náciik ellen voltam.

Manny mindkettejüket bevitte a rendészetre. Ott Ramdohr bevallotta neki, hogy valóban Ravensbrückben dolgozott, de tagadta, hogy a Gestapo vagy az SS tagja lett volna. Azt mondta, csak rendőrfelügyelő volt, pénzügyi visszaélések miatt nyomozott, és jobban tennék, ha haladéktalanul eleresztenék.

Manny átment a másik kihallgatósobába: ott megkérte Margarete-et, hogy sorolja fel a legelejétől kezdve, mit tud Ramdohrról. Margarete teljes részletességgel leírta, hogy Ramdohr miként kínoztta a nőket a táborban. Manny igyekezett megőrizni a nyugalmit, miközben jegyzetelt, de remegett a keze, és epe tolult a torkába. Elképzelte, amint az anyja és a testvére is keresztülmegy ugyanezeket egy efféle szörnyeteg keze által. Margarete azt mondta, Ramdohr egy brutális alkalom után magánzárkába csukatta. Tizenöt hetet töltött a sötétben, és csaknem beleőrült.

Manny tudta, hogy ha rács mögött akarja tartani Ramdohrt, legelőször is be kell valahogy bizonyítania, hogy a Gestapo vagy az SS tagja volt – ezek a személyek automatikusan lehetséges háborús bűnösnek minősültek, és le lehetett őket tartóztatni. Így nem tűnhettek el az országhatáron belül vagy kívül, miközben

a sereg kihallgatói felvették a kapcsolatot a korábbi áldozataikkal, és összeírták a vádpontokat, mielőtt megkezdődött az eljárás.

– Azt mondja, rendőrfelügyelő volt, nem Gestapo. És nem is SS – mondta Manny Margarete-nek. – Látta valaha egyenruhában?

Margarete visszaemlékezései szerint Ramdohr mindig öltönyt hordott. Ekkor azonban eszébe jutott egy alkalom. Még mindig sötétzárkában volt, de hirtelen betört hozzá egy fénysugár az ajtónyíláson át. Felkelt, és pislogva kinézett. Ramdohr állt az ajtó előtt – SS-egyenruhában.

Ez már ellentmondott Ramdohr fedősztorijának, miszerint csupán egy felügyelő volt; Margarete aláírt kijelentése és tanúvallomása alapján Manny már fogva tarthatta Ramdohrt, és továbbíthatta az ügyet a szövetségesek jogi hatóságainak további vizsgálódásra.

Ludwig Ramdohr soha többé nem járta szabadon az utcákat. Húsz hónappal később ítélték el, több áldozata, köztük Margarete Buber-Neumann tanúvallomása alapján. Az övé volt az első a ravensbrücki tisztek ellen háborús bűnök miatt lefolytatott hét eljárás közül. Kilenc másik vádlottal együtt halálra ítélték, és 1947. május 3-án felakasztották.

Manny addigra már leszerelt, csak az újságban olvasta a kivégzés hírért. Nem érzett sem örömet, sem megbánást, csak hálás volt, hogy az amerikai sereg és a sors keze lehetővé tette, hogy a német Boizenburgban legyen aznap, amikor a táborok egy bátor túlélője szembenézett náci kíznójával.

HAZATÉRÉS

A német fegyverletétel után Martin Sellinget egy központi gyűjtőbe küldték, a német Bad Schwalbachba. A legtöbb németországi kihallgatócsapatot ide küldték, hogy megkapják az új beosztásukat. A központban ráadásul hemzsegték azok a katonatisztek is, akik a háborút odahaza töltötték, de a záró napokra megérkeztek, hogy „harci tapasztalatot” szerezzenek, ezzel elősegítve a karrierjüket. Martin visszatetszéssel figyelte, ahogy ezek a tengerentúlról jött tisztek kiválogatták maguknak a legjobb posztokat a háború után kialakítandó német kormányzatban, és fenntartások nélkül tárgyalták ki a párizsi és egyéb kényszerűségeket – közben szabadon dobálózta a „katonai hírszerzés” adójával, hogy elsőbbségi légi szállítást és hotelszobákat kapjanak. Mivel úgy tűnt, egy darabig itt lesz a gyűjtőben, mielőtt új megbízatást kapna, Martin kért néhány nap szabadságot, hogy felkutassa a családtagjait, akikkel elvesztette a kapcsolatot.

Egy újonnan érkezett őrnagy megtagadta a kérését. Martin csak nézte a zubbonyát, amelyen nem volt kitüntetés, hadszíntereket jelző szalag, csatákat jelző csillag vagy tengerentúli sáv, és gúnyosan megkérdezte, hogy a harci szolgálata szól-e ellene. A bosszús őrnagy bocsánatkérést követelt. Martin, akit a fronton főhadnaggyá léptettek elő, azt mondta, inkább megy hadbíróság elé.

Ezzel igen hamar népszerűtlenné tette magát az újonnan érkezett tisztek körében, akik a háborút kényelmes, Államokbeli irodákban várták végig. A tetejében Martin nem vette jó néven, hogy a friss katonák új szabályai nagy részben a külső megjelenés körül forogtak, és rengeteg személyes inspekciót írtak elő. A jelek szerint a nyílt utálat jó szolgálatot tett neki, mert az ő új csapatát rendelték át legelőször egy új bázisra.

A hírszerző egységét három sorkatona és két terepjáró kísérte, úgy érkezett meg az 1. páncélosadosztály parancsnokságára Gerabronnba, egy kisvárosba Közép-Dél-Németországban. A hadosztály törzskara meglepődött az érkezésén, és nem tudták, mit kezdjenek vele. A hírszerző tiszt azt mondta neki, pillanatnyilag nincs a számára munkája, majd szól, ha kerül valami. Martin úgy döntött, szükségtelenül nem mutogatja magát a parancsnokságon, és közölte az embereivel is, hogy azt csinálnak, amit akarnak, feltéve, ha mindig tudatják vele, hol vannak éppen, és nem keverednek bajba.

Immár ő maga is nekiállhatott a személyes küldetésének. Elvezetett a huszonöt kilométerre északra lévő ötezres városba, Niederstettenbe, ahová özvegy apai nagynénje, Gitta költözött három gyerekével 1938-ban, miután a Kristályéjszakán őket is, mint

Martint, begyűjtötték, majd másnap eleresztették. Martinnak fogalma sem volt, mi lett velük azután, hogy 1939-ben elhagyta az országot. Gyerekként mindig nagyon közel állt a nagynénjéhez és az unokatestvéreihez, akik akkor még a szomszédos lehrbergi farmon éltek.

Tiszti egyenruhában, 45-ös kézifegyverével az oldalán – amely az egész háborún át elkísérte – nyitott be a városházára, hogy információkat kérjen. A polgármester barátságosan, túlbuzgó segítőkészséggel fogadta, bár nem tudott semmit a deportált zsidókról, azon kívül, hogy a névlista fejlécében ez állt: KELETRE SZÁLLÍTVA. A listán Martin megtalálta a nagynénje, Gitta, a lánya, Kaethe, és a fiai, Bernhard és Ignatz nevét. A polgármester szerint a városka zsidói közül senki sem tért vissza keletről.

Néhány nappal később Martin újra útnak indult, ezúttal Lehrbergbe, ötven kilométerre. Nem járt a szülővárosában, mióta a Kristályéjszaka során letartóztatták, és Dachaubá küldték. Most amerikai tisztként tért vissza, akinek az őrmestere a sofőrje. A korábbi szomszédaik háza előtt álltak meg: a ház hamarosan megtelt a többi szomszédal, ahogy a hír elterjedt. Martin azonban látta, hogy nincs köztük zsidó. Azt mondták neki, nem tudják, mi történt a nagynénjével és az unokatestvéreivel, miután elköltöztek, sem arról, mi lett a többi helyi zsidóval, akiket 1942-ben elhurcoltak.

Martin apjának egyik legközelebbi barátja egy hentes volt, aki az ő segítségével lett marhakereskedő, ráadásul egészen sikeres, aki a két fiát is bevette az üzletbe. Miután az apjuk meghalt, a fiúk minden kapcsolatot megszakítottak Martin családjával,

és hangos, befolyásos antiszemitaikká váltak. Most, a szomszédok nappalijában, az egyik fiú kinyújtott kézzel üdvözölte az amerikai tisztet – ha nem is a zsidót. Martin nem fogadta el a kézfogását, amit a helyiségben mindenki észre is vett. Mielőtt elment, néhány embernek megadta az állomáshelyét, arra az esetre, ha egy rokona felbukkanna.

Három nappal később Kaethe és Ignatz unokatestvérei ugrottak le egy lassú tehervonatról, amikor az átgurult Lehrbergen. Izgatottan hallották, hogy Martin épp azelőtt járt feléjük, és a közelben van az állomáshelye. A most tizennyolc éves Ignatz kölcsönkért egy biciklit, és ötven kilométert pedálozott, hogy a bázisra érjen. Teljesen kimerült, mire rátalált Martinra, de azért meleg öleléssel üdvözölték egymást, és mielőtt Martin kérdezhetett volna, Ignatz már mondta is, mi történt a családjával.

Elmondta, hogy mindannyian a lengyelországi Stutthof koncentrációs táborba kerültek 1942 nyarán. Miután megérkeztek, minden harmincöt év felettit, köztük az anyjukat is, elvitték egy közeli erdős részre, ahol lelőtték. A fiatalabbaknak le kellett vetkőztetni a holtakat, és a meztelen testeket eltemetni egy tömegsírba. Ezután kemény munkára fogták őket. Bernhard, mivel értett az autószereléshez, a táborparancsnok autójának karbantartását kapta feladatul, Ignatzot pedig egy munkacsoportba tették. Amikor néhány hónappal később rajtakapták, hogy kiéhezett lévén kenyeret lopott, halálra ítélték. Bernhard úgy mentette meg a gázkamrától, hogy közölte a parancsnokkal: ha Ignatzot megöli, ölje meg őt is. A jelek szerint a parancsnok nagyra értékelte a gépész-tudását, mert Ignatz attól kezdve Bernhard segédjeként dolgozott.

Ignatz mindezt érzelmmentesen mondta el, mintha észre sem vette volna, micsoda döbbenet ült ki Martin arcára. Ekkor azonban elhallgatott, mély lélegzetet vett, mielőtt kimondta volna: Bernhard halott. Egyetlen nappal azelőtt győzte le a tifusz, hogy az örök az oroszok közeledtének hírére elhagyták a tábor. „*Eines Tages*”, ismételte szomorúan. „*Eines Tages*. ”

Ignatz kiment a táborból, és tehervonatról tehervonatra szállva visszatért Németországba. Az egyik berlini pályaudvaron talált rá a testvére – egy épületfával megrakott vagonon ült, amely éppen Lipcse felé indult. Ő is felkapaszkodott a vonatra, és azóta nem is váltak el.

Martin mindig tudta, hogy a családban Ignatz volt a merész, de a csínytevő, kócos fiú mostanra komoly fiatalemberré lett, aki az anyjuk és a bátyjuk halála után a húgára vigyázott. Csak ők ketten voltak egymásnak. Martin tudta, az is csoda, hogy Ignatz és Kaethe túlélte a tábor, és egy második csoda, hogy egymásra találtak – ez számtalan más családnak nem sikerült a háború utáni káoszba borult Európában.

Kocsival vitte vissza Ignatzot Niederstettenbe, és gondoskodott róla, hogy legyen bőven ruhájuk és ennivalójuk. Kaethe sápadt volt, beteges, úgyhogy Martin elvitte egy helyi orvoshoz. Néhány napig velük maradt, újra bemutatkozott a polgármesternek, és gondja volt rá, hogy mindenhol megmutassa az egyenruháját, remélve, hogy a visszatérő túlélőknek több segítséget nyújtanak majd így, hogy tudják: az amerikai sereg figyel rájuk. Emellett beadott egy keresetet is, amelynek eredményeként az unokatestvérei visszakapták az anyjuk régi házát, amelyet a nácik eladtak. Mar-

tin felvette a kapcsolatot Marthával, az idősebb testvérükkel, aki az 1930-as években emigrált Amerikába házvezetőként, és azóta New Yorkban élt. Később Ignatz és Kaethe is csatlakoztak hozzá.

Martin nemsokára maga is vízre szállt egy győzedelmes hajón Amerika felé.

Évekkel később, amikor megírta, és magánkiadásban publikálta a háború előtti és alatti életéről szóló emlékiratokat, az ajánlás így szólt: „A Nemezisnek, a Sors és a Bosszú istennőjének, és az Egyesült Államok hadseregének, amely lehetővé tette, hogy egy kis részt visszafizessen a szörnyetgeknek és a kiszolgálóiknak, akik elszabadították a brutalitást és a gonoszságot.”

Guy Stern érzelmei nem zúdultak fel, amikor a háború alatt német földre lépett. Csak akkor érték utol, amikor a háború befejeződött, ő pedig visszatért szülővárosába, Hildesheimbe. Ott fájdalmasan kellett ráébrednie az új valóságra.

A háború nagy részében a hatvanötezer lakosú Hildesheim nem került a szövetséges bombázók célpontjába, mert az ipárnak katonai jelentőségét alulbecsülték. Mindazonáltal a város egy fémművében repülőgép-alkatrészeket gyártottak, például állandó sebességű propellereket, leszállóegységeket, motorokat. Más, közeli gyárakban pedig tankalkatrészeket, torpedókat készítettek, valamint gumitárgyakat: mentőmellényeket, felfújható csónakokat. Délkeletre, az erdős részen egy társaság indítómotorokat, generátorokat és más alkatrészeket gyártott teherautóknak és tankoknak.

A háború későn ért Hildesheimbe – hat héttel a vége előtt –, és ironikusan nem is azért, mert a szövetségesek rájöttek,

hogy tulajdonképpen egy gyárközpont. Az észak-német város azért került fel a szövetségesek bombázási tervére, hogy ezzel is rombolják a németek morálját. 1945. március 22-én, hajnali kettőkor brit és kanadai repülőgépek közel ötszáz tonna robbanóanyagot szórtak le, és több mint hatszáz gyújtóbombát. A város épületeinek mintegy kétharmada megsemmisült vagy megrongálódott: a bombák a földdel tették egyenlővé a történelmi kerület nagy részét is, amely addig megőrizte középkori jellegét. Romba dőlt a katedrális is, amelynek apszisa mellett a világ legidősebb rózsabokra nőtt; a helyi legenda szerint ez biztosította a város jólétét. Ezerötszáz civil halt meg.

Guy a háború befejeződése után néhány héttel érkezett vissza Hildesheimbe. Most először járt ott, amióta tizenöt évesen, csaknem nyolc éve eltávozott. Most Koblenzben állomásozott, négyszáz kilométerre délre, és megkapta az engedélyt az angol parancsnokságtól – Hildesheim ugyanis a frissen felosztott ország brit szektorába tartozott.

Ahogy begördült a városba, elkapta a hátborzongató érzés, hogy ismeri a helyet, számtalan emlék köti ide – és mégsem ismeri fel. Néhány épület, amelyre emlékezett, még állt, de egymagában a lerombolt város közepén, mint egy-egy fog egy fogatlan szájban. Ott volt a footballstadion – lerombolva. Ott volt az épület, ahová sportolni járt – lebombázva. Be kellett jelentkeznie a város brit parancsnokánál; remegett a keze a kormányon, ahogy az utat kereste. Egy brit őrnagy nézte meg a papírjait, majd kijelentette, hogy minden rendben, és adott mellé egy városi rendőrt, hogy elkísérje, amíg Hildesheimben tartózkodik. A rendőr újonc volt,

lévén a veteránok nagy részét, akik hűek voltak a náci párthoz, elbocsátották, vagy elmenekültek maguktól.

Megtalálták az utcát, ahol Guy lakott az anyjával, az apjával, Werner öccsével, Eleonore húgával, de amikor elérték az épület helyét, ahol a harmadik emeleti magas mennyezetes lakásban éltek, az apjuk kis méteráruboltja mellett, csak törmeléket láttak. A romok alól acélgerendák meredtek ki; minden más a földdel vált egyenlővé vagy kiégett. Az utcán álló kisboltokat a ledőlő épület rombolta le. A korábbi lakók krétával írták fel a nevüket és az új címüket a megsemmisült otthonaik előtti gerendákra.

Az összeomlott optika előtti üzenet azt tudatta a vásárlókkal, hogy Kleinschmidt optikus a városon kívüli otthonában érhető el; alatta ott szerepelt a cím. A rendőr megmondta Guynak, hogy az optikus a szerencsések közé tartozik, mert a város lakosainak fele hajléktalanná vált.

Végigvezettek a Lappenberg úton – valaha ez volt a város legszebb környéke –, el az üres telek mellett, ahol annak idején a mór stílusú zsinagóga állt, ahova Guy hatévesen járt a nagy ünnepeken. A telekre azóta nem épült semmi, hogy a németek 1938-ban, a Kristályéjszaka során felgyújtották az épületet. Ez egy évvel azután volt, hogy Guy elhagyta Hildesheimet és Németországot, hogy Amerikába menjen.

A rendőrség segítségével megtalálta az Ebeling család ideiglenes lakhelyét. Gerhard Ebeling volt Guy azon néhány nem zsidó osztályársának egyike, akik a nácik hatalomra kerülése után is barátságosan viselkedtek vele. Az ő apja volt az a vámtiszt, aki

a Stern családnak tett szívességgént anélkül pecsételte le Guy úti-ládáját, hogy belenézett volna.

Amikor Frau Ebeling kinyitotta az ajtót, és meglátta, hogy Guy érkezett, zokogásban tört ki, és szorosan átölelte. Guy kávéhozott, konzerveket és csokoládét, amit nehéz volt beszerezni, és az asszony nagyon örült neki. Amikor Herr Ebeling is megérkezett, meleg kézrázással üdvözölte Guyt. Magának való volt, kissé különc, Guy annak idején nem ismerte jól, de most mosolygott, és láthatóan örült, hogy láthatja a fia gyerekkori barátját. Guy Gerhard után kérdezett, és megtudta, hogy behívták a Wehrmachtba, majd brit fogságba esett. Guy örömmel hallotta, hogy a barátja túlélte a háborút, és biztosította a szülőket, hogy a fiukat bizonyosan hamarosan nyilvántartásba veszik a többi német katonával együtt, és hazaengedik.

Ezután feszengő csend következett, mert Guy nem merte megkérdezni, amiért valójában jött. Herr Ebeling azonban leolvasta az arcáról, és maga mondta el, amit Guy családjáról tudott. Elmondta, hogyan kényszerítették őket is, mint az összes többi zsidó családot, hogy elhagyják az otthonukat. Ezután egy ideig egy túlszűfolt közös házban éltek, a nyolc úgynevezett „zsidó ház” egyikében. Ezt a megoldást a Gestapo szentesítette, hogy így kezelje a zsidó populációt, és segítse elő a deportálásokat. A hildesheimi zsidókat hamarosan több csoportban deportálták. Minden család negyvenöt kilónyi csomagot vihetett magával: a nők, férfiak és gyerekek is táskákat, hátizsákokat cipeltek. Megmondták nekik, hogy vigyék a pénzüket, a részvényeiket, a betétkönyveiket, az ék-

szereiket is, de amikor a régi lovardában levetkőztették és megmotozták őket, az SS-tisztek és a náci hivatalnokok elkobozták az értékeiket. Onnan gyalog mentek a 11-es villamoshoz, amely Hannoverbe vitte őket.

Herr Ebeling azt mondta, úgy hallotta, néhány napig bekerített átmeneti táborban szálltak meg, de onnan vonatra tették, és Varsóba küldték őket. A háború után néhány évvel előkerült dokumentumok szerint erre 1942. március 31-én került sor.

Guy azt felelte, hogy 1942 nyarán még kapott egy levelet az anyjától a varsói gettóból; azt írta, egyetlen szobában laknak. Ezután azonban nem kapott hírt felőle; elmondta, mennyire remélte, hogy rájuk talál, amikor csatlakozott az amerikai sereghez, és visszatért Európába. Ha nem a háború alatt, hát majd utána.

Amíg a férje beszélt, a felesége, aki jól ismerte Guy anyját, nem bírta visszatartani a könnyeit. Guy emlékezett, hogy az anyja mondta neki: az Ebeling család már régen visszataszítónak találta a Harmadik Birodalom brutalitását, bár Herr Ebelingnek nagyon óvatosnak kell lennie, mert ha megsérti a nácikat, elveszítheti vámtisztviselői állását.

Herr Ebeling most szomorúan rázta a fejét.

– Varsóból senki sem tért vissza – mondta halkán. – Günther, attól félek, a családot sem fog.

Guy még mindig nagyon sok mindent nem tudott a lengyel haláltáborokról. Nem tudta, hogy a varsói gettó volt a legnagyobb zsidó gettó a nácik által elfoglalt Európában; több mint négyszáz ezer rab sínylődött itt Lengyelországból, Németországból és Csehszlovákiából – egy két és fél négyzetkilométernél alig nagyobb te-

rületen. Azt sem tudta, hogy az első csoport abból a negyedmillió férfiból, nőből és gyerekből, akiket marhavagonokban Treblinkába szállítottak, azon a nyáron indult el, amikor az anyja megírta neki, hogy szebb napokat remélnek.

Nem tudta, hogy az első vonat, ötezer zsidó, 1942. július 23-án érkezett meg Treblinkába, és naponta ugyanennyien követték. Nem tudta, hogy Treblinkában, amelyet egyenesen azért építettek, hogy sebesen kivégezzék a Harmadik Birodalom által odaküldött ártatlanokat (Auschwitz kivételével nem volt tábor, ahol több zsidó életét oltották volna ki, mint itt), az érkezés után beterelték a zsidókat az öltözőbe, és levetkőztették őket, látszólag azért, hogy lezuhanyozzanak. Általában a férfiakat ölték meg először a három összekapcsolt, zárt barakkban. Mindhárom nyolcszor négy méteres volt, dupla falaik közét tömörített föld töltötte ki. A belső falakat terrakotta mozaikcsempe fedte, a mennyezetre fémcsapokat szereltek: valóban úgy nézett ki, mint egy közös zuhanyzó. Auschwitz és Majdanek áldozataitól eltérően, akiket hidrogén-cianiddal ölték meg (Zyklon-B gázzal), a treblinkai rabokat egy szétszedett orosz tank motorjának kipufogógázaival végezték ki. (A tankot 1941-ben szerezték meg, amikor a német seregek behatoltak Oroszországba.) A motor a generátorházban volt, amely a tábor áramellátását biztosította. A gázokat csöveken vezették el, amelyek a három zuhanyzóba nyíltak – mindegyikbe négyszázan fértek be. A nők és gyerekek odakint húsz percen át hallhatták a férfiak szenvedését. A szén-monoxid-mérgezésben meghalt férfiak testét ezután kitalicskázták onnan, majd beterelték a nőket és a gyerekeket, akikre ugyanez a sors várt.

Hónapokon belül elkészült az új épület, tíz gázkamrával és újabb gáztermelő gépekkel, amelyek hatékonyabbá tették a pusztítást. A tábor hamarosan képessé vált rá, hogy egy vonatnyi, azaz háromezer embert három óra alatt kivégezzon; egy hosszú, tizennégy órás munkanapon tizenkét-tizenötezer embert tudtak elpusztítani.

Guy nem tudta a szörnyűségek teljes listáját, amikor másnap elhagyta Hildesheimet. A hazaútja azonban minden reményét összetörte, hogy valaha is viszontláthatja a családját. Az igazság elől nem menekülhetett.

Elhajtott a szülővárosából, és nem is állt szándékában, hogy valaha visszatérjen.

Amint a háború véget ért, Werner Angress néhány nap szabadságot kért Gavin ezredestől, és engedélyt egy terepjáró használatára, hogy elvezethessen az 550 kilométerre lévő Amszterdamba, mert azt remélte, hogy ott találkozhat a családjával. Egy évvel azelőtt személyesen kért engedélyt az ezredestől, hogy ugorhasson a D-napon, bár nem volt ejtőernyős kiképzése. Gavin akkor is igent mondott, és most is engedélyezte a számára az eltávozást. Mi több, kiadta az utasítást, hogy állítsanak ki Wernernek egy igazolást, miszerint a 82. légideszant-hadosztály ügyében utazik Hollandiába. A visszatérés kötelező időpontját nem határozták meg, és nem tettek megkorlátozásokat – a nagylelkű ezredes megbízott Wernerben. Abban maradtak, hogy miután sikerrel jár, Ludwigslustba tér vissza, ahol a hadosztály állomásozott.

Mielőtt elindult volna, Werner elkérte a bajtársaitól a heti cigarettaadagjukat, és a megmaradt fejadagokat is. Mindenki tudta, hogy 1944-45 telén Hollandia éhezett, és még most is súlyos volt az élelmiszerhiány. A cigarettát dohányzók és nemdohányzók is pénzként használták: akinek elegendő volt, bármit megvehetett a piacon.

A terepjárót megpakolta élelmiszerekkel, kávéval, több karton cigarettával, és május 12-én nyugatra indult az autópályán. Bár a kitérők lelassították, néhol a lerombolt hidak is, mégis egyetlen nap alatt levezette a távot, és estére megérkezett Amszterdamba. Kimerülten úgy döntött, megszáll valahol az északára, és reggel kezdi a keresést. Egy karton cigarettáért kapott egy szobát az elegáns Amstel Hotelben, amely tele volt kanadai tisztekkel – az ő csapataik szabadították fel Amszterdamot egy héttel korábban. Meleg víz vagy áram még mindig nem volt a szobákban, de a tiszta ágynemű, törölköző, a matrac és a párna éppen elég luxus volt a rókalyukakhoz képest, amelyekben a partraszálláskori ugrása óta Werner időnként aludt.

Másnap korán reggel elment a dél-amszterdami Cliostraat 39. szám alá, ahol a szülei és testvérei éltek, amikor ő 1939-ben elindult az Államokba. Az utolsó, 1941 decemberében kelt levelük óta semmit sem hallott róluk. Nem sokkal azután Amerika belépett a háborúba, és a leveleire nem kapott választ. Leállította az autót, megkereste a lakást, becsengetett, aztán csak várt, maga sem tudta, mire. Vajon a következő arc, amit meglát, a drága édesanyjáié lesz? Vagy az apjáé? Az egyik testvéréé? Vagy egy idegené?

Egy álmos, köntöst viselő férfi nyitott ajtót.

– A maga neve Angress? – morogta.

A döbrent Werner csak bólintani tudott. Erre a férfi megmondta, hogy az előző nap egy Henny Angress nevű nő járt nála, és azt kérte, hogy ha a fia megérkezne az Egyesült Államokból, adja meg neki az új címüket.

Az új cím csak néhány háztömbnyire volt. Amikor az anyja ajtót nyitott, és meglátta, sikoltva-zokogva borult a nyakába, majdnem el is ájult. Werner átölelte és nyugtatgatta, bár a kinézete megijesztette. A hat év alatt, amíg nem találkoztak, húsz kilót vagy még többet is fogyott, és alig állt a lábán. Bemutatta Wernert a többieknek, akikkel együtt lakott, és elmondta, hogy csak nemrég költöztek fel a föld alatti rejtékhelyükről. Mind ugyanolyan rosszul tápláltak voltak, mint az anyja.

Werner kisietett a terepjáróhoz, és egy ölnyi katonai fejadagot hozott be. Szétosztotta, de figyelmeztette őket, hogy lassan egyenek, egyszerre csak keveset. A család felajánlotta, hogy cserébe megosztja vele a salátáját, de Werner nemet mondott. Úgy tűnt, mintha az udvarban szedtek volna füvet hozzá.

Henny megmondta Wernernek, hogy a testvérei is a közelben laknak, és nemsokára ide is érnek. Miután elkerülték a korai deportálásokat, mindhárman elbújtak 1943 szeptemberében, amikor a náciik elrendelték, hogy az amszterdami zsidók másnap jelentkezzenek a vasútállomáson. Henny és a két fiú egy jól szervezett holland ellenállási mozgalom segítségével tudott túlélni; a tagok a letartóztatást, vagy akár a kivégzést is kockáztatták, ha a náciik felfedezték, hogy zsidókat bújtatnak.

Amikor Werner az apjáról kérdezte, Henny azt felelte, nem tért vissza Hollandiába. Az utolsó levelében azt írta, letartóztatták, amiért megszegte a készpénztörvényeket, és Berlinbe vitték, ott pedig perbe fogták és elítélték, amiért a család vagyonát kicsempészte Németországból. A brandenburgi börtönbe küldték. Margot – Henny nővére, aki egy árjához ment férjhez, és Berlinben maradt – még írt neki, mielőtt a fiúkkal együtt elrejtőzött volna. A levele szerint 1942 végén az apjukat kiengedték a börtönből, de azonnal tovább is vitték az auschwitzi koncentrációs táborba. Az anyja azt mondta, reméli, hamarosan csatlakozik hozzájuk.

Werner többet tudott Auschwitzról és a náci haláltáborokról, mint az anyja, de úgy döntött, egyelőre nem mondja el neki. Ő azért tudta, minden valószínűség szerint mit jelent ez a kedves és tisztességes apja számára, és a dolog kemény ütésként érte. Tudta, az anyja nem lenne képes elviselni a hírt.

Henny végül a Vöröskereszthez fordult, hogy segítséget kérjen elveszett férje felkutatásában. Hosszas várakozás után tudatták vele, hogy már nem él.

Henny Angress kilencvenhárom éves koráig élt, de nem elég sokáig, hogy megtudja a teljes igazságot a férjéről. Werner vette fel utána a fonalat, és a kilencvenes években egy kutató megtalálta az apja aktáját a Berlin Landesarchivban, az állami levéltárban. Az okiratok szerint miután kieresztették a börtönből, és Auschwitzba küldték, Ernst Angress ott is halt meg 1943. január 19-én. Az auschwitzi *Standesamt* (helyi anyakönyvi hivatal) által hozzáfűzött függelék szerint: „A zsidó Angress szívélégtelenségben hunyt el.” Szívelégtelenség és hétköznapi betegségek gyakran szerepeltek

az auschwitz halálok okaként, mert az SS tábori adminisztrátorai egyszer sem írták le, hogy valakit elgázósítottak.

Amikor Werner testvérei is megérkeztek, a találkozást megkeserítette, hogy az apjuk nem volt velük, de azért örültek, hogy egymásra találtak. Fritz és Hans csodálkozott, hogy Werner máris Amszterdamban van, ilyen kevéssel a háború után, ráadásul amerikai ejtőernyős egyenruhában. A tizenhat éves Hans egy frissen szedett vadvirágcsokrot szorongatott, amit át is adott az anyjuknak ezen a különleges napon.

Május 13. volt, vasárnap. Anyák napja.

ÉLETRAJZOK

Werner Angress, 82. légideszant-hadosztály.

Werner visszautasította, hogy hivatásos katona legyen az Egyesült Államok seregében, hogy mielőbb maga mögött hagyhassa Németországot és a háborút. Visszatért az Államokba, ahol a Wesleyan Egyetem, nem törődve vele, hogy Németországban a nyolcadik osztály után abbahagyta az iskolát, befogadta a felvételi kérelmét. A Phi Beta Kappa tagjaként végzett történelem szakon, és a Berkeley Egyetemen doktorált. A Wesleyanon, a Berkeleyn és a SUNY Stony Brookban tanított modern kori európai történelmet. Sok cikket írt, és négy könyvet is, köztük az emlékiratait: *Witness to the Storm: A Jewish Journey from Nazi Berlin to the 82nd Airborne, 1920–1945*. Három évtizedig volt a Leo Baeck Intézet a Németül Beszélő Zsidóság Történetének és Kultúrájának Tanulmányozásáért nevű szervezet vezető testületének tagja.

Bár 1945-ben, fiatal katonaként még úgy gondolta, hogy Németország „eljátszotta a jogot, hogy államként létezzen”, 1988-ban

visszatért szülővárosába, Berlinbe. Azon kevés Ritchie-fiú egyikeként, akik visszatértek, hogy Németországban lakjanak, az élete hátralévő éveit egy olyan országban élte le, amelynek legjobb és legrosszabb emlékeit is köszönhette. Német iskolákat látogatott meg, és felidézte a diákoknak, hogy milyen volt zsidóként felnőni a Harmadik Birodalomban, és a leckéket, amelyeket a faszizmus elleni harc során tanult meg.

Berlinben halt meg, a szülővárosában, kilencvenévesen, 2010-ben.

Victor Brombert, 2. páncélosadosztály és 28. gyaloghadosztály. A háború után Victor megtudta, hogy Anya nagynénje, aki Nizában tűnt el, miután ott begyűjtötték a zsidókat, Auschwitzban halt meg. Ugyanerre a sorsra jutott nyári szerelme, Dany Wolf is kisgyermekével.

Visszatért az Egyesült Államokba, és a Yale Egyetemen tanult, ahol indoeurópai nyelvekből és irodalomból doktorált, és állást kapott a tanszéken, amelynek végül vezetője lett. 1975-ben elfogadott egy kinevezést a Princeton Egyetemen, ahol indoeurópai és összehasonlító irodalomelméletet tanított. Tizenöt irodalomkritikai kötet és egy memoár szerzőjeként – *Trains of Thought: Memories of a Stateless Youth* – a Modern Nyelvek Amerikai Szövetségének elnöke lett. 2008-ban a Becsületrend lovagjává ültették, ezzel Franciaország legmagasabb kitüntetését kapta meg az ország felszabadításában játszott szerepéért.

A feleségével, Bethszel, aki számos történelmi életrajz szerzője, Princetonban él, de fenntartanak egy nyaralót Victor imádott Párizsában, és Toszkána Chianti régiójában is.

– Mindannyiunknak fontos volt, hogy Ritchie-fiúk legyünk – idézi fel. – Értelmes tevékenység volt egy igazságos háborúban, amely így vagy úgy, de mindannyiunk életét és személyes tapasztalatait befolyásolta. A kihallgatócsapatok tagjai éles eszűek voltak, mindig készen álltak; bizonyos, hogy nem mind volt kiváló harcos, de az is bizonyos, hogy mindent, amit tettünk, szívvel tettük.

Victor ötven év tanítás után 1999-ben vonult vissza, de továbbra is publikál és oktat az Egyesült Államokban és Európában.

Stephan Lewy, 6. páncélosadosztály.

Miután visszatért a háborúból, Stephan esti iskolában érettségizett, majd a Northeastern Egyetemen szerzett üzleti oklevelet. Végül mérlegképes könyvelő lett, és karrierje nagy részében két nagy szálodalánc pénzügyi osztályának dolgozott. Feleségével, Francesszel, két gyereket neveltek fel.

Csak évtizedekkel a háború vége után tudta meg, hogy alig hónapokkal azután, hogy 1942-ben csatlakozott a szüleihez Amerikában, a chabannes-i otthont nácibarát *gendarmes* rohanták le, és egy fiatal zsidók nevét tartalmazó listát hoztak – azokét, akik elég idősek voltak, hogy letartóztassák és deportálják őket. Stephan tudta, hogy valószínűleg az ő neve is rajta volt az íven. Többek között elvitték a tizennyolc éves Marjan Sztrumot, a chabannes-i együttes ügyes bendzsójátékosát és tehetséges művészt. Ő festette

az ebédlő falára a traktorost ábrázoló freskót is. Auschwitzban ölték meg.

Stephan a kilencvenes évekig nem tért vissza Németországba, és akkor is csak félve. Berlinben elsétált az Auerbach Árvaház mellett, ahol élete első tizennégy évének felét töltötte. Az intézményt 1942-ben a náci bezáratták. A bejáratnál emléktábla tanúsította, hogy a száznál is több zsidó gyermeket és tizenkét tanárukat még ugyanabban az évben deportálták és megölték.

Stephan 1991-ben a New Hampshire állambeli Manchesterben vonult vissza. Három évvel később látta a *Schindler listáját*, amely arra ösztönözte, hogy most először maga is beszélni kezdjen a náci alatt szerzett tapasztalatairól. Egy tanár barátja bátorította, hogy tartson előadást az osztályának. Stephan gyógyítónak találta ezt, még akkor is, amikor az egyik első kérdés, amit a gyerekek feltettek, így szólt: „Maga olyan, mint a macska, kilenc élete van?”

Azóta már több mint huszonnyolcezer diáknak mesélt.

– Amikor a szemükbe nézek, miközben hallgatják a történetemet – mondja –, remélem, hogy változást tudok elérni. A történetem megmutatja, mi történik, ha az emberek nem cselekszenek. Talán, ha elég emberhez eljutnak ezek a szavak, a történelem nem fogja megismételni önmagát. Csak remélni tudom, hogy a világ megtanulta a leckét.

Felesége 2010-ben bekövetkezett halála óta egyedül él a New York állambeli Williamville-ben.

Martin Selling, 35. gyaloghadosztály.

A háború után Martin a veteránok oktatását biztosító törvény segítségével gépészmérnöknek tanult. 1949-ben végzett a Stevens Technológiai Intézetben, New Jerseyben, és három évvel később ipari gépészmérnöki diplomát szerzett. Feleségül vette Hilde Kaufmannt, aki 1938-ban vándorolt ki Amerikába a szüleivel. Két gyermekük született. Martin a karrierje legnagyobb részét az AT&T Bell Laboratoriesnél töltötte. Aktív tartalékos maradt a seregben; 1978-ban alezredesként szerelt le.

1965-ben a családjával együtt elutazott Németországba, hogy látogatást tegyen szülővárosában, Lehrbergben. Ott felfedezte, hogy apja bátyjának, az első világháborúban a fronton elhunyt Ignatznak a nevét a többi zsidó nevével együtt eltávolították a helység háborús emlékművéről a náci uralom alatt. Meglátogatták a dachaui emlékmúzeumot is – meg akarta mutatni a gyerekeinek, hol tartották fogva, hol halt meg olyan sok zsidó. A hely kihalt volt, szinte steril, mégis olyan sok kísértettel teli, hogy Martinon erőt vettek az érzelmei, és el kellett menniük.

– Kétségkívül mi, zsidók voltunk a náci rezsim legnagyobb áldozatai – mondta a családjának –, de voltak mások is.

Jól emlékezett azokra, akikkel Dachauban találkozott, és akiknek kevés vagy semmi esélye sem volt, hogy kijussanak onnan.

Az emlékirata – *With Rancor and Compassion: The Memoirs of a Jew Who Thought He Was a German* – 2003-ban került kiadásra. A Ritchie-fiúként töltött éveiről így írt: „Mi, az újonnan érkezett emigránsok büszkék voltunk arra, amivel hozzájárulhattunk a háborús erőfeszítésekhez, bár sok amerikai nem is tudott róla, vagy

nem értékelte valami nagyra. Még ha csak kis darabkák is voltunk egy bonyolult kirakásban, amit össze kellett rakni, hogy nyerhessük a háborút, mi, a németül beszélő menekültek fontos erőforrást jelentettünk Amerika számára a Hitler és a nácik ellen folytatott harcához.”

Martin 2004-ben halt meg, 86 éves korában.

Manny Steinfeld, 82. légideszant-hadosztály.

1945 májusában Manny visszatért szülővárosába, Josbachba, hogy megpróbálja kideríteni, mi történt a testvérével, Irmával, és özvegy anyjával, Paulával, akik utolsó, 1941-ben kelt levelükben a várható deportálásukról szóló szóbeszédet említették.

Mire megérkezett, Josbach hat zsidó családjából egy sem maradt. Egy szomszéd annyit mondott, hogy az anyját és a nővérét 1941 végén „áttelepítették”, de többet nem tudott.

1945 decemberében, miután Manny visszatért az Egyesült Államokba, levelet kapott Palesztinából, amelyben arról értesítették, hogy az öccsét, Herbertet, más zsidó telepesekkel együtt brit katonák a hírek szerint lelőtték, mert a brit uralom ellen lázadókat rejtegettek. Manny teljesen összetört. Az anyja néhány hónappal azután küldte Herbertet Palesztinába, hogy őt kijuttatta Németországból. *Hát ezen a földön nincs a zsidók számára biztonságos hely?*

Évekbe telt, hogy megtudja, hogyan halt meg az anyja és a testvére. Miután a lettországi Riga gettójába kerültek, továbbküldték őket a Stutthof koncentrációs táborba. Manny 2001-ben meglátogatta a Stutthof Emlékmúzeumot. A nácik gondos feljegyzéseket készítettek minden rabról, és Manny a tábor archívumában

megtudta, hogy az anyja és a testvére 1944. október 1-én érkezett meg Rigából. Az anyja december 30-án halt meg, a nővére tíz nappal később. A halál okaként mindkét esetben szívelégtelenség volt feltüntetve, mint szinte minden aktában. Még 1944 júliusa után, amikor az elgázosítások Stutthofban is elkezdődtek, akkor sem írták be ezt soha, sehova.

Manny ezután visszatért Ludwigslustba, ahol látta, hogy a két-száz wöbbelini áldozat sírjáról eltűnt a fejfa. A polgármestertől megtudta, hogy egy fagyos télen eltűzeltek őket, de már gyűjtik a pénzt a pótlásukra. Manny megkérdezte, mennyire van még szükség, és azonnal kiállított egy csekket az összegről. Később az újraillesztési szertartáson is részt vett.

Feleségével, Fern Goldmannal együtt Chicagóban éltek. Manny sikeres bútorasztalos lett. Ma már visszavonult, Floridában él.

– Néha elgondolkodom – mondja –, hogy nem kellett volna-e inkább nácivadásznak állnom bútorasztalos helyett. Még mindig felzaklat, ha arra gondolok, milyen sok ember halt meg. A nácik megpróbálták megsemmisíteni a családomat. Egyedül én éltem túl. De tizenhárom leszármazottam van, ami nem rossz.

Guy Stern, 1. hadsereg parancsnoksága.

A háború után Guy New Yorkba költözött. A Hofstra Egyetemen szerzett oklevelet, a Columbián doktorált, és a német tudományok professzora lett, azzal az eltökélt szándékkal, hogy elválaszsa a germán kultúra aranyát a náci évek mocskától és mérgetől. A menekültek irodalmának szakértőjévé vált, és azokénak, akik a koncentrációs táborokban veszték oda. A következő ötven évben

a Columbia, a Denison, a Cincinnati és Wayne államok egyetemén tanított; ma kitüntetett professzor emeritus. Napjainkban az Igazak Henry és Wanda Zekelman Nemzetközi Intézetének vezetője, a Michigan állambeli Farmington Hills-i Zekelman Campuson, a Holocaust Emlékközpontban. A felesége, Judith tanító volt: 2003-ban halt meg. Később feleségül vette Susanna Pionteket, a nála negyven évvel fiatalabb német novellistát és költőt: a Michigan állambeli West Bloomfieldben élnek.

Az 1960-as években tért vissza Hildesheimbe, hogy felszólaljon az új zsinagóga felszentelésekor. Az ezeréves rózsát ismét virágozni látta az új katedrális fala mentén, amelyet az 1945-ben lebombázott régi helyén emeltek. A világ legöregebb rózsabokrának föld feletti részei elpusztultak ugyan, de a gyökerei megmaradtak a romok alatt.

2012-ben Hildesheim díszpolgárává nevezte ki, „egyesítő erőfeszítése miatt, és azért, hogy elősegítette a vallások és kultúrák párbeszédét”. A családja egykori lakóhelye elé emléktáblát helyeztek el, amelyen ez állt: „Itt élt a zsidó Stern család 1942 márciusában bekövetkezett deportálásukig. Az apa, Julius Stern, az anya, Hedwig, és gyermekeik, Werner és Eleonore meghaltak.”

Guy és Fred Howard, akivel eljátszották „Krukov komisszárt”, hogy értékes információkhoz jussanak a német foglyoktól, mindvégig barátok maradtak. Fred, akiből csak úgy buzogtak az új ötletek, az áruházi reklámozás úttörője lett, és megalapította a legnagyobb reklámtábla-társaságot az Egyesült Államokban. Multimilliomos lett; 2008-ban halt meg.

2017-ben Guy a Becsületrend lovagja lett a háborús felszabadításban játszott szerepéért. A Ritchie-fiúként töltött éveiről annyit mondott:

– Eisenhower európai kereszties hadjáratnak nevezte. Valóban az is volt. De nekünk, a német-zsidó menekült katonáknak, személyes kereszties hadjárat is volt. *Muszáj* volt legyőznünk a nácikat.

Murray Zappler és Kurt Jacobs

A két meggyilkolt Ritchie-fiút eredetileg egy ideiglenes amerikai katonai temetőben helyezték el Foy városában, Belgiumban, 1945. február 15-én, két nappal azután, hogy a testüket felfedezték a vámház melletti mezőn, éppen a német határ mellett.

A negyvenes évek végén a hadsereg sok Foyban eltemetett amerikaiat költöztetett vissza az Államokba, a családjuk kívánságára. Amikor a foyi temetőt bezárták, Jacobs és Zappler 1949. január 9-én végső nyughelyére került a Liege-től keletre található Henri-Chapelle amerikai temetőben, Belgiumban. Ott az Egyesült Államok hadseregének csaknem nyolcezer másik katonájával fekszenek, akik a második világháborúban veszítették életüket.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A történelmi dokumentumregények megírása szigorú kutatással kezdődik és zárul, amelynek során az író megteheti, hogy csak azt az anyagot használja fel, ami erősíti a történet hatását. A két vezető kutatóm, Steve Goodell és Dan Gross, mindketten Washingtonból, rendkívül sokat segítettek a kétéves projekt során. Steve fantasztikusan ért az archívumokhoz és a netes kutatáshoz a második világháború minden részletét illetően, Dan pedig összeállított egy adatbázist a Ritchie-fiúkról, amelyhez legalább húszezer személyzeti aktát kellett átnéznie. Segítségemre volt még a berlini Nadine Kaufmann; a michigani Jamie Woodring; a St. Louis-i Redbird Research munkatársa, Lori Miller; az Egyesült Államok Fort Huachua hírszerző központjának munkatársai, Ruth Quinn és Lori Tagg; a belga Carl Wouters; az osztrák Karl Laun; a német Lea Bauer és Christiane Oechsner-Bauer; a New York-i Sabine Anton.

Külön köszönet az elhivatott csapatnak és az önkénteseknek a Michigan állambeli Farmington Hills Holokauszt Emlékközpontjában, különösen Guy Sternnek, az Igazak Zekelman Nemzetközi Intézete igazgatójának, aki 2011-ben egy válogatott kiállítás kurátora volt – *Titkos hősök* cím alatt ez volt az első mélyebb bemutatása a Ritchie-fiúk életének és eredményeinek. Nem kevésbé az asszisztensének, Shirlee Wyman Harrisnek, és a korábbi igazgatónak, Steve Goldmannek. Hálás vagyok az azóta elhunyt német rendezőnek, Christian Bauernek 2004-es, megindító dokumentumfilmjéért, a *The Ritchie Boys*-ért.

Közelebbi munkatársaimként szeretném megköszönni a William Morrow Kiadó szerkesztőjének, Henry Ferrisnek és asszisztensének, Nick Amphlettnek lelkes támogatásukat, ügynökömnek, Dan Conawaynek bölcs tanácsait, és Genevieve Gagne-Hawesnek, a Writers House munkatársának éleslátását.

Ez a könyv nem jöhetett volna létre Victor Brombert, Stephan Lewy, Manny Steinfeld és Guy Stern végtelen türelme és fáradhatatlan segítsége nélkül. Mind hosszú órákat, napokat, hónapokat – na jó, éveket – töltöttek azzal, hogy megválaszolják szüntelen kérdéseimet személyesen, telefonon vagy e-mailben. Itt szeretném megemlíteni Percy és Dan Angresst is, az elhunyt Werner Angress fiait, és Tom Sellinget, az elhunyt Martin Selling fiát.

Az egész Egyesült Államokban sok Ritchie-fiút interjúvoltam meg, köztük Henry Brettont, Al Eisenkraftot, Eric Gattmannt, Ed Holtont, Gunter Kossét, Maximilian Lernert, Richard Schiffert, Charles Steint és Rolf Valtint. Hálás vagyok a rám szánt idejükért és az emlékeikért.

FORRÁSOK

A forrásul használt könyvek felsorolása a bibliográfiában található. Az Egyesült Államok hadseregének feljegyzései – úgymint az egységek története, a bevetési jelentések, a háborús naplók, a fronton lezajlott kihallgatások jegyzőkönyvei, a Camp Ritchie régi aktái és a háborús bűnök tárgyalási átiratai – a II. Nemzeti Archívumban találhatók, a marylandi College Parkban. A katonai személyzeti feljegyzések a Központi Nemzeti Személyzeti Archívumban találhatók, a Missouri állambeli St. Louisban. A túlélők vallomásai a USC Shoah Alapítványtól származnak. A német Christian Bauer filmrendezővel a dokumentumfilmjéről folytatott interjúk átirataihoz a Deutsche Kinemathek filmmúzeumban lehet hozzáférni, Berlinben. A Veterans History Project keretében felvett beszélgetések a Kongresszusi Könyvtárban találhatók.

Prológus: Németország, 1938

Martin Selling: Martin Selling túlélői tanúvallomása (Shoah Foundation, 1996), Martin I. Selling: *With Rancor and Compassion: The Memoirs of a Jew Who Thought He Was a German*; „Kristallnacht: A Nationwide Pogrom” és „Dachau: Establishment of the Dachau Camp”, United States Holocaust Memorial Museum (USHMM); Nikolaus Wachsmann: *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*; Paul Berben: *Dachau: The Official History 1933–1945*.

ELSŐ RÉSZ

1. A gyermekek megmentése

Günther Stern: A szerző interjúja Guy Sternnel (2014–2016); Steven Remy interjúja Guy Sternnel, German-Jewish Émigré Oral History Project (2015. május 14.); Guy Stern: „The Americanization of Günther”, in Deborah Vietor-Englander (szerk.): *The Legacy of Exile: Lives, Letters, Literature*; „Jews in Prewar Germany”, U.S. Holocaust Memorial Museum; Dr. Rudolf Zoder: *Die Hildesheimer Straßen*; Christiane Segers-Glocke: „Baudenkmale in Niedersachsen: Stadt Hildesheim”; William Grange: *Historical Dictionary of German Literature to 1945*; Arthur D. Morse: *While Six Million Died: A Chronicle of American Apathy*; Sommers Children's Bureau levele a German-Jewish Children's Aid számára (1937. február 11.).

Manfred Steinfeld: A szerző interjúja Manfred Steinfelddel (2015–2016); Manfred Steinfeld: „Reflections of Josbach – Life in the 30s”, in Philip K. Jason és Iris Posner: *Don't Wave Goodbye: The Children's Flight from Nazi Persecution to American Freedom*; Marcie Harrison: *A Life Complete: The Journey of Manfred Steinfeld*; *About Face*, Steve Karras dokumentumfilmje; Manfred Steinfeld: „Josbach, Germany”, in Steven Karras: *The Enemy I Knew: German Jews in the Allied Military in World War II*; Janice Petterchak: *A Legacy of Style: The Story of Shelby Williams Industries*; Richard Shifter: „Afterword”, in *Don't Wave Goodbye*; Maurice R. Davie: *Refugees in America*.

Stephan Lewy: A szerző interjúja Stephan Lewyvel (2015–2016); Stephan Lewy túlélői tanúvallomása (Shoah Foundation, 1997); Lillian Belinfante Herzberg: *Stephan's Journey: A Sojourn into Freedom*; Stephan Lewy: „From Refugee to GI”, in David Scrase és Wolfgang Mieder (szerk.): *The Holocaust Personal Accounts*; Marion A. Kaplan: *Between Dignity and Despair*; Jonathan Kirsch: *The Short, Strange Life of Herschel Grynszpan*; Martin Gilbert: *Kristallnacht: Prelude to Destruction*.

2. Menekülés a nácik elől

Martin Selling: Martin I. Selling: *With Rancor and Compassion: The Memoirs of a Jew Who Thought He Was a German*; Martin Selling túlélői tanúvallomása (Shoah Foundation, 1996); „Dachau: Establishment of the Dachau Camp”, United States Holocaust Memorial Museum (USHMM); Paul Berben: *Dachau: The Official History 1933–1945*.

Werner Angress: Werner T. Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel (1980–1986); Werner Angress: „Early Memoirs.”

Stephan Lewy: A szerző interjúja Lewyvel; Lewy tanúvallomása (Shoah Foundation); Herzberg: *Stephan's Journey: A Sojourn into Freedom*; Lewy: „From Refugee to GI”, in *The Holocaust Personal Accounts*; Katy Hazan: *Rescuing Jewish Children During the Nazi Occupation: OSE Children's Homes, 1938–1945*; *The Children of Chabannes*, Lisa Gossel dokumentumfilmje; Bernard Warschauer: „The Exodus”; Stephan Lewy beszéde a Daniel Webster College-on, NH (2007); „Testimony of Stephan Lewy”, Keene State College filmfelvétele (2009).

3. Egy hely, amit otthonnak hívnak

Günther „Guy” Stern: A szerző interjúja Sternnel; Stern: „The Americanization of Günther”; Remy interjúja Sternnel a German-Jewish Émigré Oral History Project keretében; „Scrippage Reporter Interviews Thomas Mann”, Soldan High School iskolaújságja (1939. március 24.); Guy Stern: „The Eminence and the Pupil: Meeting in St. Louis” (2003).

Manfred „Manny” Steinfeld: A szerző interjúja Steinfelddel; Harrison: *A Life Complete: The Journey of Manfred Steinfeld*; Petterchak: *A Legacy of Style: The Story of Shelby Williams Industries*.

Victor Brombert: A szerző interjúja Victor Bromberttel (2015–2016); Victor Brombert: *Trains of Thought: Memories of a Stateless Youth*; Victor Brombert: *Musings on Mortality*; Victor Brombert: „Return to Omaha Beach”, *Princeton Alumni Weekly* (2005. január 26.); Christian Bauer interjúja Victor Bromberttel (2004); Herbert Agar: *The Saving Remnant: An Account of Jewish Survival*.

MÁSODIK RÉSZ

4. *Camp Ritchie*

Martin Selling: Selling: *With Rancor and Compassion*; Selling tanúvallomása (Shoah Foundation); interjú Martin Sellinggel, „Veterans History Project” (2003); Thomas D. McDermott: „Aliens of Enemy Nationality” INS Training Lecture (1943. május); George Bailey: *Germans: The Biography of an Obsession*; a szerző interjúja Thomas Sellinggel és Hilde Sellinggel (2016).

Werner Angress: Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel; Angress: „Early Memoirs”; Christian Bauer interjúja Werner Angress-szel (kb. 2004); Tom Angress: „Hyde Farmlands Diary”; Franklin D. Roosevelt: „Arsenal of Democracy”, beszéd (1940. december 29.); McDermott: „Aliens of Enemy Nationality”; Joshua Franklin: „Victim Soldiers: German-Jewish Refugees in the American Armed Forces During World War II”; George J. Le Blanc: *History of Military Intelligence Training at Camp Ritchie, Maryland*; Becky Dietrich: „Stories of the Summit Plateau and Beyond in the Valley” (1970); Bailey: *Germans: The Biography of an Obsession*; „Secret Heroes: The Ritchie Boys”, a Holocaust Memorial Center kiállítása, Farmington Hills, MI; Katonai Hírszerző Hadosztály, Háborús Részleg: *Order of Battle of the German Army, February 1944*; Max Oppenheimer Jr.: „Camp Ritchie and American Military Combat Intelligence”.

5. *Visszatérés*

Victor Brombert: A szerző interjúja Bromberttel; Brombert: *Trains of Thought*; Angress, *Witness to the Storm*.

Guy Stern: A szerző interjúja Sternnel; Guy Stern készülő emlékirata, 3. fejezet; interjú Guy Sternnel, U.S. Holocaust Memorial Museum (1990); Guy Stern: *Oh What a Funny (?) War*; Remy interjúja Sternnel, German-Jewish Émigré Oral History Project; Christian Bauer interjúja Guy Sternnel (kb. 2004).

Werner Angress: Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel.

6. *Normandia*

Werner Angress: Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel; Ward Smith: „I Saw Them Jump to Destiny”, BBC News of the World (1944. június); Bauer interjúja Angress-szel; Werner Angress: „In Normandy, the World Looks Upside Down”; Werner Angress: „Normandy Diary, June 6–27., 1944.”

Victor Brombert: A szerző interjúja Bromberttel; Brombert: *Trains of Thought*; Brombert: *Musings on Mortality*; Brombert: „Return to Omaha Beach”; Bauer interjúja Bromberttel; Donald E. Houston: *Hell on Wheels: The 2nd Armored Division*.

Guy Stern: A szerző interjúja Sternnel; interjú Sternnel, U.S. Holocaust Memorial Museum; Stern: *Oh What a Funny (?) War*; Bauer interjúja Sternnel; Stern készülő emlékirata, 3. fejezet; Virginia Irwin: „Only Prison Camps Are Lighted”, *St. Louis Post-Dispatch* (1944. július 24.).

7. *A kitörés*

Martin Selling: Selling: *With Rancor and Compassion*; Selling tanúvallomása (Shoah Foundation, 1996); Richard Langworth: *Churchill by Himself*.

Stephan Lewy: A szerző interjúja Lewyvel; Lewy tanúvallomása (Shoah Foundation); Herzberg: *Stephan's Journey: A Sojourn into Freedom*; George F. Hoffman: *The Super Sixth: History of the 6th Armored Division in World War II*.

Victor Brombert: A szerző interjúja Bromberttel; Brombert: *Trains of Thought*; Bauer interjúja Bromberttel.

8. *Hollandia*

Manfred „Manny” Steinfeld: A szerző interjúja Steinfelddel; Harrison: *A Life Complete: The Journey of Manfred Steinfeld*; Clay Blair: *Ridgway's Paratroopers: The American Airborne in World War II*.

Werner Angress: Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel; Bauer interjúja Angress-szel; Forrest Dawson: *Saga of the All American (82nd Airborne Division)*; www.ww2-airborne.us/units/508;

Rick Atkinson: *The Guns at Last Light*; James A. Huston: *Out of the Blue*; David Bennett: *A Magnificent Disaster*; Martha Gellhorn: „Stand Up and Hook Up!”, in Dawson: *Saga of the All American*; James Megellas: *All the Way to Berlin*; James Gavin: *On to Berlin*; Werner Angress levelei Curt Bondynak (1944. szeptember 5., október 5. és 10.).

9. Az erdők

Victor Brombert: A szerző interjúja Bromberttel; Brombert: *Trains of Thought*; Bauer interjúja Bromberttel; Paul Boesch: *Road to Huertgen: Forest in Hell*; Max Oppenheimer Jr.: *An Innocent Yank at Home Abroad*; Thomas G. Bradbeer: „Major General Cota and the Battle of the Huertgen Forest: A Failure of Battle Command”, U.S. Army Combined Arms Center; Edward B. Miller: *A Dark and Bloody Ground*; Atkinson: Ágyúdörgés alkonyatkor; Hugh Cole, *The Ardennes: Battle of the Bulge*.

Kurt Jacobs és Murray Zappler: A szerző interjúja Albert Eisenkrafttal (2015–2016); Cole: *The Ardennes: Battle of the Bulge*; Atkinson: Ágyúdörgés alkonyatkor; Charles B. MacDonald: *A Time for Trumpets*; Andy Rooney: *My War*; Alan W. Jones: „Defense of St. Vith: A History of the 106th”, *The CUB*, 1948. február; Benjamin S. Persons: *Relieved of Command*; a 12. Hadseregsóport Főparancsnoksága, JAG: „Report of Investigation of Alleged War Crime”; Charles C. Cavender: „The 423 in the Bulge”, *The CUB*, 1946. november; R. Ernest Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*; Steven B. Wheeler: „Bleialf Is Overrun”; John Toland: *Battle: The Story of the Bulge*; Charles Cavender: *The Memoirs of an Old Soldier*; Alan W. Jones Jr.: „The Operations of the 423rd Infantry”, Advanced Infantry Officers Course (1949–1950); „Record of Trial by a Military Commission in the Case of *United States v. Curt Bruns*”, Case No. 6-56 (1945. április 7.).

Werner Angress: Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel; Bauer interjúja Angress-szel; Werner Angress: „Belgium: In the Field”; Atkinson: Ágyúdörgés alkonyatkor; 82. Légideszant-hadosztály: G-2, harcászati és kihallgatási jelentések (1944. december).

10. Visszatérés Németországba

Guy Stern: A szerző interjúja Sternnel; Karl Frucht: „From the American Scene: We Were a PWI Team”, *Commentary* (1946. január 1.); Stern készülő emlékirata, 3. fejezet; interjú Sternnel, U.S. Holocaust Memorial Museum; az 1. hadsereg G-2 időszaki jelentése: „From the Bulge to the Rhine”, 12/13 (1945. március); Guy Stern: *Marlene Dietrich: My Chance Encounter with a Movie Star*; Stern: *Oh What a Funny (?) War*; Remy interjúja Sternnel, German-Jewish Émigré Oral History Project; Bauer interjúja Sternnel; Guy Stern: „In the Service of American Intelligence: German-Jewish Exiles in the War Against Hitler”; „Record of Trial by a Military Commission in the Case of *United States v. Curt Bruns*”, Case No. 6-56; a 12. Hadseregsóport Főparancsnoksága, JAG, „Report of Investigation of Alleged War Crime” (1945. június 18.); Karl Frucht: *A Statement of Loss: A Survival Report*.

Martin Selling: Selling: *With Rancor and Compassion*; Selling tanúvallomása (Shoah Foundation).

Stephan Lewy: A szerző interjúja Lewyvel; Lewy tanúvallomása (Shoah Foundation); Herzberg: *Stephan's Journey: A Sojourn into Freedom*; „Testimony of Stephan Lewy”, Keene State College; George F. Hoffman: *The Super Sixth: History of the 6th Armored Division in World War II*.

HARMADIK RÉSZ

11. A táborok

Stephan Lewy: A szerző interjúja Lewyvel; Lewy tanúvallomása (Shoah Foundation); Herzberg: *Stephan's Journey: A Sojourn into Freedom*; „Testimony of Stephan Lewy”, Keene State College; George F. Hoffman: *The Super Sixth: History of the 6th Armored Division in World War II*; „Buchenwald” és „The 6th Armored Division”, United States Holocaust Memorial Museum weboldala; Mark Abramson: „Buchenwald: Concentration Camp Stands as a Memorial to Thousands Who Perished There”, *Stars and Stripes* (2010. március 25.); Wachsmann: *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*; Flint Whitlock: *The Beasts of Buchenwald*; Robert Clary: *From the Holocaust to Hogan's Heroes*; Joseph F. Moser és Gerald R. Baron: *A Fighter Pilot in Buchenwald: The Joe Moser Story*.

Guy Stern: A szerző interjúja Sternnel; interjú Sternnel, U.S. Holocaust Memorial Museum; Bauer interjúja Sternnel; Remy interjúja Sternnel, German-Jewish Émigré Oral History Project.

Manfred „Manny” Steinfeld: A szerző interjúja Steinfelddel; Harrison: *A Life Complete: The Journey of Manfred Steinfeld*; Gavin: *On to Berlin*; Steinfeld: „Josbach, Germany”; Manny Steinfeld szóbeli elbeszélése, Holocaust Memorial Foundation of Illinois (kb. 1989); Manfred Steinfeld szóbeli elbeszélése, University of South Florida (2008); David Lewis, *Manfred Steinfeld: Victim and Victor*.

Werner Angress: Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel; Angress levele Bondynak (1945. május 7.), megjelent a Richmond *Times-Dispatch*-ben (1945. június 4.).

12. Nácimentesítés

Kurt Jacobs és Murray Zappler: a 12. Hadseregcsoport Főparancsnoksága, JAG, „Report of Investigation of Alleged War Crime”; „Record of Trial by a Military Commission in the Case of *United States v. Curt Bruns*.”

Stephan Lewy: A szerző interjúja Lewyvel; Lewy tanúvallomása (Shoah Foundation); Herzberg: *Stephan's Journey: A Sojourn into Freedom*; Hoffman: *The Super Sixth*.

Manfred „Manny” Steinfeld: A szerző interjúja Steinfelddel; Harrison: *A Life Complete: The Journey of Manfred Steinfeld*; Steinfeld, „Josbach, Germany”; Steinfeld szóbeli elbeszélése, Holocaust Memorial Foundation of Illinois; Lewis: *Manfred Steinfeld: Victim and Victor*; Margarete Buber-Neuman: *Under Two Dictators: Prisoner of Stalin and Hitler*; Sarah Helm: *Ravensbrück: Life and Death in Hitler's Concentration Camp for Women*; Judith Buber Agassi: „A True Story”; a Katonai Legfőbb Ügyész Hivatala: Háborús Bűncselekmények Aktái, Ravensbrueck (Ludwig Ramdohr).

13. Hazatérés

Martin Selling: Selling: *With Rancor and Compassion*; Selling tanúvallomása (Shoah Foundation); Ignatz Selling kiadatlan emlékiratai.

Guy Stern: A szerző interjúja Sternnel; „The Bomber's Baedeker – Target Book for Strategic Bombing in the Economic Warfare Against German Towns”, *GeoJournal* (1994. október); Bauer interjúja Sternnel; Remy interjúja Sternnel, German-Jewish Émigré Oral History Project; Chris Webb és Michal Chocholaty: *The Treblinka Death Camp; Memorial Book: Victims of the Persecution of Jews 1933–1945*, National Archives of Germany.

Werner Angress: Angress: *Witness to the Storm*; Percy Angress interjúja Werner Angress-szel.

FÜGGELÉK

A RITCHIE-FIÚK

Egy, az Egyesült Államok hadserege által a háború után lefolytatott kutatás során („A katonai hírszerzés szerepe az európai hadszíntéren”) a hadosztályok hírszerző tisztjei egyetértettek abban, hogy az Egyesült Államok serege az európai hadszíntéren a harci információk 58%-át a katonai hírszerzéstől kapta meg. Ennek a nagy része, 36% pedig a német nyelvű kihallgatócsapatoktól származott.

A történelmi feljegyzések szerint 1985 német születésű Ritchie-fiú szolgált a második világháborúban. Alább következnek a neveik.

Aach, Jack	Adler, Bert J.	Albiez, Fritz
Abraham, Artie	Adler, Frank L.	Albrecht, Eric M.
Abraham, Henry J.	Adler, Fred J.	Albrecht, Erich A.
Abraham, Herbert A. H.	Adler, Fritz Anton	Aldrich, Edward
Abraham, Kurt	Adler, Hans	Alefsen, Erich
Abraham, Leo	Adler, John H.	Alexander, Ernest M.
Abraham, Peter F.	Adler, Kurt S.	Alexander, Herman
Abt, Karl W.	Adler, Martin	Allen, Herbert W.
Ackerman, Bruno J.	Adler, Solomon Otto	Altman, Werner F.
Adler, Arthur	Aehlig, Walter M.	Altroggen, Rudolph O.

Aach, Jack
 Abraham, Artie
 Abraham, Henry J.
 Abraham, Herbert A. H.
 Abraham, Kurt
 Abraham, Leo
 Abraham, Peter F.
 Abt, Karl W.
 Ackerman, Bruno J.
 Adler, Arthur
 Adler, Bert J.
 Adler, Frank L.
 Adler, Fred J.
 Adler, Fritz Anton
 Adler, Hans
 Adler, John H.
 Adler, Kurt S.
 Adler, Martin
 Adler, Solomon Otto
 Aehlig, Walter M.
 Albiez, Fritz
 Albrecht, Eric M.
 Albrecht, Erich A.
 Aldrich, Edward
 Alefsen, Erich
 Alexander, Ernest M.
 Alexander, Herman
 Allen, Herbert W.
 Altman, Werner F.
 Altroggen, Rudolph O.
 Amdur, Harry
 Amson, Gaston
 Andreas, Kurt R.
 Anger, Bert Walther
 Angress, Werner T.
 Ansbacher, Edgar A.
 Appel, Max
 Araten, Sal
 Armer, Rolf Chase
 Arnhold, Henry H.
 Aron, Ralph
 Arons, Ernest L.
 Aronson, Francis A.
 Ashton, Harry N.
 Atcon, Rudolph
 Auerbach, Frederick F.
 August, Otto
 Babin, Gary
 Bach, Alfred J.
 Bachenheimer, Walter L.
 Baer, Ernest
 Baer, John Herman
 Baer, Kurt Armin
 Baer, Leo
 Baer, Manfred
 Baer, Martin A.
 Baer, Max
 Baer, Ralph H.
 Baermann, Heinz
 Baigelman, Maurice G.
 Ballin, Henry
 Ballin, Lucien A.
 Baltuch, Joseph Samuel
 Bamberger, Charles E.
 Bamberger, Gerald F.
 Bamberth, Peter H.
 Bardach, Henry G.
 Baron, Walter Martin
 Bartels, August H.
 Bartenstein, Eugene
 Barth, Werner H.
 Bartman, Robert
 Bauer, Albert
 Bauer, Arthur
 Bauer, Hans
 Bauer, Helmut F.
 Bauer, Henry Helmut
 Bauer, Ralph A.
 Bauerle, Fred H.
 Bauknecht, William P.
 Baum, Eric B.
 Baum, Frederick
 Baum, Gerhard
 Baum, Martin
 Baum, Ralph M.
 Baum, Rudolf
 Baum, Walter
 Beauvais, Peter
 Becher, Herbert G.
 Beck, Robert
 Becker, Ernst D.
 Becker, Walter
 Beer, Walter
 Beerman, Paul Herman
 Behling, Otto E.
 Behrend, Wilfred G.
 Behrendt, Gary
 Behrens, Kurt C.
 Behrens, Walter
 Behrens, Walter R.
 Beier, Ernst G.
 Beissinger, Ernest W.
 Beissinger, Henry
 Beller, Johann R.
 Benario, Ernest H.
 Bender, Fred
 Bender, Herbert
 Bender, Herbert F.
 Bendix, Gerhart
 Bendorf, Lothar L.
 Benedik, Frank P.
 Bennewitz, Eckhard
 Bennigson, Rudolph
 Benson, Curtis H.
 Benson, Eric Frank
 Benton, Kirk
 Bergen, Curtis F.
 Berger, David
 Berger, Harry
 Berger, Henry
 Berger, Max
 Berger, Rudolf
 Bergman, Herman W.
 Bergman, John
 Bergman, Rolf
 Bergmann, Gerhard
 Bergmann, Paul
 Berlin, Teddy
 Berliner, Kurt
 Berman, Frank W.
 Berman, Fred
 Bernhardt, August E.
 Bernhardt, John P.
 Bernheim, Jacob L.
 Bernheimer, Herman
 Bernkof, Bernard R.
 Berthold, Herbert K.
 Berton, Walter H.
 Betz, Siegmund A. E.
 Biberfeld, Ernest S.
 Biel, Heinz Hermann
 Biel, Ulrich E.
 Bielefeld, Gunther A.
 Bienstock, Josef H.
 Bierer, Walter
 Bierig, Julius
 Biermann, Franz J.
 Biever, Curtis Henry
 Bindczyck, Peter A.
 Blackett, Gustav
 Blackwell, John H.
 Blake, Peter J.
 Blank, Rolf David

Blatner, Manfred
 Blau, Ernst
 Bloch, Ernest
 Bloch, Ernest H.
 Bloch, Gustave
 Bloch, Hans W.
 Bloch, Henry W.
 Bloch, Lothar
 Blum, Harry
 Blum, Julius F.
 Blum, Peter W.
 Blum, Walter H.
 Blumenstein, Josef L.
 Blumenthal, Fred
 Bock, Adolph Carl
 Bock, Helmuth
 Bodenheimer, Fred S.
 Bodlander, Walter V.
 Boehm, Donald G.
 Boehme, Werner
 Boekhaus, William F.
 Boemanns, Herman J.
 Boettcher, Bernard P.
 Boettingheimer, Ludwig
 Boguch, Harry
 Boksen, Herbert
 Boll, John J.
 Bondy, Eric Heinz
 Bonne, Walter
 Bonnitt, Thomas L.
 Bornstein, David
 Bornstein, Siegfried
 Bowman, Howard C.
 Brabbee, Ralph Albert
 Brady, Hans A.
 Brand, Paul Joachim
 Branden, Kurt
 Brandes, Konrad G.
 Brandon, Lawrence D.
 Brandt, Gerard M.
 Braunthal, Gerard
 Breisacher, Hans J.
 Breit, Werner L.
 Breitenbach, Paul
 Breitfeller, Joseph C.
 Bremler, Heiman
 Herbert
 Brenner, Walter J.
 Brenner, Walter S.
 Brenton, Eric B.
 Bretton, Henry L.
 Brewer, Paul Walter
 Brewster, Lee P.
 Briefs, Henry W.
 Brill, Klaus
 Brinitzer, Peter H.
 Brock, Carl M.
 Brodersen, Hardy G.
 Brohan, William Karl
 Bromberg, Gerhard R. H.
 Bromberg, Oswald H.
 Brombert, Victor H.
 Brotman, Gerald
 Brotzen, Franz Richard
 Bruck, Ferdinand F. A.
 Bruer, Karl H.
 Brull, Hans Frank
 Brumme, Gunther A.
 Brunswick, John H.
 Bubel, Hans C.
 Buchdahl, Julius
 Buchholz, Ernest M.
 Budwig, Ernest G.
 Buettner, Adolph G.
 Buhl, Max H.
 Bunzell, Paul A.
 Burchard, Henry H.
 Burchard, William H.
 Burg, Siegfried
 Burian, Kurt
 Burkhardt, Eric W.
 Burmeister, Henry J.
 Burmeister, Walter F.
 Busch, Carl H.
 Busch, Hans Peter
 Buschen, Bernard J.
 Butler, Henry
 Bywater, John A.
 Cahn, Herbert
 Cahn, Walter W.
 Caminer, Jack A.
 Cappel, Henry
 Carbe, Andre H.
 Carey, William
 Carroll, Roland
 Carsch, Harry
 Carsten, Ernest S.
 Cassel, Henry W.
 Cerf, Walter Hyman
 Chase, Carl L.
 Chwat, Norbert
 Coby, Fred E.
 Coenen, Bernard T.
 Cohn, Ernest M.
 Cohn, Frederic G.
 Cohn, Gerald L.
 Cohn, Herbert H.
 Colbert, Joseph B.
 Colbert, Servy M.
 Collier, Ralph
 Colmer, Hans J.
 Colton, Ernest J.
 Conrad, Henry C.
 Cook, Henry H.
 Corduan, Richard W.
 Cornelius, Hans
 Craig, Frank B.
 Cramer, Ernest J.
 Crane, Ernest J.
 Czerter, Alfred
 Czerter, Gerhard
 Czygan, Wolfgang C.
 Dabringhaus, Erhard
 Danby, Warner
 Daniel, Henry H.
 Daniel, Werner
 Danneman, Ernst
 Dannhauser, Jacob
 Danzig, Herbert
 Darmstadter, Henry
 David, Eric
 David, Frank H.
 David, Frederic Werner
 David, Kurt Dietrich
 David, Kurt S.
 De Neufville, Robert
 Deku, Henry
 Delp, Horst G.
 Denzer, Erich R.
 Deppisch, Hans Curt
 Dessauer, Henry T.
 Dessauer, John S.
 D'Etampes, Michel
 Deull, John B.
 Dexter, Henry C.
 Didriksen, Alex P.
 Diebold, Peter B.
 Diehl, Karl Hugo
 Diekmann, Walter H.
 Dierks, Adelbert Gregor
 Dietz, Otto
 Dinkela, John H.
 Dorner, Henry H.

Dorpalen, Thomas L.	Ewald, Lux Henry	Foth, Albert E.
Dower, Louis L.	Ewald, William	Fox, John W.
Drechsler, Gerhard J.	Fabian, Hans J.	Fraenkel, George K.
Dreifus, Armin	Fairbrook, Paul	Fraenkel, Herbert A.
Dreifuss, Ralph A.	Falck, Hans S.	Frank, Arnold F. W.
Dreifuss, Walter	Falk, Fred	Frank, Benno D.
Drewello, Edward	Falk, George	Frank, Eric L.
Dreyer, Kenneth	Farkas, Murray	Frank, Harry
Dreyfuss, Erich	Fass, Julius	Frank, Herbert
Droeske, Fritz	Feibel, Edgar L.	Frank, John
Drucker, Walter	Feibelman, Leonard	Frank, Martin Hans
Dude, Ludwig	Fein, Rolf A.	Frank, Otto
Duellman, Joseph W.	Feininger, Theodore	Frank, Peter R.
During, Theobald	Feist, Herbert B.	Frank, Walter
Eaton, Joseph W.	Feitler, Ernest	Frank, Werner K.
Eben, Kurt J.	Fendler, Rudolph	Frankel, Curt (Kurt)
Ebert, Arthur O.	Fenger, Fred E.	Frankenberg, Hellmut J.
Ebert, Harry W.	Ferrell, Robert	Frankenthaler, Felix
Edgarr, Bernhard G.	Feuerstein, Raymond E.	Frankl, Gunther
Eggers, Jules H.	Fiedler, Otto E.	Frankl, Wolfe J.
Eggert, Joachim	Field, Harry B.	Franklin, Harry Hans
Ehlers, Kurt H.	Fields, Fred D.	Franks, Harry O.
Ehrlich, Arthur	Finder, John Horst	Franzen, Ulrich J.
Ehrlich, Carl Simon	Fink, Max G. L.	Fraundorfer, Joseph
Ehrlich, Max	Finold, Irving Erwin	Frazier, Thomas Lamb
Ehrman, John J.	Fipp, Klemens Herman	Frederix, Arthur C.
Ehrmann, Ernest W.	Fischer, Franz	Freedlander, Frederick O.
Eich, Edwin K.	Fischer, Fritz	Freedman, Paul W.
Eichenwald, Hans	Fischer, Hans	Freedman, Ralph W. B.
Eilts, Hermann F.	Fischer, Harry	Freier, Rudolf C.
Eimer, Leo	Fischer, John Hans	Frenkel, George L.
Eisenhauer, Adam J.	Fischer, Kurt Heinz	Freudenberg, Walter
Eldodt, Joseph	Fischer, Paul	Freudenberger, Herman
Elfers, Hans	Fish, George Harvey	Freudenthal, Curt
Elkan, Jurgen	Fisher, Werner S.	Freund, Walter Lothar
Elle, Kurt D.	Fitschen, Kurt	Frey, Helmuth F. W.
Elsner, Curt M.	Flatow, Max F.	Frey, Otto
Emanuel, Nick C.	Flatow, Walter	Fridberg, Charles
Engel, Klaus H. C.	Flautz, Ronald G.	Fried, Paul G.
Engelmann, Hans B.	Fleck, Herbert	Friede, Dittmar H.
Engels, Gerd E.	Fleck, Stephen	Friedlaender, Hermann
Englander, John Louis	Fleisch, Harry M.	Friedman, Leo
Epstein, Hans J.	Fleischmann, Harry	Friedman, Rudolph E.
Erbst, Otto C.	Flentz, Herman J.	Friedner, Martin
Erlanger, Gus	Fliess, Peter J.	Froehlich, Max
Erlanger, Herbert J.	Floersheim, Paul E.	Frohlich, Walter M.
Ermann, Henry H.	Florsheim, George D.	Frohman, Warner B.
Essig, Erwin	Foerster, Walter A.	Frohmayer, Albert
Essig, Walter E.	Forchheimer, Peter M.	Fromm, John
Ettinger, Robert V.	Forrest, Gerald	Fromme, Ludwig H.
Eulau, Herman	Foss, Oliver U.	Fronauer, Henry J.

Frowenfeld, Charles E.	Goettlich, Paul	Grueninger, Gunther H.
Fruendt, Roderick H.	Goetz, Eric Martin	Gruennel, Gottfried K.
Fuld, Arthur Jacob	Goetz, Henry	Gruenthal, Peter
Fuld, Berthold	Goetz, John H.	Grunbaum, Adolf
Fuld, Jacob	Gold, George Helmut	Guenther, Paul F.
Fuld, Louis	Goldberg, Henry E.	Guerny, Eric H.
Fuld, Siegmund	Goldenberg, Paul H.	Guinsburg, Henry C.
Furst, Erwin	Goldenhar, Arnold	Gumbel, Max
Furst, Robert A.	Goldmann, Egon	Gummers, Erwin
Furst, Walter G.	Goldmeier, Martin	Gumpert, Milton
Gaertner, Bernard	Goldschmidt, Arnold A.	Gumpertz, Werner H.
Galewski, Ernst Jacob	Goldschmidt, Erich I.	Gunter, Herbert
Gallee, Carl F.	Goldschmidt, Ernest	Gunther, Eberhard
Gann, Frederick H.	Goldschmidt, Henry	Gunther, Ernest J.
Gans, Werner J.	Goldschmidt, Leo	Gunther, Harry G.
Ganz, Walter H.	Goldschmiedt, Martin	Gunzburg, Ernest M.
Gartner, Frank	Goldsmith, Albert	Gutenberg, Arthur W.
Gartner, Walter	Goldsmith, Gilbert V.	Gutman, Fred J.
Gary, Hugh S.	Goldsmith, Harry J.	Gutman, Ralph J.
Gattel, Gerhard J.	Goldsmith, Herman	Gutmann, Hermann
Gattmann, Eric	Goldstein, Frank Karl	Gutmann, Karl H.
Gatzert, Ernest H.	Goldstein, Henry	Gutmann, Kurt E.
Gatzke, Hans W.	Gontard, Herbert	Gutmann, Theodore E.
Gebel, Kurt M.	Goodman, Hellmut M.	Gutmann, Walter M.
Gedden, Joseph J.	Goodwin, Alfred	Haac, Oscar A.
Gehrels, Franz	Gottlieb, Fred	Haag, Helmut J.
Gellermann, Henry E.	Gottschalck, Herbert M.	Haarburger, Joachim M.
Gellermann, Josef E.	Gottschalk, Herbert	Haas, Herbert H.
Gellrich, Carlos	Gould, Robert G.	Haas, Leo Louis
Georgi, Nephi	Gourley, Raymond S.	Haas, Robert
Gerard, Egon	Graf, Ernst	Haas, Walter A.
Gerard, Fred S.	Grager, Philipp G.	Haase, Walter William
Gerber, Helmut E.	Gramckow, Hans	Haberman, Josef
Gercke, Fred	Grass, Gary G.	Habermann, Fred
Gerdes, Carl F.	Greene, Harold H.	Hable, Alfred H.
Gerhardz, Vincenz	Greenwald, Ernest	Haefner, Paul F.
Gerlt, Karl H.	Gregor, Charles	Haeussler, Helmut H.
Gerould, Albert C.	Greif, Lucien R.	Hafel, Karl E.
Gerresheim, Paul	Greimel, Otto	Hagen, Gerard J.
Gersman, John	Gress, Ulrich R.	Hagen, Holger E.
Gerson, Edgar A.	Grey, Leo	Hahn, Gerard John
Gerson, Kurt J.	Grieb, Gerhard R.	Hahn, Herman
Gerson, Walter	Griesman, Henry K.	Haimann, Gunter
Gerst, Eric F.	Grimsehl, Georg H. C.	Haimoff, Charles
Gersten, Herbert H.	Grohman, Heinz G.	Hainebach, Hans J.
Gert, Gerard M.	Grohs, Lothar	Hall, Joseph H.
Gevers, Max E.	Grombacher, Gerd S.	Haller, Werner R.
Giebel, Harry F.	Gross, Walter	Hallex, Helmut A.
Gleser, George F.	Grueder, James E.	Hallgarten, George W. F.
Goehner, Karl	Gruen, Herman	Halpern, Georges E.
Goeltzer, Wolf D.	Gruenebaum, Erwin J.	Hamburger, Erwin

Hamersley, Walter	Heilbrunn, Martin	Heuman, Stephen
Hamilton, Fred Scott	Heiman, Peter	Heyden, Karl W.
Hamm, Eric	Heimann, Fred E.	Heym, Stefan
Hammel, Walter Max	Heimann, Jack H.	Heyman, Milton
Hammerschlag, Dieter K.	Heimann, Peter K.	Heyman, Vernon O.
Hammerschlag, Max	Heine, Marc K.	Heymann, Gary M.
Hanauer, Hugo	Heineman, Charles E.	Heymann, Harry
Hanauer, Walter	Heinig, John	Hilb, Eugene J.
Hanf, Arthur H.	Heinrich, Werner R.	Hilborn, Harold J.
Hannes, Max R.	Heinsheimer, Gerhard	Hill, Gerhard W.
Hans, Theodor	Heitmueller, Rudolf	Hiller, Hans A.
Hansen, Frederick F.	Heitzer, Joseph	Hillringhouse, Fred G.
Happe, Kurt G.	Heldt, Herbert	Hilston, Gerard G.
Harburger, Ralph D.	Hellendall, Walter	Hingst, Gunther F.
Harf, Arthur	Heller, Peter N.	Hinrichs, Fred C.
Harlow, Ronney L.	Heller, Peter Niels	Hinrichsen, Walter
Harriman, Edward E.	Helling, Curt	Hippen, John A.
Hart, Hugh P.	Hemer, Thomas H.	Hirsch, Ernest R.
Hart, Otto	Hendricks, Klaus J.	Hirsch, Heinz S.
Hartel, Gunther Ernest	Henning, Theodore W.	Hirsch, Herbert S.
Harter, Albert O.	Henschel, Frederick W.	Hirsch, Leo
Hartlieb, Kurt F.	Henschel, Walter L.	Hirsch, Paul E.
Hartmann, Charles A.	Hentschel, Carl J.	Hirsch, Paul T.
Hartmann, Walter A.	Heppen, Curtis E.	Hirsch, Walter
Hartwich, Henry W.	Herbst, Ernest A.	Hirsch, Warner M.
Hartwig, Henry A.	Herbst, Henry	Hirschberg, Max
Hasenclever, Walter Max	Herbst, Mac	Hirschberg, Walter
Hatry, Ralph S.	Herman, Louis R.	Hirschel, Fritz B.
Haug, Fred	Herrman, Kurt	Hirschmann, Fritz
Haupt, Hans R.	Herrmann, Kurt J.	Hirts, Ralph A.
Hauptman, Gerard G.	Herrmann, Thomas K.	Hobbing, Enno R.
Hauschner, Ludwig	Herrnstadt, Gerald E.	Hochstadter, Walter H.
Hauser, Franz J.	Hertz, Eric	Hockley, Ralph M.
Hauser, Jack H.	Hertz, Eugene	Hoehne, Harry K.
Hausman, Herbert	Hertz, Walter P.	Hoelzl, Joseph F.
Haussmann, Richard E.	Herz, Frank Lewis	Hoerner, Emil
Hayes, Frank W.	Herz, Harry H.	Hoffer, Wolfgang E. F.
Hayon, Norman Nissim	Herz, Leo S.	Hoffman, Hans E.
Hechinger, Fred M.	Herz, Walter J.	Hohl, Robert W.
Hecht, Arnold H.	Herzberg, Ernst	Hohner, Otto A.
Hecht, Gerhard	Herzberg, Hans R.	Hollasch, Edward E.
Hecht, Henry R.	Herzfeld, Herbert A.	Holsten, Herbert N.
Hecht, Rolf G.	Herzog, Harry	Holterhoff, Hans A.
Heckscher, Helmut	Hesekiel, Kurt	Holton, Edgar H.
Hecksher, Henry D.	Hess, Albert G.	Holzer, Ernest Jacob
Heesch, Peter	Hess, Eric	Holzer, Frederick
Heichelheim, Sigmund	Hess, Ludwig	Hons, Henry A.
Heid, Justin A.	Hess, William W.	Hopf, Fritz J.
Heidemann, Karl E.	Hesse, Gottfried	Horn, George
Heidemann, Karl G.	Hesslein, Paul S.	Horn, John H.
Heilbron, Eric	Heuman, John	Horn, Walter W.

Hornung, Godfrey J.	Jungnitsch, Roland E.	Kayser, Ernest W.
Horstmann, Harry	Kahn, Erich	Kehl, Fred G.
Horwitz, Ralph	Kahn, Ernest A.	Kehrer, Henry P.
Horwitz, Ralph E.	Kahn, Ernest Otto	Kellen, Konrad
Howard, Fred	Kahn, Frank J.	Kellerman, Rudolph N.
Hunger, Rolf	Kahn, George Jacob	Kerman, Otto P.
Hunter, John F.	Kahn, Harry	Kessler, Gunther K.
Hurst, John W.	Kahn, Harry I.	Kessler, Hans T.
Ickert, Heinz	Kahn, Heinz M.	Kienle, Hans A.
Iglauer, Hanns S.	Kahn, Herbert	Kirchberger, Fred A.
Illfelder, Bernhard	Kahn, Stephen M.	Kirchheimer, Erich
Immerwahr, Henry R.	Kaiser, Ernest L.	Kirk, Ernest H.
Intemann, Alfred W.	Kalm, Ernest	Kirschbaum, Alfred F.
Irwig, Harry	Kann, Edgar W.	Kirschberger, Joe Henry
Isenberg, Ernest S.	Kann, Jules	Kittstein, Karl, Jr.
Isler, Herbert A.	Kann, Walter	Kittstein, Nicholas C.
Isler, Werner	Kant, Hans G.	Klatte, Karl F.
Isserman, Manfred A.	Kaplan, Harold N.	Klauber, Roger J.
Jacob, Bruno F.	Kappel, Albert D.	Klee, Henry D.
Jacob, Ernest L.	Karlsruher, Gerhard	Kleikamp, Herman G.
Jacob, Hermann	Karr, Howard H.	Klein, Arthur
Jacob, Norbert	Karter, Alex	Klein, Herbert D.
Jacobi, Heinrich P.	Kaskell, Peter H.	Klein, Herbert H.
Jacobi, Kurt E.	Katz, Albert C.	Klein, Kurt
Jacobs, Harry A.	Katz, Gerald S.	Klein, Max L.
Jacobs, Henry	Katz, Jack	Kleinberger, Kurt
Jacobs, Kurt R.	Katz, Leo	Kleinert, Carl J.
Jacobsen, Henry B.	Katz, Walter J.	Kleinfeld, Immanuel
Jacobsohn, George P.	Katz, Warner W. K.	Klestadt, Helmut
Jacobson, Henry	Katz, William R.	Klotz, Herbert W.
Jacoby, Arthur	Katzenstein, Alfred	Kluge, John W.
Jacoby, Henry R.	Katzenstein, William B.	Knauth, Otto W.
Jacoby, Rolf	Kauffmann, Harry	Knisbacher, Max
Jaeger, Erhard C.	Kauffmann, Siegmund	Knoblauch, Herbert J.
Jaffray, Ernst A.	Kaufman, Ernest	Knoechel, Erwin J.
Jahnigen, Fredrick W.	Kaufman, Harry S.	Knohl, Herbert
Jansen, Henry J.	Kaufman, Kurt W.	Knuepfer, Dieter C.
Jasen, Kurt F. Y.	Kaufman, Rudolph	Kober, Werner D.
Jasiek, Paul Hugo	Kaufman, Walter	Kobrak, Helmut P.
Jastrow, Paul W.	Kaufmann, Fred	Koch, Albert C.
Jellin, Curt	Kaufmann, Fred D.	Koch, Ewald
Jessel, Walter	Kaufmann, Herbert	Koch, Herbert H.
Jochum, Carl P.	Kaufmann, Herbert O.	Koch, Walter H.
Joelson, David	Kaufmann, Kurt	Kochler, Herman R.
Johnson, Hans V.	Kaufmann, Walter A.	Koehnke, Hans F. W.
Jonas, James	Kaufmann, Walter C. H.	Kohlhagen, Werner S.
Joost, Horst K.	Kaufmann, Walter H.	Kohlman, Herman
Joseph, Ernest A.	Kaunitz, Jurgen	Kohn, Solly
Joseph, Ralph H.	Kay, George Y.	Kohner, Willy
Juelich, Henry H.	Kay, Jean	Kolb, Eugene J.
Jung, Richard H.	Kay, John Lewis	Kolb, Guenther

Koller, Henry W.
 Kolmar, Hanns H.
 Koopman, Jack
 Koppel, Joseph
 Koppel, Richard U.
 Korf, Kurt F.
 Kornfeld, Alfred H.
 Korngold, Henry
 Kosse, Gunter
 Kosterich, Siegbert
 Kostrich, Max
 Kraemer, Fritz G. A.
 Kramarsky, Bernhard
 Kramer, Erich W.
 Kramer, Siegfried M.
 Kramer, William C.
 Kraus, Herbert
 Kraus, Max W.
 Krause, Robert L.
 Krause, William B.
 Kreischer, Edmund W.
 Kremnitzer, Ernest G.
 Krempel, Jans A.
 Krepper, Joseph R.
 Krieger, Henry N.
 Kriwer, Robert E.
 Kroh, Herman H.
 Kron, Walter V.
 Krug, Walter W.
 Kruszewski, Charles H.
 Kuehn, John W.
 Kugelmann, Kurt
 Kuhn, Helmut A.
 Kuhn, Ralph Erich
 Kuhn, Lothar P.
 Kuhns, John P.
 Kulkens, William B., Jr.
 Kunreuther, William M.
 Kunzel, Siegfried G.
 Kupferschmidt, Alfred
 Kurnik, Horst
 Kurschner, Hans G.
 Kurth, Hanns G.
 Kurzman, Pincus
 Kutter, Rudolph L.
 Laarkamp, Bernard C.
 Lamm, George L.
 Land, Hans Alan
 Landauer, Henry
 Landauer, Ulrich E.
 Landauer, Walter A.
 Landis, John M.
 Landman, Otto E.
 Lane, Kenneth J.
 Lane, Walter Werner
 Lang, Herman L.
 Lange, Jurgen C.
 Lange, Rudolph C.
 Lansing, Eric E.
 Lanson, Gunther
 Laredo, Joseph Arnold
 Lau, Alfred A.
 Laub, Lothar N.
 Laudien, Kurt A.
 Lauer, Peter H.
 Laury, George H.
 Lawson, Eric
 Lea, Henry A.
 Lebrecht, Curt M.
 Lee, Sidney
 Lee, Walter
 Leeds, Harold
 Leeds, Robert S.
 Lehmann, Charles H.
 Lehmann, Hans
 Lehmann, Ludwig
 Lehmann, Walter J.
 Lehmann, Wolfgang J.
 Lehnberg, Werner
 Leikin, Paul
 Leipzig, Walter
 Leissner, Erwin
 Leiter, Steven Max
 Lekisch, Karl P.
 Lemel, Henry W.
 Lenard, Claude P.
 Lenk, Walter E.
 Lenovits, Nicholas
 Lensen, George A.
 Leonard, Walter
 Leonberger, Karl
 Leppek, Harry A.
 Lert, Peter J.
 Leser, Paul W.
 Lesser, Kurt
 Leven, Hans
 Levi, Berthold
 Levi, Heinz
 Levi, Irving
 Levi, Jack
 Levi, Kurt
 Levi, Peter
 Levi, William
 Levor, Henry
 Levy, Edward
 Levy, Fred
 Levy, Jack
 Levy, Kurt H.
 Levy, Leo
 Lewald, Werner
 Lewenz, George F.
 Lewkowicz, Martin Max
 Lewy, Stephan Heinz
 Liebenstein, Erick
 Lieberman, Gerald
 Lieberwirth, Alfred M.
 Liebhold, Martin O.
 Liebig, Gustav A.
 Liebmann, Felix
 Liedholz, Gerhard A.
 Liepold, Walter
 Light, Oscar P.
 Linden, Walter M.
 Lindner, John H.
 Linn, Rolf N.
 Lion, Curtis
 Lion, Stephen C.
 Lipman, Eric Marcus
 Lipps, Henry A.
 Lipton, Walter K.
 Littman, Edward Hans
 Lob, Erich M. W.
 Lob, Werner
 Loeb, Frederick M.
 Loeb, Kurt
 Loeb, Max
 Loeb, Walter
 Loeb, Willie
 Loeffler, Erwin P.
 Loeser, Hans F.
 Loeser, Paul, Jr.
 Loew, Ernest M.
 Loewenbaum, George W.
 Loewensberg, Joseph
 Loewenstein, Ernest L.
 Loewenstein, John A.
 Loewenstein, John Hans
 Loewenstein, Karl J.
 Loewenstein, Walter
 Loewenthal, John
 Loewenthal, Kurt Jakob
 Lohnberg, Fred M.
 Loose, Gerhard

Lorch, Siegbert
 Lord, Harry S.
 Loring, Karl H.
 Low, Ernest
 Lowe, Walter J.
 Lowell, John Howard
 Lowen, Henry
 Lowenstein, Dyno
 Lowenstein, Harry
 Lowenstein, Max S.
 Lowenstein, Paul
 Lowenstern, Henry
 Lownds, John G.
 Lublin, Jack
 Lubow, Ralph
 Lubran, Walter H.
 Luchs, Alfred
 Lucke, Herbert H.
 Ludwig, Robert
 Lunser, Herbert S.
 Lustig, Peter
 Lutz, Fred C.
 Lychenheim, Heinz
 Maas, Henry J.
 Maas, Julius J.
 Madauss, Hans
 Madison, Gerald C.
 Maebert, E. Walter
 Magnus, Kurt
 Mahler, Herbert
 Mahler, Ludwig
 Mahlgut, Erich P.
 Maier, Manfred
 Maier, Martin
 Mainczyk, Steven
 Malsh, Henry E.
 Malsh, William R.
 Malter, Henry
 Malzer, Arnold
 Mamsbach, Alfred H.
 Mandel, Harold G.
 Mandel, Siegfried
 Mankiewicz, Don M.
 Mankin, Paul A.
 Mann, Frank F.
 Mann, Harold O.
 Mann, Klaus
 Manne, Charles
 Mannheimer, Ernst
 Marck, Louis
 Marcus, Fred W.
 Marcus, Kurt Erwin
 Marcus, Rudolf
 Marcuse, Henry E.
 Marechal, Hans H.
 Mark, Henry
 Mark, Joseph P.
 Markheim, Jack J.
 Markus, Heinz
 Marshall, Fred
 Martensen, John F.
 Martin, Arthur
 Martin, Charles A.
 Martin, Richard
 Marx, Ernest L.
 Marx, Harry Guenter
 Marx, Immanuel
 Marx, Walter David
 Marx, Walter Mathias
 Mason, Henry L.
 Masson, Harry J.
 Mathews, Frank
 Matlaw, Myron
 Matrian, Herman L.
 Maul, Alfred
 May, Robert L.
 Mayer, Bernhard A.
 Mayer, Charles F.
 Mayer, Claus
 Mayer, Ernest D.
 Mayer, Erwin S.
 Mayer, Hans (32519748)
 Mayer, Hans (32869111)
 Mayer, Klaus
 Mayer, Leon
 Mayer, Louis
 Mayer, Michael G.
 Mayer, Paul A.
 Mayer, Rolf J. F.
 Mayer, William F.
 Mayerhauser, Carl E.
 Meier, Edgar
 Meier, Hans J.
 Meier, Leopold J.
 Meier, Werner J.
 Meinstein, Siegfried
 Meissner, Hans
 Melford, Walter R.
 Melinger, Paul
 Mendels, Herman
 Mendelsohn, Paul
 Mendheim, John M.
 Menke, Walter E.
 Menken, John J.
 Mensching, Rolf
 Menz, Frederick
 Merel, Alfred
 Merkin, Gerson I. H.
 Merrill, John C.
 Merritt, Wade H.
 Mertens, Theodore
 Merton, Richard G.
 Merz, Robert H.
 Messinger, Fred
 Metzger, Eric J.
 Meyer, Alfred G.
 Meyer, Christian W.
 Meyer, Fred A.
 Meyer, Frederic G.
 Meyer, Gerald
 Meyer, Helmut W. J.
 Meyer, Herbert
 Meyer, Herbert H.
 Meyer, Herbert R.
 Meyer, Kurt
 Meyer, Max
 Meyer, Theodore O.
 Meyerhoff, Erich
 Meyerhoff, Hans
 Meyersberg, Charles H.
 Meyrose, William C.
 Michael, Walter O.
 Michaelis, Edgar
 Michaels, Rudolf H.
 Michau, Werner T.
 Michel, Ernest J.
 Michel, Frederick J.
 Michel, Peter R.
 Michel, Werner E.
 Midener, Walter
 Miller, Albert W.
 Miller, Carl O.
 Miller, Gerd
 Miller, Lothar H.
 Miller, Max
 Mittelberger, Ernest G.
 Moch, Franz
 Moellerich, Harry
 Mohr, Eric A.
 Mohr, Henry A.
 Monasch, Walter J.
 Mond, Henry I.
 Monroe, Earl K.

Moore, Ernest J.	New, Alfred	Ostwald, Arnold
Moos, Richard	Newman, Ralph G.	Ottenbacher, Rudolph
Moosmann, Charles A.	Newton, Charles M.	Otto, Frank P.
Morgenstern, Werner H.	Newton, Harvey P.	Otto, Herbert A.
Moritz, Werner	Niebergall, Fred	Otto, Ingolf H. E.
Mosbacher, Stephen S.	Nightingale, Alfred	Otto, John P.
Mosback, Frank T.	Nilson, Nils C.	Owen, William J.
Mosblech, Arnold W.	Nitka, Rolf Udo	Paepcke, Eric
Mosenthal, John W.	Noether, Gottfried E.	Palm, Herbert L.
Moser, Herbert	Noller, Walter A.	Papiermeister, Joseph
Moser, Kurt	Nordlinger, Walter	Pappenheimer, Claus
Moses, Hans	Norman, Henry J.	Parker, Victor
Moses, Jack	Norman, Werner H.	Patheiger, Frederick C.
Mosler, Claude L.	Norrington, Fred S.	Paul, Alfred
Mosler, Rudolph L.	Norton, Henry	Pawlak, Hans A.
Moss, Warren P.	Nossbaum, John J.	Pawłowski, Reinhold K.
Motell, Curt	Nothmann, Rudolf S.	Pecoroni, John M.
Motulsky, Claus	Nova, Fritz	Peisak, Herbert A.
Mueller, Alfons	Noymer, Ernest A. A.	Peisker, Herbert E.
Mueller, Carl	Nussbaum, Eric	Penham, Daniel F.
Mueller, Frank H.	Nussbaum, Fritz S.	Perls, Frank R.
Mueller, John B.	Nussbaum, Norman	Perrattone, Pierre L.
Mueller, Robert H., Jr.	Nussbaum, Ralph	Peters, Werner M.
Muller, Henry	Oberhauser, Anton	Petsch, Rigoletto
Munch, Helmut G.	Oberlander, Bernhard	Peuler, Heinz O.
Mysior, Arnold L.	Oberlander, Henry J.	Pfeifer, Robert D.
Nachman, Lothar E.	Odendahl, Ferdinand K.	Picard, Claude M.
Nacke, Claus K.	Oechsle, Hans P.	Pick, Gerard
Nagel, Walter	Oelze, Carl W.	Pilz, Walter P.
Nagel, Walter J.	Ohlrogge, Frederick	Pinner, Karl R.
Nahm, Albert	Ohringer, Joachim	Piper, Henry C. S.
Nahrendorf, Richard O.	Olden, Edwin G.	Plaut, Albert S.
Namuth, Hans H.	Opel, Kaspar F. M.	Plotke, Gunther Jerry
Nash, Peter H.	Oppenheim, Felix	Podhorzer, Werner H.
Nash, Warner S.	Oppenheim, Harold A.	Podolski, Gerald A.
Nathan, Eric	Oppenheim, Larry L.	Pokel, Ernest A.
Nathan, Henry C.	Oppenheim, Leopold	Polia, John A.
Naumann, Manfred	Oppenheim, Ludwig T.	Popper, Alfred
Nellhaus, Richard E.	Oppenheim, Rudolph	Portje, Paul R.
Nelson, Hans G. E.	Oppenheimer, Alfred	Pos, Edgar J.
Netter, K. Fred	Oppenheimer, Arnold F.	Posen, Warner
Neu, Werner F.	Oppenheimer, Fred M.	Posner, Paul H.
Neuberger, Leo	Oppenheimer, Gerard	Preminger, Alexander
Neuburger, Kurt	Oppenheimer, Gideon H.	Pressburger, Rudolf
Neuhaus, Kurt	Oppenheimer, Jules O.	Preuss, Peter P.
Neuman, Ernst	Oppenheimer, Max	Pringsheim, Peter E.
Neumann, Fred S.	Oppenheimer, Werner F.	Rabold, Karl H.
Neumann, Joseph	Orbach, Henry	Racker, Wilfred H.
Neumann, Kurt	Ortmann, Erik J.	Rainier, Michael R.
Neuss, Henry	Oster, Harry	Rall, Arthur
Neuwirth, David O.	Oster, Joseph	Randon, Claus P.

Ranis, Ludwig	Rodes, Toby E.	Rueggeberg, Werner
Ranke, Hans O.	Roetter, Dietrich O. K.	Ruelf, Fred
Rapp, Walter	Rogers, Theodore	Ruhrold, Carl H.
Rapp, Walter H.	Rogge, Herman	Rundt, Stefan J.
Rauner, Edgar L.	Rohlfss, Bruno O.	Rusch, Peter J.
Rawson, Ralph	Rohrmann, Charles F.	Sailer, William J.
Rebhan, Salo	Romeiss, Erwin J.	Sakheim, George A.
Reck, Max F.	Ronald, William P.	Salm, Peter
Reed, Curt	Roos, Eric	Salman, Aron
Reed, Walter E.	Ropshaw, Fernando E.	Salomon, Ernest
Regensteiner, Max O.	Rose, Werner	Salomon, Martin
Reher, Sven H.	Rosenberg, Albert G.	Salzmann, Raphael H.
Reiche, Ludwig P.	Rosenberg, Howard	Sampson, Alfred H.
Reinach, Carl K.	Rosenberger, William R.	Samuel, Henry A.
Reinemund, Otto B.	Rosenfeld, Herbert	Sander, Kurt
Reinhardt, George	Rosengart, Erwin	Sander, Nicholas H.
Reinhold, Herman	Rosenhaupt, Hans W.	Sanderman, Fred A.
Reinsberg, Harry	Rosenow, Kurt	Sanders, Eric A.
Reitzes, Dietrich C.	Rosenstern, Franz J.	Sanders, Ernest H.
Remak, John H.	Rosenstern, Klaus	Sands, Edgar W.
Renberg, Guenther	Rosenthal, Ernest	Sarstedt, Frederick W.
Rentner, Gerhard A.	Rosenthal, Felix R.	Saunders, Jacques J.
Reuther, John A.	Rosenthal, Fred J.	Saur, Francis A.
Reynolds, Edgar M.	Rosenthal, Rudy E.	Sawady, Herman
Rhee, Lawrence L.	Rosenwald, Eric	Schaal, Henry D.
Rheinstein, Ludwig	Rosenwald, Fred	Schacht, Joachim
Rice, Hans Gustav	Rosenwald, Henry M.	Schaefer, Gerard
Rice, Harry H.	Rosenwald, Henry S.	Schaefer, Howard
Richards, Robert W.	Ross, Alfred	Schaefer, Jack H.
Richter, Ernest F.	Ross, Eric F.	Schaefer, Robert G.
Richter, Frank K.	Ross, Gus M.	Schaeffer, Theodore W.
Richter, Fred P.	Ross, Harry A.	Schafer, Karl H.
Richter, Kurt M.	Rostock, Gunther H.	Schafer, Mark S.
Riedel, Rudie	Roth, Herman	Schaper, Ernest
Riedle, Walter	Roth, Joseph	Schardt, Henry P.
Riemer, Hanns J.	Rothman, John	Scharmer, Walter J.
Ries, Ernest M.	Rothschild, Adolf	Scheeper, Helmuth H.
Ries, George	Rothschild, Ernst L.	Scheerschmidt, Gunter
Riesenfeld, Ernest D.	Rothschild, Fred	Scheffer, Theodore
Rieser, William H.	Rothschild, Richard	Scheper, Walther
Ripp, Herbert	Rothschild, Robert G.	Scheuer, Paul J.
Rittmann, William	Rothschild, Walter	Scheuer, William S.
Robiczek, Henry A.	(31052413)	Scheuffle, Hans F.
Robinow, Franz G. W.	Rothschild, Walter	Schick, Leonhard
Robinow, Wolfgang F.	(33719491)	Schieren, Kurt
Roche, Paul C.	Rothschild, Walter H.	Schiff, Thomas
Rockson, John George	Rotszyl, Stephan S.	Schild, Martin
Rodell, Fred	Rowe, Fred M.	Schildmann, Henry
Rodell, Jerome W.	Rowen, Fritz	Schilling, Falko M.
Roder, William E.	Ruben, Ernest	Schindler, Frederick N.
Rodes, John E.	Rudas, Hans J.	Schindler, Herbert

Schlanger, Alfred H.	Schwartz, John	Silten, Max H.
Schlauersbach, Adam	Schwarz, Albert B.	Silton, Gerald G.
Schleich, Henry G.	Schwarzer, William W.	Simon, Ernest
Schlesinger, Bernd G.	Schwarzkopf, Bernhard	Simon, Ernst
Schlesinger, Eric M.	Schwarzkopf, Erich	Simon, George A.
Schlesinger, Gerald	Schwarzwaelder, Dietrich	Simon, Helmut A.
Schlesinger, Herbert	Schwenk, Walter	Simon, Hermann E.
Schlesinger, Manfred	Schwilling, Leo F.	Simon, Martin S.
Schlesinger, Thomas O.	Schwisow, George	Simon, Walter M.
Schlieper, Gerrit	Scolney, Walter J.	Simon, Werner T.
Schloemp, Bruno G. W.	Seaback, Horace R.	Simon, William
Schloss, Bert P.	Sears, Henry	Sinauer, Ernst M.
Schluesselberg, Henry	Seckel, Paul B.	Singer, Sidney
Schmahl, Horace W.	Seemann, Henry W.	Sinzheimer, Hans S.
Schmid, Hans W.	Seewald, Walter J.	Sippel, Gerhardt J.
Schmidt, Bruno W.	Seidel, Manfred F.	Skolnik, Harold T.
Schmidt, George C.	Seidlin, Oskar	Skolnik, James I.
Schmidt, Gerhardt R.	Seidlitz, Walter K.	Skovron, Alfred
Schmidt, Gerlot W.	Seligmann, Hermann	Slade, John H.
Schmidt, Walter L.	Seligson, Walter R.	Smietana, Joe
Schmitt, Hans A.	Sell, Carl M.	Smith, Karl G.
Schnaittacher, Fritz	Selling, Martin I.	Smith, William
Schneider, John F.	Selton, Walter J.	Soberheim, Rudolf B.
Schocken, Theodore	Semon, Gerard A.	Soldinger, Herman
Schoeman, Walter G.	Seymour, Earl F.	Solmssen, Harold K.
Schoeppler, Otto, Jr.	Sharon, Gerhard S.	Somers, Gerald
Schollmeyer, Kurt	Shaw, Gerald	Somers, Hans P.
Schonbach, Leonard	Shearer, Paul S.	Somers, John R.
Schott, Werner S.	Sheeman, Herbert F.	Sommer, Richard
Schottenhamel, Max P.	Sheldon, Henry J.	Sondheim, Werner
Schrader, Guenther A.	Shellenberg, Robert N.	Sorgatz, Gustav A.
Schrager, Howard	Sheridan, Fred	Sowa, Otto
Schreier, William	Sherman, Charles L. S.	Spear, Hans N.
Schrenzel, Eugene P.	Sherman, Howard	Speer, Klaus
Schroeder, Dietrich	Shickman, Herman D.	Speiser, Theodore
Schuerlein, Karl B.	Shotland, Alex E.	Speyer, Gerard W.
Schuessler, Fred	Shyburgh, John A.	Spiegel, Henry W.
Schultze, Friedrich W.	Sichel, Kurt	Spiegel, Victor
Schulz, Thomas F.	Sichel, Rudolf D.	Spiessmacher, Carl F.
Schulze, Henry	Siegel, Carl A.	Spindler, Fritz
Schumann, Reinhold S.	Siegert, Henry G.	Spiro, Herbert J.
Schurich, Felix C.	Siegmann, Heinz O.	Spitzer, Robert W.
Schuster, Henry	Siegmann, Henry V.	Sponholz, Kuno A.
Schutzman, Julius	Siemer, Heinrich B.	Spritzer, Hermann
Schwab, Alfred	Sieradzki, Max	Sproesser, Nils A.
Schwab, Helmut F.	Siesel, Max	Sprung, Albert
Schwab, Henry	Siesel, Theodor	Stanton, Henry E.
Schwabe, Erwin	Sietas, Erich J.	Stark, Werner E.
Schwalbe, John	Sievers, Henry	Stave, Gunter R.
Schwalm, Horst R.	Silberberg, David D.	Stechert, Dietrich G.
Schwartz, Frank	Sill, Waldemar R. H.	Steen, Ernst

Steen, William J.	Strauss, Ernst S.	Tislowitz, Ernst L. K.
Stefen, William	Strauss, Frederick L.	Tobias, George
Stein, Bert	Strauss, Helmut	Toennies, Heinz A.
Stein, Joseph	Strauss, Jack	Traugott, Fritz J.
Stein, Kurt J.	Strauss, Jack L.	Trautmannsdorf, Francis
Steinacher, Gerald F.	Strauss, Karl Henry	Trautwein, Willy C.
Steinberg, Bert Herbert	Strauss, Karl W.	Trave, Horst B.
Steinberg, Gunther	Strauss, Max A.	Travers, Frederick F.
Steiner, Adolf	Strauss, Walter	Trefousse, Hans L.
Steiner, Carl T.	Strauss, Walter A.	Trepp, Samuel
Steiner, Henry H.	Strauss, Walter Benno	Treumann, Walter
Steinert, Carl E.	Strauss, Walter L.	Trier, Edgar L.
Steinfeld, Gerhard I.	Strohmeier, Alfons J.	Troendle, Ernest
Steinfeld, Manfred	Strombach, Karl H.	Tross, Ralph G.
Steinhardt, Walter	Stromer, Adolf F.	Trytell, Walter W.
Steinhauer, Julius	Strutt, John	Tuch, Hans N.
Steinmann, Paul W.	Sturm, Peter K.	Tuteur, Fred Leon
Stern, Fred	Suda, Felix	Ubben, John Harms
Stern, Guy	Sudekum, Lothar	Udelsman, Felix
Stern, Joe	Suesser, Alfons	Udhardt, Paul O.
Stern, Lothar	Suessmann, Emanuel	Uhlig, Richard W.
Stern, Otto	Sukey, Alfred G.	Ulmer, Hans H.
Stern, Richard Heinz	Sullivan, William M.	Unger, Sam M.
Stern, Siegfried	Sundheimer, Theodore	Unterman, Israel
Stern, Walter	Swert, Alfred J.	Urbach, Rudolf
Stern, William R.	Sylvester, Joseph E.	Ury, Richard F.
Sternberg, Frank	Taenzer, Erwin	Valic, Eugene V.
Sternberg, Frederick	Tannenberg, Richard J.	Valtin, Fred W.
Sternberg, Ralph	Tannhauser, John U.	Valtin, Ralph
Sternberg, Robert H.	Tarne, Eric P.	Van Dyk, Fred
Sternweiler, Henry W.	Tarsey (Tarschiisch),	Van Eyck, Peter
Steude, Robert H.	Alexandre R.	Van Hollander, Adolph
Stevens (Stern), John M.	Taylor, Ransom T.	Van Loon, Gerard Willem
Stevens, Fred	Tebrich, Harvey H.	Veitinger, Helmuth R.
Stevens, William Henry	Tebrich, John	Vendig, Alfred
Stiefel, Walter S.	Teichner, Hans H.	Venohr, William A.
Stiens, Carl H.	Teika, Ernest	Vicas, George A.
Stobe, Rudolph	Teitelbaum, Harry	Vodin, Ulrich G.
Stoll, Charles	Thalhammer, Joseph	Voehl, Joseph
Stone, Frederick A.	Thees, Alfred N.	Vogel, Alfred J.
Stone, Sidney	Theune, Herbert H.	Vogel, Berthold
Stone, Walter	Thiemecke, Gert	Vogel, Hans W.
Storbeck, Herbert J.	Thierfelder, Helmut E.	Vogel, Harold H.
Storbeck, Herman C.	Thoma, August	Vogel, Werner H.
Strange, Joseph L., Jr.	Thomforde, Henry J.	Vogelstein, Wolfgang H.
Strate, Paul H.	Thompson, Sidney G.	Vogl, Adelbert
Straus, Irwin Y.	Thormann, Gerard C.	Vogt, William
Strauss, Wolf J.	Thormann, Wolfgang E.	Voigt, Erich G.
Strauss, Alfred	Thron, Wolfgang J.	Vollert, Carl A. B.
Strauss, Artie	Tidemann, Karl W.	Vollweiler, Henry V.
Strauss, Ernest N.	Tiemann, Arnold H.	Von Bothmer, Bernhard

Von Eckardt, Wolfgang	Weimersheimer, Samuel	Wirth, Paul O.
Von Elbe, Joachim H. E.	Weinberg, Lothar L.	Wirth, Werner K.
Von Fritz, Peter K.	Weinberg, Mendel	Witt, Fritz
Von Klemperer, Franz	Weinberger, Siegbert J.	Wittig, Werner R.
Von Klemperer, Klemens	Weingartner, Henry W.	Wittkugel, Karl E.
Von Mach-Brandt, William	Weinheimer, Herman	Woerner, Eric A.
Von Schlieben, Hans G.	Weinschel, George	Wohl, Henry
Voss, Ernest	Weinstein, Charles G.	Wohlfeiler, Max
Wachtel, Hans J.	Weis, Anton	Wolf, Frederick
Wagner, Edmund I.	Weis, Arthur	Wolf, Gunther J. M.
Wagner, Erich R.	Weiss, Arnold H.	Wolf, Harold H.
Wagner, John	Weiss, Edward A.	Wolf, Henry J.
Wagner, Walter W.	Weiss, Rudi	Wolf, Ludwig
Wahl, John R.	Weiss, William W.	Wolf, Peter M.
Walber, John W.	Weissbart, Franz J.	Wolfe, Warner M.
Wald, Max	Weitz, John H. W.	Wolfes, Gerald H.
Wallace, Ingvar A.	Weizenkorn, Paul J.	Wolff, Fred G.
Wallach, Ernest (35144719)	Wells, Henry J.	Wolff, Hans M.
Wallach, Ernest (36850011)	Wenzel, George	Wolff, Norbert
Wallach, Frederick	Werder, Horst H.	Wolff, Peter L.
Wallach, Kurt E.	Werner, Gunther A.	Wolff, Walter C.
Wallenberg, Hans	Werner, Hans	Wolff, Walter G.
Wallenberg, Lesser H.	Werner, Victor E.	Wolfson, Henry A.
Waller, Herbert H.	Wertheim, Alfred	Wormser, Stephen P.
Waller, Walter J.	Wertheim, Joseph H.	Wortman, Lothar
Walter, Werner G.	Wertheimer, Frederick	Wunder, William O.
Wanner, Maximilian	Wertheimer, Manfred	Wynder, Ernest L.
Ward, Curtis G.	Werther, Erwin W.	Yost, Henry John
Waring, Heaton M., Jr	Wesley, Fred	Young, George
Warner, Adolphe J.	Wesley, Max G.	Young, Henry O.
Warner, Winston P.	Wessely, Harold P.	Young, Martin
Warnke, Uwe Jens C.	Westemeier, Franz X.	Zacharias, Heinz
Wartenberg, George H.	Weston, Charles	Zahler, Max
Wartenberg, Rolf	Weyl, Peter K.	Zander, Fred R.
Wassermann, Felix E.	Wheeler, Frank M.	Zanders, Herman
Wassermann, Kurt	Wiederhold, Hermann	Zappler, Murray
Watson, Conrad J.	Wieners, Joseph F.	Zatzkis, Joseph
Weber, Emil H.	Wietepsky, Erwin	Zeile, Robert C.
Weber, George	Wild, Ignatz	Zeyen, Otto G.
Weber, John F.	Wilkow, William	Ziegler, Gus
Weber, Richard G. S.	Willms, John H.	Ziegler, William
Wege, Hans F.	Willner, Philipp	Ziegler, William F.
Weidenreich, Peter H.	Wilton, John H.	Zimmer, Bernard J.
Weil, Eric L.	Winchester, Leonard J.	Zimmer, William J.
Weil, Ernest E.	Windmoeller, Henry F.	Zimmerman, Kurt
Weil, Ernest L.	Winkler, Richard E.	Zinner, Philip
Weil, Joseph	Winkler, Willi K.	Zorek, John H.
Weil, Rolf	Winn, Eric E.	Zucker, Adolph D.
Weiler, Albert G.	Winter, Eric M.	Zumbroich, Herman, Jr.
	Winter, Joseph A.	Zuntz, Michael
	Winzen, John P.	Zweig, Gunter
	Wirth, Otto	Zweig, Michael H. W.

*Ötven Ritchie-fiú, akik életüket veszítették**a második világháborúban*

Andersen, Peter H.	Gaertner, Bernard	Maas, Henry J.
Andrae, Robert W.	Goeltzer, Wolf D.	Mandelbaum, Walter
Arsenault, Raymond A.	Gottlieb, Fred	Mills, Benjamin W., Jr.
Balaber, Sidney	Gould, Robert G.	Mosbacher, Stephen S.
Bartal, Leslie	Gunther, Walter, Jr.	Peters, Peters Assad
Baum, Gerhard	Hasto, Victor J.	Popper, Kurt
Benoit, John B.	Held, Abraham	Robinow, Franz G. W.
Bentley, Robert D.	Herring, Albert C., Jr.	Rogge, Herman
Collette, Jack Travis	Jacobs, Kurt R.	Rosenfeld, Edward L.
Corneliussen, Axel E.	Kalamaras, Vasilios J.	Rosenwald, Henry S.
Demetriou, Fotios D.	Kiever, Philip M.	Schlasinger, Larry S.
Des Marets, Herbert N.	Knock, Edward D.	Siebert, Herbert A.
Dussaq, Reginald	Kupferschmidt, Alfred	Sorbet, Reggie A.
Emanuel, Nick C.	Lacour, John M.	Stippich, Walter P.
Ermolieff, Nicholas	Lando, Lewis L., III	Zappler, Murray
Foth, Albert E.	Larick, Walter H., Jr.	Zumbroich, Herman, Jr.
Friede, Dittmar H.	Leveille, Charles	

BIBLIOGRÁFIA

- Abt, Karl W.: *A Few Who Made a Difference*. New York, Vantage Press, 2004.
- Agar, Herbert: *The Saving Remnant: An Account of Jewish Survival*. New York, Viking Press, 1960.
- Agassi, Judith Buber: *Jewish Women Prisoners of Ravensbrück: Who Were They?* Oxford, Anglia, One World Publications, 2007.
- Angress, Werner T.: „Belgium: In the Field.” Nem publikált esszé, 1945.
- *Between Fear & Hope: Jewish Youth in the Third Reich*. New York, Columbia University Press, 1988.
- „Early Memories.” Nem publikált esszé, 1946.
- *Witness to the Storm: A Jewish Journey from Nazi Berlin to the 82nd Airborne, 1920–1945*. Durnham, NC, CreateSpace, 2012.
- Anzuoni, Robert P.: *The All American: An Illustrated History of the 82nd Airborne Division*. Atglen, PA, Schiffer Military History, 2001.
- Astor, Gerald: *A Blood-Dimmed Tide: The Battle of the Bulge by the Men Who Fought It*. New York, Donald I. Fine, 1992.
- Atkinson, Rick: *Ágyúdörgés alkonyatkor: A háború Nyugat-Európában, 1944–1945*. Ford. dr. Molnár György. Budapest, Gabo, 2015.
- Bailey, George: *Németek: Egy rögeszme története*. Ford. Liska Endre. Budapest, Európa, 2003.
- Bard, Mitchell G.: *Forgotten Victims: The Abandonment of Americans in Hitler's Camps*. Boulder, CO, Westview Press, 1994.

- Bauer, Christian: *The Ritchie Boys: A Film by Christian Bauer*. Tangram Productions, 2005.
- Bauer, Christian – Gopfert, Rebekka: *Die Ritchie Boys*. Hamburg, Germany, Hoffmann und Campe, 2005.
- Beevor, Antony: *Ardennek, 1944: Hitler utolsó játszmája*. Ford. Novák Gábor. Debrecen, Gold Book, 2015.
- *A D-nap: A Normandidéért vívott csata*. Ford. Novák Gábor. Debrecen, Gold Book, 2015.
- Bennett, David: *A Magnificent Disaster: The Failure of Market Garden, The Arnhem Operation September 1944*. Drexel Hill, PA, Casemate, 2008.
- Berben, Paul: *Dachau: The Official History 1933–1945*. London, Norfolk Press, 1975.
- Berenbaum, Michael: *The World Must Know: The History of the Holocaust as Told in the United States Holocaust Memorial Museum*. Boston, Little, Brown & Co., 1993.
- Blair, Clay: *Ridgway's Paratroopers: The American Airborne in World War II*. New York, Harper and Row, 1985.
- Blumenson, Martin: *The Patton Papers, 1940–1945*. New York, Da Capo Press, 1996.
- Boesch, Paul: *Road to Huertgen Forest in Hell*. Houston, TX, Gulf Publishing, 1962.
- Bradley, Omar: *A Soldier's Story*. New York, Henry Holt & Co., 1951.
- Bradley, Omar – Blair, Clair: *A General's Life*. New York, Simon & Schuster, 1983.
- Buber-Neumann, Margarete: *Under Two Dictators: Prisoner of Stalin and Hitler*. London, Pimlico, 2008.
- Brombert, Victor: *Musings on Mortality*. Chicago, University of Chicago Press, 2013.
- „Return to Omaha Beach.” *Princeton Alumni Weekly*, Jan. 26, 2005.
- *Trains of Thought: Memories of a Stateless Youth*. New York, W. W. Norton, 2002.
- Caddick-Adams, Peter: *Snow & Steel: The Battle of the Bulge, 1944–45*. New York, Oxford University Press, 2015.
- Cavender, Charles C.: „The 423 in the Bulge.” *The CUB*, November 1946.
- *The Memoirs of an Old Soldier*. Nem publikált.
- Chamberlin, Brewster – Feldman, Marcia (szerk.): *The Liberation of the Nazi Concentration Camps 1945*. Washington, D.C., U.S. Holocaust Memorial Council, 1987.

- Clary, Robert: *From the Holocaust to Hogan's Heroes*. Lanham, MD, Taylor Trade Publishing, 2001.
- Cohen, Roger: *Soldiers and Slaves: American POWs Trapped by the Nazis' Final Gamble*. New York, Alfred A. Knopf, 2005.
- Cohn, Frederick G.: *Signals: A Young Refugee's Flight from Germany in the Thirties*. Cornwall, Anglia, United Writers, 1990.
- Cole, Hugh M.: *The Ardennes: Battle of the Bulge*. Atlanta, GA, Whiteman Publishing, 2012.
- Dabringhaus, Erhard: *Klaus Barbie: The Shocking Story of How the U.S. Used This Nazi War Criminal as an Intelligence Agent*. Washington, D.C., Acropolis Books, 1984.
- Davie, Maurice R.: *Refugees in America: Report of the Committee for the Study of Recent Immigration from Europe*. New York, Harper & Brothers, 1947.
- Dawidowicz, Lucy S.: *Háború a zsidók ellen, 1933–1945*. Ford. Demény Eszter. Budapest, Múlt és Jövő, 2000.
- Dawson, Forrest W.: *Saga of the All American (82nd Airborne Division)*. Atlanta, GA, Albert Love Enterprises, 1946.
- Delaforce, Patrick: *The Battle of the Bulge: Hitler's Final Gamble*. Barnsley, Anglia, Pen & Sword Military, 2014.
- Diamant, Ann Redman – Diamant, Alfred: *Worlds Apart, Worlds United: A European-American Story – The Memoirs of Ann and Alfred Diamant*. Bloomington, IN, AuthorHouse, 2010.
- Dimont, Max I.: *Jews, God and History*. New York, Signet, 2004.
- Dulles, Allen W.: *The Craft of Intelligence: America's Legendary Spy Master on the Fundamentals of Intelligence Gathering for a Free World*. Guilford, CT, Lyons Press, 2006.
- Dwork, Deborah – van Pelt, Robert Jan: *Holocaust: A History*. New York, W.W. Norton, 2002.
- Edel, Leon: *The Visitable Past: A Wartime Memoir*. Honolulu, University of Hawaii Press, 2001.
- Edwards, Donald A.: *A Private's Diary*. Big Rapids, MI, D. A. Edwards, 1994.
- Eidelman, Robert M. (szerk.): *Ours to Fight For: American Jewish Voices from the Second World War*. New York, Museum of Jewish Heritage, 2003.
- Ellis, John: *Brute Force: Allied Strategy and Tactics in the Second World War*. New York, Viking, 1990.

- Farago, Ladislás: *Burn After Reading: The Espionage History of World War II*. New York, Walker and Co., 1961.
- Faubus, Orval Eugene: *In This Faraway Land: A Personal Journal of Infantry Combat in World War II*. Conway, AR, River Road Press, 1971.
- Feld, Nina Wolff: *Someday You Will Understand: My Father's Private World War II*. New York, Arcade Publishing, 2014.
- Ferguson, Niall: *Kissinger: 1923–1968: The Idealist*. New York, Penguin Press, 2015.
- Finnegan, John Patrick: *Military Intelligence*. Washington, D.C., Center of Military History, 1998.
- Fowle, Barry W. (szerk.): *Builders and Fighters: U.S. Army Engineers in World War II*. Fort Belvoir, VA, U.S. Army Corps of Engineers, 1992.
- Franklin, Joshua: „Victim Soldiers: German-Jewish Refugees in the American Armed Forces During World War II.” Szakdolgozat, Clark University, 2006.
- Frucht, Karl.: *A Statement of Loss: A Survival Report*. Bécs, Kremayr & Scheriau, 1992.
- „From the American Scene: We Were a PWI Team.” *Commentary*, Jan. 1, 1946.
- Fry, Helen: *Churchill's German Army*. Stroud, Gloucestershire, Anglia: History Press, 2007.
- Fry, Varian: *Surrender on Demand*. New York, Random House, 1945.
- Fussell, Paul: *The Boys' Crusade: The American Infantry in Northwestern Europe, 1944–1945*. New York, Modern Library, 2003.
- Gans, Manfred: *Life Gave Me a Chance*. Lulu, 2010.
- Gavin, James M.: *On to Berlin: Battles of an Airborne Commander 1943–46*. New York, Viking Press, 1978.
- Gilbert, James L. – Finnegan, John P.: *In the Shadow of the Sphinx: A History of Army Counterintelligence*. Washington, D.C., Hadügyminiszterium, 2005.
- Gilbert, Martin: *Auschwitz and the Allies: How the Allies Responded to the News of Hitler's Final Solution*. London, Michael Joseph Ltd., 1981.
- *Kristallnacht: Prelude to Destruction*. New York, HarperCollins, 2006.
- Goodwin, Doris Kearns: *No Ordinary Time: Franklin and Eleanor Roosevelt – The Home Front in World War II*. New York, Simon & Schuster, 1994.
- Grange, William: *Historical Dictionary of German Literature to 1945*. Lanham, MD, Scarecrow Press, 2010.

- Grossman, Atina: *Jews, Germans, and Allies: Close Encounters in Occupied Germany*. Princeton, Princeton University Press, 2007.
- Habe, Hans: *A Thousand Shall Fall*. New York, Harcourt, Brace, 1941.
- *All My Sins*. Sydney, Ausztrália, Australasian Publishing, 1957.
- Harran, Marilyn J. – Roth, John: *The Holocaust Chronicle*. Lincolnwood, IL, Legacy Publishing, 2007.
- Harrison, Marcie: *A Life Complete: The Journey of Manfred Steinfeld*. Magánkiadás, 2013.
- Hart, S. – Hart, R. – Hughes, M.: *The German Soldier in World War II*. Osceola, WI, MBI Publishing Co., 2000.
- Hazan, Katy: *Rescuing Jewish Children During the Nazi Occupation: OSE Children's Homes, 1938–1945*. Párizs, Somogy Editions D'Art, 2008.
- Helm, Sarah: *Ravensbrück: Life and Death in Hitler's Concentration Camp for Women*. New York, Doubleday, 2014.
- Heym, Stefan: *Keresztésvitézek*. Ford. Bányay Geyza. Budapest, Európa, 1964.
- Herzberg, Lillian Belinfante: *Stephan's Journey: A Sojourn into Freedom*. Baltimore, MD, PublishAmerica, 2003.
- Hirsh, Michael: *The Liberators: America's Witnesses to the Holocaust*. New York, Bantam Books, 2010.
- Hockley, Ralph M.: *Freedom Is Not Free*. Houston, TX, Brockton Publishing Co., 2000.
- Hodge, Deborah: *Rescuing the Children: The Story of the Kindertransport*. New York, Tundra Books, 2012.
- Hofmann, George F.: *The Super Sixth: History of the 6th Armored Division in World War II*. Nashville, TN, Battery Press, 2000.
- Houston, Donald E.: *Hell on Wheels: The 2d Armored Division*. New York, Ballantine Books, 1977.
- Huston, James A.: *Out of the Blue: U.S. Army Airborne Operations in World War II*. West Lafayette, IN, Purdue University Studies, 1972.
- Hutt, David: *The Boy Who Wore White Stockings: From Hitler's Austria to Patton's Third Army*. Kibworth Beauchamp, Anglia, Matador, 2013.
- Jason, Philip K. – Posner, Iris: *Don't Wave Goodbye: The Children's Flight from Nazi Persecution to American Freedom*. Westport, CT, Praeger, 2004.
- Jones, Alan W.: „Defense of St. Vith: A History of the 106th.” *The CUB*, Feb. 1948.
- Jones, Alan W., Jr. „The Operations of the 423rd Infantry.” Advanced Infantry Officers Course, Fort Benning, GA, 1949–1950.

- Kaplan, Marion A.: *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany*. New York, Oxford University Press, 1998.
- Karras, Steven: *The Enemy I Knew: German Jews in the Allied Military in World War II*. Minneapolis, MN, Zenith Press, 2009.
- Katonai Hírszerző Hadosztály, Háborús Részleg: *Order of Battle of the German Army, February 1944*. Uckfield, UK: Naval and Military Press, 2009.
- Kaufman, Isidor: *American Jews in World War II, Vols. I and II*. New York, Dial Press, 1947.
- Kirsch, Jonathan: *The Short, Strange Life of Herschel Grynszpa: A Boy Avenger, a Nazi Diplomat, and a Murder in Paris*. New York, Liveright Publishing, 2013.
- Klee, Ernst – Dressen, Willi – Riess, Volker: „*The Good Old Days*”: *The Holocaust as Seen by Its Perpetrators and Bystanders*. New York, Free Press, 1988.
- Koestlet, Arthur: *A Föld sötétedése*. Ford. Makovecz Benjamin. Budapest, Osiris, 1998.
- Krammer, Arnold: *Nazi Prisoners of War in America*. New York, Stein and Day, 1979.
- Koch, Oscar W. – Hays, Robert G.: *G-2 Intelligence for Patton*. Philadelphia, Whitmore Publishing, 1971.
- Kollander, Patricia – O’Sullivan, John: „*I Must Be Part of This War*”: *A German American’s Fight Against Hitler and Nazism*. New York, Fordham University Press, 2005.
- Lagano, William J.: *Ernst: Escaping the Horrors of the Nazi Occupation*. CreateSpace, 2010.
- Laqueur, Walter: *Generation Exodus: The Fate of Young Jewish Refugees from Nazi Germany*. Hanover, NY, Brandeis University Press, 2001.
- Lang-Slattery, Kathryn: *Immigrant Soldier: The Story of a Ritchie Boy*. Pacific Bookworks, 2014.
- Langworth, Richard (szerk.): *Churchill by Himself: The Definitive Collection of Quotations*. New York, PublicAffairs, 2008.
- Le Blanc, George J.: *History of Military Intelligence Training at Camp Ritchie*, 4. szám. Hadügyminisztérium Vezérkara, 1945.
- Lerner, Maximilian: *Flight and Return: A Memoir of World War II*. CreateSpace, 2013.
- Lewis, David (rendező és producer): *Manfred Steinfeld: Victim and Victor*. Dokumentumfilm, 2002.
- Loeser, Hans F.: *Hans’s Story*. Lincoln, NE, iUniverse, 2007.

- MacDonald, Charles B.: *A Time for Trumpets: The Untold Story of the Battle of the Bulge*. New York, William Morrow, 1985.
- Mandler, George: *Interesting Times: An Encounter with the 20th Century*. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 2002.
- McManus, John C.: *The Americans at Normandy: The Summer of 1944 – The American War from the Normandy Beaches to Falaise*. New York, Forge, 2004.
- *The Dead and Those About to Die: The Big Red One at Omaha Beach*. New York, NAL Caliber, 2014.
- Megellas, James: *All the Way to Berlin: A Paratrooper at War in Europe*. New York, Ballantine Books, 2003.
- Melchior, Ib.: *Case by Case: A U.S. Army Counterintelligence Agent in World War II*. Novato, CA, Presidio Press, 1993.
- Miller, Edward G.: *A Dark Bloody Ground: The Hürtgen Forest and the Roer River Dams, 1944–45*. College Station, TX, Texas A&M University Press, 1995.
- Moore, Deborah Dash: *GI Jews: How World War II Changed a Generation*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2004.
- Morse, Arthur D.: *While Six Million Died: A Chronicle of American Apathy*. New York, Random House, 1968.
- Nagorski, Andrew: *Hitlerland: American Eyewitnesses to the Nazi Rise to Power*. New York, Simon & Schuster, 2012.
- Neitzel, Sonke – Welzer, Harald: *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying*. New York, Alfred A. Knopf, 2012.
- Neurath, Paul Martin: *The Society of Terror: Inside the Dachau and Buchenwald Concentration Camps*. Boulder, CO, Paradigm Publishers, 2005.
- Nibley, Hugh – Nibley, Alex: *Sergeant Nibley: Memories of an Unlikely Screaming Eagle*. Salt Lake City, UT, Shadow Mountain, 2006.
- Nordyke, Phil: *Put Us Down in Hell: The Combat History of the 508th Parachute Infantry Regiment in World War II*. Historical Ventures, 2012.
- Oppenheimer, Max, Jr.: „Camp Ritchie and American Military Combat Intelligence.” U.S. Hadseregének Hírszerzési Központja, Fort Huachuca, AZ, é.n.
- *An Innocent Yank at Home Abroad: Footnotes to History 1922–1945*. Manhattan, KS, Sunflower University Press, 2000.
- Parker, Danny S.: *Battle of the Bulge: Hitler’s Ardennes Offensive, 1944–45*. Philadelphia, Combined Books, 1991.

- Penslar, Derek J.: *Jews and the Military*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2013.
- Perl, William R.: *Operation Action: Rescue from the Holocaust*. New York, Frederick Ungar Publishing, 1979.
- Persons, Benjamin S.: *Relieved of Command*. Manhattan, KS, Sunflower University Press, 1997.
- Petterchak, Janice: *A Legacy of Style: The Story of Shelby Williams Industries*. Rochester, IL, Legacy Press, 2000.
- Pogue, Forrest C.: *U.S. Army in World War II: European Theater of Operations*. Washington, D.C., Hadügyminisztérium, 1954.
- Pressman, Steven: *50 Children: One Ordinary American Couple's Extraordinary Rescue Mission into the Heart of Nazi Germany*. New York, Harper, 2014.
- Render, Chuck – Brandstetter, Frank M.: *Brandy: Portrait of an Intelligence Officer*. Oakland, OR, Red Anvil Press, 2007.
- Riva, Maria: *Marlene Dietrich*. New York, Alfred A. Knopf, 1992.
- Rooney, Andy: *My War*. New York, Random House, 1995.
- Rosbottom, Ronald C.: *When Paris Went Dark: The City of Light Under German Occupation, 1940–1944*. New York, Little, Brown & Co., 2014.
- Ryan, Cornelius: *Messze volt a híd*. Ford. Félix Pál. Budapest, Európa, 1982.
- *A leghosszabb nap. 1944. június 6.* Ford. Révfy Tivadar. Budapest, Európa, 1985.
- Sayen, John: *Battle Orders: U.S. Army Infantry Divisions 1944–45*. New York, Osprey Publishing, 2007.
- Sayer, Ian – Botting, Douglas: *America's Secret Army: The Untold Story of the Counter Intelligence Corps*. London, Grafton Books, 1989.
- Schneider, Gertrude: *Journey into Terror: The Story of the Riga Ghetto*. New York, Ark House, 1979.
- Schreiber, Gerhard – Stegemann, Bernd – Vogel, Detlef: *Germany and the Second World War, Volume III*. Oxford, Clarendon Press, 1995.
- Schwabe, Klaus: „American Occupation Experiences in Aachen before Germany's Surrender.” Aachen (Németország) Történeti Társaság, az *Aachener Geschichtsvereins különszáma*, 2000.
- Scrase, David – Mieder, Wolfgang (szerk.): *The Holocaust Personal Accounts*. University of Vermont Center for Holocaust Studies, 2001.
- Selling, Martin I.: *With Rancor and Compassion: The Memoirs of a Jew Who Thought He Was a German*. New York, Vantage Press, 2003.

- Sevareid, Eric: *Not So Wild a Dream*. New York, Knopf, 1946.
- Steinfeld, Manfred: *Awards & Memories 1938–2013*. Magánkiadás, 2013.
- Stern, Fritz: *Five Germanys I Have Known*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2006.
- Stern, Guy: „Fifty Years Before the Class.” A Wayne State University hozzájárulásával, December 7, 2002.
- Készülő emlékirat, nem publikált (2016).
- „The Americanisation of Günther,” in Victor-Engländer, Deborah (szerk.): *The Legacy of Exile*, Oxford, England: Blackwell Publishers Ltd., 1998.
- „His Eminence and the Pupil” in Braun, Michael – Lermen, Birgit H. (szerk.): *Man erzählt Geschichten, formt die Wahrheit: Thomas Mann – Deutscher, Europäer, Weltbürger*. Frankfurt am Main – New York, P. Lang, 2003.
- „In the Service of American Intelligence: German-Jewish Exiles in the War Against Hitler,” *Leo Baeck Institute Year Book XXXVII*. London, Secker & Warburg, 1992.
- *Marlene Dietrich: My Chance Encounters with a Movie Star*. Cincinnati, OH, University of Cincinnati, 2002.
- *Oh What a Funny (?) War*. Cincinnati, OH, University of Cincinnati, 2005.
- Strong, Kenneth: *Intelligence at the Top: The Recollections of an Intelligence Officer*. New York, Doubleday, 1969.
- Thomas, Shipley: *S-2 in Action*. Harrisburg, PA, Military Service Publishing, 1940.
- Toland, John: *Battle: The Story of the Bulge*. New York, Random House, 1959.
- Van Cleve – Curtis, Thomas: *Observations and Experiences of a Military Intelligence Officer in Two World Wars*. Szerkesztette John D. Davis. Potts Point Books, 2005.
- Victor-Engländer, Deborah (szerk.): *The Legacy of Exile: Lives, Letters, Literature*. Oxford, Anglia, Blackwell Publishers, 1999.
- von Elbe, Joachim: *Witness to History: A Refugee from the Third Reich Remembers*. Madison, WI, German-American Cultural Society, 1988.
- von Klemperer, Klemens: *German Resistance Against Hitler*. Oxford, Oxford University Press, 1992.
- Wachsmann, Nikolaus: *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2015.
- Walters, Vernon A.: *Silent Missions*. New York, Doubleday, 1978.

- Warschauer, Bernard: „The Exodus.” Nem publikált esszé, 1940.
- Webb, Chris – Chocholaty, Michal: *The Treblinka Death Camp: History, Biographies, Remembrance*. Stuttgart, Németország, Ibidem Press, 2014.
- Weintraub, Stanley: *11 Days in December: Christmas at the Bulge, 1944*. New York, Free Press, 2006.
- Wheeler, Steven B.: „Bleialf Is Overrun.” www.battleofthebulgememories.be, 2012.
- Whiting, Charles: *The March on London: Covert Operations in the Battle of the Bulge, December 1944*. London, Leo Cooper, 1992.
- Whitlock, Flint: *The Beasts of Buchenwald: Karl & Ilse Koch, Human-Skin Lampshades, and the War-Crimes Trial of the Century*. Brule, WI, Cable Publishing, 2011.
- Wiesel, Elie: Az éjszaka. Ford. Balabán Péter. Budapest, Láng, 1990.
- Winik, Jay: *1944: FDR and the Year That Changed History*. New York, Simon & Schuster, 2015.
- Wyman, David S.: *Paper Walls: America and the Refugee Crisis, 1938–1941*. Boston, University of Massachusetts Press, 1985.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A

Abel, Leonard 306	felépítése 208
Adler, Anya 136, 285, 470	von Tippelskirch fegyverletétele 423–425
Allen, Terry 176	amerikai 101. légideszant-hadosztály 225, 226, 253, 297, 299, 353, 404
amerikai 1. hadsereg 205–206, 246, 280, 365, 369–373	amerikai 106. gyaloghadosztály 331, 338, 340–343, 353, 388, 436
amerikai 2. páncélosadosztály, a „Guruló Pokol” 197–198, 229, 233–235	Amerikai Egyesült Államok „a demokrácia hatalmas serege” 167
amerikai 3. hadsereg 264, 274, 283, 404, 412	a francia civilek hozzáállása a katonákhoz 231–232
amerikai 6. páncélosadosztály, a „Szuper Hatosok” 276	a hadsereg specializált képzési programja 290
amerikai 28. gyaloghadosztály 323–338	a német zsidó menekültek elhivatottsága a nácik ellen 11
amerikai 35. gyaloghadosztály 264, 394, 400	a nijmegeni híd hadművelet 299–303
amerikai 82. légideszant-hadosztály 299–305	ardenneki kiképző és pihenő övezet 328–329
a D-napon 214–215, 217–220	a waali híd hadművelet 303–305
Angliában 208–216	
a nijmegeni híd hadművelet 299–303	
a wöbbelini koncentrációs táborban 428–430	

- az Egyesült Államok Hadserege,
lásd még Camp Ritchie; hadifog-
 lyok kihallgatása képzés
 az elfogott német zsidó katonák
 félelme a náci megtorlástól
 185, 237, 389
 bevándorlási korlátozások 38
 gránátok 223
 hírszerző csoportok, *lásd* Camp
 Ritchie
 „idegen szakasz” 171–172
 izolacionizmus 148
 katonai törvényszék 435–440
 központi hadifogolygyűjtő
 Bad Schwalbachban 453
 mobil pszichológiai hadviselő
 egységek 236
 „nácimentesítési” politika 442
 német állampolgárok mint
 ellenséges idegenek 11
 Pearl Harbor bombázása 149
 „repülő koporsók” 306
 Waco CG-4A vitorlázórepülő
 306
 zsidó katonák kivégzése 351
Andes (brit hajó) 264
 A Német Zsidó Gyermek
 Megsegítéséért 42
 Anglia
 ellenséges idegenek Angliában
 153–156
 hadüzenet Németországnak
 104, 153
 hamis biztonságérzet 153
 Ritchie-fiúk Angliában
 196–199, 204–207, 264–265,
 276, 292–294, 306
 várakozás a D-napra 207,
 210–216
 Angress, Erns
 a Hitlerrel szóló vicc 86
 a náci Németország helyzetéről 91
 fogságban 170
 halála 467–468
 Hollandiában 101, 162
 szökési kísérlete Németországból
 100–101
 Angress, Fritz
 élete a háború után 468
 Hollandiában 101, 162
 szökése Németországból 95
 Angress, Hans
 élete a háború után 468
 Hollandiában 101, 162
 szökése Németországból 95
 Angress, Henny
 búcsúja Wernertől 163
 élete a háború után 466–468
 Hollandiában 101, 162
 szökése Németországból 95
 utolsó levele Wernerhez 170
 Angress, Werner
 a Hyde farmon 164–166
 emigrációja 96–100
 élete a háború után 469–470
 gyerekkora a nácik alatt 86–90
 gyerekkora Hitler előtt 84–86
 Hollandiában 101–102, 162
 utazása Amerikába 162–164
 Angress, Werner a hadseregben
 a Camp Blandingben 170–172
 a Camp Ritchie-ben 176–191
 a D-napon 217–220
 angliai kihallgatótáborban
 296–297
 a Wöbbelin koncentrációs
 táborban 428–430
 az ardenneki csatában 351–363
 az „idegen szakaszban” 171–172
 állampolgárság megszerzése
 184–185
 családjának keresése 464–468
 előléptetései 359
 foglyai 257–258

- Fort Meade-ben 168–169
 Hollandiában 300–305,
 311–313, 315–317
 kihallgatási technikák 358–359
 kitüntetései 294
 landolása Európában 220–227
 levelei Curt Bondyhoz
 298–299, 315–316
 német fogságban 227–229,
 248–255
 ugrókiképzés 213
 újra a 82. légideszantosoknál
 256
 Werner és John Breen 209,
 258–260
 Applegate, Rex 183
 a hadsereg specializált képzési
 programja 290
 ardenneki csata 329–363,
 376–377, 400–407
 Arnhem, Hollandia 299–300, 303,
 313–315
 Arzt, Johanna *lásd* Lewy,
 Johanna
 Auerbach Árvaház. *lásd*
 Baruch Auerbach Árvaház
 Auschwitz haláltábor 428, 463,
 467–468
 „Az Ardennektől a Rajnáig, avagy
 egy osztrák anti-náci naplója”
 (Stern és Laun) 377
 az „Ejtőernyős Imája” 308
B
 Banfill, Charles Y. 175
 Barnes, John G. 169, 171, 260
 Baruch Auerbach Árvaház 61–62,
 64, 67, 70, 75, 472
 Bastogne, Belgium, 329–333, 336,
 338, 353, 404–405
 Belgium
 német meg szállása 104
 Nijmegen hídjá 299–303
 Waal hídjá 303–305
 Bernhard (Martin Selling unoka-
 testvére) 455–457
 bevándorlási törvény (USA, 1924)
 57
 Bishop, Jesse E. 393
 Boizenburg koncentrációs tábor
 446
 Bondy, Curt 91–95, 162,
 167–168, 172, 298, 315–316
 Bradley, Omar 205
 Breen, John 209, 258
 Brombert, Jacob 133–135,
 140–145
 Brombert, Nora 135
 Brombert, Vera 133–137
 Brombert, Victor
 élete a háború után 470–471
 élete Amerikában 146–150
 élete Franciaországban 136–144
 gyerekkora a nácik alatt
 135–136
 gyerekkora Hitler előtt 133–135
 kapcsolata Dany Wolffal 139,
 141
 utazása Amerikába 144–146
 Brombert, Victor, a hadseregben
 a 28. gyaloghadosztálynál
 324–330
 a 82. felderítő zászlóaljnál
 279–282
 a Camp Ritchie-ben
 194–195
 alapkiképzés 194
 Angliában 196–199
 Bastogne-ban 330–332
 előléptetései 195
 Franciaországban hősként
 ünneplik 319–320
 hivatalos úton Párizsban
 321–323

katonai rendészek németnek
hiszik 334–335
Normandiában 229–237
Párizsban 285–288
Saint-Lô bevétele 280–281
megmenekülése Belgiumból
336–338
utazása Európába 193, 195–196
Bruns, Curt 350–351, 387–394,
435–440
Buber-Neumann, Margarete
447–451
Buchenwald koncentrációs tábor
a náci evakuáció 412
a túlélők száma 412
elhelyezkedése 411
felszabadítása 413–414
Guy Stern beszámolója
418–421
Stephan Lewy beszámolója
414–416
Burke, Malcolm C. 43–44

C, Cs

Camp Barkeley, Kansas 200–201
Camp Ritchie
Guy Stern a táborban
201–204
létrejötte, jellemzői 173–175
kiképzés 178–184, 203–204
Martin Selling a táborban
263–264
Victor Brombert záróvizsgája
195
Werner Angress záróvizsgája
188–190
Lásd még hadifoglyok kihall-
gatása képzés
Cavender, Charles 341–349
Chamberlain, Neville 124, 154
Chabannes-i kastély, Franciaország
111–113, 115, 274, 471

Chevrier, Félix 111–114
Chochenbaum, Armand 112
Cohn, Herbert 179, 181–182
Cota, Norman, a „Hollandus” 326,
333, 336–337
Cysner, Josef 34
Csehszlovákia 18, 101, 124, 154,
412

D

D-nap
a 82. légideszantosok ugrása
217–221
a várakozás 207, 210–216
Eisenhower üzenete 217–218
Dachau koncentrációs tábor
a Kristályéjszakát követő
halálózások 77
a szökési kísérlet következményei
23, 24–25.
az erőszak hierarchiája 24
állapotok a táborban 22–23, 78
felépítése 20–21
felszabadítása 412
foglyokkal való bánásmód
23–24
korai foglyok 19
krematóriumok 77
Martin Selling a táborban
21–27, 77–79
Martin Selling szabadon
engedése 79–81
szombat délutáni ellenőrzések 23
dachau halálvonata 412
Darré, Walther 90
Descheneaux, George 347, 349
„déli zsidó kanyar” 101
Dietrich, Marlene 379–383
Dingfelder, Ernst 21
dögcédula 201, 228, 254, 294,
335, 393,
Drexel, Fred P. 436

E

Ebeling, Gerhard 45, 461
Egyesült Amerikai Zsidó Áttelepí-
tési Bizottság 162
Ehrlich, Manfred, *lásd:* Howard,
Fred
Ehrlich, Paula 381
Eisenhower, Dwight 297, 324,
366, 423
üzene a D-napon 217–218
ellenséges idegenek 11

F

falaise-i katlan 282
Faubus, Orval 398–399
Fort Leavenworth, Kansas 200
Franciaország
a civilek Normandiában
225–227, 213–232
az amerikai csapatok
megérkezése 220–227
az Ellenállás 284
hamis biztonságérzet 103
hadüzenet Németországnak 104
kollaboránsok 284–285
megszállása 105–109
Franciaország (nem megszállt
területek)
menekültek deportálása 112,
142–143
Vichy- vagy Pétain-kormány
109, 112–113, 142
Frucht, Karl 394
furcsa háború 104

G

Galanis, Bill 385
Gavin, James, „Jumpin’ Jim”
a D-napon 214–215
a wöbbelini koncentrációs
táborban 429, 430
jellege 298

sérülése 301
tevékenysége parancsnokként
210–211, 214–215, 303–304,
423
von Tippelskirch fegyverletétele
423–425
Waal hídjánál 303–304
Gerson, Leo 97–98
Gitta (Martin Selling nagynénje)
17, 454–455
Goebbels, Joseph
filmhíradó a születésnapjáról 97
Grynspan merényletéről 70
lakóhelye 90–91
Goodman, Benny 123
Gottschalk, Herbert 413
Göring, Hermann 91
Groß Breesen, Lengyelország
92–93
Grow, Robert 279, 403
Grynspan, Herschel 69

H

hadifoglyok kihallgatása képzés
a német hadsereg szervezetének
oktatása 178–179, 182
beszélt nyelvek 177
dokumentumok 183
földi és légi információszerzés
oktatása 183
kihallgatók Észak-Afrikában 176
kihallgatási technikák 203, 372
közvetlen oktatás 183
Német hadrend 180–181
terepgyakorlatok 184–187
utolsó vizsga 187–188
Hadley alhadnagy 420–421
haláltáborok 113, 426, 462
Halm, Günther 246–248
Haupt, Heinrich 52, 55–56
Hazai Francia Erők (Forces Fran-
çaises de l’Intérieur, FFI) 284

Hennis, Heinrich 35–36
 Herzig, Walter 112
 Hesse, Heinrich 50
 Hildesheim, Németország 31–32, 34–35, 39, 128, 247, 458–460, 464
 Hitler, Adolf
 a választások jellemzői 51
 Grynszpan merényletéről 70
 Hodges, Courtney 365, 435,
 Hoffman (német szakaszvezető) 387
 Hoffman, Werner 351
 Hollandia
 a 82. légideszant-hadosztály 299–317
 megszállása 104
 Horrocks, Brian 303
 Howard, Fred
 élete a háború után 476
 Guy társaként 370–376
 behatolás a Hürtgeni-erdőbe 324–328
 Hyde-farm, Virginia 164–165, 168

I

Ignatz (Martin Selling unokatestvére) 455
 Irwin, Virginia 242–244

J

Jacobs, Kurt
 fogságba esése 349–350
 háttere 343–344
 kivégzése 351
 sírja 477
 Jasen, Kurt, 185–186
 Jones, Alan 342
 Josbach, Németország 47–48, 50–56, 132–133, 474
 Joseph, Willi 236–237

K

Kahn, Harry 175
 Kann, Edgar 373, 384–385, 418
 katonai hírszerző kiképzőbázis, *lásd:* Camp Ritchie
 Katten, Arthur 53
 Katten, Lina 53
 Kaufman, Rose 125
 Käuter, Heinrich 386–388, 393, 436–437
 Keffer, Frederic 413–414
 „ketrecek”
 Európában 273, 369, 378
 észak-afrikai német hadifoglyok 205
 Franciaországban 239, 243, 258, 365–366
 kihallgatási technikák 203, 372
 Kitchener Menekülttábor (Kent, Anglia) 154–155
 Klapper, Bert 114
 Kobra hadművelet 280
 koncentrációs táborok
 a német civil lakosság hozzáállása 416–417
 Auschwitz 428, 463, 467–468
 Boizenburg 446
 Buchenwald 411–421
 Dachau 19, 21–27, 77–79, 412
 Landsberg 386
 Majdanek 463
 Neuengamme-rendszer 446
 Oranienburg 66, 68, 275, 414
 Ravensbrück női tábor 447–451
 Sachsenhausen-Oranienburg 245
 Stutthof 456, 474–475
 Treblinka 463
 Wöbbelin 426–430
 Köln, Németország 83,
 Königsberger, Leo 98
 Korn, Anton 390–391, 394, 438, 439

Kristályéjszaka (Kristallnacht)
 9–10, 15, 18, 21, 70, 128
 „Krukov komisszár” 373–375

L

Landsberg koncentrációs tábor 386
 Laub, Hugo 80
 Laub, Isa 81
 Laub, Julius 17, 20, 27, 80, 157
 Laun, Karl 376, 377, 378, 379
 Lehrberg, Németország 15, 16, 82, 455, 456, 473
 Lengyelország 104, 129, 132, 140, 162, 427, 456, 462
 Lewy, Arthur
 a náci Németországban 66–68, 73
 Amerikában 114, 275
 családi háttere 62
 Lewy, Gertrude 61, 62
 Lewy, Johanna 68, 69, 73, 74, 75, 76, 115, 274,
 Lewy, Stephan
 a Chabannes kastélyban 110–113
 Count Monbrison gróf kastélyában 102–105
 emigrációja 75–76
 élete a háború után 471–472
 élete Amerikában 274
 gyerekkora a nácik alatt 65–74
 gyerekkora Hitler előtt 61–65
 menekülése a megszállt Franciaországból 106–110
 útja Amerikába 115–118
 Lewy, Stephan a hadseregben
 a Camp Ritchie-ben 275
 Angliában 276
 az ardenneki csatában 403–407
 állampolgárság megszerzése 274–275

Buchenwald felszabadítása 414–416
 előléptetés 275
 kihallgatási technikái 405–407
 nácik begyűjtése 442–444
 találkozás az oroszokkal 441–442
 visszatérése Európába 275–276
 Loinger, Georges 112
 Losheim-rés 342, 346
 lotaringiai kereszt 320
 Luxemburg német megszállása 165

M

Maginot-vonal 103, 104, 105
 Majdanek haláltábor 463
 Mann, Erika 123–125
 Mann, Thomas 123–125
 Marcuse, Jean-Pierre 112
 Market Garden hadművelet 299–300, 303, 311, 313–315
 Marshall, George C. 173
 Martha (Martin Selling unokatestvére) 458
 Második Haditörvény (USA, 1942) 171
 McAuliffe, Anthony 404
 McNair, Lesley J. 291
 Meiters, Margarethe 439
 Meyer, Hermann 388, 393
 Middleton, Troy 331
 Monbrison, Hubert Conquéré de, gróf 102
 Montgomery, Bernard 299
 Murrow, Edward R. 417
 MV *Georgic* 156

N

Nathan, Eric 311
 náci Németország *lásd még*
 koncentrációs táborok; zsidók
 Németországban

amerikai katonák elleni háborús
bűnök 351, 387–388, 395
a Nemzetiszocialista Párt
szervezete 444
a Rajna-vidék megszállása 54
a Siegfried-vonal 104, 325, 405
az ellenzék bebörtönzése 19
civilék elleni háborús bűnök
394, 396
ifjúsági szervezetek 35
Lengyelország megszállása 104
sugárhajtású gépek 311
történelemhamisítás 36–37
V-1 rakéták, „zümmögő
bombák” 265
választások 51
Neuengamme koncentrációtábor-
rendszer 446
Neumann, Heinz 447
Német hadrend (Hadügyminiszté-
rium, Katonai Hírszerzési
Osztály) 179–181, 231
Németország, *lásd* zsidók Német-
országban; náci Németország
Nibley, Hugh 177
nijmegeni híd hadművelet
299–303
nürnbergi törvények (Német-
ország, 1935) 53

O, Ó

Oeuvre de Secours aux Enfants
(OSE) 102
Oppermann (német hadnagy) 439
Oranienburg koncentrációs tábor
66, 68, 275, 414
Óvoda-front 339

P

Paley, Irina, hercegnő 102
Patton, George S., Jr. 264, 276–278
Pétain, Philippe 112

Q

Queen Mary 274, 275, 276, 338

R

Radinowsky, Else 98
Ramdohr, Ludwig 447–451
Ravensbrück női koncentrációs
tábor 447–451
Ritchie-fiúk, *lásd még az egyének-nél*
Angliában 196–199, 204–207,
264–265, 276, 292–294, 306
a német születésű Ritchie-fiúk
listája 491–504
az elesettek listája 505
az európai hadszíntéren megszer-
zett információik mértéke 13
becenevük 275
életük a háború után 469–477
kivégzések 351
várakozás a D-napra 207,
210–216
RMS *Rangitata* 193, 195, 204,
234
Roosevelt, Franklin D. 166–167
„Roosevelt Hentesei” 233
Rosenbusch, Minna 58
Rosenbusch, Morris 58
Rundstedt, Gerd von 346
Rust, Melvin 240, 242, 371

S, Sz

Sachsenhausen-Oranienburg
koncentrációs tábor 245
Saint-Lô, Franciaország 266, 267,
272, 279, 280, 281, 282, 286,
320, 330, 394
Schwartzberg, Idamae 122–123
Scale, John 343–344
Selling, Leopold 19, 157
Selling, Martin
bebörtönzése 17–19
Dachauban 21–27, 77–79

ellenséges idegenként Angliában
153–156
emigrációja 81–84
élete a háború után 473–474
élete Amerikában 157–158
élete a náciak alatt 16
szabadon bocsájtása Dachauból
79–81
útja Amerikába 156
Selling, Martin a hadseregben
a bosszúálláshoz való viszonya
270
a Camp Ritchie-ben 263
a „fogoly német nővérek” esete
395–397
Angliában 264–265
az ardenneki csatában 400–403
állampolgárság megszerzése
263–264
családtagjai keresése 453–458
ellenséges idegenként 160
Franciaországban 266–270,
271–273, 394–400
kihallgatási technikái 269–270
megkérdőjelezett lojalitása
399–400
visszatérés Európába 263
Selling, Siegfried 81–82
Serpa Pinto (utasszállító hajó)
116–117
Siegfried-vonal 104, 325, 405
Silberberg, Benno 38, 41–42, 44
Silberberg, Ethel 42
Silberberg, Melvin 121
Solomon, Rudy 121
SS *Hamburg* 46, 119, 421
SS *Navemar* 144, 146, 193
SS *New York* 129
SS *Veendam* 163–164
St. Louis Post-Dispatch 242
Stajkowski, Sigmund „Sig”
253–254
Stangl, Alois 79
Steinfeld, Abraham 47–48
Steinfeld, Herbert, „Naftali” 48,
59, 132, 474
Steinfeld, Irma 48, 132–133, 427,
474
Steinfeld, Isador 47
Steinfeld, Johanna Hanschen 48,
52, 55
Steinfeld, Manfred „Manny”
gyerekkora Hitler előtt 24–50
gyerekkora a náciak alatt 50–56
emigrációja 56–61
élete a háború után 474–475
élete Amerikában 130–133,
289–290
útja Chicagóba 129–130
Steinfeld, Manfred „Manny”
a hadseregben
a hadsereg specializált képzési
programjában 290
a Camp Ritchie-ben 291–292
a Camp Robertsben 290–291
Angliában 292–294, 306
a wöbbelini koncentrációs
táborban 431–433
állampolgárság megszerzése 294
átkelés az Elbán és találkozás
az oroszokkal 421–426
előléptetése 292
Hollandiában 309–311
küldetés vitorlázórepülővel
306–309
Ramdohr elfogása 447–451
ugrókiképzés 292–293
Steinfeld, Paula 48–49, 56–61,
132–133, 474
Steinfeld, Solomon 47, 51, 57
Stern, Eleonore 32, 460
Stern, Günther „Guy”
a Haditengerészet 199–200
emigrációja 41–47

élete a háború után 475–477
 élete Amerikában 121–129
 gyerekkora a náci alatt 34–40
 gyerekkora Hitler előtt 31–34
 útja St. Louisba 119–121
 Stern, Günther „Guy”
 a hadseregben
 a Camp Berkeley-ben 200–201
 a Camp Ritchie-ben 201–204
 „A kémiai hadviselés német elő-
 készületei” (jelentés) 368–369
 Angliában 204–207
 az ardenneki csatában 369,
 376–377
 állampolgárság megszerzése
 200–201
 beosztása Európában 205–206
 Buchenwaldban 418–421
 családtagjai keresése 458–464
 együttműködése Howarddal
 370–376, 384–386
 együttműködése Launna
 376–379
 német vasúti jelentés 366–368
 Normandiában 237–248
 találkozása Marlene Dietrichkel
 379–384
 visszatérése Európába 204
 Stern, Hedwig 32–33, 37, 40–42,
 45–46
 Stern, Julius 32–34, 37, 40–41,
 45–46
 Stern, Werner 32
 Stimson, Henry 174
 Strauss, Lewis L. 162–163
 Strong, George V. 175
 Stutthof koncentrációs tábor 456,
 474–475
 Swanson, John 392
 Swarsensky, Manfred 88
 Szabadság-szobor 117, 130, 193
 Sztrum, Marjan 112, 471

T

Tanulás a Rehabilitációért
 program (Organization
 for Rehabilitation through
 Training, ORT) 111
 Thalhimer, Morton 164
 Thalhimer, William 164
 Tippelskirch, Kurt von
 423–425
 Tittel, Herr 39
*Trains of Thought: Memories
 of a Stateless Youth* (Brombert
 memoárja) 470
 Treblinka haláltábor 463

V

varsói gettó 238, 462
 Vének Frontja 339
 Vörös Hadsereg 441

W

waali híd hadművelet
 303–305
 Wienecke, Robert 301, 310
 „Willie Pete” 223
 Winston, Walter 306, 310
*With Rancor and Compassion:
 The Memoirs of a Jew Who
 Thought He Was a German*
 (Selling memoárja) 473
*Witness to the Storm: A Jewish
 Journey from Nazi Berlin
 to the 82nd Airborne* (Angress
 memoárja) 469
 Witte (német alezredes) 390
 Wöbbelin koncentrációs tábor
 426–430
 Wolf, Danielle (Dany) 139, 141,
 286–287, 470
 Wood, George „Chappie”
 307–309
 Wynne, Edward 306, 310–311

Z

Zappler, Murray
 fogságba esése 349–350
 hátttere 343–344
 kivégzése 351
 sírja 477
 Zebra Zászlóalj 275
 Zsidó Bevándorlókat Segélyező
 Társaság (Hebrew Immigrant
 Aid Society, HIAS) 58, 116,
 129, 130

zsidók Németországban, *lásd még
 az egyéneknekél*
 a lengyel zsidók kiutasítása 15
 az I. világháborúban 47
 a zsidóság meghatározása 9, 53
 bebörtönzés 16–18, 70, 73
 bojkott, erőszak, ellenük hozott
 rendelkezések 9–10, 15–16,
 34–35, 53–56, 65, 70–71,
 81–83
 hányaduk a teljes lakosságban 32
 zsidók a Vichy-i Franciaországban
 113

az Egyesült Államok Hadserege által a II. világháború után végzett vizsgálat arra jutott, hogy az európai hadszíntéren összegyűjtött, az ellenségre vonatkozó információk több mint 60%-át a hadsereg leges kiképzésben részesült kihallgatói, az ún. Ritchie-fiúk szereztek. Ezeknek az információknak köszönhetően a szövetségesek sokszor minimálisra csökkentették veszteségeiket, hatékonyabban tudták megbáznai a német állásokat, és gyorsabban tudták elérni a győzelmet.

Üldözöttek és katonák ezekről a Ritchie-fiúkról szól: azokról a zsidókról, akik Németországban születtek, de el kellett menekülniük otthonaikból a Hitler hatalomra jutása után. Fiatal fiúként hagyták el Európát, gyakran egyedül, szüleiket, családjukat hátrahagyva, hogy Amerikában leljenek új hazára. De sosem felejtették el, mit tettek velük a nácik, így amikor az USA hadba lépett Németország ellen, beléptek a hadseregbe, ahol német nyelvtudásukat és kulturális ismereteiket kihasználva különleges kiképzést kaptak mint kihallgatók. Normandia, Hollandia és az Ardennek csatáiban, a frontvonalon, életüket is kockáztatva őpoltak azok, akik a németektől olyan információkhoz jutottak, amelyek a szövetséges katonák életét mentették meg, és segítettek legyőzni a németeket. A történetük mindaddig elmondatlan volt, holott zsidóként óriási áldozatot vállalva szálltak szembe a nácikkal, hogy felszabadítsák Európát. Bruce Henderson most néhány ilyen vakmerő katona útját követi végig a gyermekkoruktól a náci haláltáborok felszabadításáig, kiképzésükön, küldetéseiken át, az üldözöttségtől a dicsőes győzelemig.

A történelem legsötétebb pillanatait élhetjük át a Ritchie-fiúkkal...
Lenyűgöző beszámoló ezekről a kivételes katonákról."

USA TODAY

BRUCE HENDERSON ÜLDÖZÖTTEK ÉS KATONÁK

355
H60

GABO

ÜLDÖZÖTTEK ÉS KATONÁK

Zsidók, akik elmenekültek a nácik elől,
majd visszatértek harcolni ellenük

BRUCE HENDERSON

GABO